

પ્રસિદ્ધ વક્તા
મહામુનિશ્રી ચારિત્રવિજયજી
ન્યાયાન (ભાષણ)
સંગ્રહ.

પ્રસિદ્ધ કવિ
મોહનલાલ વિ. અમરશી શેઠ.
અધીપતી જૈન વિજય ત્રિતરંગ ઇત્યાદિ

પ્રથમાવૃત્તિ   પ્રત. ૧૫૦૦

(અથ સ્વામિત્વના સર્વ હકક સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

વીર સંવત ૨૪૩૪

વિક્રમ સંવત ૧૯૬૪

શ્રી જૈન વિજય પ્રેસ.

મુંબઈ.

મુદ્રિત રૂ. ૧-૦-૦

પ્રસિદ્ધ વક્તા મહાત્મનિ શ્રી ચારિત્રવિજયજીની અત્રેના કોટના સંઘના અતી આગ્રહને લીધે મુંબઈ વાસી જૈનોનાં સદ્ભાગ્યે અત્રે જે પધરામણી થઈ છે અને તેમના ચોમાસાના અને ખીજ પ્રસંગોના ઉપદેશથી મુંબઈની પ્રજાને જે લાભ મળ્યો છે તે આ સ્થળે વિસ્તારથી નહિ જણાવતાં આ પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલાં તેમના અમુલ્ય અને કીમતી ભાષણો તે સાક્ષી પુરશે મુનિરાજ શ્રીના શબ્દે શબ્દમાં જે વિજ્ઞાનિક પ્રવાહ છૂટે લો છે અને તેની જે તિમ્ર અસર શ્રોતા જનોના હૃદયમાં થયેલી છે તે એક એવું કાર્ય કરશે કે જે મુંબઈ વાસી જૈનોના અંતઃકરણમાં યાદગાર રૂપ થઈ પડે.

જો કે આ મહાત્માશ્રીના ખીજ ઘણા મોટા શહેરોમાં આવા જાહેર વ્યાખ્યાનો થયા છે તો પણ અત્રે મુંબઈમાં તેમના ઉત્સાહ અને ઉમંગ ના શબ્દોમાં કોઈ એવાજ પ્રકારનો અદ્ભુત પ્રવાહ જોવામાં આવતો હતો કે તેમની અંતરની ઉંડી લાગણીનું પ્રતિબીંબ શ્રોતાજનો પર અને દુર દેશાવરોમાં પણ સચોટ પડ્યા વગર રહેતું નહીં. મુનીરાજ શ્રી સારી પેઠે જણાવતા હતા અને હજી પણ માને છે કે મુંબઈની જૈન પ્રજા જૈનોના ભલાને માટે જે કાંઈ પ્રયત્ન કરશે તેવો પ્રયત્ન કોઈ પણ સ્થળેથી આ કાળમાં થવા સંભવ નથી અને તેથી જૈન પ્રજાની વધતી જતી દુર્દશા અને તેને દુર કરવાના ઉપાય ઘણાજ અસરકારક શબ્દોમાં જણાવીને મુંબઈની પ્રજાને દુર હુમેશ જાગૃત કરવાને આ મુનિરાજશ્રીએ પોતાનો અખંડ પ્રયાસ ચાલુ રાખ્યો હતો અને આપણે જોઈ શક્યા છીએ કે તે મહાત્માનો પ્રયાસ ઘણા થોડાજ વખતમાં ઘણે અંશે ફળી ભૂત પણ થયેલો છે.

એવા વિદ્વાન રત્ન મહાત્મા જે જૈન કોમમાં વિચરે છે તે જૈન કોમ હજી ઘણીજ સદ્ભાગી છે એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી આપણા ખીજ મુનીવરોને દાખલો આપી આ મહાત્મા મુનીરાજશ્રીએ જણાવી આપ્યું છે કે જો તમે જૈન ધર્મના ખાસ ઉપદેશનો દાવો કરતા હોતો જે અજ્ઞાન જૈનો તમોને ગુરુબુદ્ધીએ માને છે તે અજ્ઞાન જૈન પ્રજાના વર્તમાન ધાળનાં અને ભવિષ્યના દુઃખો દુર કરવાને તમે પ્રયત્ન કરો, તમારું કર્તવ્ય ભુલી જઈ તમે ખીજ આખતો પર તમારું લક્ષ નહીં રાખો પરંતુ જૈનોની જે સ્થિતિ હાલ અને

ભવિષ્યમાં જાણાય છે તે સ્થિતિમાં સુધારો કેમ થાય તેના દરેક ઉપાયથી લોકોને જાણીતા કરો અને જનેતો એ ઉપાયનો અમલ પણ કરો.

મુંબઈ ખાતેના આ પ્રસિદ્ધ વક્તા મહાત્મનિશ્રીના કિંમતી ઉપદેશ ને જાળવી રાખવા એ તેમના પ્રથમજ લાષણુ પ્રસંગે મને સ્પુરી આવ્યું હતું અને તેથી મેં ઘણોજ પરીશ્રમ લઈ મહારાજશ્રીના દરેક વખતના વ્યાખ્યાનના સંપૂર્ણ રીપોર્ટ લીધો છે અને તેમાં ઘટતો સુધારો કરી જાહેર જનપ્રજા સન્મુખ એક પુસ્તકના આકારમાં આ વ્યાખ્યાન સંગ્રહ મુકવાનો મને જે પ્રસંગ મલ્યો છે તેથી મને પોતાને હું લાગ્યશાળી માનું છું.

જેઓએ આ મહાત્મનિશ્રીના વિચારો પોતાના સ્વકર્ણે સાંભળ્યા છે અને જેમને આ મહારાજશ્રીના દરેક લાષણુ સાંભળવાને તક મળેલી છે તેઓ આ અમારા પરીશ્રમને કાંઈક ન્યાય આપી શકશે મુખમાંથી પડતા શબ્દોને લેખની દ્વારા જેટલી અંશે લઈ શકાય તેટલે અંશે જરાપણુ સંસય વગર અમોએ ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેકયાં સુધી સફળ થયો છે તે વાંચકોને સોંપવામાં આવે છે

તેમ છતાં આ રીપોર્ટ રૂપે પ્રસિદ્ધ કરેલા લાષણુમાં કાંઈ પણ ફેર નથી એમ કહેવાનો અમોને પણ આંચકો આવે છે શબ્દોના અનેક અર્થ થઈ શકે છે તેથી ઘણે સ્થળે મહારાજશ્રીના વિચાર અને શબ્દથી વિરુદ્ધ પણ જો લખાઈ ગયું હોયતો તે સંભવીત છે, મતલબ કે આ લાષણુ ને માટે જો જોખમદાર કોઈ હોય તો હું મને પોતાનેજ માનું છું. આમાંના કોઈ કડવાં કે કઠણ શબ્દને માટે મહારાજશ્રીપર કોઈ પણ જાતની ટીકા કરતાં પહેલા તે રીપોર્ટ લેનાર તરીકે મારીજ ભુલ જો માનવામાં આવશે તો તે વધારે ચુકત ગણાશે.

તેઓ સાહેબે પ્રસંગ પ્રસંગને અનુસરતા જે જે વિષયો હાથ ધર્યા છે તે તે વિષયો એવા તો નવીન સ્વરૂપમાં શ્રોતાજનો સન્મુખ મુકવામાં આવતા કે મોટા મોટા વિદ્વાનોના મગજ પણ તે વીચારોને માટે આક્રમિત થઈ ગયા વગર રહેતા નહિ જ્યારે પણ મહારાજશ્રીના લાષણુની જાહેર ખબર જાહેર પડતી ત્યારે લોકો એટલા બધા ઉત્સાહી જણાતા હતા કે સભા ભરાવા અગાઉ લોકોની મેદની એક એક બંને કલાક સુધી શાંતપણે બેસી રહેતી અને હજારો માણસને અવાકાશ મળવા છતાં ઘણા એને પાછું ફરવું પડતું, દરેક પ્રસંગે તેઓ સાહેબે અંતઃકરણના ઉડા ઉડા

ભાગમાંથી જે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે અને શ્રોતાજનોની કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેવા ઉંચા અને તદ્દન નવીન વિચારો તેમણે જે રૂપમાં જણાવ્યા છે તે એવા તો આકર્ષક શક્તિવાળા જણાતા હતા કે તે વખતના મૂર્ખ અને મૂઠ શ્રોતાજનોના હૃદયને પણ રોવરાવીને અને પ્રકુદલીત કર્યા વગર રહેતા નહીં. હવે તો એતોના લાપણ પ્રસંગે તેઓ સાહેબને એટલો બધો ઉભરો આવ્યો હતો કે તેમણે સભાજનોના હૃદયમાં જાણે બાણ-મારી કારી વ્યથા ઉત્પન્ન કરી હોય તેમ દરેક શ્રોતાની આંખમાંથી અંશુઓની ધારાઓ ચાલી હતી અને હૃદયમાં એટલી બધી કોમળતા આવી ગઈ હતી કે તેજ વખતે પોતાના જાતી લાઇઓના દુઃખો દુર કરવાને ઉદાર વૃત્તિ વાળા ગૃહસ્થોએ ફાંટ કરી અર્ધા કલાકમાં વીસ હજાર રૂ. એકઠા કર્યા હતા.

જેનોના હજારો અને લાખો રૂ. ઓચવ અને ધામધુમમાં વપરાય છે, જૈનપ્રજા પોતાના ગુરૂના વચન પર એવી તો શ્રદ્ધાવાન છે કે તેમના વચનને માન આપી ધામધુમ અને ધમાધમ પાછળ હજારે રૂ. નો ખર્ચ કરે છે અને તેમ કરાવીને ઘણા મોટા મે ટામુનીવરો પણ પોતાને મોટું માન મળેલું સમજે છે. આવા મુનીવરોને આ પ્રસંગે અમારે બેધડક જણાવવું જોઈએ કે જેનોના ખાલી ખીસાં કાતરવાના આ બધા પ્રયોગો છે આવી ધામધુમમાં જે પૈસા જાય છે તે હલકા લોકો પાસે જાય છે અને આવી રીતે ધામધુમ પાછળ ધર્મને નામે ઘણા મોટા જૈનો પાય માલ થઈ ગયાના દાખલા પ્રસીદ્ધ છે આ જમાનામાં આ રીતે દિન પ્રતિદિન ગરીબ થતી જૈન પ્રજાના ખીસા પર અણુઘટતો હાથ નાખવો તે દરેક જૈનને અને ખાસ કરીને મુનીવરોને કોઈ પણ રીતે ઉચીત નથી, હવે તો તમે એવે માર્ગે પૈસા ખર્ચ કરાવો કે જે પૈસા બહારથી સેંકડો ગણી વૃદ્ધી કરી તમારા લાઇઓના દુઃખ દુર કરે અને તમારી સ્થિતિમાં સુધારો થાય.

મુંબઈ સમાચાર, અખબાર અને ખીજા જાહેર ગુજરાતી અને અંગ્રેજી પત્રોએ તખતો વખત આ મુનીરાજશ્રીના લાપણો વિષે જે ઉંચો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે તે દરેક પ્રજામાં જૈનોને ગૌરવરૂપ ગણાશે. આ મહામુનિશ્રીના વિચારોનો ઉપદેશ હવે જમાનાને અનુસરતો છે અને તેઓ ઢોલ પીટાવીને પણ કહે છે કે તમે લાડુકા અને ધામધુમ મુકીદો પરંતુ તમારા લાઇઓનો ઉદ્ધાર કરો અમારે કહેવું જોઈએ કે આ મહાત્માએ જે પરીશ્રમથી અને પોતાની અપુર્વ વિદ્વતાથી જૈનપ્રજાને પોતાની સ્થિતિનો ખ્યાલ આપ્યો છે અને તે સ્થિતિ સુધારવાને જે કિમતી વિચારો દર્શાવ્યા છે તે વિચારો જો કોઈ ખીજા પ્રજાના લાગ્યમાં હોય તો એ ઉપદેશ કોઈ એવા પ્રકારના કામ કરી દેખાડત કે જે આ જગતની

સપાટીપર કદી નજરે પણ નપડ્યા હોય, જૈન પ્રજા હજી વીચારેને થકણ કરવાને તૈયાર નથી તેમના અંતઃકરણમાં એવી ધારણા શકતી અલ્પ જોવામાં આવે છે, ઘણા વખતથી પરીચીત થઈ પડેલા ધામધુમના પ્રસંગો તેમને પ્રિયકર અને ફરજિયાત થઈ પડ્યા છે તેવા કઠીણ સંયોગોમાં આ મુની વરે જે ગર્જનાઓ કરી છે તે જોડે નિષ્ફળ નથી ગઈ તો પણ તેની ગર્જનાનો કુદરતી રીતે જે પડઘો પડ્યો જોઈએ તે પડઘો પડ્યો નથી અને અમારે કહેવું જોઈએ કે ત્યાં સુધી હજી અમારા કમલાગ્ય છે છતાં પણ સંતોષ માનવાને કારણ છે કે તેઓ સાહેબના પરીશ્રમને ચત્કિચીત પણ ન્યાય મળ્યો છે અને 'જૈન વિદ્યા ઉદ્યોગ વર્ધક મંડળ' નામની નવીન સંસ્થા સ્થાપન થઈ છે. જો કે જૈનોમાં કાર્ય વાહક પણના માનવંત હોવાને લાયક નરોની ખામી છે અથવા તો તેને માટે સંયોગો અનુકુળ નહિ હોય તો પણ અમો હાલ તુરતમાં જોઈ શકીએ છીએ કે આ મંડળ તરફથી જૈન પ્રજાને ઘણી જાતની સગવડતા થશે અને મુનીરાજશ્રીની કૃપાથી કદાચ આ મંડળ જગતને ચાંકાવનાર અને દરેક જૈનના હોઠપર આવી જાય તો તે બનવા સંભવ છે ખાકી જૈનના ખાતાઓની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે તો નિરાશાની સાથે બળતરાજ માત્ર પરીણામ રૂપે નિર્માણ થયેલી હોય એમ માનવાને અનેક કારણ છે.

આ કિંમતિ વ્યાખ્યાનો એક દિવસ અસર કરી હવામાં ઉડી નળાય પરંતુ જાણે મુનીરાજશ્રી પોતાના મુખમાંથી કણ્ણા લાવ લાવીને નીરંતર આવો અસાધારણ ઉપદેશ આપતા હોય એવું જૈનોને સાધન મળે તેટલા માટે આ લાખણોને પુસ્તકના આકરમાં પ્રસિદ્ધ કરેલ છે અને અમોને આશા છે કે જૈન પ્રજા તે આશીર્વાદ રૂપ માનશે.

આ લાખણો ગામોગામ અને ઘેર ઘેર વંચાવાની જરૂર છે અને તેમ થવા માટે અમોએ અમારી સગવડતા કરી છે છતાં આગેવાનો અને લા-ગણી વાળા ગૃહસ્થોને પોતાની લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવાની ધ્યેય હોય તો આ જ્ઞાનનું કાર્ય કરી કૃતાર્થ થવું જોઈએ અને પ્રભાવના કરી આવા વિચારો ઘેરઘેર ફેલાવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનોનું અવલોકન કરી જવાની અભિલાષા હિતિ પણ તેમ કરવા જતાં અમારી હૃદય બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમના વિચારો કદાચ સંકુચિત રૂપમાં મુકાઈ જવાય તો વાંચકજનો પર જે અસર થવી જોઈએ તે ન થાય એવા લયથી તે અવલોકન નહિ કર

તાં અમો દરેક જ્ઞાસુને આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં વ્યાખ્યાનો મનન પુર્વક વાંચી વિચારી જવા આગૃહ કરીએ છીએ અને તે વાંચીને તેનો યત્ કિંચિત્ પણ અમલ થશે તો મુનીરાજશ્રીના અને અમારા પ્રયત્નની સફળતા થશે.

આ પુસ્તકને શુદ્ધ કરવાને યોગ્ય પ્રયત્ન કયોં છે છતાં તેમાં જે કાંઈ અશુદ્ધ જણાય તે શુદ્ધ કરીને વાંચવા વિનંતિ છે તેમજ આ પુસ્તકને નિરંતર સદુપયોગ થાય તેમ કરવા લક્ષ્યાંશુ છે.

આ પુસ્તકની સાથે પ્રસિદ્ધ વક્તા મહામુનીરાજશ્રીની શાંત મુદ્રાનો દર્શન કરવા યોગ્ય ફોટોગ્રાફ જોડીને અમારા વાંચકોને તે મહાત્માશ્રીના વિચારો ગૃહણ કરવાને એક વધારે અને ઉત્તમ સાધન આપવાને પ્રયત્ન કયોં છે અને તેને માટે જમારી આજ્ઞાને માન આપવામાં આ અમારા પુનઃ મહાત્માશ્રીના અમો ધણા આભારી થયા છીએ.

હેવટ કેવળીસિવાય દરેક છદ્મસ્થ ભૂલને પાત્ર તો છેજ તેથી આપુસ્તકમાં પોતાના મારી લીધેલા વિચારોથી વિરુદ્ધ કાંઈપણ જોઈને તેનો અવળો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં વિદ્વાનોને પૂછી તેનું નિરાકારણ કર્યા પછીજ કોઈપણ ભતના વિચારો બંધાશે તે વળી વધારે શ્રેષ્ઠ ગણાશે બાકી લિન્ન લિન્ન રૂચીના લોકો આ પૃથ્વી તલપર વસેછે તે દરેકના મનને અનુકુલ થઈ પડે તેમ કરવું તો અશક્ય પ્રાયજ છે. સુરોષુ કિંબહુના

મુ'બઈ
કોટ બજારગેટ
જૈન વિજય પ્રેસ તા. ૧૫-૧૨-૦૭

મોહનલાલ વિ અમરશી શેઠ
અધીપતી જૈન વિજય અને તરંગ

વિષયાનુક્રમ.

પૃષ્ઠ.

વિષય.

૧ શુદ્ધિ.....	૧
૨ સમ્યક્ત્વ.....	૧૫
૩ આપણે શું જોયું?.....	૨૮
૪ પુરુષાર્થ.....	૪૪
૫ આપણે હાલ અને હવે પછી.....	૫૬
૬ હવે તો એતો.....	૭૨
૭ સંપ.....	૮૬
૮ ભાવના.....	૧૦૪
૯ ધ્યાન.....	૧૨૬
૧૦ પૂજા.....	૧૪૩
૧૧ કેલવણી.....	૧૬૧
૧૨ કાર્યનું ભવન શું?.....	૧૬૯
૧૩ દીપોત્સવિ અને શારદા પૂજન.....	૧૮૨

તા ૦ ૩૦ મી માર્ચ ૧૯૦૭.

મંગલાચરણ.

અજ્ઞાન તિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા

નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ

ઉપોદ્ધાત.

લિપ્ત લિપ્ત પ્રકારની પ્રકૃતિ વાળા લોકો લિપ્ત લિપ્ત પ્રકારના શબ્દો થીજ ખુશી થાય છે. જે કે તે શબ્દોના અર્થમાં ફેર હોતો નથી તોપણ પોતાને રૂચતા શબ્દોને યોગ્ય માની ખીજ તેવાજ શબ્દો તરફ પોતાનો અભાવ બતાવવામાં ઘણા લોકો તત્પર રહે છે. વળી કેટલાએક લોકો એવા હોય છે કે અમુક શબ્દના અર્થ પોતે ન જાણતા હોય છતાં માત્ર પોતાના કલ્પિત અર્થથી તે શબ્દો તરફ પોતાનો તિરસ્કાર બતાવે છે.

ભાષણ વ્યાખ્યાન અને વખાણ.

ભાષણ, વ્યાખ્યાન કે વખાણ એ બધા શબ્દો એકજ અર્થના સુચક છે. માપ ધાતુ કે જેનો અર્થ કહેવું કે બોલવું થાય છે તેના ઉપરથી ભાષણ શબ્દ થયો છે. રુચા ધાતુનો અર્થ કહેવું થાય છે અને તેને વિ અને આ ઉપસર્ગ લગાડવાથી વ્યાખ્યાન શબ્દ બને છે અને વખાણ શબ્દ માગધિ ભાષાનો છે જેનો સંસ્કૃત શબ્દ વ્યાખ્યાન થાય છે. આ ઉપરથી ત્રણે શબ્દો જોકે બુદ્ધા બુદ્ધા છે તોપણ તેનો અર્થ એકજ છે એમ સર્વ કોઈ કહી શકશે. આમ છે છતાં વખાણ અને વ્યાખ્યાન શબ્દથી નહિ ચમકનાર લોકો ભાષણ શબ્દથી એકાએક ચમકી ઉઠે છે. અને તેમ થવાનું કારણ એવું છે કે આપણામાં હમેશા વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ ચાલે છે પણ ભાષણ જે માત્ર વધારે અસર કરનાર વ્યાખ્યાનજ છે તેની પદ્ધતિ નહિ હોવાથી સામાન્ય રીતે લોકોને ભાષણ શબ્દ ભડકાવે છે.

આપણામાં ભાષણ કરવાની પદ્ધતિ પુર્વાપરથી ચાલી આવે છે તે એ
રસ્તા પરથીજ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે મુનીઓ જ્યારે વિહાર કરે છે ત્યારે
ઉપદેશ સંભળાવે છે. આ ભાષણ નહિતો બીજું શું છે? પણ એવો
કોઈ પણ જાતનો પૂરો વિચાર કર્યા વગર જે લોકો વખાણ કે વ્યાખ્યાન
શબ્દથી ખુશી થાય છે અને ભાષણ શબ્દથી ભડકે છે તેઓનો વિચાર
પ્રદેશ ઘણો ટુંકો છે એમ કહેવું જોઈએ.

વ્યાખ્યાન કે ભાષણ ગમે તે જાહેર સ્થળે થવું જોઈએ.

વળી વ્યાખ્યાન તો અમુક સ્થાનકમાંજ અને અમુક સમુદાયની સમજૂજ
થઈશકે એવા ટુંકા વિચારવાળા લોકો પણ ઘણા જોવામાં આવે છે. પરંતુ એમ
માનવું તે પણ જોર સમજ સિવાય બીજું કશું નથી કારણ કે અગાઉના
વખતનો વિચાર કરવામાં આવે તો સહેજ સમજી શકાય કે અગાઉના
આચાર્યો ગામ બહાર મેદાનમાં કે જંગલમાં ઉતરતા અને ત્યાં કોઈ પણ
જાતના લોકોને તેઓ જાહેર રીતે ઉપદેશ આપતા.

અમુક મતનું સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય તે મત વિષે અભિપ્રાય આપી
શકાયજ નહિ અને જો ઉતાવળ કરી મન માનતો અભિપ્રાય આપવામાં
આવે તો તેનું પરીણામ કલેશ કે ફેકટ વાદવિવાદમાં આવે છે. હાલ
એમજ મનાઈ ગયું છે કે ઉપાશ્રયમાં ફક્ત જૈનોજ વ્યાખ્યાનનો લાભ લઈ
શકે. વૈષ્ણવની કથામાં વૈષ્ણવજ નહ શકે, કુરાન તો મુસલમાનોજ
સંભળી શકે, અને વેદ તો બ્રાહ્મણોથીજ વાંચી શકાય. આમ માની લેવામાં
પરસ્પરની માન્યતાથી એક બીજાઓ અજાણ રહે છે અને તેથી ભાતૃભાવ
વધવાને બદલે એક બીજા નકામા કંડાસમાં ઉતરી પોતાની શક્તિનો
આડે માર્ગે દાય કરે છે.

આધારણ રીતેજ જન સમૂહનો મોટો ભાગ તત્વ ગવેષક હોતો નથી
અને તેમાં વળી ઉપદેશના સંગ્રહમાં આવા પ્રકારનો સંગ્રહ અને લિખ
ભાવ રાખવાથી ઉત્તમ ધર્મના તત્ત્વોનો ફેલાવો થઈ શકતો નથી. આપણા
દંતિકાઓપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આગળના વખતમાં આપણા
મહાન આચાર્યોએ હિંદુ તેમજ મુસલમાન રાજાઓને જૈન ધર્મના અનુયાયી
કર્યા હતા. હાલમાં કોઈ પણ રાજા જનધર્મને પાળનારો નથી તેનું કારણ માત્ર

આપણી સંકોચતા સિવાય બીજી કશું નથી. વળી ઉપદેશની સંકોચતાને લીધે આપણને બીજા પણ ઘણા નુકસાનો થાય છે પણ તે તરફ આપણું લક્ષ જતું નથી. હાલ રાજ્યકર્તા બીજાઓ છે, અમલદારોપણ બીજા ધર્મવાળા જ મોટે ભાગે છે, બીજા નવીન ધર્મના તત્વો બહાર ઉપદેશને લીધે વિસ્તારને પામતા જણાય છે પરંતુ આપણા જૈન ધર્મના ઉંચા તત્વો બહાર ઉપદેશની ખામીને લીધે ઉપાશ્રયની બહાર ભાગ્યેજ જઈ શકે છે. વળી ઉપાશ્રયમાંજ ઉપદેશ કે વ્યાખ્યાન આપવાના સંકુચિત વિચારને લીધે આપણામાં મહાન પંડિતો પણ થઈ શકતા નથી. અન્ય મતના વિદ્વાનો સાથે વાદવિવાદ કરવાની શક્તિ આપણામાં આવી શકતી નથી. અને માત્ર પુસ્તક વાંચી કથાઓથી શ્રદ્ધા બોકોના મન રંજન કરવામાંજ વ્યાખ્યાનનો સમાવેશ થાય છે. આવા પ્રકારના બંધનથી જે જૈન ધર્મ જગતને માન્ય થવો જોઈએ તે ધર્મના અનુયાયી એક નાની સરખી સંખ્યામાં આવી રહેલા છે. વળી પુસ્તકને આધારેજ ઉપદેશ આપી શકાય એવા સંકુચિત વિચારને લીધે પોતાની શક્તિ ખીલી શકતી નથી અને બુદ્ધિની ખીલવણીને અભાવે પોતાના શબ્દોમાં કોઈ પણ વિષય સમજાવવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી અને તેથી ઉપદેશ થવા છતાં હત પ્રહત સ્થિતિ ભોગવવી પડે છે.

આ પ્રમાણે લાભાલાભનો વિચાર કરતાં આ જમાનામાં એવા પ્રકારના ઉપદેશ કમની જરૂર છે કે જેથી બહાર રીતે તેના લાભો દરેક જણાસુ લઈ શકે.

શુદ્ધિ એટલે શું.

આ પ્રમાણે જરૂર જેટલી પ્રસ્તાવના કર્યા પછી હું હવે આજના વિષય પર આવું છું. આજનો વિષય શુદ્ધિનો છે. શુદ્ધિ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ પવિત્રતા થાય છે. પણ તેનો અર્થ કેટલો વિસ્તાર વાળો છે તે હવે આપણે વિચારીશું. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે મનઃ એવ મનુનુષ્યાણાં કારણં વંધ મોક્ષયો; એટલે કર્મ બંધનનું અને મોક્ષનું કારણ ફક્ત પોતાનું મનજ છે. સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય છે કે મન ઘણું ચંચળ છે, સ્થિર રહેતું નથી પણ તેનો માત્ર જ્યારે કર્મ બંધ થવાનો હોય ત્યારેજ ચંચળતા રહે છે અને મોક્ષ તરફ મનનું વલણ થાય છે ત્યારે સઘળી ચંચળતા મટી જઈને મનની સ્થિતિ અચળ અને સ્થિર ભાવને પામે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને મ

નની શુદ્ધિની જરૂર છે તે શુદ્ધિ એ પ્રકારે થઈ શકે છે. (૧) બાહ્ય શુદ્ધિ અને (૨) અંતરંગ શુદ્ધિ. જો બાહ્ય શુદ્ધિ યથાર્થ રીતે મેળવેલી હોય તો અંતરંગ શુદ્ધિ આપો આપ થઈ શકે છે.

બાહ્ય શુદ્ધિ

ઘણા ગ્રંથોમાં હઠયોગને મહત્ત્વ આપેલું છે તેનું કારણ પણ તેવું જ છે. હઠયોગમાં પ્રવૃત્ત થએલ મનુષ્ય રાજયોગમાં સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકે છે તેવીજ રીતે બાહ્ય શુદ્ધિ જેણે સંપાદન કરી છે તેને અંતરંગ શુદ્ધિ ત્વરાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અંતરંગ શુદ્ધિનો આધાર ઈકત મન ઉપરજ રહેલો છે. દ્રવ્યમન પૌદ્ગલીક પદાર્થથી બનેલું છે. તે મન જન્મથીજ આપણી સાથે બંધાયેલું ક્રિયા કરે છે એમ સમજવાનું નથી. પણ મન તે એક શક્તિ છે અને જે જે વળતે જે જે સંયોગો મળે તે તે સંયોગોમાં વિચારોનું પરાવર્તન કરાવવાનો મનનો સ્વભાવ છે. મલીન સંયોગો મળવાથી મન મલીન વિચારોમાં પરાવર્તન કરે છે અને તેથી તે મન કર્મ બંધનના કારણરૂપ થાય છે. પવિત્ર સંયોગો મળવાથી મન પવિત્ર વિચારોમાં પ્રવર્તે છે અને તેથી તે ઉત્તરોત્તર મોક્ષના કારણરૂપ બને છે એ પદાર્થના સંમેલનને સંયોગ કહે છે.

ગોરાક અને વસ્ત્રાલંકારની શુદ્ધિ.

આત્મા સાથે પ્રથમ સંયોગ શરીરનો છે, શરીરને પ્રથમ સંયોગ આહાર અને વસ્ત્રાલંકારનો છે તેથી જો આહાર અને વસ્ત્રાલંકારની શુદ્ધિ હોય તો શરીર શુદ્ધ રહે છે અને શરીરની શુદ્ધતા આત્માની શુદ્ધતાનું કારણ થઈ શકે છે.

ગર્ભમાં આવેલા છવને પોતાના શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો સાથે સંબંધ છે. ગર્ભના પુદ્ગલોને માતાના પુદ્ગલો સાથે સંબંધ છે અને તેથી જો માતા રહે તો ગર્ભમાં રહેલો છવ પણ રહે છે. માતા હુસે છે તો ગર્ભમાં રહેલો છવ પણ હુસે છે. હુંક્રમાં માતાને થતી દરેક જાતની અસર ગર્ભમાં રહેલા છવને થાય છે માટે ગર્ભસ્થ છવની ઉત્તમતા થવાને માતાનાં મનની સ્થિતિ સુધરવા માટે માતાની આસપાસના સંયોગો એવા હોવા જોઈએ કે જેથી તેણીને શુદ્ધ સંસ્કારોનાજ પ્રતિબિંબ પડે. માતાના મનપર શુદ્ધ સંસ્કાર પડવા માટે માતાના શરીરની શુદ્ધતાની જરૂર છે અને શરીરની

પવિત્રતાનો આધાર માતાના ધોરાક અને વસાલકાર ઉપર છે. આ ઉપરથી સહેજ સમજી શકાય છે કે ધોરાક અને વસાલકારથી બાહ્ય શુદ્ધિની કેટલી અગત્યતા છે.

શુદ્ધિની તિવ્ર અસર.

શ્રી લગવતી સૂત્રમાં કહેલું છે કે ગર્ભમાં રહેલો જીવ પણ નરક ગતિનો બંધ કરે છે. હવે ગર્ભમાં રહેલા જીવથી આવો બંધ કેવી રીતે થઈ શકે છે હશે એ સૌને આશ્ચર્યકારક જણાશે પણ તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે ગર્ભવંતિ સ્ત્રીને થતી માઠી અસર ગર્ભમાં રહેલા જીવને પણ થાય છે અને તેથી તેના પરીણામમાં ફરતા થવાથી ત્યાં પણ આત્મા નર્કગતીના બંધને બાંધે છે. આ ઉપરથી બાહ્ય શુદ્ધિ અથવા અશુદ્ધિની તિવ્ર અસર કેટલી બધી થાય છે તે સહેજ સમજી શકાશે. માટે સગર્ભા સ્ત્રીને પોતાની બાહ્ય શુદ્ધિ કેવી રીતે રાખવી જોઈએ તે પણ આ ઉપરથી શીખવાનું છે.

સગર્ભા સ્ત્રીએ કેવા વિચારો કરવા, કેવી રીતે વર્તવું, અને કેવા સંયોગો વચ્ચે રહેવું તે પણ લક્ષમાં લેવાની ખાસ જરૂર છે. અંગાઉન વખતમાં વૃદ્ધ ડોશીઓ સગર્ભા સ્ત્રીની શુદ્ધિ માટે બહુ સંભાળ રાખતી અને તેના પરીણામે ગર્ભમાં રહેલા બાળકો પુષ્ટ થઈને આ ભુમીતલ પર જોતાનું નામ ગન્તવતા પરંતુ હાલની અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ ગર્ભવંતિ સ્ત્રીઓની શુદ્ધિને માટે બે દરકાર રહી તેણીને પળવે છે અને તેના પરીણામે હાલના સમયે બાળકોમાં જોઈએ તેવા ગુણો જોવામાં આવતા નથી અને શારિરિક સ્થિતિમાં પણ ઘણા ક્ષીણ નજરે પડે છે.

નિત્ય લોજનમાં શુદ્ધિ.

એવા પદાર્થોનું લોજન કરવું જોઈએ કે જેમાંથી સત્ત્વ ગુણ અને રજ્જો ગુણની ઉત્પત્તિ થઈ શકે. પરંતુ આજકાલ કેટલાકમાં તેવો વિવેક જોવામાં આવતો નથી. પુરી સમજણ વગર માત્ર ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે જેના આવે તેના પરચખાણ કરવામાં ઘણા લોકો ઉતાવળા થઈ જાય છે અને પછી પોકાર કરે છે કે અમારું મન સ્થિર રહેતું નથી. હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે મન સ્થિર કેવી રીતે રહે ? કારણ કે જે લોકો મનને અસ્થિર કરનાર પદાર્થોનું સેવન કરે છે અને

જે પદાર્થોથી મનની શુદ્ધિ થાય તેવા પદાર્થોને તેઓ દેશપાર કરે છે તો પછી સ્થિરતા રહેજ ક્યાંથી? માટે એમ મલીન પદાર્થોનો ત્યાગ અને પવિત્ર ઉપાદેય પદાર્થોનું સેવન કરવું જોઈએ.

માતા અને ધાવ માતા.

કેટલાએક શ્રીમંતો પોતાની મોટાઇના ડાળમાં, કેટલીએક સ્ત્રીઓ પોતાની યૌવનાવસ્થા જાળવી રાખવાને માટે અને કેટલાએક રોગાદિકના કારણે પોતાના બાળકોને માટે હુલસી જતની ધાવ માતાઓ રાખે છે. હવે વિચારવું જોઈએ કે બાળકને જન્મદાતા માતાના દુધથી જે પુષ્ટી મળે તેવી શું ધાવ માતાથી થઈ શકે કે? ધાવમાતાના દુધ અને સ્વભાવની અસર બાળકના શરીર અને મન પર થોડે અથવા વધારે અંશે થયા વગર રહેતી નથી.

સિંહના બચ્ચાનું દ્રષ્ટાંત

એક સિંહનું બચ્ચું એક વખત એક હાથીને જોઈને વિચારવા લાગ્યું કે જોહો! આવડો મોટો હાથી તો મને દાણી દેશે. તેને આવા વિચારો થયેલા જોઈને માએ કહ્યું કે વિચાર શું કરે છે? સિંહનાદ કરી ને તારી શક્તિ બતાવ? માતાના આ શબ્દ સાંભળીને બાળસિંહે સિંહ નાદ કરીને હાથીના ગંઠસ્થલ પર છાપો માર્યો કે તરતજ હાથીના મોટા શરીરનો હગલો થઈ નીચે પડ્યો. આ જોઈને બાળસિંહ પોતાની માને પુછ્યું કે હે માતા? આ હાથીથી હું પહેલા ડર્યો તેનું કારણ શું? માએ જવાબ આપ્યો કે તેમાં તારો દોષ નથી. પરંતુ મેં એક વખત તને શિયાળનું દુધ પાતું હતું તેની આ અસર તને થયેલી છે. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે એકજ વખતના દુધના ફેરફારથી આવી અસર થઈ તો પછી જે દુધથી બાળકોને ઉછેરવામાં આવે છે તેનું પરીણામ કેવું આવે! જતના શુભો જતમાંથી ઉતર્યા વગર રહેતાજ નથી અને તેની અસર આખી જીંદગી સુધી રહ્યા કરે છે એમ આ ઉપરથી નક્કી સમવંત થઈ.

આ દ્રષ્ટાંત પરથી જો કોઈ સમજી શકશે કે જેવું દુધ તેવાજ શુભો ઉત્પન્ન થાય છે. હુલસી જતની સ્ત્રીઓને સોંપેલા બાળકોમાં ઉત્તમ શુભોની આજ્ઞા રાખવી તે વ્યર્થ છે. અને એવા ઉત્તમ શુભો વગર મનની પવિત્રતા કે શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી.

સૂતક અને ગ્રહણની શુદ્ધિ

સૂતક અને ગ્રહણમાં જે આલડછેટ માનવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ બાહ્ય અશુદ્ધિજ છે. માણસના શબના મલીન રજઃકણો આસપાસના ઘીન રજઃકણોને મલીન કરે છે તેમજ ગ્રહણ વખતે પણ વાતા વરણમાં અગ્રુક પ્રકારનો ફેરફાર થવાથી મન ઉપર તેની માઠી અસર થાય છે. માટે આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે બાહ્ય અશુદ્ધિ મનપર મજબુત અસર કરે છે.

કાંસાનું વાસણ કેમ અલડાય છે ?

હલકી જાતના લોકોને તમે કાંસાના વાસણમાં જમવા આપતા નથી અને કાંસુ અલડાઈ જાય એમ તમે માને છે. તેનું કારણ પણ એવુંજ છે કે આપણા શરીરમાંથી વહેતા વિજ્ઞાનિક પ્રવાહને આકર્ષણ કરી ગ્રહણ કરી લેવાનો તથા તે લાંગો વખત સુધી ટકાવી રાખવાનો શુણ કાંસામાં રહેલો છે અને તેથી જો હલકી જાતના અને હલકા વિચારના માણસોને કાંસાના વાસણમાં જમવાનું આપવામાં આવે તો તેઓના શરીરમાં અને મનમાં વહેતા વિજ્ઞાનિક પ્રવાહની માઠી અસર કાંસાના વાસણ ઉપર અને તેમાં રહેલા ખોરાક ઉપર થાય છે અને પછી તે વાસણમાં ફરી ઉંચી જાતના લોકો જમે તો પ્રથમ થયેલી માઠી અસરના રજઃકણો તે જમનારના મન પર મલીન અસર કરે છે. આવોજ પ્રકાર માટી વિગેરેના વાસણના સંબંધમાં સમજી લેવો.

લોહાના અને કાચના વાસણો.

આ પ્રત્યક્ષ માની શકાય અને સમજી શકાય એવી બાબત હોવા છતાં હાલતો ઘેર ઘેર ભેટે ભાગે લોહાના અને કાચના (જે એક જાતની માટી છે) વાસણો વાપરવાની પદ્ધતિ ચાલેલી દેખાય છે તો પછી વિચાર કરવો જોઈએ કે તમારી ખુદ્ધિમાં સ્થિરતા કેવી રીતે આવી શકે ? અને તમારી શક્તિઓમાં સારા સંસ્કાર મળી તે કેવી રીતે ખીલી શકે ? આવા વાસણો વાપરવાની રૂઢિ તમારામાં જડ થાલીને ખેડી છે અને તમારા નિત્યના સામાન્ય ઉપયોગમાં તેવા હલકી જાતના વાસણો વાપરવામાં આવે છે. અને તેવાજ કારણને લીધે તમારી બાહ્ય શુદ્ધિ સચવાતી નથી, અને અમારું મન સ્થિર રહેતું નથી એવી તમારી

દર્યાદ કોઈ દિવસ બંધ પડતી નથી, ખુબ યાદ રાખવું કે જ્યાંસુધી બાહ્ય શુદ્ધિને બાધક આવી પ્રવૃત્તિ દુર થશે નહિ ત્યાંસુધી તમારું મન શુદ્ધ થઈ શકવાનું નથી.

પીવાના પાણીમાં અશુદ્ધિ.

પાણી પીવાના વાસણો પણ એમાં વાપરવામાં આવે છે અને તે બુદ્ધિને મલીન કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. વળી તેથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને બીજી ઘણી રીતે તેના દુઃખદાયક પરીણામને લોગ થવું પડે છે. એજ એમાં પાણીથી પકાવેલા આહારનું મુનિરાજને દાન દેવામાં આવે છે તેથી તમારી સાથે મુનીઓના વિચાર અને બુદ્ધિમાં મલીનતા થાય છે. અને તમે તમારા પવિત્ર ગુરુઓને એકું ખવરાવીને મહા પાપને બાંધો છો. આવા પ્રકારની તમારા પ્રમાદની બુલોથી તમે તમારા તથા બીજાના મનને મલીન કરવાના કારણ રૂપ થાઓ છો. તમારે નક્કી માનવું કે તમે જ્યારે તમારા હમેશના ક્રમમાં શુદ્ધિ રાખશો ત્યારેજ તમારું મન સ્થિર થશે અને યાદ રાખજો કે પવિત્રતા વગર સ્થિરતા હોતી નથી.

સાથે જમવાની અપવિત્ર રૂઠી.

તમારામાંના કેટલાકમાં એક રીવાજ એવો નજરે પડે છે કે જે જોતાંજ પવિત્ર માણસને બુગુપ્સા થાય અને તે એ છે કે એક મોઢો થાળ વચમાં રાખીને તમે આઠ દશ જણા ફરતા બેસી જાઓ છો અને તમેને તેમાં એક બીજાની લાળ અને શુક્ર ચાટવામાં અતીશે આનંદ પડે છે. એક બીજાના ચેપી રોગનો પણ તમે સાથેજ આહાર કરી લો છો અને તેથી તમારી બુદ્ધિની પણ મલીનતા થાય છે. અદિરાપાન કરવાથી જેમ બુદ્ધિની મલીનતા થાય છે તેમ ગ્રાહી એપિધિ વિગેરે બાહ્ય ઉપચારોથી બુદ્ધિની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ પણ થાય છે. અને એજ પ્રમાણે જોરાકની મલીન અસર મનપર થયા વગર રહેતી નથી. માટે આહાર પાન એવા શુદ્ધ હોવા જોઈએ કે જેથી તમારો બુદ્ધિ પણ શુદ્ધ થાય અને તમારા વિચારોમાં પણ શુદ્ધતા આવે. દુકામાં આહાર પાણી એવા પ્રકારના કરવા જોઈએ કે જેથી સતત શુદ્ધની વૃદ્ધિજ થાય.

પ્રાણ વાયુની શુદ્ધિ.

તીર્થકરોના સમોવસરણુમાં હિંસક અને પરસ્પર જાતિ વૈર ધરાવનારા પ્રાણીઓ, પોતાનું વૈર તજી દઈ શાંત ભાવને ધારણ કરતા હતા એ મ આપણે વાંચીએ છીએ તેમાં પણ એવુંજ રહસ્ય રહેલું છે કે તે મહાત્માઓના શાંત રસમય પ્રાણ વાયુની પવિત્રતા સિવાય બીજું કશું કારણ નહોતું. તેઓના અતીશે પવિત્ર અને ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા પ્રાણ વાયુથી આસપાસના વાતાવરણમાં એટલી બધી પવિત્રતા આવી જતી કે તે પ્રાણ વાયુની અસરવાળા વાતાવરણનો શ્વાસોશ્વાસમાં લેવાથી હિંસક અને જાતિ વૈર ધરાવનારા પ્રાણીઓને પણ નિર્મળ અસર થતી અને તેથી તેઓ પોતાની કરતા તજી દઈને શાંત આવને ભજનારા થતાં.

સંયોગ અને સાત્રનની શુદ્ધિ.

નિરંતર હલકા અને નીચ પ્રકૃતિ વાળા લોકોના સંસર્ગમાં રહેવાથી તેની માઠી અસર હૃદય પર થયા વગર રહેતી નથી અને તેથી વિચારોમાં પણ મલીનતા આવે છે. પવિત્ર દેવાલયોમાં અને બીજે સ્થળે આરતી ધૂપ વિગેરે કરવામાં આવે છે તેનો હેતુ પણ એવોજ છે કે આસપાસના વાતાવરણના રજઃકણો પવિત્ર રહે તેમજ તીર્થ સ્થલોમાં જવાનું કારણ એવુંજ છે કે ત્યાંની પવિત્ર ભૂમિથી આપણું મન પવિત્ર થાય.

પ્રથક શય્યા.

હાલના લોકો બાયલા થઈ ગયા છે એમ લોકો કહે છે પણ તેમ થવાના કારણોનો બહુજ થોડા લોકો વિચાર કરે છે. વિચારવું જોઈએ કે સ્ત્રી પુરૂષની શય્યા એકજ હોય તો પછી બાયલાપણું આવે એમાં નવાઈ શી? અગાઉના લોકો પતિ પત્નીની એક શય્યા રાખતાજ નહોતા ત્રિશલા માતાને ચૌદ સ્વપ્ન આવ્યાં ત્યારે તેણી જાગૃત થઈને પોતાના પતિ જ્યાં સૂતા હતા ત્યાં ગયા આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે પુવના વખતમાં પૃથક પૃથક શય્યાઓ રાખવામાં આવતી અને તેથી પૂર્વના લોકો શારિરિક અને માનસિક વધારે બળવાળા હતા. હાલ તેમ નહિ હોવાથી લોકો નિઃસત્વ અને રોગી અને તેમાં નવાઈ શી?

વસ્ત્રની અશુદ્ધિ.

મલીન વસ્ત્રોની પણ મનપર મલીન અસર થયા વગર રહેતી નથી. જ્યારે વસ્ત્ર મલીન હોય છે ત્યારે બજારમાં કે મહોત્સવમાં જવાની ઇચ્છા પણ થતી નથી. અને જો સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરેલા હોય તો કારણ ન હોય તો પણ બજારમાં ફરી આવવાની તમોને મરજી થાય છે. મલીન વસ્ત્ર પહેરેલા માણસને જોતાંજ તેના વિષે હલકો અભિપ્રાય પડે છે અને વસ્ત્રોની શુદ્ધતાથી તેથી ઉલટું બને છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સૌએ પોતપોતાના કુળાચાર અને પોતાની આબરૂ પ્રમાણે વસ્ત્રાલંકાર પહેરવા જોઈએ. વળી પોતાના ધર્મને યોગ્ય તિલક હોવા છતાં પણ તિલક કરતી નથી. અને તેથી અબણ્યા માણસને અમુક સ્ત્રી સધવા છે કે વિધવા તે જાણવું મુશીબત થઈ પડે છે. જેમ કેઈ હથીઆર પાસે હોય તો તેની સામા થતાં માણસને ડર લાગે છે તેમ તિલક એ વગેરે ચિન્હો તમોને ઘણી વખત હથીઆર ભૂત થઈ તમારો બચાવ કરે છે. કેશરનું તિલક શકન તરીકે ગણાય છે. મારે આ ઉપરથી સમજવું કે બાહ્ય જડ પદાર્થો પણ ઘણી શક્તિઓ આપે છે.

શાંત રસની આવશ્યકતા.

તમોને જેમ શૃંગાર, વીર, હાસ્ય વિગેરે રસોની જરૂર છે તેના કરતાં પણ શાંત રસની સૌથી વધારે અને પહેલી જરૂર છે. અને જ્યારે શાંતિની જરૂર છે. ત્યારે તમારા વસ્ત્રાલંકારો પણ એવાજ જોઈએ કે જેથી તમો શાંત મૂર્તિ તરીકે દેખાઈ આવો. સામાયકાદિમાં પણ વસ્ત્રો સાદા રાખવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ શાંત ભાવ બતાવવાનું છે આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી તમો બાહ્યથી શુદ્ધ નહિ થાઓ ત્યાંસુધી તમારાથી અંતરંગથી શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ, મારે બાહ્ય શુદ્ધિની પ્રથમ જરૂર છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધિ.

દરેક ઇન્દ્રિયના અમુક વિષય રચીકર અને અમુક વિષય હોય છે. અરુચીકર વિષય કોઈને ગમતા નથી.

અપ્રિય અને કટુક વચનો સાંભળવા કોઈને ગમતા નથી કારણ કે તેવા શબ્દો સાંભળવાથી ક્રોધ અને માન થાય છે માટે કાન પર એવાજ શબ્દ ની અસર થવા દેવી જોઈએ કે જેથી આપણને શાંત ભાવ ઉત્પન્ન થાય. આ ઉપરથી કર્ણ શુદ્ધિ થવાને માટે વાક્ શુદ્ધિની પ્રથમ જરૂર છે.

વાક્ શુદ્ધિ

જો વાક્ શુદ્ધિ થઈ હશે તો કર્ણ શુદ્ધિ સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થશે. વાક્ શુદ્ધિમાં તમે કેટલા બધા બે દરકાર છો તેને માટે એકજ ઉદાહરણ લઈએ. છોકરાને બાપ મારો સાજો? એ વિગેરે કહી લાડ લડાવે છે હવે વિચારવાનું એ છે કે આ શબ્દો સાંભળતાં બાળકના કુમળા મગજ પર તેની કેવી નકારી છાપ પડે છે? અને તેથી તે છોકરાં ભવિષ્યમાં કેવા નકારા અને હલકા શબ્દો બોલતા શીખે છે તે વિચારશો. અને તેના માઠા પરીણામનો ખ્યાલ કરશો. વળી વિવાહાદિકમાં કટાણા ગાવાની જે નકારી રૂઢી ચાલે છે તે ખરેખર સંતતીને, સાંભળનારને તેમજ ગાનારને ખરાબ રસ્તે દોરનાર છે અને મન પર તેની ઘણી માઠી અસર થાય છે. આ બાબત તમે સારી રીતે જાણો છો અને અનુભવો છો માટે તેવા ગીતોનો જડ મુલથી નાશ થવો જોઈએ.

શબ્દોની મારામારી.

શબ્દોમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે, શાંત માણસને પણ ગાળ સાંભળવાથી તેનું લોહી તપ્યા વગર રહેતું નથી માટે સારા શબ્દો બોલવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. જુઓ કે રોહીણી આ ચોરને શ્રી વીર ભગવાનના શબ્દો સાંભળવાની ઇચ્છા નહોતી છતાં પગમાંથી કાંટો કાઢતી વખતે જે શબ્દો કાનમાં પડ્યા તેથી તેને કેટલો લાજ થયો હતો? મંત્રના શબ્દ બળથી સર્પ, વીંછી વિગેરે જેરી જનાવરોનું ઝેર પણ ઉતરી જાય છે. જો કે તે શબ્દોનો અર્થ જાણવામાં હોતો નથી, અને ઝેર ચડેલા માણસને કાને પણ એ શબ્દો પડતા નથી તે છતાં તે શબ્દોની માત્ર શક્તિથીજ તે ઝેર ઉતરી જાય છે આ ઉપરથી શબ્દમાં કેટલા બધી સત્તા છે તે સહજ સમજી શકાય તેવું છે. આવીજ રીતે જો આપણે સૂત્ર સિદ્ધાંત ના શબ્દો સાંભળીએ અને તેનું પકડ કરીએ તો તેની ઘણી સારી અસર થાય છે.

નેત્રના વિષયની શુદ્ધિ.

આંખથી સારું એ જોવાય છે અને નહાર એ જોવાય છે પણ તે જોવા જોવામાં ફેર છે. જો આપણી બુદ્ધિ સારી હોય તો અપવિત્ર પદાર્થમાં પણ પવિત્રતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ. કૃષ્ણ વાસુદેવની પેઠે જેની દ્રષ્ટી ગુણ જોવામાં પ્રવર્તે છે તે ગુણને જ જોઈ શકે છે. જેઓને અપવિત્ર પદાર્થમાં પણ પવિત્રતા જોવાની ઉચ્ચ શક્તિ ન હોય તેઓએ જેનાથી અપવિત્ર અને માઠી અસર થાય એવી વસ્તુ જોવી જોઈએ નહિ પણ માત્ર પવિત્ર પદાર્થને જ જોવાની ટેવ વધારે રાખવી જોઈએ. પવિત્ર પદાર્થ જોતાં દૃષ્ટિ અને બુદ્ધિ પવિત્ર થાય છે અને પછી ગમે તે પદાર્થ પર દૃષ્ટિ જતાં તેના ગુણો જ તેના લક્ષમાં આવશે. આવા જ કારણસર જીનેશ્વર મહારાજની પ્રતિમા શાંત મુદ્રાયુક્ત સ્થાપવામાં આવી છે માટે નિરંતર જીનેશ્વરના દર્શન કરવાને ચુકવું નહિ. અને દર્શન જો દર્શનરૂપ થાય તો શાંતભાવ પ્રગટ થયા વિના રહેજ નહિ માટે જેથી આપણા ભાવ ઉચ્ચ થાય તેવા પદાર્થો અને તેવી વ્યક્તિઓ જોવાનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ સ્વાભાવિક રીતે જો શુભ પદાર્થ જોવાની આપણને લાગણી થાય અને ટેવ પડે તો તેથી આપણા મન પર અવશ્ય સારી અસર થાય અને આપણું મન પવિત્ર થયા વિના રહેજ નહિ.

દ્રાણેન્દ્રિના વિષયની શુદ્ધિ.

હું જોઈ કોઈને ગમતી નથી અને સુગંધ તો સર્વ કોઈને ગમે છે, આ ઉપરથી જ સિદ્ધ થાય છે કે જોને શુદ્ધિ ગમે છે અશુદ્ધિ કોઈને પ્રિય નથી, તો પછી અશુદ્ધિ ટાળવાને શા માટે પ્રયત્ન ન કરવો?

સ્પર્શેન્દ્રિના વિષયની અને શરીરની શુદ્ધિ

શરીરને બાહ્ય મલીન પદાર્થનો સ્પર્શ થવાથી શરીરની અશુદ્ધિ થાય છે અને તે અશુદ્ધિ ટાળવાને માટે તમારે સ્નાનાદિક કરવાની જરૂર છે અને જો સ્નાનાદિક કરવામાં ન આવે તો શરીરની અશુદ્ધતા રહી જાય છે અને તે અશુદ્ધિથી મન પણ અશુદ્ધ રહે છે અને મનની અશુદ્ધિ થવાથી તમારાથી મહા પાપો થાય છે. શરીરના નવે દ્વારમાંથી હમેશા અપવિત્ર પદાર્થો નિકળ્યા જ કરે છે. તે મલીનતા જો સ્નાન ન કરવામાં આવે તો શરીર સાથે સ્પર્શોને રહે છે અને તેની અસર મન

પર થવાથી વિચારોની પણ મલીનતા થાય છે. તેમજ જ્ઞાનાદિકની આશા તના પણા થાય છે આથી તમારે શરીર શુદ્ધિની જરૂર છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આનંદની ખાતર નહિ પણ માત્ર શરીરની શુદ્ધિને માટેજ યોગ્ય સ્નાન વિધિની જરૂર છે. અને તેવી રીતે પવિત્ર થવાની આજ્ઞા ગૃહસ્થોને માટે મહાન આચાર્યો આપી ગયા છે. કેટલાકએક પ્રમાદિ અને અજ્ઞાન લોકો પોતે સ્નાન કરતાં નથી અને ન્હાવાથી પાપ થાય એમ તેમાં ધમનું કારણ બતાવે છે પણ આવા લોકોને અને તેના ધર્મને કેટલાક લોકો મલીન, ગંદા અને રોચ્છ એવા ઉપનામથી ઘોલાવે છે. ધાર્મિક કાર્યોને માટે તો સ્નાન કરીને મલીનતા દુર કરવાની જરૂર છે અને લોકાપવાદ માટે વ્યવહારથી પણ શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે. શરીર શુદ્ધિથી મનની પવિત્રતા થાય છે અને મનની પવિત્રતાથીજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માટે બાહ્ય શુદ્ધિ રાખવી જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ જે પદાર્થોથી મન મલીન થાય તેવા પદાર્થોનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ.

માનસિક શુદ્ધિ.

આ પ્રમાણે પાંચે ઈન્દ્રિયોની અને શરીરની શુદ્ધિ કરવાનું તમે સમજી શક્યા હશે. હવે શારિરિક શુદ્ધિ થવાથી માનસિક શુદ્ધિ થાય છે અને મન શુદ્ધ થવા પછી બીજા બધા આચાર વિચારો શુદ્ધ થાય છે અને ત્યારે મનઃ એવ મનુષ્યાણાં કારણં વંધ મોક્ષયોઃ એ શબ્દો તમોને લાગુ પડી શકશે, કારણકે મન શુદ્ધિ થવાથી કર્મ બંધનના કારણો દુર થશે. અને ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થઈને મોક્ષના સાધનો તમોને મળશે એટલે નિચેના વિચારો તમોને ઉદભવશે.

મન શુદ્ધિથી થતા શુદ્ધ વિચારો.

બાહ્ય સુખના સાધનો સઘળા અપવિત્ર છે. તેમાં સુખ મનાયું છે તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ છે કે સુખ તે મનની સ્થિરતા છે. અમુક પદાર્થ મેળવવા માટે ચિત્ત અસ્થિર રહે છે અને તે પદાર્થ મળે છે એટલે તે સંબંધની અસ્થિરતા દુર થાય છે અને મનને સ્થિરતાનો અનુભવ મળે છે તે સ્થિરતાને અનુસરીનેજ સુખ મનાય છે. મનની અપવિત્રતાથી બાહ્ય વસ્તુનું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. ફક્ત અમુક ધર્મજ્ઞાની શાંતિરૂપ ચિત્તની સ્થિરતાને સુખરૂપ ગણવામાં આવે છે. આવી

રીતનો વિચાર કરીનેજ બાહ્ય સુખના સાધનોને અપવિત્ર બાણી ચક્રવર્તી જેવાઓએ પણ સહેજવારમાં તેનો ત્યાગ કરેલો છે. આત્મિક સુખનો અનુભવ લેતાં તેઓ સમજી શક્યા કે પૌદ્ગલીક સુખના સાધનો આત્માને બંધન કરતાં છે માટે ત્યાગવા યોગ્ય છે. આજ વિચારથી ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સઘળી નિર્મલ્ય અને ત્યાગ્ય તેઓએ ગણેલી હતી.

પવિત્ર મહાત્માઓને બાહ્ય શુદ્ધિની અપેક્ષા નથી.

ન્યારે વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મચર્ય સેવતાં બાહ્ય શરીરની દરકાર રહેતી નથી ત્યારેજ આત્મધ્યાનમાં લીન થવાય છે. અને આત્મધ્યાનમાં લીન થવા માટે અંતરંગ શુદ્ધિની જરૂર છે. અંતરંગ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવા પહેલાં શરીર તરફનો અહંભાવ દૂર થવો જોઈએ, અને જ્યાં સુધી શરીર તરફ અહંભાવ રહે છે ત્યાં સુધી બાહ્ય શુદ્ધિની જરૂર છે.

બાહ્ય શુદ્ધિ ટાળવાની દીર્ઘ દ્રષ્ટી

બાહ્ય શુદ્ધિ ટાળવાને માટે દ્રક્ત પોતાના શરીર, કપડાં વિગેરે શુદ્ધ રાખવા એટલાથી સરતું નથી, તેમજ અશુદ્ધ લોકોથી દૂર રહેવાથી બાહ્ય શુદ્ધિની પૂર્ણતા થતી નથી પરંતુ જ્યાં અશુદ્ધ મનવાળા પ્રાના પ્રાણ વાયુથી વાતાવરણ મલીન થયું હોય તે સ્થળ પણ પવિત્ર વગર તેના પર ચાલવું નહિ. પંડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ પુર કહી ગયા છે કે:-

જૂઠા નર પગ ભૂમી શોધન જળ છંદકાવ કર્યોરે—મોહન.

એટલે અપવિત્ર એવી ભંગીની સ્ત્રી કહે છે કે જ્યાં અસત્ય ભાષણ કરનારના પગલાં પડ્યાં ત્યાંની ભૂમિ સાફ કરવાને માટે હું જળનો છંદકાવ કરું છું. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે અસત્ય ભાષણ કરવાથી કેટલી મલીનતા થાય છે?

અંતરંગ શુદ્ધિ.

આ પ્રમાણે ન્યારે બાહ્ય પદાર્થથી શરીરનું બાહ્ય શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે યમ નિયમ, વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મચર્ય રૂપી જળવતી અંતરંગ શુદ્ધિ

થાય છે. અંતરંગ શુદ્ધિ મોક્ષનું કારણ છે. સુખી પ્રાણીપર મૈત્રીભાવ, દુઃખી પ્રાણી ઉપર કરુણા, શુણવાનને ભોધને પ્રમોદ અને પાપી તરફ ઉપેક્ષા એમ આરે પ્રકારની અંતરંગ ભાવના વડે અંતરંગ શુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે. રાગ દ્વેષ દુર કરી અંતરાત્માને પવિત્ર કરવો ભોધએ. અષ્ટકર્મનો અભાવ થવાથી સંપુર્ણ અંતરંગ શુદ્ધિ થએલી કહેવાય એવી અંતરંગ શુદ્ધિ કરવાને માટે દરેક ધર્મમાં જુદા જુદા ઉપાયો બતાવેલા છે અને તે ઉપાયોદ્વારા જ્યારે બાહ્ય શુદ્ધિ થવા પછી અંતરંગ શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે

ઉપસંહાર.

શુદ્ધિનો વિષય ઘણો વિસ્તારવાળો છે, તેના પર જેટલું બોલાય તેટલું થોડું છે તથાપી જે બાહ્ય શુદ્ધિની પ્રથમ આવશ્યકતા છે તેના સંબંધમાં યથા શક્તિ યથા સમય અનુસાર ટુંકમાં કહી આજનો આ શુદ્ધિનો વિષય આટલેથીજ પુર્ણ કરું છું.

(અસ્તુ)

વ્યાખ્યાન ૨ જી

સમ્યક્ત્વ.

તા. ૪ થી મે ૧૯૦૭ રવીવાર.

મંગલાચરણ.

અ જ્ઞાન તિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા
નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ

સમ્યક્ત્વની વ્યાખ્યા.

યથાર્થ વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું તેને સમ્યક્ત્વ કહે છે જ્યાં સુધી યથાર્થ વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણાયું નથી ત્યાં સુધી પ્રાચે મૃષાવાદ જ જણાય છે કારણ કે જે પદાર્થના સ્વરૂપની ઓળખાણ થઈ નથી તે પદાર્થ

વિશે તમારે વધારે જ્ઞાન ક્યાંથીજ હોઈ શકે. અને પદાર્થના સ્વરૂપના જ્ઞાનના અભાવે તમે તેના સંબંધી યથાર્થ રીતે કેવી રીતે જોલી શકો? સાટે ખરું જોતાં જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાને આપણે લાયક કહી શકાઈએ નહિ.

સમ્યક્ત્વગુણનો આવશ્યકતા.

સાંસારિક કે ધાર્મિક ગમે તે શુદ્ધ વ્યવહારમાં સમ્યક્ત્વની જરૂરી આત છે કારણ કે સમ્યક્ત્વથીજ તમોને સત્ય માર્ગ દેખાશે ઉદાહરણ તરીકે અહિંસા પરમો ધર્મ: એમ આપણે જોલીએ છીએ પરંતુ અહિંસા તે શું, કેની હિંસા ન કરવી, હવે અહવતું સ્વરૂપ એ વિગેરે સમજ્યા વગર જો આપણે જોડ્યા કરીએ તો તેનો અર્થ 'જુદોજ' સમજી જવાય છે માટે હવતું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી સમ્યક્ત્વનો ઉત્તમ ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે મુખ્યતત્ત્વ અને મુખ્ય પદાર્થ તે હવ છે. ઘણાઓ જોડે છે કે શ્રદ્ધા વગર ધર્મક્રિયા કરવાને આપણે લાયક ગણાઈએ નહિ પણ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણ્યા વગર એટલે સમકિત પ્રગટ થયા વગર શુદ્ધ શ્રદ્ધા થતી નથી.

સંઘળાતું મૂળ સમ્યક્ત્વ છે.

જેમ કોઈ દાહરના દશ પગથીઆ, કોઈના વીસ અને કોઈના ચોાણ વધારે પગથીઆ હોય છે તેમ આપણામાં ચૌદ પગથીઆ એટલે ચૌદ ગુણુસ્થાનકની શ્રેણી ગતાવી છે, આત્માના ગુણની ઉચ્ચતાનો જ્ઞાની પુરુષો-એ ક્રમ જાંધેલો છે અને એ ક્રમને ગુણુસ્થાનક કહેવાય છે. હવે આ ગુણુસ્થાનકના ક્રમથી આપણે કયા ગુણુસ્થાનકે ચડ્યા છીએ તે સમજવાને પણ સમ્યક્ત્વની જરૂર છે. સમ્યક્ત્વ વગર જોતાની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવીજ શકે નહિ જેમ આંક વગરના મીડાની કાંઈ પણ કિંમત નથી તેમ સમ્યક્ત્વ વગરની સઘળી ક્રિયા જાણવી. જ્ઞાન વગરની ક્રિયા જેમ વિશેષ રૂપ આપનારી નથી તેમ શ્રદ્ધા એટલે સમકિત વગર ની દરેક ક્રિયા માત્ર જાહ્ય જાહજંબર રૂપ રહે છે.

સમ્યક્ત્વ ગુણુ પ્રાપ્ત કરવાને આઠ કર્મતું જ્ઞાન પણ હોતું જોઈએ કોઈ કર્મ જ્ઞાતા કે મુખ્ય આપનાર હોય છે તો કોઈ કર્મ દુઃખ કે દિલ-ખીટી ઉપગતવતરું હોય છે, કોઈ કર્મની સ્થિતિ ત્રીસ કોણકોટી સાગ-

રોપમની, કોઈની વીસ કોડાકોડી અને કોઈની સીંતેર કોડાકોડી સાગરો-
પમની સ્થિતિ હોય છે. જ્યાંસુધી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થયું નથી ત્યાંસુધી
આવી સ્થિતિ રહે છે અને સમક્રીત પછી એક એક કોડાકોડી સાગરોપમ
ની અને કાંઈ ન્યુન આયુષ્ય સિવાય દરેક કર્મની સ્થિતિ રહે છે સમક્રીત પહેલાં
આપણી સ્થિતિ એવા પ્રકારની હોય છે કે આપણે થોડા કર્મની નિર્જરા
કરીએ છીએ અને વધારે કર્મનો આશ્રવ કરીએ છીએ એટલે
જેમ એક કોઠીમાં ત્રણ મણુ અનાજ રોજ નાખતા જઈએ અને એક
મણુ કાઢતા જઈએ તો તે કોઠી ખાલી થવાને બદલે ભરાઈ જાય તેમ
આપણા આત્માની સાથે લાગી રહેલા કર્મની વર્ગણાઓમાંથી થોડા
કર્મ ખપે છે અને વધારે બંધાય છે અને તેથી આત્મા અધોગતિને
પ્રાપ્ત થતો જાય છે પણ જે સમ્યક્ત્વ હોય તો વિશેષ કર્મની નિર્જરા
ધાય અને અદ્ય કર્મનો બંધ થાય અને એમ થવાથી આત્મા કર્મથી
મુક્ત થઈ નિર્મળ થતો જાય જેથી ઉત્તરોત્તર કેવળ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે.
સમ્યક્ત્વથી આત્મા પોતાનું વીર્યયથાર્થ માર્ગમાં ફેરવી શકે છે અને સમ્યક્ત્વ
ના અભાવે તેમ બનતું નથી. સમક્રીત પામ્યા પહેલાંની સ્થિતિ કેમ
બને છે અને સમક્રીત કેમ પમાય છે તે જેમ પાણીમાં રહેલો
પથ્થર સંયોગ પામીને અનાદિકાળે ગોળ થાય તેમ કોઈ અકામ નિર્જરાથી
માત્ર આત્મા કર્મથી હલકો થઈ શકે છે અને પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ
થાય તો ત્યારથી જીવને અર્ધ પુરુષલ પરાવર્તન કાળની સ્થિતિ
મુક્ત થવાને બાકી રહે છે. સમ્યક્ત્વનો આ કાંઈ જેવો તેવો મહિમા કે
હી શકાય નહિ; અનાદિકાળ થયાં નરક નિગોદના અનંતા દુઃખ ભોગવતાં
જે પ્રાણીનો અંત આવતો નથી તે પ્રાણીને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછીતો
મોક્ષની ટુંકા કાળની મર્યાદા બંધાય છે આવા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાને કયો
લઘ્ય જીવ પ્રયત્નશીલ ન થાય? અનાદિની સજડ બેડી જેનાથી
ત્રુટતી હોય તે તોડવાને સમ્યક્ત્વરૂપ હુથીઆર કયો મૂર્ખ ન ગ્રહણ કરે?

આર કષાય.

સમ્યક્ત્વને મૂળ રોધ કરનારા કષાયોદિ છે તેનું સ્વરૂપ સમજવાની
જરૂર છે, જે કે વિષય કષાય ત્યાગવા યોગ્ય છે તો પણ તેનું સ્વરૂપ
જ્યાં સુધી જાણ્યું નથી ત્યાં સુધી તેનો સંપુર્ણ રીતે ત્યાગ થઈ શકતો

નથી. માટે વિષય કપાયનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પણ સમજવું જોઈએ કારણ કે દરેક પદાર્થ જોય થઈ શકે છે પછી તેમાંથી અમુક હેય અને અમુક ઉપાદેય પણ હોય છે.

તીર્થંકર ભગવાને ચાર કષાય કહ્યા છે. કષાય એટલે જેનાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે. તેના નામ ક્રોધ, માન માયા અને લોભ એવા પ્રકારના છે અને તે દરેકના અનંતાનુષંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની, અને સંજવલન એમ ચાર ચાર લેદ પાડેલા છે. તેના દરેકના લક્ષણ સ્થિતિ વિગેરેનું ઘણું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જૈનશાસ્ત્રોમાં આપેલું છે.

અનંતાનુષંધી—અનંતાનુષંધી ચારે કષાય કોને કહેવા તે સમજવાને સામાન્ય રીતે એવો માર્ગ છે કે જે નિમિત્તથી પ્રાણીને ક્રોધ, માન માયા કે લોભ થયો હોય તે નિમિત્ત જ્યારે જ્યારે નજરે પડે ત્યારે ત્યારે તે કષાય તિવ્ર પણે ઉદયમાં આવે અને વરસોના વરસોસુધી શાંત ન થાય તો સમજવું કે આ અનંતાનુષંધિ કષાય છે. અનંતાનુષંધી કષાયવાલો જીવ નર્ક ગતીમાં જવા વાળો હોય છે અને એ નક્કી સમજવું કે જેને અનંતાનુષંધી કષાય વર્તતો હોય તેનાથી સમ્યક્ત્વ હજાર કોષ દૂર રહે છે. આ કષાયવાળો જીવ આખી જીંદગીમાં કોઈ જીવની સાથે ક્ષમાપન વિગેરે કરી શકતો નથી.

અપ્રત્યાખ્યાની—અપ્રત્યાખ્યાની ચારે કષાયની સ્થિતિ એક વરસની હોય છે. ધીમે ધીમે શાંત થઈને તે કષાયવાલો જીવ વરસ લગભગમાં પોતાના કષાયને ઉપશમાવે છે અને જે જીવ સાથે વૈર ભાવ વિગેરે થયો હોય તેને ખમાવે છે અને પછી પોતાના કર્મનો તેને પશ્ચાતાપ થાય છે. અપ્રત્યાખ્યાની કષાય વાળા જીવને સમ્યક્ત્વની દ્રશ્યતા થાય પણ કોઈ જાતના વૃત્ત લઈ શકે નહિ.

પ્રત્યાખ્યાની—પ્રત્યાખ્યાની કષાય કાંઈક મર્યાદામાં રહે તેવો હોય છે અને તેથી તેની સ્થિતિ ચાર માસની કહેલી છે. એટલે તેવા જીવોને છેકા ચાર માસ સુધી કપાયનું નિમિત્ત જોઈને કપાયનો ઉદય થાય પણ પછી તે શાંત થઈ જવા જોઈએ. આ કષાયવાલો જીવ દેશથી ત્રાત લેઈ શકે છે.

સંજવલન—કપાયનો એવો પ્રકાર સંજવલન કષાય છે. તે કષાય વધારેમાં વધારે પંદર દિવસ સુધી રહે છે. અનંતાનુષંધી કષાયવાલાને માટે

કાંઈ કહેવાનું નથી પણ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયવાલાને માટે, અપ્રત્યાખ્યાની કષાયવાલાને માટે અને સંજવલન કષાયવાલાને માટે પ્રતિક્રમણની મર્યાદા બરાબર ઘટે છે સંવત્સરી એક વરસમાં, ચોમાસી ચાર માસમાં, પાળી પંદર દિવસમાં એ રીતે કષાય મુક્ત થવું જોઈએ એમ પ્રતિક્રમણને કાલ મુચ્ચવે છે અને કોઈ ઉંચો જીવ હોય તો તે રોજેરોજ દેવસી કે રાઈ પ્રતિક્રમણમાં જ પોતાના કષાયને ઉપશમાવી દે છે.

કષાયની શાંતિ

આવીરીતે ચારે પ્રકારના કષાયની શાંતિને માટે પ્રતિક્રમણની યોજના છે પરંતુ પ્રતિક્રમણને હેતુ નહિ સમજવાથી આપણે પ્રતિક્રમણ કરીને પણ વૈર લાવને ત્યાગ કરતા નથી. આ કેટલી બધી અજ્ઞાનતા કહેવાય ? જ્યાં સુધી આપણા અંતરમાંથી વૈર લાવ અને કષાય ઓછા થયા નથી ત્યાં સુધી શાંતિ કે સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી અને વસ્તુનું યદ્યર્થ સ્વરૂપ પણ તેથી સમજી શકાય તેમ નથી. સ્વામીમિ સચ્ચે જીવે એમ કહી આપણે સઘળા જીવને ખમાવીએ છીએ છતાં પણ ખી. આદિ પ્રતિક્રમણમાં સકળ સંઘને મિત્રજામિદુઝ્ઝડં દેવાનું કારણ એવું જ છે કે આપણે ફરીફરી ઉપયોગ દઈને કષાય ઓછા કરવા જોઈએ. એમ કહ્યું છે કે

જો ઉપસમઙ્ગ તસ્સ અત્થિ આરાહણા

જો ન ઉપસમઙ્ગ તસ્સ નત્થિ આરાહણા

ભાવાર્થ—જે કષાયને ઉપશમાવે છે તે આરાધક લાવને પામે છે અને જે કષાયને નથી ઉપશમાવી શકતો તે આરાધક લાવને પામતો નથી.

આ ઉપરથી દરેક જીવે ઉદ્યે આવેલાં કષાયને ઉપશમાવવા જોઈએ કારણ કે કષાયને ઉપશમાવ્યા પછી સમક્રિતની શુદ્ધતા થાય છે. આપણી સાથે કોઈને વૈર હોય અને તે માણસ આપણને ન ખમાવે તોપણ આપણે તેને ખમાવીને આપણા આત્માને કષાયથી મુક્ત કરવો જોઈએ.

એક ખેડૂતનું ઉદાહરણ.

મહાવીર સ્વામિના જીવે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના લવને વિષે એક સિંહને માર્યો હતો મહાવીર સ્વામીના લવમાં તે સિંહનો જીવ એક ખેડૂ થયે.

હવે મહાવીરે તો દરેક જીવને જમાવ્યા હતા પણ તે જીવને એક તરફથી વેર રહી ગયો હતો. હવે જ્યારે વીરપ્રભુ તીથંકર પણે વિચરતા હતા ત્યારે તે જોડુતને જીવે જોતમસ્વામિ પાસે પ્રતિજ્ઞા પામીને તુરતજ દિક્ષા લીધી. જોતમ સ્વામિની તે અતિશે લક્ષિત અને પ્રશંસા કરવા લાગ્યો જોતમસ્વામી પછી તેને શ્રીવીરપ્રભુ પાસે લાવ્યા. પ્રભુ પાસે જતી વખતે તેના અંતઃકરણમાં ઉદ્ધાસ ઘણો હતો પણ જેવો તે સમોવસરણમાં પહોંચ્યો અને વીર લગવાનને દુરથી જોયા કે તેને પૂર્વલવનું વૈર ઉદયમાં આવ્યું તેથી વીર પ્રભુ પર અતીશે ક્રોધ કરી ઓઘા મુઠું પતિનો ઘા કરીને તે નાશી ગયો. આ ઉપરથી જોતમ સ્વામિએ પૂછ્યું કે હું પ્રભુ? માર માર કરતો જીવ પણ આપની પાસે આવતાં શાંત થઈ જાય છે તો આ જોડુતના સંબંધમાં આમ થવાનું કારણ શું? વીર પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે હું જોતમ! એ જોડુતને મારી સાથે પૂર્વ લવનું વેર હતું તે વેર તેણે હજી જમાવ્યું નથીતેથી તેને મારા પ્રત્યે કપાયનો ઉદય વર્તે છે અને જિજ્ઞાસે કર્મથી બંધાય છે.

આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે કોઈ જીવ વૈરલાવ ન મુકે તોપણ આ પણે તો વૈરલાવને જમાવી મુકત થવું જોઈએ અને જેમ બળી ગએલા ખીજમાંથી ફળ ન થાય તેમ કપાયને એવી રીતે દૂર કરી દેવા કે તેમાંથી ફરીતેવા નિમિત્ત મળે તોપણ કપાય ઉત્પન્ન ન થાય.

જમ્મે તેટલું દ્રવ્ય જરૂરવામાં આવે અને જમ્મે તેટલા તૃપ્ત જપાનું પક્ષનાદિ કરવામાં આવે તોપણ જો કોઈ જીવની સાથે વૈર લાવે તો ઉપશમ ન કર્યો હોય તો તે સર્વ યથાર્થ ફલને નથી આપતા. હજાર વરસના તપ કરવાવાળા તપસ્વી કપાયના ઉદયથી છેક અત્રોગતીમાં જઈ પડે છે એટલું જ નહિ પણ ગુણ સ્થાનકની શ્રેણીએ ચડેલો જીવ કપાયના ઉદયથી કેઃ મિથ્યાત્વ સુધી દિતરી જાય છે મારે ઉપયોગ પુર્વક કપાય ઝાઝા કરવાનો અજ્યાસ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

જીવમાં સમ્યક્ત્વ છે કે નહિ તે જાણવા મારે શા શા લક્ષણો છે એમ જો કોઈ પુછે તો અનુમાનથી તેનાં પાંચ લક્ષણો જોઈ શકાય અને તે પાંચ લક્ષણો જેમાં હોય તે પ્રાણીને સમ્યક્ત્વ છે એમ અનુમાનથી સમજી શકાય.

સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણો.

શમ—સામ્યંતિ સકલ દોષાઃ યેન સઃ જેનાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય એવા સમસ્ત દોષ શાંતભાવને પામે તે શમ કહેવાય છે. આપણી દરેક વ્યૂહ અને સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં શમભાવની છાયા હોવી જોઈએ. મનની સ્થિતિ એવી શાંત રાખવી જોઈએ કે આપણું કોઈ માન અપમાન કરે તો પણ આપણા મનપર અસર થવી જોઈએ નહિ. વચનમાં પણ એવો શમભાવ જોઈએ કે આપણા મુખથી કટુક અને અગ્રિય વચન બોલાવું જોઈએ નહિ. અને કાયાથી પણ કોઈ આપણને તાડના કરે ત્યારે ક્રોધ નહિ થતાં સમભાવ રહેવો જોઈએ. જેવી રીતે એક માણસ શોકાતુર હોય તો તેની મુખમુદ્રા આપણે દીન થએલી જોઈ શકીએ છીએ તેમ દરેક ક્રિયામાં માણસની મુખમુદ્રાપર શમભાવ પ્રગટ જણાઈ આવવો જોઈએ.

સર્વેગ—સમક્રિતનું બીજું લક્ષણ સર્વેગ છે. સર્વેગ એટલે જેથી આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ થાય તે જેના આત્મિક ગુણો દરેક ક્ષણે વિકાસને પામતા હોય તે સર્વેગ વાળો જાણવો. સામાયક પ્રતિક્રિયાને કે વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરતાં કરતાં તમે વૃદ્ધ થયાં તોપણ તમારા અને બાળકના આત્માના ગુણોમાં ભાગ્યેજ ફેર થએલો તમને જણાશે અને જો કંઈ ફેર થએલો એટલે આત્મિક ગુણોની વૃદ્ધિ થઈ હોય એમ દેખાય તો તમારા માં સર્વેગ છે એમ કહી શકાય, જુઓ ખાવા પીવા આદિની જે ક્રિયાઓ બાળક કરે છે તેજ પ્રમાણે વૃદ્ધ કરે છે પણ તમારે વિચારવું જોઈએ કે શું આખી જીંદગી સુધી પુદ્ગલની ચેષ્ટામાંજ મન્યા રહેવાનું છે? પૈસો પેદા કરી આબરૂદાર ગણાયા એટલે શું તમારી જીંદગીની સાર્થકતા થઈ ગઈ કે? મોટાઈ મેળવવામાંજ શું મનુષ્ય લવનું કર્તવ્ય પુરું થાય છે કે? તમારે તમારા પાતાના આત્માની સ્થિતિનો વિચાર કરવાની જરૂરીઆત નથી કે! તમે જેમ જેમ મોટા થતા જાઓ તેમ તેમ વિષયોને જીતીને આત્મિક ગુણોને તમારે વિકસવર કરવા જોઈએ, જો તમોને ક્ષણે ક્ષણે સર્વેગ થતો હોય તો પચીસ પચાસ વરસ થયા પછી તમારી પાસે કેટલો સર્વેગ એકઠો થવો જોઈએ તે તમેજ વિચારશો. જો રોજ અભ્યાસ હોય તો પચાસ વરસે તમારા જ્ઞાનમાં કેટલો બધો વધારો થાય? પણ તેમ થતું નથી. તમે તેવા ગુણોના જીજ્ઞાસુ થયા નથી અને ઘાંચીનો બળદ ગમે તેટલું ફેરે તો પણ જેમ ઘેરનો ઘેરજ રહે છે તેમ તમારી બધી

ક્રિયાઓ તમારી રૂચીના અભાવે તમોને અસર કરતી નથી અને ઉત્તમ ભવશાંતી સંવેગ જેવો ગુણ તમારાથી પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી, પણ જો તમે તમારા આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ કરવાના ખપીહો અને નિરંતર એજ રટણ કરતા હોતો થોડાજ વખતમાં તમારો સંવેગ ગુણ વૃદ્ધિ ને પામે અને તમે શુદ્ધ સમક્રીતિ થાઓ. આ ઉપરથી સમજાશે કે સંવેગની જરૂર છે અને સમ્યક્ત્વમાં તે મુખ્ય જોઈએ.

નિવેદ—નાસ્તિ વેદના યસ્મિન્સ નિર્વેદ જેથી સુખ દુઃખ તું વેદવાપણું નથી તે નિર્વેદ. જુઓ કે જેટલા પૌદ્ગલીક સુખો છે તે બધા માગી લાવેલા આલુપણ જેવા છે. તેની સાથે આપણે અમુક થોડાજ વખતનો સંબંધ છે. આમ જાણવા છતાં એક પદાર્થના વિયોગથી આપણને દુઃખ થાય છે અને ઇષ્ટ પદાર્થના સંયોગથી આપણે સુખી થઈએ છીએ પરંતુ ખરું જોઈએ તો આ જગતમાં આપણા આત્માને કોઈ પણ પદાર્થ સાથે સ્થાયિ સંબંધ નથી, જેને તમે માઈ માઈ કહો છો તે વાસ્તવિક રીતે તમારું નથી, છતાં તેમાં સુખ દુઃખ માનવું તે ભુલ ભરેલું છે. આત્માને સુખ કે દુઃખ કાંઈ થતું જ નથી એમ જો સમજવામાં આવે તો નિર્વેદ ગુણ પ્રગટ થાય અને તે મ થવાથી આત્માના મૂળ ગુણ કેમ વિકસેવરને ન પામે? એ તો નક્કી છે કે જેઓને સુખ દુઃખની કાંઈ પણ અસર થતી નથી તેઓને સમ્યક્ ગુણો પ્રગટ થયા વગર રહેતા નથી. જજ સુક્રમાળને માથે ખેરના અંગારા મુક્યા છતાં તેમણે દુઃખ નહિ માનવાથી તેઓ કર્મથી મુક્ત થયા, ખંધક સુનીના પાંચસે શિષ્યોને ઘાણીમાં ઘાલીને પીધ્યા તો પણ પોતાના આત્માનાજ ગુણમાં મગ્ન રહિને શારિરીક વેદનાને પોતાની નહી માનવાથી તેઓ કર્મથી મુક્ત થઈ મોક્ષે ગયા. ભરત ચક્રવર્તી જેવા પણ ક્રિયા કર્યા વગર મોક્ષે ગયા તેનું કારણ નિવેદવાળું સમજવું. વૈરાગ્યનું કોઈ એવુંજ મહાત્મ્ય છે અથવા શુદ્ધ જ્ઞાનનો કોઈ એવો તો મહિમા છે કે ભોગ ભોગવતાં છતાં આત્મા કર્મથી ખંધાતો નથી. નિર્વેદ લક્ષણવાલો જીવ સંસારમાં રહે તોપણ તે ઇષ્ટ અનિષ્ટના સંયોગ વિયોગે હર્ષ શોક નહિ પામતાં કર્મનેજ મુખ્ય ગણે અને તેમ કરવાથી તેવા જીવ કર્મને ઓછા ખાંધે છે.

આસ્તિકતા—સત્ વસ્તુપર સદ્ભાવ પ્રગટ થવો તે આસ્તિકતા અથવા જેને ધ્યા કહેવામાં આવે છે તે. સત્ અસત્ પદાર્થોનું

જ્ઞાન પ્રથમ હોય તો આ ગુણ હોય છે. માટે સદસત્ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું જ નોંધવું. જીવને આસ્તિક પણું રહેવું બહુ ઠીક છે, રોગ થાય ત્યારે એમ શ્રદ્ધા રાખવામાં આવે કે આ તો વેદની કર્મનો ઉદ્ધત છે પણ ખરું જોતાં એવી શ્રદ્ધા કોઈને રહેતી નથી. સૌ પોતપોતાના લાલની બાળતમાં રાચીમાચીને મંડી પડે છે, ચારે બાજુ દોડાદોડ કરી મુકે છે અને અનેક પ્રકારના સંચ પ્રપંચ કરી પોતાના આત્માને મલીન કરે છે જો કે આખરે થાય છે તો થવાનું હોય તેજ, માટે જો આસ્તિકતા હોય તોજ બધી ક્રિયા સફળ થાય છે કારણ કે કહ્યું છે કે શ્રદ્ધા સકલ ક્રિયાકા મૂલ. એટલે સઘળી ક્રિયાનું મુળ તે શ્રદ્ધા છે અને જો શ્રદ્ધા અને ધીરજથી કાર્ય કરવામાં આવે તો તે સંપૂર્ણ રીતે ફલેહમંદ થાય છે. આંગો વાવીને તમે શ્રદ્ધા રાખ્યા વગર વળત સુધી ફળની રાહ ન જુઓ તો તમોને આમ ફળ શી રીતે મળે? તેવીજ રીતે જીનેશ્વર ભગવાનના વચન પર શ્રદ્ધા ન હોય અને સદ્વિધ-પણે તમે જ્ઞાન ક્રિયા મેળવવા જાઓ તો તમો તે શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકો માટે શ્રદ્ધાની સૌથી પ્રથમ જરૂર છે.

અનુકંપા—કોઈ પણ જીવને જોઈને તમોને દયાને લીધે કંપારી છુટે તે અનુકંપા કહેવાય છે એના બે ભેદ છે (૧) દ્રવ્ય અનુકંપા અને (૨) ભાવ અનુકંપા દ્રવ્ય અનુકંપા આપણે જૈન હોવાથી મોટે ભાગે બધામાં હોય છે અને તેથીજ આપણે દયા ધર્મી કહેવાઈએ છીએ પણ ભાવ અનુકંપા બહુજ થોડાઓને હોય છે કારણ કે વસ્તુ તત્વને સમજનારા બહુ થોડા હોય છે. દ્રવ્ય અનુકંપાનો એવો અર્થ સમજવો કે કોઈ પણ જીવ પર આપણને દયા થાય કે તુરત તેને બચાવવા પ્રયત્ન કરવો. સિંહ મરવા પડે તો હોય અને તેને જોઈને આપણને અનુકંપા થાય છતાં તેને હિંસક માનીને આપણે ન બચાવીએ તો આપણને અનુકંપા શાની? ઘણા લોકો એમ માને છે કે સર્પ વીંછી વિગેરે જેરી જીવોની દયા કરીએ તો તે મહા પાપનું કારણ છે કારણ કે એક જીવને બચાવવાથી ઘણા જીવોની હાની થાય છે પણ આતો અજ્ઞાનપણુ છે કારણ કે જો એમ હોયતો આ જગતમાં ઘણા અનાર્ય માણસ એવા છે કે જેઓ જીવ હિંસા કરીનેજ પોતાનું પેટ ભરે છે છતાં તેના પર તમે વૈરભાવ કેમ રાખતા નથી? માટે તાત્પર્ય એવું છે આપણે તો સારા હેતુથી કોઈ પણ જીવને બચાવવો પછી તે ગમે તેવા કામ કરે તેની સાથે આપણે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી. તિર્યંચ પ્રાણીની તત્ત્વ

ક્રિયાઓ તમારી રચીના અભાવે તમોને અસર કરતી નથી અને ઉત્તમ લવણાંથી સંવેગ જેવો ગુણ તમારાથી પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી, પણ જો તમે તમારા આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ કરવાના ખપીડો અને નિરંતર એજ રટણ કરતા હોતો થોડાજ વખતમાં તમારો સંવેગ ગુણ વૃદ્ધિ ને પામે અને તમે શુદ્ધ સમક્રીતિ થાઓ. આ ઉપરથી સમજાશે કે સંવેગની જરૂર છે અને સમ્યક્ત્વમાં તે મુખ્ય જોઈએ.

નિવેદ—નાસ્તિ વેદના યસ્મિન્સ નિર્વેદ જેથી સુખ હું મારું વેદવાપણું નથી તે નિર્વેદ. જુઓ કે જેટલા પૌદ્ગલીક સુખો છે તે બધા માગી લાવેલા આલુપણુ જેવા છે. તેની સાથે આપણે અમુક થોડાજ વખતનો સંબંધ છે. આમ જાણવા છતાં એક પદાર્થના વિયોગથી આપણને હું થાય છે અને ઇષ્ટ પદાર્થના સંયોગથી આપણે સુખી થઈએ છીએ પરંતુ ખરું જોઈએ તો આ જગતમાં આપણા આત્માને કોઈ પણ પદાર્થ સાથે સ્થાયી સંબંધ નથી, જેને તમે મારું મારું કહો છો તે વાસ્તવિક રીતે તમારું નથી, છતાં તેમાં સુખ હું માનવું તે ભુલ ભરેલું છે. આત્માને સુખ કે હું કોઈ થતું જ નથી એમ જો સમજવામાં આવે તો નિર્વેદ ગુણ પ્રગટ થાય અને તે મ થવાથી આત્માના મૂળ ગુણ કેમ વિકસ્વરને ન પામે? એ તો નક્કી છે કે જેઓને સુખ હુંની કોઈ પણ અસર થતી નથી તેઓને સમ્યક્ ગુણો પ્રગટ થયા વગર રહેતા નથી. જજ સુકુમાળને માથે ખેરના અંગારા મુક્યા છતાં તેમણે હું નહિ માનવાથી તેઓ કર્મથી મુક્ત થયા, ખંધક સુનીના પાંચસે શિષ્યોને ઘાણીમાં ઘાલીને પીડ્યા તો પણ પોતાના આત્માના ગુણમાં મગ્ન રહીને શારિરીક વેદનાને પોતાની નહી માનવાથી તેઓ કર્મથી મુક્ત થઈ મોક્ષે ગયા. ભરત ચક્રવર્તી જેવા પણ ક્રિયા કર્યા વગર મોક્ષે ગયા તેનું કારણ નિવેદવાળું સમજવું. વૈરાગ્યનું કોઈ એવું જ મહાત્મ્ય છે અથવા શુદ્ધ જ્ઞાનનો કોઈ એવો તો મહિમા છે કે લોગ લોગવતાં છતાં આત્મા કર્મથી ખંધાતો નથી. નિર્વેદ લક્ષણવાલો જીવ સંસારમાં રહે તોપણ તે ઇષ્ટ અનિષ્ટના સંયોગ વિયોગે હર્ષ શોક નહિ પામતાં કર્મનેજ મુખ્ય ગણે અને તેમ કરવાથી તેવા જીવ કર્મને જોઈ ખાધે છે.

આસ્તિકતા—સત્ વસ્તુપર સદલાવ પ્રગટ થવો તે આસ્તિકતા અથવા જેને શ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે તે. સત્ અસત્ પદાર્થોનું

જ્ઞાન પ્રથમ હોય તો આ ગુણ હોય છે. માટે સદસત્ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું જ નોંધ્યો. જીવને આસ્તિક પણું રહેવું બહુ કઠીણ છે, રોગ થાય ત્યારે એમ શ્રદ્ધા રાખવામાં આવે કે આ તો વેદની કર્મનો ઉદ્ધય છે પણ ખરું જોતાં એવી શ્રદ્ધા કોઈને રહેતી નથી. જો પોતપોતાના લાલની બાળતમાં રાચીમાચીને મંડી પડે છે, આરે બાળુ દોડાદોડ કરી સુકે છે અને અનેક પ્રકારના સંચ પ્રપંચ કરી પોતાના આત્માને મલીન કરે છે જો કે આખરે થાયછે તો ઘવાનું હોય તેજ, માટે જો આસ્તિકતા હોય તોજ બધી ક્રિયા સફળ થાય છે કારણ કે કહ્યું છે કે શ્રદ્ધા સકલ ક્રિયાકા મૂલ. એટલે સઘળી ક્રિયાનું મુળ તે શ્રદ્ધા છે અને જો શ્રદ્ધા અને ધીરજથી કાર્ય કરવામાં આવે તો તે સંપુર્ણ રીતે ફોતેહમંદ થાય છે. આંગો વાવીને તમે શ્રદ્ધા રાખ્યા વગર વળત સુધી ફળની રાફ ન જુઓ તો તમોને આમ ફળ શી રીતે મળે? તેવીજ રીતે જીનેશ્વર ભગવાનના વચન પર શ્રદ્ધા ન હોય અને સંદિગ્ધ-પણે તમે જ્ઞાન ક્રિયા મેળવવા જાઓ તો તમો તે શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકો માટે શ્રદ્ધાની સૌધી પ્રથમ જરૂર છે.

અનુકંપા—કોઈ પણ જીવને જોઈને તમોને દયાને લીધે કંપારી છુટે તે અનુકંપા કહેવાય છે એના બે ભેદ છે (૧) દ્રવ્ય અનુકંપા અને (૨) ભાવ અનુકંપા દ્રવ્ય અનુકંપા આપણે જૈન હોવાથી મોટે ભાગે બધામાં હોય છે અને તેથીજ આપણે દયા ધર્મી કહેવાઈએ છીએ પણ ભાવ અનુકંપા બહુજ થોડાએને હોય છે કારણ કે વસ્તુ તત્વને સમજનારા બહુ થોડા હોય છે. દ્રવ્ય અનુકંપાનો એવો અર્થ સમજવો કે કોઈ પણ જીવ પર આપણને દયા થાય કે તુરત તેને બચાવવા પ્રયત્ન કરવો. સિંહ મરવા પડે તો હોય અને તેને જોઈને આપણને અનુકંપા થાય છતાં તેને હિંસક માનીને આપણે ન બચાવીએ તો આપણને અનુકંપા શાની? ઘણા લોકો એમ માને છે કે સર્પ વીંછી વિગેરે ઝેરી જીવોની દયા કરીએ તો તે મહા પાપનું કારણ છે કારણ કે એક જીવને બચાવવાથી ઘણા જીવોની હાની થાય છે પણ આતો અજ્ઞાનપણુ છે કારણ કે જો એમ હોયતો આ જગતમાં ઘણા અનાર્થ માણસ એવા છે કે જેઓ જીવ હિંસા કરીનેજ પોતાનું પેટ ભરે છે છતાં તેના પર તમે વૈરભાવ કેમ રાખતા નથી? માટે તાત્પર્ય એવું છે આપણે તો સારા હેતુથી કોઈ પણ જીવને બચાવવો પછી તે ગમે તેવા કામ કરે તેની સાથે આપણે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી. તિર્યંચ પ્રાણીની તત્ત્વ

નેટલી દયા કરે છે તેના પ્રમાણમાં મનુષ્યની દયા કરવામાં તમે ઘણાજ
 પછાત દેખાઓ છો. ભગવતીજીના મૃળ પાઠમાં કહ્યું છે કે તિર્થંચ અને
 મનુષ્ય બંને એક ઘરમાં હોય અને તે ઘરમાં આગ લાગી, હવે જો
 તે બંને બચે તેમ હોય તો બંનેને બચાવવા નહિતર પહેલાં મનુષ્ય
 બચાવવો જોઈએ. પણ પંખીને માટે તમે પાંજરાપોળ યોડાઢોર વિગેરે
 ખાતાં રાખો છો પણ ગરીબ માણસની પાંજરાપોળ તમે કરો છો કે?
 કન્યાવિક્રય કરનારા જે જૈન તમે જુઓ છો અને તેના તરફ તમે
 તિરસ્કાર બતાવો છો તેમાં તમે પોતેજ દોષિત છો કારણ કે
 તે બિચારાઓની કરડી ગરજને માટે તમે તેની સંભાર કરતા હો અને
 તેમને પેટ પુરતું ખાવાનું મળે તેવી યોજના તમારા તરફથી થતી હોય
 તો તેઓ કદી કન્યાવિક્રય કરે નહિ. પેટને માટે માણસો શા શા અકાર્ય
 નથી કરતા ? જો તેઓને આજીવિકાના પુરતા સાધન હોય તો આવા
 કન્યાવિક્રયના કે ચોરીના કામ કદી કરે નહિ. વળી તમારા નાત જાતના
 ફરજિયાત ખર્ચો એવા અને એટલા બધા છે કે દીકરીના પૈસા ન લે
 તો તેઓ શી રીતે પુરું કરી શકે ? માટે તેઓને ધિક્કારતાં પહેલાં વિચાર
 કરવો જોઈએ. તમે દુધપાક પુરીનું જમણુ ઉઠાવો અને તમારા સગા
 ભાઈને ચટણી ને રાટલો પણ ન મળે તો પછી તમારી દ્રવ્ય અનુકંપા
 કેવા પ્રકારની છે તે તમેજ વિચારશો. તમે પેટપર હાથ ફેરવીને બેઠાહો
 અને તમારા સ્વામિ ભાઈને જુએ મરતો જોઈ તમારું હૃદય દયા
 ની લાગણીથી દ્રવે નહિ તો પછી તમે કેવા પ્રકાર
 ના દયાળુ છે તે તમેજ સમજી લેજો. બીજી અનેક સાતિના લોકોને તમે
 તમારા વ્યાપારમાં ભાગીદાર કરો છો, તમે નોકરો પણ બીજી સાતિના
 રાખો છો તેમ તમારા સ્વામિભાઈઓનો વેપાર કે નોકરીમાં હુક ન
 થી ? પણ ગરીબની તમે દરકાર કરતા નથી અને પૈસાદારના પડખામાં
 લાસવાનું તમને ગમે છે. જૈનો તરફ તમારી ખાસ લાગણીજ જોવામાં આ
 વતી નથી નહિતર વ્યાપારી કામ તરીકે ગણાયેલી જૈન કામમાં હવેલો
 માણસને નિભાવવા એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી, તમે વોરાની કે મેમણની
 દુકાન જોશો તો મોટે ભાગે ત્યાં વોરા અને મેમણજ તમારી નજરે પ
 રશે માટે તમે જો જૈની કહેવરાવવા માગતા હોતો દરેક જૈનને માટે ત
 મારા હૃદયમાં તિવ્ર અનુકંપા રાખો અને તમારા કામ કાજમાં તે
 ની મદદ લઈ તમે તેને વગર પૈસે મદદ ગાર ધાઓ.

ને કે સ્વધર્મી બંધુને જે મદદ કરવી તેનો ખરી રીતે સુપાત્ર દાનના એક લેદમાં સમાવેશ થાય છે તોપણ મારે આંહી ભાર મુકીને અનુકંપાના લક્ષણમાં કહેવું પડે છે તેનું એક સળલ કારણ છે કે તે હું કોઈ વખત વિસ્તારથી સમજાવીશ.

ભાવઅનુકંપા—સ્નાત્ર પૂજામાં કહ્યું છે કે:-

સર્વે જીવ કરું શાશન રસી
इसी भाव दया मन उलसी.

એવી ભાવના દરેક જીવ પ્રત્યે રાખવી તેને ભાવ અનુકંપા કહે છે. દરેક જીવ કર્મથી હલકો થઈ પોતાના આત્મિક ગુણોને કેમ વિકસવર કરે તે વિચારવું તેને ભાવ અનુકંપા કહેવાય. આપણું અનિષ્ટ કરનારા જીવ પ્રત્યે પણ આપણને અનુકંપા થવી જોઈએ.

ગુણ દ્રષ્ટિ—ખીજા માણસોના દોષ જોવાને આપણે જેટલા પ્રેરાઈએ છીએ તેના કરતાં તે માણસના અનેક ગુણો જોવાની ટેવ આપણામાં બહુજ ઓછી છે. પારકા છિદ્ર ખુલાં કરી અને તેના ગુણ ઢાંકી વાતો કર નારા લોકો આજ કાલ પ્રસિદ્ધ જગ્યાએ પોતાની દુકાનદારી ચલાવી રહ્યા છે અને વગર ફેકટના અનેક કર્મોનું બંધન કરે છે. એવા માણસો તો ઘણાજ થોડા નજરે પડે છે કે જેઓ પારકા દોષ ઢાંકે અને થોડા પણ ગુણ હોય તે ગ્રહણ કરે.

શ્રેણીક રાજનું દ્રષ્ટાંત.

આવી દ્રષ્ટી તો શ્રેણીક મહારાજને હતી. કોઈ દેવ તેની પરીક્ષા કરવાને સાધુનો વેષ લઈને માછલા મારવા માંડ્યો, આથી ખીજાઓની પેઠે તે સાધુના દોષ તરફ નજર નહિ કરતાં શાશનની નિંદા ન થાય તે માટે શ્રેણીક મહારાજે તેને કહ્યું કે મહારાજ? આપ આ માછલાં શા માટે મારો છો? સાધુએ કહ્યું કે અમારે કામળી જોઈએ છીએ તેથી માછલા મારી તેને વેચીને કામળી લેશું. શ્રેણીક મહારાજે જવાબ આપ્યો કે મહારાજ? આપ પધારો હું આપને કામળી આપું છું. વળી બજારમાં જતાં એક ગર્ભવતી સાધ્વીને ગાંધીની દુકાને સુવાવડનો સામાન

લેતી જોઈ તેને પણ એમજ કહ્યું કે તમે મારે ઘેર ચાલો, હું તમારી સુવાવડ કરીશ. આવી રીતે લાવદયા લાવીને માત્ર તેના વેષ તરફ ગુણ દ્રષ્ટીથી તથા શાશનની લઘુતા ન થાય એવા હેતુથી તેના દ્વારો તરફ તેને તિરસ્કાર આવ્યો નહિ. આવી દ્રઢતા જોઈને ધંદ્ર દેવ પ્રસન્ન થયો. આનું નામ ખરી લાવ અનુકંપા કહેવાય.

મહાત્માકાંક્ષિપણું (મોટાઈ)

પરંતુ આ જગતમાં દરેક જીવને મોટાઈ જોઈએ છીએ મહત્વા કાંક્ષિ-પણું દરેક જીવમાં રહેલું જ છે અને તે મોટાઈ મેળવવાને ઉલટો માર્ગ લેવા તો નજરે પડે છે. પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી આપો આપ મોટાઈ મેળવી જોઈએ પણ તેમ નહિ મળવાથી કેટલાએક મુર્ખ લોકો એમ માને છે કે આ પછે બીજાની હલકાઈ કરીશું તો આપણી મોટાઈ થશે, પોતાની અભિમાન દશામાં તે પામર પ્રાણીને સમજતું નથી કે બીજાની હલકાઈ કરવા જતાં મારી પોતાનીજ લઘુતા થાય છે. જો આપણામાં ગુણો હશે તો લોકો આપો આપ આપણને મોટા ગણશે. સંપ્રતિ કે કુમારપાળ કાંઈ મોટાઈ લેવા ગયા નહોતા પણ જો તેમાં તેવા ગુણ હતા તો સૌ કોઈ તેને મોટા ગણે છે મોટે સમજીને તો લઘુતાજ મોટાઈનું કારણ છે.

સર્વ જીવનું ભલું ધન્યવં.

સઘળા જીવો તરફ સમલાવ રાખી શાંતિથી વર્તવું તે લાવ અનુ-કંપા કહેવાય છે. મોટી શાંતમાં કહ્યું છે કે ब्रह्मलोकस्य શાંતિર્भवतુઃ એટલે આ ત્રણે લોકમાં જેટલા જીવો છે તે બધાનું ભલું થાઓ આવા અનેક પદમાં સર્વ જીવનું ભલું ધન્યવાનું કહ્યું છે. વળી બીજા જીવોના આત્મિક ગુણો જેમ વિકાસને પામે તેમ કરવું તે લાવ અનુકંપા કહેવાય છે. આપણા વર્તનમાં એવુંજ રહ્યું હોવું જોઈએ કે તેથી દરેક જીવને શાંતિ થાય અને એનું નામજ ખરી લાવ અનુકંપા છે.

ઉપર કહેલા શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિકતા અને અનુકંપા એમ પાંચ લક્ષણો સમકીર્તના કહ્યા છે અને એ લક્ષણો થોડા અને વધારે પ્રમાણમાં જીવમાં હોવા જોઈએ અને તોજ તે જીવ સમકીર્તી થયો કહેવાય. મોટે આ પાંચ લક્ષણો સમજી પોતાની સ્થિતિના સહુ કોઈ છ

ખાલ કરી લેવો જોઈએ. તત્ત્વાર્થમાં પણ કહ્યું છે કે ઉપરના પાંચ લક્ષણ જેમાં હોય તેને સમગ્રીતી સમજી શકાય.

સમ્યક્ત્વ વગર સમ્યક્ જ્ઞાન થાય નહિ.

જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ ન હોય ત્યાં સુધી સમ્યક્જ્ઞાન પણ થઈ શકતું નથી. ગમે તેટલા શાસ્ત્રતું પઠન કરીએ, ગમે તેટલી ક્રિયા કરીએ પણ સમ્યક્ત્વ વગર તે સઘળું વિશેષ ફળદાયી નથી. એક સ્થળે કહ્યું છે કે દંસણ મટો મટો દંસણ મટાણં નત્થિ નિવ્વાણં એટલે જે દર્શનથી (સમ્યક્ત્વ)થી બ્રહ્મ થયો તે સર્વથી બ્રહ્મ થયો કારણ કે દર્શનથી બ્રહ્મ થએલાને નિર્વાણ થતું નથી. શાસ્ત્રમાં પણ એમજ અનુક્રમ છે કે સમ્યક્દર્શન પછી સમ્યક્જ્ઞાન અને છેવટે સમ્યક્ચારિત્ર થવું જોઈએ. આ અનુક્રમ હોવાને જાહેરે આજે કેટલેક સ્થલે તો ઉલટો ક્રમ જોવામાં આવેછે એટલે પ્રથમ ચારિત્ર એટલે ક્રિયા અને પછી જ્ઞાનને માટે પ્રયત્ન થાય છે. જોકે સમ્યક્ત્વ અંતરંગ ગુણ છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે તોપણ દ્રવ્ય સમ્યક્ત્વનો આરોપ થાય છે તો અવશ્ય કરવો જોઈએ. તે સાથે તે જીવમાં અમુક યોગ્યતા તો અવશ્ય તપાસવી જોઈએ. જો ગમે તેને વગર તપાસે ધર્મયોગ્ય ગણી કાઢવામાં આવે તો તેથી પરિણામ ધર્મની લઘુતા થવાપણું થાય છે. માટે યોગ્ય વૈરાગ્ય અને યોગ્ય શ્રદ્ધા અને જે જેને ગૃહણ કરાવવામાં આવે તેનું સામાન્ય જ્ઞાન તો પ્રથમથી હોવાજ જોઈએ. હાલમાં ક્રીયાઓની ધમાલ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે અને તેના રહસ્યના જ્ઞાનની હાની થતી જાય છે. તેથી તે ક્રિયા લોકોમાં કેટલીક વાર હાસ્યને પાત્ર થઈ પડેછે માટે જેમાંથી એક ક્રમ તો અવશ્ય જોઈએ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી ક્રિયા અને જો કોઈ જીવે તેવાજ ક્રમ બાંધ્યા હોય કે જેથી જ્ઞાનની ખામી રહે તો તેવાને જ્ઞાનીની સમજ દરેક ધર્મ ક્રિયા કરવી જોઈએ.

મતલબ કહેવાની એવી છે કે એમ તો નજ થવું જોઈએ કે જ્ઞાન વિનાના પાસે જ્ઞાન વિનાનો જીવ ક્રિયા કરે. અને આમ જે થવા માંડ્યું છે તેથી પરિણામે આપણે કેવી સ્થિતિમાં આવી જશું તેના બીચાર શ્રોતાઓ એ પોતાને કરવાનો છે. તેમજ સમજીને કરવા જઈએ તો પછી કરવા વાલા થોડા નીકલે એવી બીક પણ રાખવાની નથી ઘણા મુર્ખો કરતાં થોડા સમજી સારા અને એ અનુક્રમ જો ચાલશે તો એક દિવસે મૂર્ખ

પણ સમજી જસે એ નહીં છે અને આપણામાંથી શુન્ય ક્રિયાનો આપો આ
પ નાશ થઈ જશે શિવાય જેને કરશુ તેમાં આનંદ પણ વીશેષ આપશે
માટે હું કહું છું કે માત્ર પ્રવૃત્તિને માન નહીં આપતાં જ્ઞાનને આ
શ્રદ્ધા ને વીશેષ માન આપવાની જરૂર છે.

ઉપસંહાર.

આ ઉપરથી સમ્યક્ત્વ ગુણની આવશ્યકતા તમે સમજી શક્યા
શો. વળી ગુણ દ્રષ્ટિ થવી એ સમ્યક્ દર્શન થવાનું કારણ છે પછી તે ગુ
ણ દ્રષ્ટિ પોતાના આત્માના ગુણો શોધવા તરફ હોયકે પારકા ગુણો તરફ
હોય તો પણ ગુણ જોવાનીટેવ સમ્યક્ત્વનું કારણ થાય છે માટે એ ગુણ
જોવાની ટેવ રાખવાની જરૂર છે અને તેમ થવાથી આત્માનું શ્રેય થશે.

સમ્યક્ત્વ ગુણની દરેક જાતે આવશ્યકતા છે અને જો તે પ્રાપ્ત થશે
તોજ જીવનું કલ્યાણ થશે. (અસ્તુ)

વ્યાખ્યાન ૩ જી

“આપણે શું ખોયું”

તા. ૧૮ મી મે સને ૧૯૦૭

મંગલા ચરણ.

અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા
નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥

ઉપોદ્ધાત

“આપણે શું ખોયું?” આ વાક્ય જેમ પ્રશ્ન રૂપે જણાય છે તે
જ વિચાર રૂપે પણ જણાય છે. જો પ્રશ્ન રૂપેજ તે રહે તો તેનું કાંઈ પ
નિરાકરણ થઈ શકે તેમ નથી, વિચાર રૂપે અહીં કરી એતો તેના ક

પણ ખુલાસો કરવા આપણે સમર્થ થઈ શકીએ. માટે આપણે તે શબ્દો ઉપરજ વિચારી કરશું.

કાળનો અનુક્રમ.

આપણે શું જોયું આ વાક્યને કાંઈક કાળ સાથે સંબંધ છે તેથી આપણે કાળને તેના જુદા જુદા ભેદથી બાણવો જોઈએ, મુખ્યકાળના ત્રણ ભેદ છે ભૂતકાળ-એટલે પુર્વકાળ-ગતકાળ-ગયેલો વખત, વર્તમાનકાળ એટલે ચાલુ વખત-આધુનિક સમય જેમાં આપણે આ સ્થિતિમાં વર્તીએ છીએ તે સમય વ્યવહારથી વર્તમાન સમજવો અને ત્રીજો ભવિષ્યકાળ.

વર્તમાન કાળ.

વર્તમાન કાળ એ એક એવો કાળ છે કે તે ભૂતકાળમાં થયેલી ભુલોના વિચાર કરાવી ભવિષ્યમાં તેથી ભુલો ન થાય અને થયેલી હોય તો તે સુધારે એટલે કે આપણે વર્તમાન કાલમાં એવી ક્રિયા કરવી જોઈએ કે જેથી ભૂતકાળમાં થયેલ હાનિ દુર થઈ ભવિષ્યમાં ઘણો લાભ મળી શકે, વળી આપણો વર્તમાન કાળતો ખરે ખર વિચારનોજ કાળ છે. વિચારના કાળમાં વિચારકરીશું તો પછી આપણુ ભલુંકરવાને આપણે સમર્થ થઈ શકીશું?

આપણે કોણ ?

આપણે એટલે મનુષ્ય પછી તે ગમે તે દેશનો યા જાતીનો હશે તો પણ પોતાને માટે “આપણે” શબ્દ વાપરી શકશે. આપણે એનો અર્થ જો કે અમુક મનુષ્ય વ્યક્તિ એવોજ થઈ શકે છે તો પણ અહીં જે અર્થમાં “આપણે” શબ્દ ખાસ કરીને વાપરવામાં આવ્યો છે તે વિચાર શીલ એવા ભારતવાસીઓના સંબંધમાંજ વપરાયેલો છે. ભારતવાસીઓ એટલે આ ભારતવર્ષમાં વસનારાઓ, તે આપણે છીએ. આપણે શું શું જોયું, આપણી પુર્વની સ્થિતિ કેવી હતી, હાલ કેવી સ્થિતિમાં આપણે વર્તીએ છીએ અને જેમ હાલ છે તેમ જો ચાલવા દઈએ તો તેનું પરિણામ શું આવે અને સુધારો કરવાથી ભવિષ્યમાં કેવું ફળ મેળવી શકીએ તેનોજ માત્ર વિચાર આપણે અહીં કરીશું. જો વિચાર કરશું તો કાંઈ સમજવાનું મળશે. અને સમજશું તો કાંઈ કરી શકશું માટે વિચારની પહેલી જરૂરીઆત જણાય છે.

કારણ અને કાર્ય.

કારણ વગર કાર્ય બનતું નથી એ સાધારણ નિયમ છે, જો કારણને સફલાવ હોય તો કાર્યોની પ્રતિકૂલતા સંભવતીજ નથી જો કારણ નષ્ટ થાય તો કાર્ય બનવાની આશાજ ફેકટ છે. કારણ જો કાર્યને જોવાનું એમ બોલી શકાય છે. કારણો જો પ્રકારના છે કેટલાક પ્રશસ્ત કારણો હોય છે ત્યારે કેટલાક અપ્રશસ્ત પણ હોય છે. પ્રશસ્ત કારણો જો જોઈએ તો પ્રશસ્ત કાર્ય પણ જોવાય છે અને અપ્રશસ્ત કારણો જોઈએ તો અપ્રશસ્ત કાર્યોના નાશ થાય છે આપણે તો પ્રશસ્ત કારણો જોઈ એકાં છીએ તેથી તેમના અભાવે આપણે આત્માર્થ, આત્મ કલ્યાણ આત્મ સિદ્ધિ વિગેરે અનેક કાર્યો જોયાં છે.

તીર્થંકરો અને આચાર્યો.

એક સમય એવો હતો કે જે વખતે સાક્ષાત તીર્થંકરો વિચરતા હતા અને તીર્થંકર મહારાજો રૂપી કારણને અવલંબીને મુશ્કેલી જીવે આત્મકિત કરી શકતા હતા, વળી અમુક સમય એવો પણ હતો કે તીર્થંકર મહારાજના અભાવે ધુરંધર આચાર્યો વિદ્યમાન હતા જેના અવલંબનથી પણ આત્માર્થી જીવેને મોટો લાભ થઈ શકતો હતો. તે સમયના સાધનોમાંનું કાંઈ સાધન આપણે આ વખતે રહ્યું નથી. તીર્થંકરો પણ ગયા અને તેવા આચાર્યો પણ ગયા. ત્યારે પ્રશ્ન એમ થાય છે કે આપણે ફરીને તેવા મહા પુરૂષો કેમ મેલવી શકીએ? તેના જવાબમાં કહેવું જોઈએ કે તેજ કૃતી, તેવુંજ રૂપ તેમજ તેજ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને આપણે શક્તિવાન છીએ. તે તીર્થંકરોના શબ્દોનેજ સાચવી રાખીને આચાર્ય મહારાજોએ આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે અને આપણે પણ જો તેઓના શબ્દોનું અધ્યયન કરીએ અને બરાબર સાચવી રાખીએ તો આપણે પણ તેના જેવાજ થઈએ.

શાસ્ત્રનું અધ્યયન અને રક્ષણ.

પરંતુ આપણે બન્ને બાબતમાં વિપરીતપણે વર્તીએ છીએ. અધ્યયન નથી કરતાં એટલુંજ નહીં પણ તેમના શબ્દોને સાચવી રાખવા માટે પણ પ્રયત્ન નથી કરતાં હાલની આપણી પુસ્તકો રૂઢ શબ્દોને સાચવવાની રૂઢી જો બુલ્લા શબ્દોમાં કહીએ તો રોગ ગ્રસ્ત

કુશ માણુમને જરીના ગોશાકથી શણુગારવા જેવી છે. એટલેકે તદ્દન જીણું પ્રાય ધર્મ ગયેલા પુસ્તકનો ઉદ્ધાર નહી કરતા તેજ પુસ્તકને તેજ સ્થિતિમાં મોટી કીંમતના જરીયા ભરેલા રૂમાલમાં વીંટવાની મોટાઈ લેવી આપણને ગમે છે. જો આવી સ્થિતિ કાયમ રહેવા ઇચ્છે તો આપણે જે શુભાવ્યું છે તે પાછું મેળવી ન શકીએ અને આપણે શું જોયું તે સંબંધનો વિચાર કરવાનું કાંઈપણ કૃણ ન થાય. તેથી જો વિચારનું કૃણ મેળવવા ઇચ્છા રાખતા હો તો આપણા તીર્થંકરો તથા મહાન્ આચાર્યોના શબ્દો સાચવવા તેમજ તેમનું અધ્યયન કરતાં રહેવું જોઈએ.

ઉપદેશકો અને શ્રોતાઓ.

આપણા ઉપદેશકો ગયા તથા અધ્યાપકો ગયા એટલુંજ નહીં પણ શ્રોતાઓ પણ દિગંતે પ્રયાણ કરી ગયા જણાય છે. સારી તત્ત્વની વાતો સમજનારા શ્રોતાઓ તો લાગ્યેજ મળી આવશે, ન્યાય પુરઃસર રસના ભાન સાથે વ્યાખ્યાનની ખુળી જાણનારા અને તદ્દભાવ સમજનારા શ્રોતાઓ તો કોઈ વિરલાજ હશે. તાત્ત્વિક વિષય નીકળતાંજ નિદ્રાદેવીને નમસ્કાર કરતાં અથવા અણુગમતાં અધિકાર ધારણ કરતાં શ્રોતાઓ ઘણા મળી શકશે. જેમ શ્રોતાઓ નથી તેમ વક્તાઓ પણ તેવા નથી કે તાત્ત્વિક વિષયોને સરળ ભાષામાં સમજાવી શકે અને શ્રોતાઓને શ્રોતા બનાવી શકે, માટે ઉપદેશકો પણ ગયા અને શ્રોતાઓ પણ ગયા.

ભાષા જ્ઞાન પણ જોઈ.

આપણે ભાષા જ્ઞાન પણ જોઈ ખેડા છીએ. આપણા જૈન ધર્મના પુસ્તકો મુળે ભાષામાં લખાયેલા છે માગધીમાં તેમજ સંસ્કૃત ભાષામાં, તેમાં પણ તાત્ત્વિક ગ્રંથો સંસ્કૃત ભાષામાં વિશેષ લખાયેલા છે. આજકાલ સંસ્કૃત અને માગધી ભાષાના અભ્યાસિઓ કોઈ વિરલાજ નજરે પડેછે આપણા તરફ જ્યારે આપણે દ્રષ્ટિ ફેરવીએ છીએ ત્યારે જાણે આપણે આ બંને ભાષાને સ્વપ્નમાં પણ જોઈ ન હોય એમ વિસારી બેઠેલા આપણે આપણને પોતાને જોઈએ છીએ.

જે ભાષાના શબ્દો અદ્ભૂત ચમત્કૃતિને ઉત્પન્ન કરનારા છે તેના શબ્દોના ઉચ્ચાર કરવાનું પણ આપણે ભુલી ગયા છે. જે સંસ્કૃત ભાષાને આપણે

ક્રિયામાં ભાષા જ્ઞાનની જરૂર.

ભાષાના અજ્ઞાનને કીધે આપણી આવશ્યકની ક્રિયાઓ કરતાં પણ કેટલીક ભૂલો આપણે કરીએ છીએ, દરરોજ આપણે પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ છતાં ભાષા જ્ઞાનના અભાવે વ્યાકરણાદિ નિયમો ધ્યાનમાં નહિ હોવાથી ઉચ્ચારો પણ શુદ્ધ કરી શકતા નથી અને વર્ણના ઉચ્ચારો જેવી રીતે થવા ભેદીએ તેની રીતેજ ભે કરવામાં આવે તો જે અસર થાય છે તે બુદ્ધાન્વ પ્રકારની થાય એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે. ભાષા જ્ઞાનના અભાવે એકાદ સુત્ર બોલતાં પણ આપણે પચ્ચીસ ત્રાસ ભુલો કરીએ છીએ.

શબ્દ શુદ્ધિ.

જ્યારે આપણા શબ્દોમાંજ આવું હડહડતું અજ્ઞાન વ્યાપી રહેલું છે તો પછી અધ્યવસાય ક્યાંથી સારા થાય? જ્યાં શબ્દનું જ્ઞાન નથી ત્ય અર્થનું જ્ઞાન ક્યાંથી હોય? અને અર્થના જ્ઞાન વગર અધ્યવસાય ક્યાંથી ઉચ્ચ થાય?

સંસ્કૃત વ્યાકરણનો પ્રચાર.

કેમકે વ્યાકરણાત્ શબ્દ શુદ્ધિઃ શબ્દ શુદ્ધિ રથ નિશ્ચયઃ રથ નિશ્ચયાત્ પદાર્થવિનિશ્ચયઃ, પદાર્થવિનિશ્ચયાદાત્માનિશ્ચય, રાત્મ નિશ્ચયાત્માક્ષાસિદ્ધિઃ અર્થ એવો છે કે વ્યાકરણથી શબ્દ શુદ્ધિ, શબ્દ શુદ્ધિથી અર્થ શુદ્ધિ, અર્થ શુદ્ધિથી પદાર્થજ્ઞાન, પદાર્થજ્ઞાનથી આત્મજ્ઞાન, અને આત્મજ્ઞાની મોક્ષ મલે છે. પત્રવણાણમાં દરેક ભાષા જાણવાં એમ કહ્યું છે. પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં લખ્યું છે કે વ્યાકરણ વિના સુત્ર વાંચે તો મૂવાવા દી કહેવાય માટે ભે આપણે ઉચ્ચા અધ્યવસાયની ઈચ્છા રાખતા હોઈએ તો આપણા વિદ્યાર્થી વર્ગમાં સૌથી પહેલાં સંસ્કૃત વ્યાકરણનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણનું જ્ઞાન થવાથી ઉચ્ચાર શુદ્ધિ તાત્કાલિક પ્રાપ્ત થશે. અર્થજ્ઞાન પણ તેથીજ વૃદ્ધિ પામશે અને અર્થજ્ઞાનની સાથેજ અધ્યવસાયની ઉચ્ચતા મળી આવશે.

મળુર વર્ગમાં પણ સંસ્કૃત હતું.

એક વખત એવો પણ હતો જે વખતે મળુર વર્ગ પણ સંસ્કૃત

ગીર્વાણુ વાણી અથવા દેવપાણીના નામથી સંજોધીએ છીએ તેમજ માગધી ભાષા પણ દેવ ભાષા છે તેને તો હાલ કેડ લેંગ્વેજ યા મૃત ભાષા કહેવામાં આવે છે એ જે શોચનીય છે તેમ લગ્નસ્પદ છે.

અંથોના ભાષાંતરો.

આપણા માગધી તેમજ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલા તાત્ત્વિક અંથોના અર્થમાં કેટલી ગહનતા રહેલી છે તે તો આપણે સહેજ સમજી શકીએ છીએ. સારી સારી શોધ જોળ કરનારાઓ તથા ભાષા ઉપર સારો કાબુ ધરાવનારાઓ જ્યારે આ મુજ ભાષામાં લખાયેલા આપણા મહાન્ આચાર્યોના અભિપ્રાયો સમજવાને શ્રુત સાગરમાં ડુબકી-ઓ ખાધા કરે છે ત્યારે જો મુજ શબ્દોને મુકી તેમના ભાષાંતરો કરી તેમને પ્રચલિત કરવામાં આવે તો અભિપ્રાયના યથાર્થ નિરૂપણના અભાવે અર્થ સમજવામાં કેટલું ભ્રમિત પણું વૃદ્ધિ પામશે અને કેવા અનર્થ થશે તેનો વિચાર તમો નતેજ કરી લેશો. તો ખસ છે. વળી જો મુજ ભાષાઓને બાબુ મુકી એ ભાષાંતરોને માન આપવામાં આવશે તો તેથી કેટલાક અનર્થ થવાના પણ સંભવ છે. જુઓ આજ કાલ અમુક મતની સ્થાપનાનો અથવા અમુક મત પ્રચલિત કરવાનું સાધન તે મતના મૂળ ભાષામાં લખાયેલા અંથોજ હોય છે તે ઉપરથી તે મતના તત્વો સમજવામાં આવે છે. જેનો એક મારો અનુભવેલો દાખલો આ જગ્યાએ ખસ થશે. મીં ગણપતરાય નામના એક ઇતિહાસના શોખીને મને એક વખત કહ્યું કે હું ધાડું છું કે તમારો જૈન મત હજી હમણા એટલે માગધિ ભાષાના પ્રચારની વખતે નીકળેલો હોવો જોઈએ. એમ તમારા પુસ્તકોની ભાષા ઉપરથી કદપી શકાય છે વિચાર કરો કે જો મુજ માગધી તેમજ સંસ્કૃત ભાષાનો ત્યાગ કરી તેમના ગુજરાતી હિંદી કે બીજી કોઈ ભાષામાં થયેલા ભાષાંતરો ઉપર કામ ચલાવશો તો અમુક વખત પછી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ટુંકી બુદ્ધિના વિચારોથી ખંધાતા આપણા મનની માન્યતાની મહત્વતા કેટલી જળવાઈ રહેશે ! અને આપણું પ્રાચીનત્વ કેમ સાચવી શકાશે ! જો ગુજરાતી ભાષાંતરો થશે તો ભવિષ્યના શોધક વિદ્વાનો એમ કેમ નહિ માને કે ગુજરાતી ભાષા પ્રચલિત હતી તે સમયમાં આ મત ઉદભવેલો હોવો જોઈએ ?

ક્રિયામાં ભાષા જ્ઞાનની જરૂર.

ભાષાના અજ્ઞાનને કીધે આપણી આવશ્યકની ક્રિયાઓ કરતાં પણ કેટલીક ભૂલો આપણે કરીએ છીએ, દરરોજ આપણે પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ છતાં ભાષા જ્ઞાનના અભાવે વ્યાકરણાદિ નિયમો ધ્યાનમાં નહિ હોવાથી ઉચ્ચારો પણ શુદ્ધ કરી શકતા નથી અને વર્ણના ઉચ્ચારો જેવી રીતે થવા ભેઈએ તેવી રીતેજ જો કરવામાં આવે તો જે અસર થાય છે તે બુદ્ધાંજ પ્રકારની થાય એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે. ભાષા જ્ઞાનના અભાવે એકાદ સુત્ર બોલતાં પણ આપણે પરચીસ ત્રાંસ ભૂલો કરીએ છીએ.

શબ્દ શુદ્ધિ.

જ્યારે આપણા શબ્દોમાંજ આવું હડહડતું અજ્ઞાન વ્યાપી રહેલું છે તો પછી અધ્યવસાય ક્યાંથી સારા થાય? જ્યાં શબ્દનું જ્ઞાન નથી ત્ય અર્થનું જ્ઞાન ક્યાંથી હોય? અને અર્થના જ્ઞાન વગર અધ્યવસાય ક્યાંથી ઉચ્ચ થાય?

સંસ્કૃત વ્યાકરણનો પ્રચાર.

કેમકે વ્યાકરણાત્ શબ્દ શુદ્ધિઃ શબ્દ શુદ્ધે રથે નિશ્ચયઃ રથે નિશ્ચયાત્ પદાર્થવિનિશ્ચયઃ, પદાર્થવિનિશ્ચયાદાત્માનિશ્ચય, રાત્મ નિશ્ચયાત્માક્ષસિદ્ધિઃ અર્થ એવો છે કે વ્યાકરણથી શબ્દ શુદ્ધિ, શબ્દ શુદ્ધિથી અર્થ શુદ્ધિ, અર્થ શુદ્ધિથી પદાર્થજ્ઞાન, પદાર્થજ્ઞાનથી આત્મજ્ઞાન, અને આત્મજ્ઞાનથી મોક્ષ મલે છે. પદ્મવણીમાં દરેક ભાષા જાણવાં એમ કહ્યું છે. પ્રશ્ન વ્યાકરણમાં લખ્યું છે કે વ્યાકરણ વિના સુત્ર વાંચે તો મૂષાવા દી કહેવાય માટે જો આપણે ઉચ્ચા અધ્યવસાયની ઈચ્છા રાખતા હોઈએ તો આપણા વિદ્યાર્થી વર્ગમાં સૌથી પહેલાં સંસ્કૃત વ્યાકરણનો પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણનું જ્ઞાન થવાથી ઉચ્ચાર શુદ્ધિ તાત્કાલિક પ્રાપ્ત થશે. અર્થજ્ઞાન પણ તેથીજ વૃદ્ધિ પામશે અને અર્થજ્ઞાનની સાથેજ અધ્યવસાયની ઉચ્ચતા મળી આવશે.

મનુર વર્ગમાં પણ સંસ્કૃત હેતું.

એક વખત એવો પણ હોતો જે વખતે મનુર વર્ગ પણ સંસ્કૃત

નાપામાં વાર્તાલાપ કરતો હતો. એવી ઇંત કથા ચાલે છે કે એક વખત લોજરાજા નદી ઉતરવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં એક મનુર આવી ચડ્યો તેને લોજ રાજાએ પુછ્યું કે કિયન્માનંજલં વિપ્ર અર્થ હે વિપ્ર ! પાણી કેટલું ઉંડું છે. ત્યારે મનુરે ઉતરા આપ્યો કે જાનુદધ્ર નરાવિપ હે રાજન જનુ પ્રમાણુ અહીં પાણી છે. ઉપરનું રાજાએ પુછેલું વાક્ય શ્લોકનો એક પાદ હતો તેના જવાબમાં તે મનુરે બીજો પાદ ગોઠવીનેજ કહ્યો, કવિતામાં આવી રીતે જવાબ આપવાની તેની શક્તિ જોઈને રાજા અત્યંત ખુશી થયો અને ફરી પુછ્યું કે ર્દ્વશીકિમવસ્થાતે અરે વિપ્ર ! તારી સ્થિતિ આવી કેમ છે? તેને પણ જવાબ આપ્યો છેકે નહિ સર્વેભવાદૃશા અર્થ કે સઘળા તારા જેવા હોતા નથી. આ સુચવી આપે છે કે આગળના વખતમાં આપણા આર્યાવર્તમાં સંસ્કૃત ભાષાનો કેટલો પ્રસાર હતો અને આજે આપણે તેને કેટલે અંશે સાચવી શક્યા છીએ. તેપણ સારા નસીબે આપણે વિચાર કરવા તત્પર થયા છીએ અને વિચાર કરીને જો અમલમ મુકશું, તો જરૂર તે સ્થિતિ ફરી પ્રાપ્ત કરી શકીશું. અને જોયું તે પાછું મેળવવાને ભાગ્યશાળી થઈશું.

પ્રાતઃકાળનો સ્વાધ્યાય.

પુર્વકાળમાં પ્રાતઃકાળે દ્વાદશાંગી અને વેદની ધ્વનીથી આકાશ ગાળી ઉઠતું હતું અર્થાત પ્રાતઃકાળે સર્વ કોઈ મનુષ્ય પોતપોતાની ધર્મ શ્રુતિ-એનો પાઠ કરતાં હતાં, હાલમાં તેની જગ્યા બુદ્ધી બુદ્ધી જાતના વર્તમાન પત્રોએ લીધેલી છે. આપણો સુધરેલા જમાનાની એ નવીનતાજ છે. પુર્વ કાળમાં વિક્લાન પુરૂષો ઉંચી વિદ્યાના પુસ્તકો અને તાત્ત્વિક ગ્રંથોથી પોતાના હસ્તકમલને સુશોભિત અને યવિત્ર કરતા ત્યારે આજે તેની જગ્યા પણ જાતજાતના પાશ્વિક અને માસિક ચોપાનિયાઓએ લીધેલી છે, તે ચોપાનીમાં હાથમાં ફેરવનારાઓ હાલમાં વિક્લાનની પંક્તિમાં ખપે છે એ પણ એક ખરેખર જમાનાની ખુબી છે.

પારિભાષિક રાજ્ઞ જ્ઞાન.

આટલું બધું કહેવાનો સારાંશ માત્ર એટલોજ છે કે જ્યાં સુધી આપણને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પુરતી રીતે નહીં થાય ત્યાં સુધી જ,

અજીવ, પુન્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, અંધ, મોક્ષ વગેરેની રીતે શબ્દો, શબ્દોનું યથાર્થ જ્ઞાન નહિ થાય તે શબ્દોનું વ્યવહારુ જ્ઞાન વગર તે શબ્દોથી વાચ્ય વસ્તુને ઓળખવાની ક્ષમતા વગર અંતઃકર્તા જલ માટે ફાંફાં મારવા બરાબર છે! લાડુ શબ્દ બોલતી વખત જટલો આનંદ થાય છે તેટલો બલકે તેથી ઓછો પણ આનંદ પુણ્ય શબ્દ બોલતાં થતો નથી પણ તે ક્યાંથી થાય? લાડુ શબ્દ બોલતાં યા સાંભળતાં તેની ઉત્પત્તિ અને તેના ગુણનું આપણને જ્ઞાન હોવાથી તેવા પ્રકારનો આનંદ થાય છે, પુણ્ય પાપ આત્મા આદિ શબ્દોનું આપણને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તેનો ઉચ્ચાર કરતાં કે સાંભળતાં આપણને આનંદ થતો નથી આ જ્ઞાન થવા માટે સંસ્કૃત ભાષાની ખાસ જરૂર છે. બધા પારિભાષિક શબ્દ પ્રાચી સંસ્કૃતજ હોય છે તેના જ્ઞાનાવના યથાર્થ બોધ થવાનો નથી માટે તેવા જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે, આત્મા શબ્દ બોલતાં કે સાંભળતાં લાડુ શબ્દ કરતાં વિશેષ આનંદ થવો જોઈએ તેના બાબુએ રહ્યું પણ તેનો અંશ પણ આનંદોદ્ભવ થતો નથી એ સુચવી આપે છે કે આપણે સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન મેળવ્યું નથી. તે જ્ઞાનથી આપણે બીલકુલ અજાણ રહ્યા છીએ.

ભાષાંતરોથી થતી હાની.

ભાષાંતરના પક્ષકારો ભાષાંતરોથી તેવા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માનતા હશે અને જો કે ચરિત્રાદિક સામાન્ય ગ્રંથોના ભાષાંતર એક વખત વિશેષ હાનીકારક નથી તો પણ તત્વના પુસ્તકોના ભાષાંતર કરવા એ તો કોઈ રીતે પણ ઉચિત નથી, આ કહેવાનું કારણ એજ છે કે સંસ્કૃત અને માગધી ભાષાનું જ્ઞાન અવસ્ય મેલવું જોઈએ. જે લોકો કોઈ રીતે તેવું જ્ઞાન ન મેલવા શકે તેવાઓને માટે ભાષાના પુસ્તકોની આવશ્યકતા છે તો પણ ભાષા જ્ઞાન વિના સમજવું મુશ્કેલ છે એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી. જે વિષય જે ભાષામાં લખાયેલો હોય તે વિષયનું બીજી ભાષામાં વાસ્તવિક સ્વરૂપ કદિ પણ સમજી શકાતું નથી ભાષાંતરમાં શબ્દોના યથાર્થ સ્વરૂપ હણી નાંખવામાં આવે છે એમ કહેવામાં કોઈ પણ ગેરવાજબી જણાતું નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં જે અર્થ ખુબી અને સ્પષ્ટપાદક શકિત રહેલી છે તે બીજી ભાષામાં તેના પર્યાયમાં કદિ પણ આવવાની નથી અને તેટલા માટેજ હું

કહું છું કે ભાષાંતરોમાં મુળ શબ્દોને હણી નાખવામાં આવે છે, આ બધા વિચારો કરતા ખરેખર કહેવું પડે છે કે આપણે સંસ્કૃત તેમજ માગધી ભાષાનું જ્ઞાન ખોયું છે. તેમજ મહાત્માઓનાં મુખમાંથી નીકળેલા મહાન શબ્દોનો પણ ભાષાંતરો થવાથી આપણને ગેરલાભ થયો છે, મુળ શબ્દોની શક્તિનો ભાષાંતરોથી નાશ થાય છે, સંસ્કૃત ભાષામાં ગોઠવાયલા મંત્રાક્ષરોથી જે લાભ થાય છે, વા જે કાર્ય સાધી શકાય છે તે કાર્ય જો તેના ભાષાંતરના શબ્દોથી કરવા બેસીએ તો તેનીતેથી જરા પણ અસર થવાની નથી. નવકાર નહીં જોડતાં અરિહંત લગવાનને મારા નમસ્કાર થાઓ છું. ત્યાંદિ બાલકથી શુ નવકારના મુળ પદોથી થતી અસર થશે કે? નવકારમંત્રનું ક્ષરણ કર્યું એમ કહી શકશો કે? કારણ કે મુળ શબ્દોનો નાશ થવાથી તેના વર્ણથી થતી અસરનો પણ નાશજ થાય છે.

ક્રિયામાં શુદ્ધતાની જરૂર.

ભાષા જ્ઞાન નહીં હોવાથી આપણે સામાયિક પ્રતિક્રમણાદિમાં એવીતો અશુદ્ધિ બ્યાપેલી છે કે જો તે ઉચ્ચાર પ્રમાણેજ તેનો અર્થ કરવા બેસીએ તો તેનો તદ્દન અનર્થજ થાય છે. મેં સાંભળ્યું છે કે કેટલાક શ્રાવકો ભાષા જ્ઞાનના અભાવે “પરથકરણં ચ” આ શબ્દને બદલે “પથથર કરણં ચ” એવા શબ્દો બોલે છે તેના અર્થ તરફ વિચાર કરનાર જો કોઈ વિદ્વાન પુરૂષ પાસે હોય તો તે આવી આવી અશુદ્ધિઓથી જોડનાર ની તો નહીં પણ જોડનાર જે પદ ધારણ કરી બેઠો છે તેવા જૈન શબ્દની કેટલી હાંસિ કરશે? આ દશા આપણા એકલાની થઈ છે એમ નથી પણ ઘણે ભાગે આખા ભારત વર્ષાનિ થઈ છે એમ કહેવામાં કશીપણ હરકત નથી ભૂદેવો શામાટે લણેછે? સાંભળવા માટે નહીં પણ સંભળાવવા માટે લણેછે અથવાતો રૂપીઆ માટે લણેછે. કોઈ વિદ્યાની કીમત નથી કરતું માટે ભણીને શુ કરીએ આમ જોડના પ્રાહણો સાંભળ્યા છે,

કેટલાક પ્રાચીન પુસ્તકોનો નાશ.

વૈદકશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર પણ ધર્મશાસ્ત્ર અને દંત્વશાસ્ત્ર છે. જો કોઈ એમ કહેવા માગતો હોય કે વૈદકશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષને ધર્મશાસ્ત્ર કેમ કહી શકાય તો તંતુ સમાધાન આ પ્રસંગે હું એમ કહું છું કે આપણને લક્ષ્યાભિધ્યનો વિચાર વૈદક

શાસ્ત્ર શીખવે છે અને ભક્ત્યાભક્ત્ય જ્ઞાપક તે ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વશાસ્ત્ર પણ છે. જ્યોતિષશાસ્ત્ર પણ કાળનું મહાત્મ્ય બતાવે છે. કોઈ પણ કાર્યમાં પાંચ કારણની જરૂર છે તેમાં કાળપણ એક કારણ છે તો તે પણ શાસ્ત્રનું એક અંગ છે. એમાં કાંઈ પણ વિશેષ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. મંત્રશાસ્ત્રનું મહત્ત્વજ આપણે ભુલી ગયા છીએ. મંત્રશાસ્ત્રથી આપણે શું શીખી શકીએ છીએ તેનું આપણને ભાનજ નથી રહ્યું. મંત્રશાસ્ત્ર આપણા અંતરંગ ભાવોને શુદ્ધ કરે છે. જીતેન્દ્રિયપણું, મનની દ્રઢતા, સત્ય ભાષિત્વ, આદિગુણો મંત્ર શાસ્ત્ર શીખવે છે. આ ઉપરથી કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ એવો છે કે દરેક શાસ્ત્રો ધર્મનાજ અંગો છે. એવું કોઈપણ શાસ્ત્ર ન હોઈ શકે કે જેમાંથી ધાર્મિક યા તાત્ત્વક અંશ આપણે ન મેળવી શકીએ.

પૈસાને માટેજ જ્ઞાન નથી.

અફસોસની વાત છે કે આજ કાલ જ્ઞાનની પણ પૈસાની સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનની ખરી દિશા કદી પણ પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની હોતી નથી. પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે પ્રયત્ન કરનારા કોઈપણ કાળે જ્ઞાનને જ્ઞાનરૂપે મેળવી શકતા નથી. પૈસા માટેજ જ્ઞાનની ખતવાના ઉમેદવારો પોતાનું કે પારકાનું ભલું કરી શકવાના જ નથી. જ્ઞાનાભ્યાસની ભલામણ કરતાં ઘણા લોકોના મુખથી એવા શબ્દોજ સાંભળવા પડે છે કે શું કરીએ? ભણેલાની કીમત ક્યાં છે? અમારી કીમત હોયતો અમે અધ્યયન કરીએને? આવા શબ્દ બોલનારાઓએ પહેલાં જ્ઞાન મેળવેલુંજ ન હોવું જોઈએ અને જો કદાચ મેળવેલું હોવું જોઈએ. આવા પ્રકારના વિચાર કરનારા અને બોલનારા થીજ આપણી અવનતિ થઈ છે. કેટલીક ટુંકી બુદ્ધિવાળા ભણવાની કીમત નહિ સમજનારા એમ પણ માને છે કે આપણા પુત્ર-પુત્રી-ભાઈ રહેલો જરા ભણશે એટલે એક તૃતિયાંશ ઉભો થશે, માટે અજ્ઞાન રહેવું એજ ઉત્તમ છે, આ પ્રમાણે તેને ઇંદ તૃતિય જેવું જે લાગે છે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. કારણ ભણેલા માણસની પ્રવૃત્તિ અભણ માણસ કરતાં બહુજ પ્રકારની હોય છે, પરિત્ર જલમાં કોઈ જાતનો દોષ નથી તે નિર્મળ છે તથાપિ જો તેને દોઝના પાત્રમાં રાખવામાં આવે તો તે મલીન કહેવાશે અને શુદ્ધ પાત્રમાં રાખવામાં આવે તો શુદ્ધ કહેવાશે આમાં વિ

ચાર કરો કે નિર્માણ જાણતો શું દોષ છે? ફક્ત દોષથી નિર્માણ જ.
 જાને વર્જોડી કાઢવું એ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. કેટલાક મુખે
 એમ કહે છે કે અજ્ઞાન રહેવામાં જ મન છે જ્ઞાનમાં દુઃખજ રહેલું છે
 વધારે જાણનારને વધારે ચિંતા રહે છે, ન જાણીએતો કંઈ પીડા નહિ.
 આવી રીતે કહેનારને આપણે પુછીશું કે અજ્ઞાનમાં મન છે એમ તમે
 જાણ્યું તે જ્ઞાનથી જાણ્યું કે શાસ્ત્રી? સાડ કે ભુંડું જે જાણવાપણું છે તેજ
 જ્ઞાન છે. તું જ્ઞાનનોશા માટે ઉપયોગ કરે છે? જ્ઞાન ઉપર દ્રેષ કરનારા
 કાળાંતરે એવા જડ થાય છે કે તેઓની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં દયા આવ્યા
 વગર રહેતી નથી. જ્ઞાનની વિરોધના કરવાથી પણ ઘણા માંકાં પરિણામ
 લોગવવા પડે છે. જ્ઞાન શું ચીજ છે? જ્ઞાન શું વસ્તુ છે? તેનું આપણને
 વાસ્તવિક જ્ઞાન નહિ હોવાથી આપણી આ અવદશા થયેલી છે.

લાષા જ્ઞાન વગર તેનું રહસ્ય બિલકુલ સમજી શકવાનું
 નથી, જ્યાં સુધી પુણ્ય શબ્દની વ્યાખ્યા પુરેપુરી રીતે આપણે
 જાણતા નથી ત્યાં સુધી પુણ્યની ફતેહ ક્યાંથી મેલવી શકીએ. આ સઘળા
 વિચાર ઉપરથી એમ સમજાય છે કે આપણે લાષા જ્ઞાન જોયું છે અને
 તે મેળવવાને પ્રયત્ન કરવાની પહેલી અને ઘણીજ અગત્યની આવશ્યકતા છે.

જૈનશાળાઓ.

લાષા જ્ઞાનનો આધાર જૈનશાળાઓ ઉપર છે તેથી આપણે જૈનશા
 લા તરફ નજર કરીએ. જુઓ હજારો રૂપીઆના ખર્ચે પછી તેના પરિણામ
 ની તપાસ કરો. જીવાણવા પુત્રો અથવા નવકાર ઇત્યાદિની ગોખણ પટી
 શિવાય આપણે બીજું કંઈ પણ જોઈ શકતા નથી,
 તે શબ્દ માત્ર ગોખી જવાથી કંઈ લાસ થતો નથી.
 જેટલો વખત આવી ગોખણ પટીમાં કાઢવો પડે છે તેના કરતાં થોડો
 વખત જો સંસ્કૃત અભ્યાસ કરમાં રોકવામાં આવે તો પરિણામ બુદ્ધાજ
 પ્રદારનો લાભ આપે. સંસ્કૃત લાષાના જ્ઞાન વગરના માણસોને એકાદ
 ગાથા વા શ્લોકનો મુખ પાટ કરવા માટે પચાસ પચાસ વખત ગોખણ પટી
 કરી માથું ફેાડવું પડે છે જ્યારે લાષા જ્ઞાન વાળો માણસ તેવા શ્લોક
 ઘણીજ સહેલાઈથી યાદ કરી શકે છે.

ખરાખર શાસ્ત્રીય રીતે આપણે જો વિચાર કરીએ તો આપણે સઘ-

ળા મૃષાવાદીજ છીએ, ભગવાન મહાવીર પરમાત્મા કહે છે કે જ્યાં સુધી જીવને કારણ વિગેરેનું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં સુધી તેને મૃષાવાદીનું દુષણ લાગે છે, તેના ચોડા નામ આપવામાં આવે છે,

કેટલાક ચોપડી વાંચી વાંચી પોતાની મેળે ગુરુ ગમ વિના વિદ્વાન થઇ બેઠા છે એટલુંજ નહિ પણ જે અક્ષર વાંચતાં આવડ્યા એટલે, વિદ્વાનમાં ખપવા લાગે છે પણ યાદ રાખવું કે તમે એમ. એ. એલ એલ ખી એ વીગેરે ગમેતે ડીગરી મેળવો પણ ધર્મ જ્ઞાન ગુરુ ગમવિના યથાર્થ પણે કોઇ રીતે મળી શકેજ નહીં કહ્યું છે કે.

विना गुरुभ्यो गुण निरवेभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणोपि ।

आकर्ण दीर्घोजल लोचनोपि दीपांविना पश्यति नांघकारे ॥

ગુણ નીધિ ગુરુ વિના વિચક્ષણ માણસ પદાર્થ ધર્મને જાણી શકતો નથી જેમ મોટી અને ઉજવળ આંખ વાળો હીવા વગર અંધાકારમાં જોઈ શકતો નથી,

વચન, લીંગ, અવ્યય પ્રત્યય, સ્ત્રીપ્રત્યય, કારક, સમાસ તદ્વિત, કૃદંત નામ વિલક્ષિત આદિ ભેદ વ્યાકરણનાજ છે તે જાણ્યા વીના શુદ્ધ જ્ઞાન થતુ નથી અને તેથી સુગ્રહ થવાનો પણ ભય રહે છે, વળી કાળનેા મહાત્મય કાંઈક એવો અવળો ચાલતો જણાય છે કે સઉથી મોટી આંખવાળો પણ અંધારામાં જોઈ શકતો નથી ત્યાં હીવા રૂપી ગુરુ ગમની જરૂર પડે છે તેના ઉપર પાદલિખિત આચાર્યનું દ્રષ્ટાંત બરાબર બંધ બેસતું થશે.

पादलिखिताचार्यनुं द्रष्टांत.

એક ગુરુ અને એક શિષ્ય બન્ને એક સ્થળે રહેલા હતા તેઓ બન્ને વિદ્વાન હતા ગુરુએ એવી વિદ્યા સંપાદાન કરી હતી કે તેથી તેઓ આકાશ માર્ગે ઉડી શકતા હતા આ સમજી શિષ્ય પણ જોતો હતો તેથી તેને પણ તેવી વિદ્યા મેળવવાની ઇચ્છા થઇ, આવી ઇચ્છાથી તે હુમેશાં ગુરુ લક્ષિત કરવા લાગ્યો. ગુરુ પાસે જઇ લક્ષિત પુર્વક પગ ચાંપવા લાગ્યો. અને આકાશમાં કેવી રીતે ઉડે છે તેની ખાનગી રીતે તપાસ કરવા માંડી તેને તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કાંઈક ઔષધિ પગે લગાડી ગુરુ આકાશ ગમન કરી શકે છે. તેથી જ્યારે ગુરુની પગચાળી કરવા

એસે ત્યારે ગુપ્ત રીતે તે પગ સુધી સુધી ન તે ઐષધીઓ જાણવાને પ્રયત્ન કર્યો, તે એટલો બધો વિદ્વાન હતો કે તેણે તે લેપમાંની સર્વ ઐષધિનું જ્ઞાન મેળવી લીધું અને પોતે તે સઘળી ઐષધિનો લેપ કરી આ કાશ માર્ગે ઉડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. પણ તેમાં કોઈ એવી ખામી રહી ગઈ કે એક બે હાથ ઉંચે ઉડે અને નીચે પડે. આ ઉપરથી શિષ્ય બહુ મુઝાયો અને વિચારવા લાગ્યો કે આટલી બધી મહેનત કરી પણ કાંઈ યથાર્થ ફળ મળ્યું નહીં. તે ખામી દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરવા વિચાર કર્યો તો પાંચ કાંઈ ઉપાઈ સુઝે નહિ. એક વખત દૈવ ભેગે ગુરૂ મહારાજે શિષ્યની આ કઠંગી સ્થિતિ જોઈ, ગુરૂમારાજ પોતાના શિષ્યની આટલી વિક્ષતાથી ઘણાજ ખુશી થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે આપણે પોતાની વિક્ષતાથી સઘળું મેળવી લીધું પણ ફક્ત એક ગુરૂગમનીજ ખામી રહી ગઈ છે પછી શિષ્ય પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે તારો વિક્ષતાથી હું પ્રસન્ન થયો છું, કહે કે આ બધી ઐષધિને વાટી શામાં? શિષ્ય કહે કે મહારાજ પાણીમાં વાટી છે, ગુરૂ કહે કે પાણીને બદલે ચોખાના ઘોવણુ વાટીને લે પ કર તેમ કરતાં તરતજ આકાશમાં ઉડવા લાગ્યો આ ઉપરથી સમજી શકશો કે વિદ્વાન માણસ પોતાની વિદ્યાના બળથી જો કે ઘણું મેળવી શકે છે તોપણ ગુરૂ ગમના લેશ વગર સઘળું નિર્થક થઈ જાય છે. મત લખ કહેવાનો એવો છે કે ગુરૂ ગમથી ઇન્દ્રિય ત ક્ષણની પ્રતિ સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

કળાઓ ગુમાવી

આગળના સમયમાં સ્ત્રીઓ ચોસઠ કળાની જાણ હતી અને પુરૂષો ખેડાંતર કળાના જાણ હતા એમ આપણે શાસ્ત્રો દ્વારા જાણી શકીએ છીએ. હાલમાં તો આપણે એટલો બધો ઉચ્ચસ્થિતિ લોગવાએ છીએ કે તે કળાઓના નામ પણ આપણે જાણતાં નથી, હવે અહીં આપણે એક પ્રશ્ન કરીએ કે “આપણે કું ખોયું?” તો તેનો જવાબ આપણે “કળા જ્ઞાન પણ ખોયું” એવોજ આવશે.

ભાષા જ્ઞાન

ભાષા જ્ઞાનવિષે મને એટલું બધું લાગી આવે છે કે મને તે વિષે ફરી ફરીને ખોલવું પડે છે. આપણી જ્ઞાનદશા તરફ નજર કરીએ તો

શુદ્ધગમ વિના શ્રાદ્ધ વિધિ જેવા ગ્રંથો પણ વાંચી શકાય તેમ નથી. અને વાંચવા બેમોએ તો જરૂર નુકસાનજ થવા સંભવ છે કારણ કે તેમાં રહેલા કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોનું કેટલાકને ભાન પણ નથી, પ્રયાણુ જેવો સાધારણ શબ્દના અર્થનું પણ કેટલાક યથાર્થ જ્ઞાન ધરાવતા નથી. આ બધું શું સુચવે છે? સંસ્કૃત ભાષાનું અજ્ઞાન સુચવે છે. આપણા ઉગતા બાળકોને શરૂઆતમાંથીજ આવું જ્ઞાન આપવું જોઈએ અને જો તેમ કરવામાં આવશે તો આપણી પુર્વની જાહોજલાલી થોડા સમયમાં આપણે મેળવી શકશું.

આત્માનંદ.

વળી આપણે આત્માનંદ પણ જોયોછે. તે આત્માનંદ ખાવાથી, સારાસારા વસ્ત્રાલંકારો પહેરવાથી કે પીવાથી મલીશકતો નથી પણ તે તો તે સઘળાનો ત્યાગ કરવાથી મલી શકે તેવોછે.

આપણી અવસ્થા બદલાય છેપણ આપણું વર્તન બદલાતું નથી. બાલ્યાવસ્થા જેવાજ કળા, કલેશ, કંકાસ, ખાવું, પીવું વિગેરે જેવું ને તેવુંજ ચાલુ રહેછે માટે જ્યાંસુધી જ્ઞાન રૂપી કુંચીવડે આત્મતિભેરી નથી ખોલી ત્યાં સુધી નિરાકુલ આત્માનંદ આપણે મેળવી શકવાના નથી.

વ્યવહાર જ્ઞાન અને શાસ્ત્રો.

ખીજું આપણે વ્યવહાર જ્ઞાન પણ જોઈ બેઠા છીએ. તેવા જ્ઞાનના કારણ ભૂત શાસ્ત્રો પણ આપણે જોઈ બેઠા છીએ, હરીભદ્ર સૂરીએ ૧૪૪૪ ગ્રંથો બતાવ્યા છે. હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે સાઠાત્રણ કરોડ શ્લોકો બતાવ્યા છે અને યશોવિજયજીએ કેટલાક શ્લોકો અને ગ્રંથો લખ્યાછે, આપણી પાસે હાલ એમાના કેટલા છે અને આપણે તેમાંના કેટલા શુભાવ્યા છે? તેનો તો ખ્યાલ કરો! જે નાશવંત અને મોહજનક કપડાંઓ છે તેનેમાટે સરસમાં સરસ કબાટો રાખવામાં આવે છે ત્યારે જીનેશ્વર ભગવાનના વચનને કેટલેક ઠેકાણે ઘાસલેટના ખોખામાં રાખવામાં આવે છે આ બધું શું છે? ખરેખર પંચમકાળના દોષમય પ્રભાવની આ ખુળી છે તે વિના આમ બને બરું કે? પ્રતિમા પ્રતિ જેટલો ભાવ છે તેવો ભાવ આવા જ્ઞાન મંદિરો બનાવવા પ્રતિ શા માટે ન થવો જોઈએ? વરસમાં એકજ દીવસ જ્ઞાન પંચમી કરી ન બેસી રહેતા દરરોજ એવી

જ્ઞાન પંચમીએ શામાટે ન કરવામાં આવે? હજારો રૂપીઆના ખર્ચ
વાળા વરઘોડાની કાંઈ જરૂર નથી, તમારો મુળ સિદ્ધાંત બતાવવાની લાયકાત
તમારામાં આવ્યા પહેલાં બીજાકાર્ય બાબતે મુકો તોતેમાં કાંઈ જોડું નથી. તમા
રામાં આત્મ લોગ આપનારા પુરૂષો કેમ ઉત્પન્ન નથી થતા? એક વખત
તમારા હજારો આચાર્યો ધુમતા હતા આજ તેમાંનું શું જોવામાં આવે
છે? તેનો વિચાર કરશો તો તમે શું જોશું તે સહેલાઈથી સમજી શકશો.
તમારા ગ્રંથો શોધી તેમને અજવાળામાં લાવવા માટે પાશ્ચાત્ય વિકાસો
ને પરિશ્રમ કરે છે તેનો શતાંસ પણ તમારા માંનો કોઈ જોઈ ન કરતો.
જોવામાં આવે છે? તમે પોતે તમારા તત્વનો ક્ષય કરતા જાઓ છો,
લાસ્કરાચાર્યનો મત સ્ફુલોમાં ચાલે અને તમારા બાળકો પણ તે મતના
અભ્યાસી થાય તે જોઈને તમને રોષું કેમ નથી આવતું? તમે તમારા
તત્વોને સર્વે માન્ય કેમ ન કરાવી શકો? જો આવી રીતે લાંબો વખત ચાલુ
રહેશે તો જીન કોણ? અને જો તે શું? તે અમે જાણતા નથી એમ
કહેવાનો તમને પ્રસંગ આવશે. પૂર્વની અને હાલની સ્થિતિ વિચાર કરો
તો આપણે તે માંહેલું બધું જોશું છે.

જોશું તે પ્રયત્નથી મળે.

હજી આપણા હાથમાં લગામ રહેલી છે, બહુ રત્ના વસુંધરા એમ
કહેવાય છે અને જો કોઈ આત્મલોગ આપનારા પુરૂષો બહાર પડે તો
ધણું ખર્ચ આપણે મેળવી શકીએ.

પુર્વે રાજ્યો જોઈને હતા અને આજ નથી તેનું કારણ વિચારતા મને
તો સુઝે છે કે અમે (સાધુઓ) માની થયાં અને તમે અમારા માનના
વધારનારા થયા એટલે અમે ધુંરંધર આચાર્યો બની બેઠા તેથી અમે કયાંય
જઈ શકીએ નહિ. પુર્વના આચાર્યો ઘણા ઘણા અપમાન કળ સહન કરી
ને રાજસલાઓમાં ધર્મચર્યા કરતા અને રાજ્યોને પ્રતિજોધ આપી જોઈ
ધર્મની ધ્વજાઓ ફરકાવતાં જે કામ આવી રીતે થઈ શકતું તેનો શતાંસ
પણ કાંઈ લાભો રૂપીઆ ખર્ચવાથી બનવા જોઈ છે શું? સાધુઓને
સુકુમાલ બનાવનારા તમે જ છો. મહારાજ મહારાજ કરવા અને ઢોલ
ગાંસા વગડવા તે સાથે બેચાર પ્રલાવના કરવી એટલે બેકોપાર. મહારાજને
કોઈ કાંઈ કહે તો શ્રાવકોની કોર્ટો હજાર જ છે પછી માનની વૃદ્ધિમાં
ખામી જ શું! વળી મહારાજથી કેઈને ત્યાં ઉપદેશ દેવા જવાય નહી, ગરબ

હશે તો સાંભળવા આવશે, કહેનાર પણ તેજ સ્થીતી વાલો છે માટે જ્યારે મુનિમહારાજ સ્વધર્મ કીર્તિ સર્વત્ર કેમ પ્રસરે એજ લક્ષમાં સાવશે ત્યારે જોયું કેટલેક અંશે મેળાવી શકાશે.

મુની મહારાજના ઉપદેશની જરૂર.

થોડાવખતમાં સ્વામિનારાયણનો મત ખ્યાતી પામેલો છે જેને હાલ મોટા મોટારાજ, રજપુત, કાઠી, મોટાગરાસના ધણી પણ માને છે જે લોકો માંસાહારી હતા અને શીકાર કરતા તેજ પરમ દયા ધર્મને માનની નજરે જુએ છે. અને માંસાહારના ત્યાગી જનને હાલ નજરે પડે છે તેનું કારણ સ્વામીનારાયણના સાધુઓનો ઉપદેશજ છે, અમો પણ તેમ કટી બદ્ધ થઈએ તો શું હાલ જે ન થાય ? થાયજ. એવો એક મોટો પુસ્તક ભંડાર કેમ ન થાય કે જ્યાં દરેક પ્રકારના પુસ્તકો મલી શકે ? જો તમે કામ કરવા ધારો તો શું ન બની શકે ? તમો દરેક એવી પ્રતિજ્ઞા કરો કે દશ કે પંદર વરસ સુધી અમારે જ્ઞાન ખાતામાંજ ખરચ કરવું. મિથ્યા-લિમાનથીજ આપણે બંધુ જોયું છે અને મિથ્યાલિમાનજ આપણા નાશનું મૂળ છે. તે ધ્યાનમાં રાખીને જે જોયું છે તે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

ઉપસંહાર.

સાધા જ્ઞાનને માટે જે મારા તરફથી લાર મુકી મુકીને જોલવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ ટુંકામાં હું તમોને એમજ સમજાવીશ કે પૂર્વ જે શાસ્ત્રો કરનારા થઈ ગયા છે તે શાસ્ત્રોના હાલ વાંચનારા પણ મળતા નથી અને સાંભળનારાનો દુકાળ નજરે જોવાય છે, અને તેથીજ તત્વના પુસ્તકની કોઈને ધજા નથી થતી તેથીજ તાત્વિક જ્ઞાન મંદ થતું જાય છે કથાનુયોગનું જ્ઞાન વધતું જાય છે. આપણા ધર્મનો જય કથાનુયોગથી નથી પણ તત્વ જ્ઞાનથી છે તેથી તત્વ જ્ઞાન કેમ તરત પ્રાપ્ત થાય છે એજ વિચાર દરેક શ્રોતાઓના હૃદયમાં ઉદભવે એજ મારા જોલવાનો ઉદ્દેશ છે.

આપણે સંપ જોઈ બેઠા છીએ તેથી અંગ છેદમાથી નિવૃત્તિ મળતી નથી જ્યારે સંપ મેળવશું ત્યારે અનેક જ્ઞાતિ વાલા હાલ જે ન આપણી નજરે જોઈ શકશું

વ્યાખ્યાન ૪ થું.

પુરુષાર્થ.

(તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૦૭)

મંગલાચરણ.

અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા
નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥
ઉપોદ્ધાત.

વર્તમાન પત્રો અને પુસ્તકદ્વારા તેમજ કેટલાક વક્તાઓ તરફથી આ પુરુષાર્થનો વિષય અનેક રીતે ચર્ચાએ ચડેલો છે તેથી તે વિષય જોતા જ નોને અપરિચિત નથી. પુરુષાર્થ એ શબ્દ સામાન્ય અને પ્રચલિત છે છતાં એ વિષયપર જોલવાની મને આજે જે ઇચ્છા થઈ છે તે કેટલે અંશે બ્યાજબી છે તેને માટે એટલું જ કહેવું બસ થઈ પડશે કે સંબંધનાં અનેકાર્થઃ એટલે એક જ શબ્દના બુદ્ધી બુદ્ધી અપેક્ષાથી અનેક અર્થ થઈ શકે છે. અને તે અર્થ પણ તે તે અપેક્ષાથી વિષયના સંબંધમાં કાંઈક નવીન અને ઉપયોગી અનવાણું પાડે છે. તેથી આ વિષયના સંબંધમાં મારા તરફ થી જે વિચારો હાલ હું બતાવું છું તે પુનરુક્તિ રૂપતો નહિ જ ગણાય.

આપણા નિત્યના સામાન્ય પ્રસંગે પણ આપણે કોઈના સન્માનાર્થે પધારો પધારો, બેસો બેસો, કહીએ છીએ, પ્રભુ લલિતમાં તુંહી તુંહી એમ સ્વાભાવિક રીતે બેવાર બોલીએ છીએ તેવી જ રીતે ઉપદેશની અપેક્ષાથી એનો એ જ વિષય ફરીથી મારા તરફથી કહેવામાં આવતો હોય એવું જણાય તો તે શાસ્ત્રના દરમિયાનથી જ છે માટે તેમાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી. એમ સમજવું આટલું કહી હવે પુરુષાર્થ એ વિષય ઉપર હું બોલીશ.

પુરુષાર્થ એટલે શું.

પુરુષાર્થ શબ્દમાં પુરુષ અને અર્થ એવા બે શબ્દો છે. સૌથી પ્રથમ આપણને શબ્દ જ્ઞાનની જરૂર છે કારણ કે જ્યાં સુધી એક શબ્દનો અર્થ બરાબર જાણવામાં નહોતો ત્યાં સુધી તે શબ્દના દરેક પ્રદેશમાં આપણા વિચારો ફરી વળતા નથી અને તેમ થવાથી તે શબ્દના વિષયમાં આપણી સ્થિરતા થતી નથી માટે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે શબ્દ જ્ઞાન હોવાની પ્રથમ જરૂર છે કેટલીક વખતે શબ્દોનો અર્થ સમજવા વગર પ્રવાહની અપેક્ષાએ લોકો તેનો અર્થ કહે છે. પુરુષાર્થ શબ્દના અર્થમાં પુ:પવને એટલે પવિત્ર થવું એ ધાતુ છે અને પુનાતિ સ્વં પરં વા ય: સ પુરુષ: એટલે જે પોતાને અને પરને પવિત્ર કરે છે તે પુરુષ કહેવાય છે અથવા પૂર્ણ રીતે એટલે શરીરને વિષે જે શયન કરે છે તે પુરુષ કહેવાય છે. ઉપરના બંને અર્થો સાર્થક છે કારણ કે તે ઉપરથી લાવાર્થ એવો નીકળી શકે છે કે પુરુષ એટલે આત્મા હવે બીજો અર્થ શબ્દ છે તેની વ્યુત્પત્તિ અર ગંતૌ. અર ધાતુ ગતી અર્થમાં વપરાય છે અર્તિ ઇતિ અર્થ: એટલે પામવું. જે જે ગતિ અર્થના ધાતુ છે તે તે પ્રાપ્તિ અર્થનાં પણ કહેવાય છે અથવા અર નિષ્કાસને એ ધાતુ પરથી એવો અર્થ નિકળે છે કે જે કંઈ બીજું હોય તેને દૂર કરવું. એટલે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો “પુરુષં અર્થાપયતિ (યુક્ત નામકરોતિ) ઇતિ પુરુષાર્થ અથવા પુરુષસ્ય અર્થ: પુરુષાર્થ એ પ્રમાણે સમાસ થાય છે. પુરુષ એટલે આત્મા અને અર્થ એટલે ક્રિયા આ બંને શબ્દોનો સમાસ થવાથી પુરુષાર્થ શબ્દ થયેલો છે જે ક્રિયાથી પુરુષ યથાર્થ નામ અને યથાર્થ જાણવાનો થાય છે તે ક્રિયાનો સંબંધ જેની સાથે છે તે પુરુષ અને તે પુરુષનો અર્થ તે પુરુષાર્થ.

પુરુષની શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સ્થિતિ

“પુરુષ એટલે આત્માની બે પ્રકારની સ્થિતિ છે એક શુદ્ધ અને બીજી અશુદ્ધ સ્વપરને પવિત્ર કરનારી પ્રથમ વ્યાખ્યા શુદ્ધ સ્થિતિને લાગુ થાય છે અને બીજી વ્યાખ્યા અશુદ્ધ આત્માને લાગુ થાય છે એટલે જે આત્મા અજ્ઞાનથી ભસ્ત થયેલો હોય તેને બીજી વ્યાખ્યા લાગુ થાય છે. પવિત્ર આત્મા જે સ્વભાવ જન્ય ક્રિયા કરતો હોય

વ્યાખ્યાન ૪ થું.

પુરુષાર્થ.

(તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૦૭)

મંગલાચરણ.

અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા
નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ॥
ઉપોદ્ધાત.

વર્તમાન પત્રો અને પુસ્તકદ્વારા તેમજ કેટલાક વક્તાઓ તરફથી :
પુરુષાર્થનો વિષય અનેક રીતે ચર્ચાએ ચડેલો છે તેથી તે વિષય જોતા જતોને
અપરિચિત નથી. પુરુષાર્થ એ શબ્દ સામાન્ય અને પ્રચલિત છે છતાં એ
વિષયપર જોલવાની મને આજે જે ઇચ્છા થઈ છે તે કેટલે અંશે બ્યાજબી
છે તેને માટે એટલું જ કહેવું બસ થઈ પડશે કે સંબંધનાં અનેકાર્થઃ
એટલે એક જ શબ્દના બુદ્ધી બુદ્ધી અપેક્ષાથી અનેક અર્થ થઈ શકે છે.
અને તે અર્થ પણ તે તે અપેક્ષાથી વિષયના સંબંધમાં કાંઈક નવીન અને
ઉપયોગી અજવાળું પાડે છે. તેથી આ વિષયના સંબંધમાં મારા તરફ
થી જે વિચારો હાલ હું બતાવું છું તે પુનરુક્તિ રૂપતો નહિ જ ગણાય.

આપણા નિત્યના સામાન્ય પ્રસંગે પણ આપણે કોઈના સન્માનાર્થે
પદારો પદારો, એસો એસો, કહીએ છીએ, પ્રભુ લકિતમાં તુંહી તુંહી
એમ સ્વાભાવિક રીતે બેવાર બોલીએ છીએ તેવી જ રીતે ઉપદેશની અપે-
ક્ષાથી એનો એજ વિષય ફરીથી મારા તરફથી કહેવામાં આવતો હોય એવું
જણાય તો તે શાસ્ત્રના દરમાનથી જ છે માટે તેમાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતો
નથી. એમ સમજવું આટલું કહી હવે પુરુષાર્થ એ વિષય ઉપર
હું બોલીશ.

પુરુષાર્થ એટલે શું.

પુરુષાર્થ શબ્દમાં પુરુષ અને અર્થ એવા બે શબ્દો છે. સૌથી પ્રથમ આપણને શબ્દ જ્ઞાનની જરૂર છે કારણ કે જ્યાં સુધી એક શબ્દનો અર્થ ખરાબર જાણવામાં નહોતો ત્યાં સુધી તે શબ્દના દરેક પ્રદેશમાં આપણા વિચારો ફરી વળતા નથી અને તેમ થવાથી તે શબ્દના વિષયમાં આપણી સ્થિરતા થતી નથી માટે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે શબ્દ જ્ઞાન હોવાની પ્રથમ જરૂર છે કેટલીક વખતે શબ્દોનો અર્થ સમજાયા વગર પ્રવાહની અપેક્ષાએ લોકો તેનો અર્થ કહે છે. પુરુષાર્થ શબ્દના અર્થમાં પુરુષને એટલે પવિત્ર થવું એ ધાતુ છે અને પુનાતિ સ્વં પરં વા યઃ સ પુરુષઃ એટલે જે પોતાને અને પરને પવિત્ર કરે છે તે પુરુષ કહેવાય છે અથવા પૂર્ણ રીતે એટલે શરીરને વિષે જે શયન કરે છે તે પુરુષ કહેવાય છે. ઉપરના બંને અર્થો સાર્થક છે કારણ કે તે ઉપરથી ભાવાર્થ એવો નીકળી શકે છે કે પુરુષ એટલે આત્મા હવે બીજો અર્થ શબ્દ છે તેની વ્યુત્પત્તિ અર ગંતૌ. અર ધાતુ ગ તી અર્થમાં વપરાય છે અર્તિ ઇતિ અર્થઃ એટલે પામવું. જે જે ગતિ અર્થના ધાતુ છે તે તે પ્રાપ્તિ અર્થનાં પણ કહેવાય છે અથવા અર નિષ્કાસને એ ધાતુ પરથી એવો અર્થ નિકળે છે કે જે કંઈ બીજું હોય તેને દૂર કરવું. એટલે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો “પુરુષં અર્થાપયતિ (યુક્ત નામકરોતિ) ઇતિ પુરુષાર્થ અથવા પુરુષસ્ય અર્થઃ પુરુષાર્થ એ પ્રમાણે સમાસ થાય છે. પુરુષ એટલે આત્મા અને અર્થ એટલે ક્રિયા આ બંને શબ્દોનો સમાસ થવાથી પુરુષાર્થ શબ્દ થએલો છે જે ક્રિયાથી પુરુષ યથાર્થ નામ અને યથાર્થ ગુણવાળો થાય છે તે ક્રિયાનો સંબંધ જેની સાથે છે તે પુરુષ અને તે પુરુષનો અર્થ તે પુરુષાર્થ.

પુરુષની શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સ્થિતિ

“પુરુષ એટલે આત્માની બે પ્રકારની સ્થિતિ છે એક શુદ્ધ અને બીજી અશુદ્ધ સ્વપરને પવિત્ર કરનારી પ્રથમ વ્યાખ્યા શુદ્ધ સ્થિતિને લાગુ થાય છે અને બીજી વ્યાખ્યા અશુદ્ધ આત્માને લાગુ થાય છે એટલે જે આત્મા અજ્ઞાનથી ભસ્ત થએલો હોય તેને બીજી વ્યાખ્યા લાગુ થાય છે. પવિત્ર આત્મા જે સ્વભાવ જન્ય ક્રિયા કરતો હોય

તે અને પવિત્ર આત્મા પરભાવ જન્ય ક્રિયા કરે તે અને બીજી રીતે મનુષ્ય કર્તવ્યને પણ પુરુષાર્થ કહેવાય. હવે આ બંને જાતના આત્માની ક્રિયાને ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય છે.

ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ

ઉપરની વ્યાખ્યા પ્રમાણે જે આત્મા પોતે મલીન હોવા છતાં પવિત્ર થવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેની સાથે ધર્મ રહેલો છે અને જે આત્મા અવ્યકત પણે તદ્દન મલીન છે તેની સાથે અર્થ અને કામ રહેલા છે. એટલે જેને શુદ્ધ ઉપયોગ હોય તે ધર્મને આદરી શકે છે અને જેઓ ઉપયોગ શુન્ય છે અર્થાત્ પ્રવાહની અપેક્ષાએ દોડાદોડ કરે છે તેઓ અર્થ અને કામનેજ પ્રથમ અનુસરનારા છે. અર્થ અને કામ શિવાયની ઉચ્ચ સ્થિતિ તેમના આત્માની મલીનતાને લીધે તેઓના ખ્યાલની ખંડાર રહી જાય છે.

ઉપરના ચારે લેહના અનુક્રમમાં પણ કાંઈ ખાસ હેતુ રહેલો છે એટલે કે પ્રથમ ધર્મ અને ધર્મની અનંતર અર્થ અને કામ રહેલા છે માટે ધર્મ સહિત અર્થ અને અર્થ સહિત કામ એમ ઉત્તરોત્તર સંબંધ રહેલો છે માટે તે ક્રમ યુક્ત છે ધર્મ ક્રિયા કરનાર પુરુષની નિષ્ઠા સદા મોક્ષ સાધનને માટે હોય છે તેને અર્થ અને કામ તો ઔદાસિન્યપણે એની મેળે આવી મળે છે. જેમ એક ગામથી બીજે ગામ જતાં અપેક્ષા વગરના બીજા ઘણા સ્ટેશનો વચમાં આવે છે તેમ ધર્મથી મોક્ષ ગામ જવામાં અર્થ અને કામ તો નિરપેક્ષ સ્ટેશનો જેવા છે. ધર્મની છેલ્લી નેમ મોક્ષ સુધી પહોંચવાની હોય છે અને અર્થ કામ તો તેને માર્ગમાંજ આવે છે.

ધર્મ.

આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે જે ધર્મથી અર્થ, કામ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે ધર્મ દરેક મનુષ્યને કરવા યોગ્ય કેમ ન હોય? ધર્મની માટે કેવા પ્રકારની યોગ્યતા જોઈએ તે વિષે સમજવું. કે:-

इहोपपत्तिं समकेन कर्मणा क्वच प्रयातव्यमितो भवादिति
विचारणा यस्य न जायतेहृदि कथं स धर्मः प्रवणो भविष्यति

એટલે મારી ઉત્પત્તિ જે અહીંયા થઈ છે તે કયા કર્મનાં હેતુએ કરીને થઈ છે, અને આ ભવથી મારે કયાં જવાનું છે એવા બે વિચારો જેના હૃદયમાં ઉદ્ભવતા નથી તે મનુષ્ય ધર્મને લાયક કેમ થઈ શકે ? અર્થાત્ પોતાની ભવાંતરની અને ઉત્તરોત્તર સ્થિતિની વિચારણા જેના હૃદયમાં રહેલી છે તેજ ધર્મને લાયક થઈ શકે છે અને ધર્મ પુરૂષાર્થ સાધવાને ઉપરના બે વિચાર યુક્ત મનુષ્ય યોગ્ય ગણી શકાય છે.

ધર્મના અનેક અર્થ.

ધર્મના અનેક અર્થ છે વસ્તુ અને વસ્તુનો ધર્મ એટલે વસ્તુ (પદાર્થ) અને સ્વભાવ એવો અર્થ થાય છે. દુર્ગતિમાં પડતા, જીવો ને જે ખચાવે તે પણ ધર્મ કહેવાય છે. ધારયતે ઇતિ ધર્મઃ એટલે ધારણ કરી રાખે તે ધર્મ એવો અર્થ પણ ઘણાએ કરે છે. વળી ધર્મ તે એક પુરૂષની ક્રિયા છે અને જે પુરૂષની ક્રિયા પુરૂષત્વપણાને ધારણ કરી રાખે તે ધર્મ અને બીજી ધર્મની વ્યાખ્યા એવા પ્રકારની છે કે જેથી સાડું અને નરસુ, પુન્ય અને પાપ વિગેરે જણાય તે ધર્મ.

અભયકુમારનું દ્રષ્ટાંત.

એક વખત શ્રેણિક મહારાજે પોતાના સલાજનો સમક્ષ પ્રશ્ન કર્યો કે મારી પ્રજામાં ધર્મી ઘણા છે કે અધર્મી? આ પ્રશ્નના જવાબમાં સહુ કોઈએ શ્રેણિક રાજાને તેની પ્રજા ધર્મી કહી પરંતુ અભયકુમારે જવાબ નહિ આપતાંમોન ધારણ કર્યું શ્રેણિકરાજાને હમેશા અભયકુમારના અભિપ્રાયઉપર બહુ પ્રતિભા હોતી તેથી અભયકુમારને એજ પ્રશ્ન ફરીથી પૂછ્યો તેના જવાબમાં અભયકુમારે જવાબ આપ્યો કે ઘણા લોકો અધર્મી અને કોઈકજ ધર્મી હશે અભયકુમારનો આવી રીતનો જુદો અભિપ્રાય જાણવાથી શ્રેણિક રાજાએ તેને આ બાબતની ખાત્રી કરી આપવા કહ્યું, અભયકુમારે કબુલ કરીને ગામમાં ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે આવતી કાલે ગામની બહાર એક સફેદ અને શ્યામ એમ બે રંગના બે તંબુ નાખવામાં આવશે માટે જે ધર્મી હોય તેમણે કાળા તંબુમાં જવું આ ઢંઢેરો સાંભળીને સવાર થયું કે આખું ગામ જે સફેદ તંબુ હતો તેમાં જઈને ભરાયું અને કેટલાક તંબુમાં નહિ સમાવાથી બહાર તંબુને પકડીને ઉભા રહ્યા, ફક્ત બેજ

માણસો કાળા રંગના તંબુમાં જઈને બેઠા પછી અલય કુમારે શ્રેણિક રાજાને સાથે લઈને તે જગ્યાએ આવ્યો અને તે લોકોને ધર્મ વિષે સવાલ કર્યો ત્યારે મરજીમુજબ ઉત્તર સવે લોકોએ આપ્યો તે સાંભલી અલય કુમારે કહ્યું કે આ ધોળા રંગના તંબુમાં ભરાયેલા બધા અધર્મી છે અને આ બેજ પુરૂષો જે કાળા રંગના તંબુમાં છે તેજ ધર્મી છે, રાજાએ તે સમજવા માટે કાળા રંગના તંબુમાં બેઠેલા લોકો પાસે જઈને તેમને કાળા રંગના તંબુમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું જેના જવાબમાં તે પુરૂષોએ પોતાની જાંઘીમાં કોઈ વ્રતલંગની થયેલી ભૂલ માટે પોતાનો ખેદ બહાર કરતાં પોતે પાપી હોવાનો સ્વીકાર કર્યો અને તેથી ઉલટું જેઓ સફેદ તંબુમાં ભરાયા હતા તે સઘળાઓ પોતાની નજીવી ધર્મ ક્રિયાથી પોતાને ધર્મી કહેવા લાગ્યા. આ ઉપરથી ખરા ધર્મી કેટલા છે તે અલયકુમારે રાજાને બતાવ્યું અને સમજાવ્યું કે જગતમાં પોતાના હાથે થતાં અધર્મનો વિચાર કરનારા બહુજ થોડા લોકો છે. આ ઉપરથી આપણે ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવું બેઠીએ.

એક પુરૂષાર્થ માટે બીજાનું બળીદાન.

ઉપર જે ચાર પુરૂષાર્થ બતાવ્યા છે તેને પ્રાપ્ત કરવામાં એવું બને છે કે એક પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવા માટે બીજા પુરૂષાર્થનો ભોગ અપાય છે. એક માણસને એક પુત્ર હોતો અને બીજા ત્રણ બેઠતા હતા તેથી તે મેળવવાની ઇચ્છા કરતાં તેને જવાબ મળ્યો કે જો તું તારા એક છોકરાનો ભોગ આપીશ તો તને બીજો પુત્ર મળશે આ વાતને કબુલ કરી તે માણસ એક પુત્રના ભોગે જેમ બીજા પુત્રને પ્રાપ્ત કરે તેવી સ્થિતિ ચારે પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ ને માટે જણાય છે તે અનુચિત છે અને તમારી હાલની પ્રવૃત્તિ એવી જણાય છે કે તમે એક પુરૂષાર્થ સાધવા જતા બીજા પુરૂષાર્થની દરકાર રાખતા નથી જ્યારે અર્થ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરાય છે ત્યારે તમે ધર્મનું બળીદાન આપો છો અને કામનું સેવન કરતાં ધર્મ અને અર્થ બંનેનું બળીદાન આપો છો. વિચાર કરો કે કયો માણસ નિતિથી અર્થની પ્રાપ્તિ કરે છે? ખરી રીતે તો અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થ ધર્મ ને મદદ કરનારા હોવા બેઠીએ તેને બદલે આપણી નજરે ઉલટોજ પ્રકાર દેખાય છે. ગમેતે અધર્મ કરીને પણ અર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની પ્રવૃત્તિ બહુજ વધીપડી છે. અને એવા અર્થથી ધર્મ અને અર્થને હુણી નાખે એવા શૈલ કામનું સેવન વધી પડ્યું છે.

અર્થ પુરૂષાર્થ

જે અર્થ મેળવતી વખતે અથવા જે અર્થના વ્યય વખતે અનર્થ થાય તો તે અર્થ પુરૂષાર્થ કહેવાય નહીં, દ્રવ્યપ્રાપ્તિ નિમિત્તે જે ક્રિયા અને જે પ્રવૃત્તિ બીજાઓ પર તમે કરો છો તેજ ક્રિયા અને તેજ પ્રવૃત્તિ જો તમારા માટે કોઈ કરતો હોય અર્થાત્ તમારા પર કોઈ અનીતિ કે અન્યાય કરતો હોય તો તમોને કેટલું લાગે ? જે અર્થની પ્રાપ્તિથી બીજાને દુઃખ થતું હોય તે અર્થ અન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલ છે એમ સમજવું અને જ્યારે આવા અન્યાયથી અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે અર્થ વડે કુટુંબના બધા લોકોની બુદ્ધિ બગડે છે અને તેના પરિણામે અનેક કલેશની પરંપરાઓ જાગે છે, બાપનો પૈસો છોકરો ઉડાવી દે છે અને અનેક છોકરાઓ કુલાંગાર પેદા થાય છે. પણ જો દ્રવ્ય નિતિથી પ્રાપ્ત કરેલું હોય તો તે યોગ્ય રીતે લોગ ઉપલોગમાં લેવાય છે અને તેના વ્યય પણ સદકાર્યમાં જ થાય છે. જુઓ કે તમારી નજરેં લાખો માણસો એવા દેખાય છે કે જેઓને એકવખત પણ ખાવાનું નથી મળતું. તમારી નજરે આ દેખાવ હોવા છતાં તમારા હૃદયમાં દયાની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને એવાઓને માટે તમારો પૈસો વાપરવાની તમારી બુદ્ધિ થતી નથી. મારામારી અને ધમાધમમાં તમે કોર્ટોદ્ધાર ત્યા બીજી રીતે હજારો રૂપિયાનું પાણી કરો છો, ખોટી રીતે તમારા લાખો રૂપીઆનું પાણી થાય છે અને તમારા મુખાંધથી તમે બીજા લોકોના ઘરના ઘર ભરી દે છો, તમારી ઇંદ્રિયના નઠારા વિષયના પોષણને માટે તમારા પૈસાને તમે એવી રીતે ખરચો છો કે જે જોઈ વિદ્વાન નરોને હસવું આવે છે, તે છતાં તમારું હૃદય દયાથી ભીંજાઈ જાય તેવા ગરીબ લાઈઓને માટે એક રાત્રી પાંચ વાપરવાને તમોને ઉત્સાહ થતો નથી એજ બતાવી આપે છે કે તમે અનીતિથી દ્રવ્ય પેદા કરો છો. તેથીજ આવી બુદ્ધિ થાય છે.

જ્યારે કોઈ પણ ધર્મનું કામ આવી પડે છે ત્યારે તમે કાગળ લઈ ટીપ કરવા મંડો છો, અગાઉ આવી નજીવી ટીપમાં કોઈ સમજતું નહતું. કોઈ પણ ધર્મ કાર્યમાં પૈસાની જરૂર જણાતી તો એકજ ગ્રહસ્થ લાખો અને કરોડો રૂપીઆ આપી દેતા આજે તો કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપીઆ આપવા હોય તો ચાર આઠ આના માટે જ્યાં ત્યાં ભિક્ષા માગવી પડે છે હવે

કહો કે જ્યારે તમને બે ચાર રૂ. આપવાને પણ ઉત્સાહ થતો નથી તો પછી તમારું દ્રવ્ય સદ્માર્ગથી પ્રાપ્ત થએલ છે કે અસદ્માર્ગથી તેનો તમે જ ખ્યાલ કરી લેશો. નાટક જોવામાં સરતોમાં સેલ સપાટામાં અને કેટલાક તો બલિચાર જેવા નીચ કૃત્યોમાં હજારો રૂપિયાનું પાણી કરતા દેખાય છે તેનું કારણ એજ સમજાય છે કે અનર્થથી મેળવેલ અર્થથી અર્થ ન થતાં અનર્થજ થાય છે.

કામ પુરૂષાર્થ

કામ શબ્દ કમુકાન્તૌ ધાતુ બિપરથી થએલ છે તેથી કામનો અર્થ એમ થાય છે કે જે પોતાને અને બીજાને રમણીક લાગે તે કામ કહેવાય છે. મનની દરેક ઇચ્છાઓનો કામમાં સમાવેશ થાય છે તેથી પાંચ ધંદ્રિયોના વિષયનું સેવન કરવું તે પણ કામ કહેવાય છે.

ચક્ષુ ધંદ્રિયનો કામ.

જો કે નેત્રના વિષયને કામ કહેવાય છે તો પણ એટલું તો જરૂર સમજવું કે ચક્ષુ વડે પારકી સ્ત્રીઓને ખરાબ નજરથી જોવી તે કાંઈ કામ પુરૂષાર્થ કહેવાય નહિ. પરંતુ તેજ નેત્રોથી યોગ્ય અયોગ્ય જોવું, સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા પ્રભુ પ્રાતમાના તથા મહાત્મા પુરૂષોના દર્શન કરવા તેજ નેત્રનો વિષય કહેવાય છે. માટે આ જગતમાં કેટલા માણસો હુંખી છે, કેટલા ભુખ્યા છે તે તરફ દયાની, નજરથી જુઓ અને તમારાથી બનેતો તેઓનું હુંખ ટાળી તમે તેઓને તમારા જેવા કરો. આંખોથી દેવ અને ગુરૂના દર્શન કરો પણ તે આંખથી કોઈને દુશ્મન તથા બીજી રીતે જોવાનું નથી.

કર્ણોદ્રિયનો કામ

જો કે કર્ણોદ્રિયનો વિષય સાંભળવાને માટે છે તે છતાં ધ્યાનમાં રાખવું કે તે કાંઈ ગાળો કે ફટાણા સાંભળવાને નથી પરંતુ શાસ્ત્રની શિખામણ સાંભળવાને માટે છે. વિવાહના પ્રસંગે તમારી હાજરી વખતે તમારો સ્ત્રી વર્ગ કઠોર કટુક અને અપ શબ્દ બોલે અને તમે તે સાંભળતા હો તો મારે કહેવું જોઈએ કે તમે તમારા કાનના વિષયનો દુરુપયોગ કરો છો. પ્રભુની રતુત સાંભળતાં તમોને આનંદ

થાય નહિ અને નાટક જોવામાં તમારા કાન તત્પર રહે તો તે કર્ણેન્દ્રિયના વિષયનો કામ પુરૂષાર્થ કહેવાયજ નહિ. કામ પુરૂષાર્થ સેવવાને તમોને ત્યારેજ અધીકારી ગણી શકાય કે જ્યારે પવિત્ર અને ઉંચા ભાવ વાળા ગીત તથા શાસ્ત્રના શબ્દો સાંભળવાને તમારી ઈચ્છા જન્યૂત રહે. બાકી ગાન તાનતો જેરી સર્પ અને ચપળ હરણ પણુ સાંભળે છે તે કાંઈ પુરૂષાર્થ નથી પણ એક બંધનજ છે, કે જેથી પોતાના પ્રિય પ્રાણનો નાશ થાય છે. તેમ તમારા ભાવ પ્રાણનો નાશ ન કરો.

દ્રાણેન્દ્રિયનો કામ.

સારી સુગંધિ ચીજ સુંઘવાવેથી આપણને આનંદ થાય છે અને દુર્ગંધિ ઉપજવે એવી ખરાબ વસ્તુથી આપણને કંટાળો આવે છે પરંતુ પુરૂષનો વિષય દુર્ગંધીથી કંટાળવા માટેનો નથી માત્ર સુગંધિ અને દુર્ગંધિ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવા માટેનો છે. અને મત્તીનું પદાર્થોથી દુગંછા કરવી ચુકત નથી કેમકે એવા દુર્ગંધિ પદાર્થો આપણા શરીરમાં પણ ભરેલા છે. અને ખરી રીતે જો દુર્ગંધી સુગંધીના સ્વરૂપને સમજતા હો તો તમો કદી વિષયમાં લીન થઈ તમારું અહિત કરોજ નહીં. માટે વસ્તુના જ્ઞાનને માટેજ ઇન્દ્રિયોના વિષયનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

જીભા ઇન્દ્રિયનો કામ.

હજારો જીવોની હિંસા કરીને જો તમે તમારી રસના ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરતા હોતો તે કામ પુરૂષાર્થ કહેવાશે નહિ. કારણકે જેથી ખીજને દુઃખ થાય તે કામ કહેવાયજ કેમ? એક પુરૂષને એક પુરૂષાર્થ સારો લાગતો હોય અને તેથી અસંખ્ય પુરૂષના પુરૂષાર્થનો નાશ થતો હોયતો શું તેને પુરૂષાર્થ કહી શકાશે કે? એકેન્દ્રિ આદી જીવો પોતાનો કામ પુરૂષાર્થ સેવે છે હવે તેને પુરૂષાર્થનું સેવન કહી શકાય કે? ખીજના પ્રાણનું ભોગે આપણે સુખની ઈચ્છા રાખીએ તેના જેવું કૂર કૃત્ય ખીજનું કયું કહી શકાય? વસ્તુવગર ચાલતુંજ નથી તે અશક્ય પરીહાર કહેવાયછે અને તેમાં ઉપાયના અભાવે પ્રવૃત્તિ કરાય છે પણ જેથી પચેન્દ્રિયો ઘાત થાય તેવા માંસ મદી રાતું સેવન કરવું અને રસનેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવી તે કદી પુરૂષાર્થ કહી શકાય નહિ બ્રાહ્મણ વાણીઆના ભોજનમાં ક્તરૂ આવે તો રસોઈ વટલાઈ જાય છે પરંતુ બિલાડી આવેછે ત્યારે રસોઈ વટલાતી નથી આનું કારણ એવું છે કે

ખિલાડીને અટકાવવી અશક્ય છે તેવીજ રીતે જે વસ્તુનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી તે અશક્ય પરીહાર છે પરંતુ સેકંડો જાતની લીલોતરી મુકી કંઈ મુજબનું સેવન કરવું તે કાંઈ કામ પુરુષાર્થ કહેવાય નહિ.

ભોગોપભોગની શુદ્ધિ

તમે જ્યારે જન્મવા બેસો છો ત્યારે તમારામાંના કેટલા એક એકજ થાળમાં ચાર પાંચ જણા બેસી જાય છે, અને તેમાં આનંદ માને છે પણ હું કહું છું કે તમે તે રસોઈનો રસ લો છો કે એક બીજાની લાળના રસમાં આનંદ માનો છો? આ બતાવી આપે છે, કે પુરુષાર્થના સેવનમાં તમે વિવેકનો ઉપયોગ કરતા નથી. વળી કેટલાએક એમ માને છે કે જૈન ધર્મમાં પાણી ઢોળવાથી પાપ કહેલું છે, અજેએળી જેવું છે કે કોઈના ગળા રેંસી આવવા કે કોઈના ગાદલા ગોદડા હુરરાજ કરાવવા તેમાં પાપ નહિ અને પાણી ઢોળવામાં પાપ! આવા મુખાંધ ભરેલા વિચારથી કેટલાએક લોકો મહિના સુધી ન્હાતા નથી અને ધર્મનું ખાનુ આપે છે પણ એ ઘણું ખોટું છે કારણ કે બાહ્ય શુદ્ધિ તો રાખવીજ જોઈએ કેમકે બહારની અશુચિ અંતરને મલીન કરે છે. કેટલાએક લોકો સવારમાં દેહરે દર્શન કરવા જાય છે કેટલા એક પ્રતિક્રમણ કરવા જાય છે ત્યારે તેઓ મલીન હોય છે પણ તે યુક્ત નથી, સ્વચ્છ અને પવિત્ર થઈનેજ ધર્મ ક્રિયા કરવાની છે. મલીન પણ જે વસ્તુનો ઉપભોગ થાય છે તે રસના ઈન્દ્રિયનો કામ કહી શકાય નહિ.

જમણ વારમાં વિવેકની જરૂર.

જમણવાર માટે જો આપણે જોઈશું તો એવો દેખાવ નજરે પડે છે કે જેને માટે આપણને ઘણીજ દુગંછા ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ. તમે શ્રાવક અને દયા ધર્મી હોવાનો દાવો કરો છો પણ ખરું જોતાં તમારા જમણવારમાં પણ જમણ જેવોજ દેખાવ નજરે પડે છે જમણવારની તમારી ગેરવ્યવસ્થા રાખીતમે ધર્મના નામને કલંક આપો છો એટલુંજ નહિ પણ તમારા વ્યવહારમાં પણ તમેને ઘણું નુકસાન થાય છે. જમણવારમાં એકવાડ એટલો બધો થાય છે કે બીજે દિવસે એજ જગ્યાએ લાખો કીડાઓ ગદબદતા હોય છે. આવા રાક્ષસી જમણવાર કાંઈ રસેન્દ્રિય

જન્ય પુરૂષાર્થમાં ગણી શકાય નહિ. પ્રમાદને વશ થઇને તમે તમારી પ્રવૃત્તિમાં વિવેકને જલાંજલીજ દીધીછે. તમારા ધર્મ, ધર અને વ્યવહારમાં જ્યાં જોઇએ ત્યાં વિવેકની ખામી છે. જ્યાં સુધી આવી પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં સુધી પુરૂષાર્થ કદી સિદ્ધ થવાનો નથી. જે પુરૂષાર્થ સેવતાં તમારો કે ખીજનો આત્મા દુઃખી થાય તેને શું પુરૂષાર્થ કહી શકાશે કે? જમણવારની ખાળતમાં તો તમારા કરતાં વોરાની જાત પ્રશંસા કરવાને યોગ્ય છે. વોરાના જમણમાં એક દાણો પણ એકવાડ હોતો નથી અને તમારી ન્યાતમાં જો કેાંઈ અન્ન-હ્યો આવે તો જાણે પાયખાનામાં બેઠા એવું તેને લાગ્યા વગર રહે નહિ આ કાંઈ એાછું શરમાવા જેવું છે ! આવા અવિવેકને લઈને તમારા લાખો રૂ. નો ગેર રસ્તે વ્યય થાય છે એમ મારે કહેવું જોઈએ. અને તેમ કરવાથી તમારો અર્થ અને કામ ખંને પુરૂષાર્થ સિદ્ધ થતો નથી. રસેન્દ્રિય પુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે તમારે બહુજ ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે. ખાવીસ અલક્ષ, ખત્રીસ અનંતકાય વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, રાત્રી ભોજન કરવું નહિ અને અલિપ્તપણે રસ વાળા પદાર્થનું સેવન કરવું તે રસેન્દ્રિય જન્ય પુરૂષાર્થ કહેવાય.

સ્પર્શેન્દ્રિય જન્ય પુરૂષાર્થ.

સ્પર્શેન્દ્રિય જન્ય પુરૂષાર્થ સેવન કરવાની સ્થિતિપણુ ઘણી કઠંગી જોવામાં આવેછે પોતાના ઘરની સ્ત્રી સુકીને જોએ કૂતરાઓની માફક જેની તેની એક ખાવા જાયછે અને એવી રીતે પોતાની તથા ખીજની પાયમાલી કરેછે તથા અનેક પ્રકારના રોગથી જોએ સપકાય છે તેવા પુરૂષોને કદી પુરૂષાર્થ કહિ શકાય નહિપરંતુ જોએ હમેશા વિકારોને કાળુમાં રાખીને પોતાની પરિણુત સ્ત્રી સાથે સ્પર્શેન્દ્રિયના વિકારનું સેવન કરેછે તેઓજ માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિય જન્ય પુરૂષાર્થનું સેવન કરનારાછે એમ અવશ્ય સમજવું, જોએ પાંચ દશ રૂપીઆ પણ ધર્મ ના કાર્યોમાં ખરચી શકતા નથી તેઓ કુલટાઓને સો સોના પગાર આપે તો તેથી કામ પુરૂષાર્થ નું સેવન કર્યું કહેવાય કે? કેમકે જેથી પોતે શોભે અને જે કાર્ય પણ શોભનીક હોયતે કામ પુરૂષાર્થ કહેવાય છે તો આવા વ્યભીચારી પુરૂષાર્થ સેવનારા નથી પણ ઉલટું પોતાના નામને લાંછન લગાડનારા છે.

પુરૂષાર્થની સાર્થકતા ક્યારે ગણાય !

માટે જો પાંચે ઇન્દ્રિયોથી નિર્મળ વિષયોનું સેવન કરવામાં આવતું હોય તો તેમાં ધર્મ પુરૂષાર્થનું બળીદાન અપાતું નથી, હું કહેતાં ભુલી

ગયો છું કે કામ પુરૂષાર્થનું સેવન કરનારા અર્થ પુરૂષાર્થનું બળીદાન આપી કામને સેવે છે. મહા મુશિબને મેળવેલું દ્રવ્ય થોડીજવારમાં નાચ રંગે વિગેરેમાં ખરચાઈ જાય છે. આવી રીતે ઇન્દ્રિયના ક્ષણિક સુખની તૃપ્તિને માટે લાખો રૂપીઆનો ધુમાડો થાય અને ધર્માદ્વા કાર્યને માટે જરાપણ લાગણી ન થાય તો આપણે સમજવું જોઈએ કે તે અર્થ અને કામ બંને અનર્થ રૂપજ છે.

ज्ञानस्यैव महात्म्यं वैरागस्यैव वा पुनः

यत् कोपि कर्मभि कर्म भुञ्जानोपि न वद्ध्यते

અર્થ-જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું કોઈ એવા પ્રકારનું મહાત્મ્ય છે કે તેથી કર્મને ભોગવતાં છતાં આત્મા કર્મથી બંધાતો નથી. એની મતલબ એવી છે કે જ્ઞાની તથા વૈરાગ્યવાન પુરૂષો પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયને વિષવત્ માને છે પણ આત્મ બલની નિર્બલતાથી મુકી ન શકવાથી ઔદાસીત્યપણે તેમાં વર્તે છે પણ રાચતા નથી. માટે તે અજ્ઞાનીની માફક ક્લિષ્ટ કર્મથી બંધન યુક્ત થતા નથી.

આ પ્રમાણે જો કામ પુરૂષાર્થનું સેવન થાય તો તે પુરૂષાર્થ કહી શકાય. પરંતુ ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થની ભોગવાઈ ન હોય છતાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ કરી નિરંતર કલીષ્ટ અને કનીષ્ટપણે વર્તવું અને અછતા પદાર્થની ઇચ્છા રાખવી અથવા તો કોઈ ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થનો સંયોગ થઈ જાય તો તેમાંથી માચી મંડ્યા રહેવું તે કામ પુરૂષાર્થ કહેવાય નહીં.

એક વખતે એકજ પુરૂષાર્થમાં ધ્યાન રાખવું.

કેટલાએક એમ કહે છે કે તમારા તીર્થંકરોએ કયા ભોગ નથી ભોગવ્યા? તેઓ રાજા થઈ રાજ્યના સુખ ભોગ ભોગવતા હતા ત્યારે અમે શું ન પરણીએ. આ પ્રમાણે બોલનારાએ જાણવું જોઈએ કે જેવી રીતે તીર્થંકરોએ અર્થ અને કામનું સેવન કર્યું છે તે પ્રમાણે તમે પણ કરો પરંતુ તમારાથી તે પ્રમાણે થઈ શકતું નથી. જુઓ કે તમે જ્યારે ધર્મ ક્રિયા કરો છો ત્યારે તમારા દિલમાંથી અર્થ અને કામ જતાં નથી. સામાયકમાં બેઠાહો અને તમારું કોઈ માણસ આવેતો, તમારું ચિત્ત તુરત વ્યાપાર તરફ દોડે છે. કેટલીક વખત તો સામાયકમાં પણ તમે સમતાને

ખદલે ક્રોધ કરો છો ? ધર્મ ક્રિયાની વખતે પણ જો તમારા દીલમાંથી અર્થ અને કામ જતા ન હોયતો તે શું ધર્મ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કહેવાય કે ? વળી તમે ખાતા હો ત્યારે પણ તમારી વાતો પૈસા મેળવવાની હોય છે એટલે કામ પુરુષાર્થ વખતે પણ અર્થ તમારા દિલમાંથી જતું નથી એટલું જ નહીં પણ જો તમને પૈસા મળતા હોયતો તમે એક વખત ખાધા વગર પણ ચલાવી લોછો તો તમારે સમજવું કે આવો કુમ યોગ્ય નથી ધર્મ વખતે ધર્મ, અર્થ અને કામ વખતે કામ તથા અર્થ પુરુષાર્થનું જ સેવન કરવું જોઈએ. તેમ નહિ કરવાથી ત્રણે બગડે છેતીર્થ કરો તેમજ બીજા કેટલાક વોર નરો અમુક હદ સુધીજ સંસારમા રહી અને પછી સંસારાતીત બની મોક્ષ પુરુષાર્થને સાધનારા થયા છે તમારી દશા કે કેટલાક ધેળાં કેશને કાળા કરે છે કેટલાક દાંતની બત્રીશી નખાવે છે અને કેટલાક પરલોકના નજીકના મેમાન બનેલા પણ કોમળ વયની બાલિકાઓને પરણે છે માટે તમે આવા વર્તનવાળા થઈ પુર્વ પુરુષોના દાખલાને અનુકરણ કરવાને કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

મોક્ષ પુરુષાર્થ.

સંતોષનું નામ નિવૃત્તિ છે જેટલે અંશે તમે અર્થ અને કામની પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થતા જાઓ છો તેટલે અંશે તમોને મોક્ષ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી જાય છે. તમે ગમે તે ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત હો પણજો તમારું અંતઃકરણ નિવૃત્તિ તરફ હોય તો તમે અમુક અંશે મોક્ષ પુરુષાર્થનેજ સેવો છો એમ સમજવું, જુઓ કે વાછડાને ઘેર મુકી મહા મુશીબતે ગાય વનમાં જાય છે ત્યાં ખાય છે અને ફરે છે તો પણ તેનો જીવતો તે વાછડામાંજ હોય છે. પાંચ સાત સાંછેલીઓ વાતો કરતી ચાલી આવતી હોય છે પણ તેવખતે તેઓનું ચિત મસ્તક ઉપર રહેલા બેડામાંજ હોય છે. દોરડાપર ચડેલા નટને જોવાને હજારો માણસો એકઠા મળેલા હોય છે પણ તે નટનું ધ્યાન તો દોરડાપરજ હોય છે એવીજ રીતે જેઓ અર્થ અને કામનું સેવન કરે છે પણ તેમનું મન એવું જોઈએ કે હું ક્યારે આથી મુક્ત થાઉં તો તેઓ પણ જો કે તે પુરુષાર્થનું સેવન કરતાં દેખાય છે તો પણ તેઓ અમુક અંશે મોક્ષના સાધક છે.

છ પ્રકારના પુરુષ.

જેમ પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે તેમ તે પુરુષાર્થનું સેવન કરનારા છ પ્રકારના પુરુષ કહેલા છે. તેમાં જેઓ માત્ર કામ પુરુ-

પાર્થ તદન, અજ્ઞાન પણે સાધે છે તેઓ. અધમાધમ કહેવાય છે. અર્થ અને કામને સમજ પૂર્વક સાધે છે તેઓ અધમ કહેવાય છે. અધમ પુરૂષો કહે છે કે પાપ પુન્યની કોને ખબર છે? ખાવું પીવું અને આનંદ કરવો એજ જીવંતીનું સાર્થક છે પૈસા હોય તો સહુ કોઈ માન આપે છે જુઓને જોખડો અને શ્યામ મુર્તી હશે તો પણ જો તે શ્રીમંત હોય તો રૂપાળો કહેવાય છે. મુર્ખ હોય છતાં જો તે દ્રવ્યવાન હોય તો તે વિદ્વાન ગણાય છે. આ કેટલી ઉલટી પ્રવૃત્તિ છે મારે કહેવું જોઈએ કે જો ન્યાય હોય તો બુદ્ધિવાન અને જ્ઞાનવાનને પૈસાવાળા કરતાં વધારે માન મળવું જોઈએ. પૈસાવાળાનો પૈસો સાચવનારા અને વધારનારા બુદ્ધિવાન અને વિદ્વાન લોકો છે, કોર્ટના કેસ ચલવવા પડે છે ત્યારે વિદ્વાનનું જ કામ પડે છે મગજ શક્તી વડે કરીને કોઈ બાબત પર જ્યાં લ પહોંચાડવો તે કામ વિદ્વાનથી જ થઈ શકે છે માટે શ્રીમંતોએ વિદ્વાનોને પોતાની સાથે જ ગણવા જોઈએ.

મધ્યમ પુરૂષ.

જેઓ અર્થ અને કામની સાથે અમુક ધન્યજાતી ધર્મ પુરૂષાર્થનું સેવન કરે છે તેઓ મધ્યમ પુરૂષ ગણાય છે આવા મધ્યમ પુરૂષો ધર્મને માત્ર તેની અમુક ક્રિયામાં જ માને છે ભગવાનના દર્શન કરવા જાય છે ત્યારે ભગવાન કહે છે કે અમારું ભલું કરજો યાત્રા કરવા જનારા મનુષ્યોમાંથી અમુક માનતા કરીને જાય છે અને એવીરીતે માત્ર નામ રૂપ ધર્મને પકડી રાખે છે કારણકે ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ તેઓ સમજેલા હોતા નથી.

વિમધ્યમ

જેઓ એમ સમજે છે કે હું શું કરું? સત્વ અને પુન્યે કરીને હીન છું. જોકે સંસારના સર્વ વિષયો તજવા યોગ્ય છે પરંતુ મારા કર્મ સંયોગે હું પરાધીન છું એટલે મારાથી ત્યાગ થઈ શકતો નથી, પણ જો હું સ્વતંત્ર હોઉં તો હમણા ત્યાગ કરું એવી ભાવના જેના હૃદયમાં નિરંતર રહ્યા કરે અને હમેશાં સંસારથી મુક્ત થવાનો જ ભાવ વર્તતો હોય તો તેવા જીવો વિમધ્યમ કહી શકાય છે. વિમધ્યમ પ્રકારનો પુરૂષ જે વખતે જે ક્રિયા કરવાની હોય તે વખતે તેજ ક્રિયામાં લક્ષ રાખે છે જેમકે પ્રભુના દર્શન કરવા જાય ત્યારે જો પ્રભુના જેવીજ દશા પ્રાપ્ત ન થાય તો તે દર્શન

ક્યાંજ કેમ કહી શકાય? કોઈ પણ ખરાબ વસ્તુ જોઈને આપણે તેને ખરાબ કહીએ છીએ કેમકે દર્શનથીજ આપણને ખરાબ અસર થાય છે તેમ પ્રભુના દર્શન કરતી વખતે તેમના ઉત્તમ ગુણોની આપણને અસર કેમ ન થાય? તમે જે વખતે સામાયક કરોછો તે વખતે તમોને અમુક અંશે પણ સમભાવ પ્રાપ્ત ન થાય તો સામાયક કહેવાય કેમ? માટે જે વખતે જે ક્રિયા કરવામાં આવતી હોય તે વખતે તેવીજ દશાને પ્રાપ્ત થવાયતો તે વિમધ્યમ પુરૂષ કહેવાય.

અગાઉના વખતમાં જ્યારે એક પળી (સફેતવાળ) આવતો ત્યારે મોટા મોટા રાજા અને શ્રીમંતો બધો ત્યાગ કરીને સંયમ લેતા પરંતુ હાલ તો જેમ જેમ વૃદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી જાય તેમ તેમ વિરક્ત થવાને બદલે વધારે રક્ત થતા જાય છે આ કાંઈ વિમધ્યમ પુરૂષાર્થ કહેવાય નહિ.

લોકોને બંધન ગમે છે.

એક માણસને કોઈ મોટા રાજ્ય ગુનહા માટે કેદમાં નાખ્યો હોય, ત્યાં ચાંચડ માંકડ ઉંદર વિગેરે દુઃખદાયક જનાવરો હોય, પગમાં સજ્જત બેડી નાખી હોય અને તેના પર જીલમ ગુજરતો હોય તેવા માણસની બેડી જો કદાચ આપોઆપ ઝૂટી જાય તો તેને કેટલું સુખ થાય? પરંતુ આપણી નજરે એથી ઉલટો દેખાવ દેખાય છે કારણ કે વૃદ્ધ થઈ ગયા હોય તોપણ લોકો ધરભંગ થતાં બંધનમાંથી મુક્ત થઈને સંતોષ માનવાને બદલે ફરીથી બંધનમાં પડવાની તેમની ઇચ્છા થાય છે અને તેમ કરીનેજ તેઓ સંતોષ માને છે. આવા પુરૂષોને કદી મધ્યમ પંકિતના પુરૂષ ગણી શકાયકે?

ઉત્તમ પુરૂષો.

અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થનું સેવન કરવા છતાં જેઓ મોક્ષ પુરૂષાર્થ માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય છે તેઓ ઉત્તમ પંકિતના માણસો ગણાય છે. જેઓ આત્માના અનંત ગુણ રૂપી દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, વળી આત્માથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ ભોગવી રહ્યા હોય છે અને એવી રીતે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા જેઓ પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય છે તે એજ માત્ર ઉત્તમ પંકિતના માણસો ગણાય છે.

એક દ્રષ્ટાંત

એક ગામના રાજાએ એક વખત ઢંઢેરો ફેરવ્યો કે આ ગામની બહાર બાજ છે તેની વચ્ચે એક બંગલો છે તેમાં હું કાલે સવારના બેસીસ. અને જેઓ સવારના બરાબર નવ વાગતાં મને આવીને મળશે તેને હું મારું રાજ્ય સોંપી દઈશ. આવી રીતે સહેલાઈથી મળતું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાને કેને ઇચ્છા ન થાય? આખું ગામ ઉપડ્યું, કેટલાએકતો આખી રાત સુધી જાગતા બેઠા અને સવારના વેલા ઉપડ્યા. કેટલાએક નહાયા ધોયા અને કેટલાએક તો રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છાથી એમને એમ જ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા.

માર્ગમાં જતાં એક બાબુ જુદી જાતના અને જુદા જુદા દેશના રમકડા ગોઠવેલાં હતાં તેના ઉપર મફત લઈ જવાનું લખ્યું હતું ઘણાઓ તે લઈ જવામાં મુંઝાયા. ખીજાઓ નાટક થતાં હતાં અને તે મફત જોવાનાં હોવાથી કેટલાક ત્યાં રોકાયા, આગળ ચાલનારામાંથી કેટલાક જાતજાતના અતંત્ર અને કુલ આદી મફત મળતા હતાં ત્યાં રહ્યા, કેટલાક આગળ ચાલી મફત મીઠાઈ ખાવામાં રોકાયા, કેટલાક મફત મળતાં કપડાં લેવા રહ્યા, જ્યારે નવ વાગતા રાજા પાસે ફક્ત એકજ માણસ સર્વને છોડીને જઈ શક્યો. આ રીતે પરમાત્માને મળવાને અને સ્વર્ગનું રાજ્ય લેવાને આ મનુષ્ય દેહે આપણને અનુકુળતા મળી છે. પણ પંચેન્દ્રિય વિષયની લોભુષ્ટ અવસ્થામાં મળેલો વખત ગુમાવી દેવાથી અતેનિરાશ થવું પડે છે. ત્યારે જેઓ ઉત્તમ પુરૂષો છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના ત્યાગ કર્યો છે તથા પોતાના આત્માને ઓળખે છે તે ઉત્તમ કહેવાય છે. અને ઉત્તમ પુરૂષનો જે અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તેનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

ઉત્તમોત્તમ પુરૂષ

હવે જેઓ એકેન્દ્રી બેઠાંદ્રિયાદિક સ્થિતિમાં પણ ઉચ્ચ ચોનીમાં ઉત્પન્ન થતા આવ્યા છે અને મનુષ્યમાં પણ જેઓ પુરૂષોત્તમ કહેવાય છે તથા જેઓ અનેક કષ્ટ ભોગવી કેવળ જ્ઞાન મેળવી પરોપકાર કરનારા છે એવા જે તિર્થંકર તે ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે.

આવી સ્થિતિએ આપણે પુરૂષાર્થને સાધીએ તોજ ખરા પુરૂષાર્થી કહેવાઈએ, પુરૂષાર્થ એટલે ઉદ્ધાગની ખુબ પાડનારાઓએ આ અધો વિચાર કરવો જોઈએ છે.

કેટલાએક પોતે પુરુષાર્થી નથી અને બીજાને પુરુષાર્થ કરી શકતા નથી પણ માત્ર વખાણ કરનારા છે. વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીની પ્રશંસા બધા કરે છે પણ તેના છોકરાની કાંઈ બગર કાઢે છે? જો તેની કદર થઈ હોત તો બીજા સેંકડો વીરચંદ્ર રાઘવજી ઉભા કાં ન થયા હોત! એવીજ રીતે આ પ્રસંગમાં કહેવું જોઈએ કે મોહનલાલજી મહારાજ ત્યારે અહીં આ ત્યાં ત્યારે તેની પ્રશંસા કરી કહેવા પ્રમાણે કર્યું પરંતું પાછળથી તમો પરોપકારને ભુલી જઈને તેને માટે કાંઈ કાર્ય કરતા નથી, તમે કૃતજ્ઞ નથી પરંતુ કૃતદ્વં છે. મરહુમ મહારાજશ્રીથીજ મુંબઈનું જાડું મુનિ વર્ગને માટે ખુલું થયું છે તે કેમ ભુલી જાઓ છો.? જૈન નામ ધરાવીને તમારા અંતરમાં ઝેર હોય તો તમો કાંઈ જૈનીઓ કહેવાશો નહિ. માટે જેથી તમારો આત્મા નિર્મળ થાયતેવા પુરુષાર્થનું સેવન કરો. અને જે છ વિલાગના પુરુષ કહ્યા છે તેમાંથી ઉત્તમ પંકતીના પુરુષાર્થનું સાધન કરો અને ઉત્તરોત્તર તમારી દશા વિશુદ્ધ થાય તેવા પુરુષાર્થનું સાધન કરો.

વ્યાખ્યાન ૫ મું.

આપણે હાલ અને હવે પછી.

(પ્રમુખ તરીકેનું વ્યાખ્યાન.)

તા. ૬ જુલાઈ ૧૯૦૭.

સુખ એટલે શું.

આપણે હાલ અને હવે પછીના લાલનનાં લક્ષ્યમાં લાલન તરફથી જે એમ કહેવામાં આવ્યું કે 'સર્વ જીવ સુખને માટે દોડા દોડ કરે છે અને તેથી સર્વને સુખજ ગમે છે માટે સર્વ જીવને સુખી કરવા માંજ ધ્યાન રાખવું જોઈએ' આ કહેવું જો કે સત્ય છે તોપણ મારે કહેવું જોઈએ કે દુનિયામાં સામાન્ય લોકોએ જેને સુખ માનેલું છે અને જે પૈદ્ગલીક સુખને મજા લોકો દોડા દોડ કરી રહ્યા છે તે વાસ્તવિક સુખ

છે કે નહિ તે પહેલા વિચારવું જોઈએ જ્યાં સુધી વાસ્તવિક સુખનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવ્યું ન હોય અર્થાત્ ખરૂં અને નિરંતર રહે તેવું સુખ કયું છે તે જ્યાં સુધી ન સમજાય ત્યાં સુધી તે સુખની પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા પણ ન થાય અને ઇચ્છા ન હોય ત્યાં સુધી પ્રયાસ પણ થઈ શકે નહિ માટે ખીજને સુખી કરતાં પહેલા ખરા સુખનું લાન કરાવવું વધારે અગત્યનું છે કેટલાએક લોકો પૈસામાં, કોઈ તો સ્ત્રી પુત્રાદિકમાં કોઈ ખાવા પીવા અને એશ્વારામમાં એમ જુદી જુદી વ્યક્તિઓ જુદા જુદા કાર્યોમાં સુખ માને છે આવી રીતે માત્ર પોતાની માન્યતાથી માની લીધેલા સુખને તેઓ પોતેજ ખીજ રીતે હુઃખરૂપ માને છે.

ધનમાં સુખ નથી.

જો ધનમાં સુખ હોય તો ધન લઈને ચાલ્યા જતા ધનવાનને કોઈ હુઠારો મળે છે ત્યારે તેથી તેને સુખને બદલે ઉલટું હુખ શા માટે થાય છે? અને એ વખતે હું ધનવાન નથી, મારી પાસે કંઈ નથી મને છોડીદો એમ કંઈ અને ખીકથી શામાટે લાચારી કરો છો? અને તે વખતે એમજ થાય છે કે જો ધન ન હોત તો સાફ થાત. આવી રીતે જો ધન સુખનું કારણ હોત તો તેથી લોકો કોઈ વખત મરણ જેવું હુઃખ માને છે તે માનત નહી.

સ્ત્રી સુખનું કારણ નથી

જો સ્ત્રીમાંજ સુખ હોય તો પરણ્યા પછી પોકાર શા માટે કરો છો? એમ કહેવાય છે કે પરણ્યા છે તે પણ પસ્તાય છે અને નથી પરણ્યા તે પણ પસ્તાય છે એજ બતાવે છે કે પરણવામાં ખરૂં સુખ નથી. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રી તો કેટલાએકને કેવળ હુઃખરૂપજ થાય છે અને જાણે એક જાતનું સખત બંધન હોય તેમ જણાય છે.

પરણવામાં સુખ માની પરણવાથી ઇચ્છા થાય છે પણ પરણ્યા પછી સ્ત્રી તરફથી જે સુખની ઇચ્છા રાખે છે તે પુરું નહિ થતાં મળ્યાને પશ્ચાતાપનો વખત આવે છે. માટે સ્ત્રીમાં એકાંત સુખ છે એમ નથી.

છોકરામાં સુખ નથી.

જો છોકરામાંજ સુખ હોત તો ઘણા માણસો એમ પણ બોલે છે કે આવા કપૂત છોકરા જનમ્યા નહોત તો સાફ હતું. જે પુત્રથી માખાપ પોતાના

ભવિષ્યમાં સુખની ઇચ્છા રાજે છે તેજ પુત્ર ઘણી વખતે માળાપને એવું તો દુઃખ આપે છે કે માળાપને નિરંતર શોચ કરવાનો વખત આવે છે.

આવીજ રીતે દરેક પદાર્થના સંબંધમાં સમજવાનું છે. જે એક વસ્તુ એક માણસને સુખ આપે છે તેજ વસ્તુ બીજા માણસને મરણ તુલ્ય દુઃખને આપનાર થાય છે, જે સાકર આપણને મીઠી લાગે છે તેજ ગધે ઠાને મૃત્યુના કારણ રૂપ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જે સાકર એક વખત મીઠી લાગે છે તે બીજા વખતે જ્યારે આપણે માંદા થઈએ અને પ્રકૃતિમાં ફેરફાર થાય ત્યારે દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. માટે ખરું સુખ તો તેજ કહેવાય કે જેમાં દુઃખનો ભાસ પણ ન પડે.

આ ઉપર જણાવેલા સુખો માટે જે દોડાદોડ અને હાડ તોડ મહેનત કરવી પડે છે તેજ મુળતો દુઃખ છે તો માની લીધેલું સુખ તે ખરું સુખ કયાંથી હોઈ શકે ?

આપણે જૈન કેમ કહેવાઈએ ?

આજના ભાષણમાં લાલન તરફથી આપણે જૈન કેમ કહેવાઈએ એ સંબંધમાં ઘણી બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે તે સંબંધમાં મારે એજ કહેવાનું છે કે જૈનોની હાલની માન્યતા અને તેમાં સમાવેલું જૈનપણું કેટલે અંશે સત્ય છે તે તમે જુઓ. કેટલાએક એમ માને છે કે દ્રવ્યથી ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દ્રવ્ય ક્રિયા જો કરશું તો એક દિવસ આપોઆપ ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. આવાજ વિચારથી કેટલાએક લોકો દ્રવ્ય ક્રિયા કરી કરીને વ્રદ્ધ થયા તો પણ તે દ્રવ્ય ક્રિયાથી ભાવની થવી જોઈતી અસર જરા પણ નજરે પડતી નથી. અને માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે નિરંતર એકજ જાતની ધમાલ નજરે પડે છે સમજવું જોઈએ કે શુન્યપણે કરાતી ક્રિયાથી કાંઈ ભાવ આવવાના નથી પણ ઉપયોગ એટલે આત્મિક ભાવની પ્રથમ જરૂર છે. ઉપયોગ સહિત જે દ્રવ્ય ક્રિયા કરાય છે તે ક્રિયા ભાવની વૃદ્ધિ કરનારી થઈ પડે છે માટે એક દ્રવ્ય દ્રવ્યજ ગાયા કરવું તે કોઈ રીતે ઉચિત નથી. પરંતુ વિચારવું જોઈએ કે

દ્રવ્ય તે ભાવનું નિમિત્ત કારણ છે કે ઉપાદાન કારણ ?

જો ઉપાદાન કારણ માનીએ તો દ્રવ્યથી દ્રવ્ય કાર્ય થશે. માટીનો ઘડો બનાવતાં માટી તેમાં ઉપાદાન કારણ છે તેથી ઘટપણ માટીરૂપ કહેવાય છે.

માટે દ્રવ્ય કોઈ પણ કાળે ભાવનું ઉપાદાન કારણ થઈ શકતું નથી. ભાવનું ઉપાદાન કારણ ભાવજ થઈ શકે છે અને તે ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ રૂપ હોય છે તેથી માત્ર દ્રવ્યથી ભાવ વિના ભાવની ઉત્પત્તિ સમજનારા કે માનનારા ભુલ કરે છે દ્રવ્ય તો ભાવનું નિમિત્ત કારણ છે માટે કહું છું કે દ્રવ્ય ક્રિયા કરતાં પહેલાં અંમુક અંશે ભાવતો પ્રથમથીજ થએલો હોવો જોઈએ. જ્યારે ભાવનું ઉપાદાન કારણભાવ છે ત્યારે ભાવરૂપ કાર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે દ્રવ્ય કારણ નિમિત્ત માનીને તેથી ભાવની વૃદ્ધિ કરવી. આમ થાય તોજ જૈન થવાય છે.

ભાવ શુદ્ધિ વિના કર્મબંધ અટકતો નથી.

જુઓ કે પ્રથમ ભાવાશ્રવ થાય છે અને તેમાંથી દ્રવ્યાશ્રવ ઉત્પન્ન થાય છે, અશુદ્ધ આત્માની ક્રિયાઓ ભાવાશ્રવ કહેવાય છે અને તેથી જ કર્મદળનું આવવું તે દ્રવ્યાશ્રવ કહેવાય છે.

હવે જો આ ઉપરથી કોઈ એમ કહેશે કે આત્મા કર્મનો કર્તા છે અને તે કર્મ કરે છે તો કોઈ સદા કર્યાજ કરે તો તેથી મોક્ષભાવ પ્રાપ્ત થશે, તે સુક્ત નથી, જો આત્માનો ગુણ કર્મ કરવાનોજ હોયતો સિદ્ધિપદ પામેલા જીવો શામાટે કર્મ નથી કરતા? માટે આમ વિચાર કરતા એમ સમજાય છે કે કર્મનો કર્તા પણ કર્મ છે અને તે કર્મત્વને પામેલા પુદ્ગલો આત્મા સાથે મળવાથી આત્મ ગુણ મલીન થાય છે તે અને મલીન આત્મા કર્મનો કર્તા છે તેથી કરીને ખરી રીતે નિશ્ચય નયથી કર્મનો કર્તા કર્મજ છે. પરંતુ કર્મ આપણને એવી ભુલ ખવરાવે છે કે આપણે પોતાનેજ કર્મના કર્તા તરીકે માની લઈએ છીએ આત્મા સ્વગુણનોજ કર્તા છે, કર્મ પર ગુણ છે તેથી તેનો કર્તા આત્મા હોઈ શકે નહિ જ્યારે સ્વસ્વરૂપ બરાબર સમજી શકાય ત્યારેજ જૈન યથાર્થ જૈનત્વને પામે. સાપ્રતકાળમાં જૈન-જૈનાભાસ અથવા અન્ય તરફથી એમજ મનાયું છે કે મારા મારી બાદવિવાદ વિગેરેથી પોતાને ગમે તેમ કરી જય મેળવવો તેનું નામજ ધર્મ છે અને ત્યાં સુધીજ મમત્વ ભાવ છે. અને જ્યાંસુધી હું અને આ એમ બે દિશા રહેશે ત્યાં સુધી જોલી જોલીને કંઈ સુકાય જશે તોપણ જૈનપણનો સંભવ થવાનો નથી.

મમત્વની પ્રબળતા.

મમત્વની કેટલી પ્રબળતા છે તે જુઓ કે સાધ્ય તદ્દન ભુલાઈ ગયું છે અને રાગ દ્રેષની જે નિવૃત્તિ થવી જોઈએ તેને બદલે રાગ દ્રેષની વૃદ્ધિ અને ખંડન મંડન મરણ મુજબ કરી જીવન વચન શું છે જૈન કેમ થવાય તે એક તરફ રાખી પોતે પોતાના પક્ષમાં લોલા લોકોને ભરમાવી સામેલ કરે છે. અને તે પાછા ખસી નજાય તેને માટે અનેક કુચુક્તિયો શીખવી મમત્વમાં લીન કરી દેઈ અને આજ ધર્મ છે એમ સમજાવે છે આવા વર્તન વાલા જો જૈનપણું પોતામાં માનતાં હોય તો તે મોટી ભૂલ ખાય છે જૈનની રીતી આવી હોયજ નહીં. માટે જૈન થવું હોય તો તેથી રાગ દ્રેષ ઉત્પન્ન થાય એવી એકે ક્રીયા ન કરતાં રાગ દ્રેષના પરિત્યાગ તરફજ દ્રષ્ટિ રખાય તોજ જૈન થઈ શકાશે. હાલ ના વર્તનથી જો કોઈને જૈન બનવું હોય તો દરેક તરફથી એમજ બોલાશે કે અમો જૈન અમો જૈન, અને તરત પોતાના સમુદાયમાં ખેંચવા માટે પોતાનું મંડન અને બીજાના ખંડનનો પ્રવાહ એકદમ શરૂ થઈ જશે. સ્થાનકવાસી કહે કે અમો જૈન છીએ. દિગંબરી કહેશે કે અમો જૈન છીએ બીજા બોરા છે શ્વેતાંબરીમાં પણ અનેક ગચ્છ થી જુદા જુદા જુદા ગચ્છ વાલા પોત પોતામાં જૈનપણું સ્થાપન કરશે. તેથી પુછનાર જો વિચક્ષણ હશે તો તરત એમજ કહેશે કે આમાં જૈન એકે નથી જૈનનો ઉદ્દેશ રાગ દ્રેષ છૂટવાનો છે તેમાં આ લોકો તો રાગ દ્રેષથી ભરેલાજ નજરે પડે છે આ ઉપરથી હું એમ નથી કહેવ માગતો કે અસત્યને અસત્ય ન કહેવું પણ મારે એમ તો કહેવું જોઈએ કે અસત્યનું પ્રતિપાદન કરતાં પોતાને અસત્ય તો નજ બનવું જોઈએ પણ સત્યાન્વેષી બનવું જોઈએ, સત્યાન્વેષી બનતા જો હઠવાદ કદા ગ્રહમાં પડી જાય તો પોતેજ અસત્ય ગ્રાહી શા માટે ન કહી શકાય માટે હાલમાં જૈનોમાં જે મારામારી અને વેર ભાવ નજરે જોવામાં આવે છે તે કોઈ રીતે જૈન શબ્દને છાજે તેમ નથી માટે આપણે જૈન બનવું હોય તો આનંદધનજી મહારાજના વચન સદા યાદ રાખી વર્તવું જોઈએ.

દ્રષ્ટિ દોષ

લાલન તરફથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જૈનમાં દ્રષ્ટિ દોષ ન હોવો જોઈએ તે વાત સત્ય છે, જેમ અપશબ્દોની ઉત્પત્તિ અપશબ્દો-

વાળાથીજ થયેલી છે અને તેઓજ અપશબ્દો વાપેર છે કારણ કે જેની પાસે જે હોય તેનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે તેવીજ રીતે દોષ શબ્દ પણ દોષ-વાળાથીજ ઉત્પન્ન થયેલો છે અને તેનો ઉપયોગ પણ તેઓજ કરી શકે છે. જૈનમાં દોષ શબ્દજ ન હોવો જોઈએ તો દોષ દ્રષ્ટિ તો ક્યાંથી હોય અને જો દોષ જણાતો હોય તો જૈન પણજ શાનું હોય ?

નીચને ઉંચ તરીકે જોવા.

વળી લાલન તરફથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આપણે દરેકે નીચાઓને પણ ઉંચા માનવા, કોઈને પણ નીચો માનવો નહીં જોઈએ આના સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે આ રીત ઘણીજ ઊંચી છે પણ તેના અધિકારી બનવાની પહેલી જરૂર છે જ્યાં સુધી વ્યવહારાધીન દશામાં વર્તન કરીએ છીએ અને તેવા શુદ્ધ શુદ્ધ વ્યવહારની જ્યાં સુધી આપણને તે અસર થાય છે ત્યાં સુધી આપણે તેમ થવાને અધિકારી નથી. અને અધિકાર વિના તેમ કરવાથી ઉભય ખ્રષ્ટ થવા જેવું થાય. લાલનનું કહેવું ઘણી ઉંચ દશાનું છે. તેથી તે ઓછે આ પણને તેમ થાવા શુચ્ય વ્યુ છે. આ સ્થલમાં લાલનેજે એમ કહ્યું કે ભંગી વિગેરે પણ ઘણા ઊંચ યોગી છે તેન હોય તો જે કામ અશુચી દુર કરવા વીગેરેનું છે તે આપણે કરવું પડે. માટે આપણને તેવા કામથી તે બચાવે છે આ ઉપરથી લાલનનું કહેવું કોઈએ એમ માની લેવાનું નથી કે સર્વને એક પંક્તિમાં બેસી ભોજન કરવા તે સુચવે છે પણ આપણામાં જે ઊંચ નીચ દ્રષ્ટી થઈ ગઈ છે જેથી અનેક જાતના મદ વીગેરે દૂષણોના ભોગી થઈ પડીએ છીએ તેમ થવાથી ભવિષ્યમાં આપણે જેને નીચ ગણીએ છીએ તેવા આપણે પોતે બની જઈએ. કેમકે કહ્યું છે

જાતિ લાભ કુલૈશ્વર્ય

બલ રૂપ તપઃ શ્રુતં

કુર્વન્ મદઃ પુનઃ સ્તાનિ

હીનાનિ લભતે જનઃ । ૧

જાતી કુલબલ રૂપ તપ રીતિ શ્રુત(જ્ઞાન) નો મદ કરવાથી જીવ તેજ વસ્તુની હીનતાને પામે છે તેને માટે હરી કેશી વિગેરેના દ્રષ્ટાંતો ઘણા છે પણ વખત થઈ જવાથી હું તે કહેવા માગતો નથી પણ માત્ર વિષયને પકડીનેજ તમોને સમજાવવાઈછું છું. કે દરેક વસ્તુમાંથી આપણે જે જોઈ શકીએ તે માત્ર આપણાવિચાર ઉપર આધાર રાખીએ. અને તે સાથે

જો તે સંબંધમાં ખરી રીતે વિચાર કરીએ તો નીચપણું કે ઉચ્ચ પણું એ મનની માન્યતા ઉપર આધાર રાખે છે, ઉચ્ચ વસ્તુને નીચ માની જવાય છે અને નીચ વસ્તુને ઉચ્ચ માની લેવાય છે અને એમ પણ બને છે કે એકજ વસ્તુને જુદી જુદી રીતે માની લેવામાં પણ આવે છે અને તેમ માનવાથી એકજ વસ્તુ જુદા જુદા રૂપમાં લેવાય તેથી અને તે પ્રત્યે તેવીજ ક્રિયા કરાય છે. જેમકે જે માણસો એકજ દુકાનેથી ને એકજ વાસણમાંથી એકજ જાતની સોપારી લઈ ગયા, આ બંને જણાએ એ સોપારીના સંબંધમાં જુદો જુદો વિચાર કર્યો, એકે એવો વિચાર કર્યો કે આમાંથી મારે પહેલા સૌથી સારી સોપારી હોય તે ખાવી અને બીજાએ એવો વિચાર કર્યો કે મારે સૌથી ઉતરતી સોપારી પહેલા ખાવી, હવે પહેલાએ પ્રતિદિન અમુક સોપારી સૌથી સારી કહી ને ખાધી. ત્યારે બીજાએ પ્રતિદિન અમુક સોપારી સૌથી હલકી માનીને ખાધી આ સોપારીઓ ખાધી સરખી હતી પણ એકે સારી માની ખાવાનો વિચાર કર્યો તેથી પ્રતિદિન શેષ રહેલી સોપારીમાંથી એકએકની અપેક્ષાએ એકએકને સારી કહપતો ગયો અને ખાતો ગયો. છેવટ સુધી તેણે સારીજ સોપારી ખાધી. બીજાએ તેવીજ રીતે છેવટ સુધી હલકી સોપારી ખાધી, આ ઉપરથી એમ સાબીત થાય છે કે ઉંચાપણું કે નીચાપણું મનની માન્યતા ઉપર આધાર રાખે છે.

સંસ્કાર.

લાલને તમોને એમ સમજાવ્યું છે કે તમારામાં જૈનીય સોળ સંસ્કાર હોવા જોઈએ અને સંસ્કારથી સંસ્કૃત થશો તોજ જૈન બની શકશો. એ વાત અક્ષરશઃ ખરી છે. સંસ્કારથી અમુક હદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પણ સંસ્કારી થવા પહેલા સંસ્કારની યોગ્યતા હોવી જોઈએ. વિચાર કરો કે તમારામાં, તમારા બાપદાદામાં, તમારા વ્યાપારમાં કે તમારા ચોપડામાં જૈનીય સંસ્કારનો સદ્ભાવ છે ખરો? દાખલા તરીકે તમે જે પૈસા માટે ધર્મના સોગન ખાઓ છો. માટે જૈનીય સંસ્કારનો નહી પણ સંસ્કારની યોગ્યતા હોય તોપણ આવા સોગન ખાવાનો પ્રસંગ ક્યાંથી આવે? પણ તે વાત દરજુગર કરવા જેવી છે, કેમકે તેવા સોગન ખાવામાં તમે ગેરવાજબી નથી કરતા, તમારામાં ધર્મ હતોજ ક્યારે કે સોગન ખાવાથી જતો રહેશે. વાંઝીઆને પુત્રના સોગન ખાવાથી શું નુકસાન

જવાનું હતું? માટે શુદ્ધ વસ્તુ ઉપર સંસ્કાર કરવાથી તેની શુદ્ધતાની પુષ્ટી થાય છે. અને શુદ્ધતાને મલીન થતી અટકાવે છે. પણ જે વસ્તુ મલીનજ છે તેના ઉપર સંસ્કાર કરવાથી તે કોઈ દિવસ શુદ્ધ થઈ શકતી નથી, કોલસા ઉપર ગમે તેટલા સંસ્કાર કરવામાં આવે તો તેની મલીનતા દુર થઈ શકવાની નથી. તેવી રીતે રૂઢ મલીનતા જ્યાં સુધી તમારામાંથી ખસી નથી ત્યાં સુધી સંસ્કારની અસર તમારા ઉપર કદી પણ થઈ શકવાની નથી. માટે ફક્ત સોળ સંસ્કારની જરૂર છે એટલું જ નહીં પણ તમારા સમસ્ત વ્યવહાર તેમજ વર્તનને પણ સુધારવાની જરૂર છે નહીં તો જૈનીય સંસ્કારની માત્ર મશકરીજ થવાની છે તે માટે હું એકજ દ બલો આપીશ, જૈનીય સંસ્કારથી વિવાહિત કરવામાં આવેલા દંપતીમાં કેઈ દીવસે પ્રિતિનો નાશ અને કલેશ ન થવા જોઈએ તેમજ વિનય અને પતિવ્રતાપણુ યવત્ જીવંત સુધી ખરાબર જળવાઈ રહેવું જોઈએ પણ તેના બદલામાં જે કલેશ કંકાશ વાંઝોયા પણ અને પતિ સ્ત્રીથી છાનું તથા સ્ત્રી પતિથી છાનું અફત્ય કરે અને એથી કુલને પણ લાંછન લાગે તો પછી તેના પરીણામનો તમારે પોતાનેજ વિચાર કરવાનો છે. તે સાથે સંસ્કાર કરાવનાર પેહેલાં તૈયાર થવા જોઈએ અને તેમનામાં એવું તો પ્રબળ આત્મબળ જોઈએ કે જે આત્મબલથી ગમે તેવો અપાવત્ર આત્મા હાય તેને પણ ધારેલી અસર થવા વિના રહે નહીં. જેમ ઉપદેશકમાં ગુણ ન હોય તો તેના ઉપદેશની પણ તેવી અસર થતી નથી તમ જ્યાં સુધી સંસ્કાર કરાવનાર પોતે સંસ્કારી ન હોય ત્યાં સુધી તેનાથી કરાતા સંસ્કારની અસર સંસ્કરનીય ઉપર થવાની નથી. કુવામાં નહીં હોય તો અવડામાં ક્યાંથી આવશે. તે સાથે મારે એમ પણ કહેવું જોઈએ કે સંસ્કારના સંબંધમાં બોલવાને જે મંત્રો પવિત્ર અક્ષરો અને પવિત્ર નામથી ગુંથેલા છે તે મંત્રોનો ઉચ્ચાર પણ પવિત્ર સ્થલોમાંજ થવો જોઈએ હાલમાં જે વિવાહ મંડપો કરવામાં આવે છે તેમાં કવી શુદ્ધિ હોય છે, તે કોઈની પણ જાણ બાંહેર નહીં હોય, આ મંત્રો કહેવા ઉપરથી કોઈ એમ કહુંશે કે ત્યારે શું મિથ્યાત્વી સંસ્કારજ અમારે કર્યા કરવા અને જૈનના ન કરવા? તો તેમણે સમજવું જોઈએ કે તમે મિથ્યાત્વી સંસ્કાર થી જે વિમુખ થાઓ છો તેનું કારણ શું? તો તમે કેશો કે તેનું કારણ મિથ્યાત્વ (જોટાપણું) ત્યારે હવે વિચારો કે જોટાપણાથી જ્યારે તમેને કય લાગે છે તો પછી એક જોટું સુકીને બીજું જોટું શું કામ કરવું

જોઈએ, માટેજ મહું છું કે જોનીય સંસ્કાર એવા ક્રવા જોઈએ કે જે માં કોઈથી પણ ખોટાપણું કહી શકાય નહીં. મારે જ્યારે તપ ન વર્તનમાં સુધારો થશે ત્યારેજ તમારા ઉપર સંસ્કારની અસર થઈ શકશે અને તમો સુસંસ્કૃત બનશો. અને આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ તો પછી તમોને કું સંસ્કારનો સ્પર્શ થતાં પણ લાન થયા વગર રહેશે નહીં.

પુણીયા શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત.

સુસંસ્કૃત સ્થિતિના દાખલા તરીકે પુણીયા શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત બરાબર અંધ બેસતું થઈ શકે તેવું છે. તેણે જ્યારે એક વખત સામાયિક લીધું ત્યારે તેનું ચિત્ત બરાબર સ્થિર ન રહ્યું, તેની તેને એકદમ અસર થઈ આ ઉપરથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે આવે કાંઈ પણ અનીતિ થયેલી છે. સ્ત્રીએ ઘણો વીચાર કરી જગાળ આપ્યો કે હું પાકોશીને પુછા. વગર તેનો છાણનો કટકો લઈ આવી છું આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું છે કે પુણીઓ શ્રાવક પહેલાંથી સંસ્કૃત હોવાથી આ કુસંસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલી મનની અસ્થિરતાનું તેને એકદમ લાન થયું. તેવીજ રીતે આપણે પહેલાં એવા શુદ્ધ સંસ્કાર વાળા બનવું જોઈએ કે કુસંસ્કારની જરા પણ અસર આપણને જણાયા વગર રહે નહિ. આપણે હાલ એવી સ્થિતિમાં આવી ગયા છીએ કે સોળને બદલે સોળસો સંસ્કાર આપણા ઉપર કરવામાં આવે તો પણ કુસંસ્કારની અસર થતી આપણે જાણી શકનાર નથી. એટલું બધું સામાન્ય કું સંસ્કાર આપણા ઉપર લોગવી રહેલો છે માટે તેની અસરને દૂર કરવામાં આવે તો પછી આપણા થયેલા સંસ્કાર આપણને લાલ કરતા થઈ પડે તેમ છે.

જે કરે તે સમજીને કરે.

વચલા કાળમાંથી બગરેલી (નિર્હૈતુક) આપણી ધર્મ ક્રિયાઓ ને માટે હાલમાં આપણેજ કહેવા માંડ્યા છીએ અને લખવા માંડ્યા છીએ કે જાણ સમજીને કરતા જાણે તો તમારી ક્રિયા સરસ કહેવાશે, હિતુ સમજ્યા વિના અને અર્થના જ્ઞાનના અભાવે કેટલી અંધતા વધી ગઈ છે તે પણ તમારા અનુભવની વાત છે. હાલમાં કેટલાક નારિતર સામાયિક પ્રતિક્રમણ કરનારાઓને કોઈ અન્ય

પૂછે કે આ તમે શું કરો છો તો તે શું સંશાસન ઉત્તર આપી શકશે? નહીંજ તેમ જો જૈનીય સંસ્કારને માટે યનશે તો પરીણામે ઉપહાર્ય સિવાય બીજું કંઈ મલવાનું નથી, હું પોતે સદાને માટે એમજ ઇચ્છું છું કે આપણામાં સદા જૈનીય સંસ્કારજ હોવા જોઈએ સિધ્યાત્વના સંસ્કાર સદા નાશનેજ પામવા જોઈએ તેને માટેજ મારે આ વિસ્તારથી કહેવાની જરૂર પડી છે. ‘શીરા સાડ શ્રાવક’ આવી જે કેહેવત છે તેને માટે તમે લાયક બન્યા છો તેનું કારણ પણ અજ્ઞાનતાજ છે. મારે સસંસ્કારી બનવું હોય તો પ્રથમ વર્તન સુધારવાની જરૂર છે. માત્ર જૈનીય સંસ્કારની ક્રિયા કરી બેસી રહેવાનું નથી માટે જૈનીય સંસ્કારની અગત્યની સાથેજ વર્તન સુધારવાની અગત્યતા પણ જોવા ઇચ્છું છું.

દયા

સર્વ જીવ ઉપર દયા હોવી જોઈએ એમ લાલન તરફથી દયાના સંબંધમાં બોલતા જણાવવામાં આવ્યું છે તે વચન સત્ય છે પણ તે સ્થિતિ કેમ મેલવી શકાય તે સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણામાં આપણી પોતાની દયા કરવાની વૃત્તિ નથી અને આપણો પોતાને આત્મા અનેક કર્મોથી હણાયા કરે છે, અનેક જન્મ મરણની જાલથી અટકાવવાનું આપણે જાણતા નથી એટલે જ્યાંસુધી સ્વદયા પણ આપણે સમજી શકતા નથી ત્યાંસુધી દયાળુ શબ્દ આપણે મારે હોયજ શાનો? સ્વદયા સમજ્યા વગર પરદયા થઈ શકતી નથી અને જો સ્વદયાનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાય તો પરદયા મેળવવાની જુદી જરૂર નથી પરદયા અને સ્વદયા બંનેની જગ્યા એકલી દયા લઈ લેશે. અને પછીથી દયા દયા વગર બીજું કંઈ બોલાશેજ નહીં.

સરખાપણું.

અમુક જીવને નાના અને અમુક જીવને મોટા માનવામાં આવે છે તેમાં પણ આપણે ભુલીએ છીએ. કોઈ જીવ નાનો નથી તેમ કોઈ મોટો પણ નથી, જીવતો જે છે તેજ છે માત્ર આપણને જે કર્મને લેઈને નાના મોટાપણું થયેલ છે તે કર્મનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને તે સાથે તેના ક્ષયોપશમનું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ જે જ્ઞાન વડે સર્વ જીવને પોતાની સમાન ગણવામાં આવે, કહ્યું છે કે

આત્મવત્ત સર્વ ભૂતાનિ યઃ પશ્યતિ સઃ પશ્યતિ પોતાના સમાન સર્વ જીવને જે દેખે છે તેજ દેખતો કહેવાય છે, આપણને જે ગમે છે તેજ સર્વ જીવને ગમેછે, આપણને જે અપ્રિય છે તે સર્વ જીવને અપ્રિય છે, નાના મોટાનો વિચાર રહે છે ત્યાં સુધીજ નાનાપણાનો અને મોટાપણાનો ભેદ મનાય છે અને ભેદને લઈને દયા પાળી શકાતી નથી.

હવે વિચારો કે વિશ્વમાનવ દગલમાળ, ચોરી, અનિતિ વિગેરે તમોને કષ્ટના તરફથી રક્ષામાં આપે ને નષ્ટોને ગમશે ? નહિજ ગમે, તેમ તમારે બીજા જીવોને મારે તમારું સ્વદેહો જોડે જે તમોને નથી ગમતું તે તમારું કહેલું બીજાને કેમ ગમે ? એમ સમજવા માં આવે તોજ સ્વદેહા થઈ શકે એ સ્વદેહા તેજ પરદેહા છે મારે દયા રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું તેથી આપણે સમજવું જોઈએ કે સર્વ જીવમાં જ્યારે દ્રષ્ટીદોષ જાય ત્યારે દયા ભાવ થાય. દ્રષ્ટીદોષ એ જતના છે એક રાગ અને બીજો દ્વેષ, દ્વેષ કરતાં રાગ તજવાની પહેલી આવશ્યકતા છે.

દૃષ્ટિ રાગ.

જેન થવા મારે દૃષ્ટિરાગનો આપણમાંથી સર્વથા નાશ થવાની જરૂર છે દૃષ્ટિબદ્ધ રાગ જ્યાં સુધી જાય છે ત્યાં સુધી જેનપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. દૃષ્ટિબદ્ધ રાગ સત્યમાં અસત્યતાનો અને અસત્યતામાં સત્યતાનો ભાસ પાડે છે અને તેથી આપણને ઉધે રમ્તે દોરાવાનો પ્રસંગ આવે છે અને આવી રીતે દૃષ્ટિબદ્ધ રાગથી ગમક હૃદમાં આપણે ગહીએ છીએ તેથી યથાર્થ સ્વરૂપ મેળવવા સમર્થ થઈ શકતા નથી તેના ઉપર દાખલો આપવાથી તે વાત બરાબર સમજી શકાશે.

એક દ્રષ્ટાંત.

એક પુરૂષને જે સ્ત્રી હતી એક માનીતિ અને બીજી અણમાનીતિ. હવે તે પુરૂષ રાત્રી દીવસ માનીતિ સ્ત્રી પાસે રહેતો. અણમાનીતિના સામું પણુ જોતો નહી. માનીતિ સ્ત્રી ગાળો દે, અપમાન કરે, સાડું ખાવા પીવાનું પણુ ન આપે, તિરસ્કાર કરે તો પણુ તેના તરફ દ્રષ્ટિ રાગ બંધાયેલો હોવાથી તે ત્યાંજ પડ્યો રહેતો અને બધું સહન કરતો અને એમાંજ આનંદ

પૂછે કે આ તમો શું કરો છો તો તે શું સશસ્ત્ર ઉત્તર આપી શકશે? નહીં તેમ જો જૈનીય સંસ્કારને માટે બનશે તો પરીણામે ઉપહાસ્ય સિવાય બીજું કંઈ મલવાનું નથી, હું પોતે સદાને માટે એમજ ધૃચ્છું છું કે આપણામાં સદા જૈનીય સંસ્કારજ હોવા જોઈએ મિથ્યાત્વના સંસ્કાર સદા નાશનેજ પામવા જોઈએ તેને માટેજ મારે આ વિસ્તારથી કહેવાની જરૂર પડી છે. ‘શીરા સાડુ શ્રાવક’ આવી જે કહેવત છે તેને માટે તમે લચક બન્યા છો તેનું કારણ પણ અજ્ઞાનતાજ છે. મારે સસંસ્કારી બનવું હોયતો પ્રથમ વર્તન સુધારવાની જરૂર છે. માત્ર જૈનીય સંસ્કારની ક્રિયા કરી બેસી રહેવાનું નથી માટે જૈનીય સંસ્કારની અગત્યની સાથેજ વર્તન સુધારવાની અગત્યતા પણ જોવા ધૃચ્છું છું.

દયા

સર્વ જીવ ઉપર દયા હોવી જોઈએ એમ લાલન તરફથી દયાના સંબંધમાં બોલતા જણાવવામાં આવ્યું છે તે વચન સત્ય છે પણ તે સ્થિતિ કેમ મેલવી શકાય તે સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણામાં આપણી પોતાની દયા કરવાની વૃત્તિ નથી અને આપણે પોતાને આત્મા અનેક કર્મોથી હણાયા કરે છે, અનેક જન્મ મરણની જાલથી અટકાવવાનું આપણે જાણતા નથી એટલે જ્યાંસુધી સ્વદયા પણ આપણે સમજી શકતા નથી ત્યાંસુધી દયાળુ શબ્દ આપણે માટે હોયજ શાનો? સ્વદયા સમજ્યા વગર પરદયા થઈ શકતી નથી અને જો સ્વદયાનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાય તો પરદયા મેળવવાની જુદી જરૂર નથી પરદયા અને સ્વદયા બંનેની જગ્યા એકલી દયા લઈ લેશે. અને પછીથી દયા દયા વગર બીજું કંઈ બોલાશેજ નહીં.

સરખાપણું.

અમુક જીવોને નાના અને અમુક જીવોને મોટા માનવામાં આવે છે તેમાં પણ આપણે ભુલીએ છીએ. કોઈ જીવ નાનો નથી તેમ કોઈ મોટો પણ નથી, જીવતો જે છે તેજ છે માત્ર આપણને જે કર્મને લેઈને નાના મોટાપણું થયેલ છે તે કર્મનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને તે સાથે તેના ક્ષયોપશમનું જ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ જે જ્ઞાન વડે સર્વ જીવને પોતાની સમાન ગણવામાં આવે, કહ્યું છે કે

આત્મવત્ત સર્વ સત્તાને યઃ પશ્યતિ સઃ પશ્યતિ પોતાના સમાન સર્વ જીવને જે દેખે છે તેજ દેખતો કોઈ પણ છે. આપણને જે ગમે છે તેજ સર્વ જીવને ગમેછે, આપણને જે અપ્રિય છે તે સર્વ જીવને અપ્રિય છે, નાના મોટાનો વિચાર રહે છે ત્યાં સુધીજ નાનાપણાનો અને મોટાપણાનો ભેદ મનાય છે અને ભેદને લઈને દયા પાત્રી ગણતી નથી.

હવે વિચારો કે વિશાળતાના દગાગણાજી, ચોરી, અનિતિ વિગેરે તમોને કોઈના તરફથી જાણમાં આવે તે નમોને ગમશે ? નહિજ ગમે, તેમ તમારે બીજા જાણેને મારે ગમતાં નહીંજો જોડ્યે જે તમોને નથી ગમતું તે તમારું કંઈક બીજાને કેમ ગમે ? એમ સમજવા માં આવે તોજ સ્વદયા થઈ શકે એ સ્વદયા તેજ પરદયા છે મારે દયા રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું તેથી આપણે સમજવું જોઈએ કે સર્વ જીવમાં જ્યારે દ્રષ્ટીદોષ જાય ત્યારે દયા ભાવ થાય. દ્રષ્ટીદોષ એ જાતના છે એક રાગ અને બીજો દ્વેષ, દ્વેષ કરતાં રાગ તજવાની પહેલી આવશ્યકતા છે.

દૃષ્ટિ રાગ.

જૈન થવા મારે દૃષ્ટિરાગનો આપણમાંથી સર્વથા નાશ થવાની જરૂર છે દૃષ્ટિબદ્ધ રાગ જ્યાં સુધી જાય છે ત્યાં સુધી જૈનપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. દૃષ્ટિબદ્ધ રાગ સત્યમાં અસત્યતાનો અને અસત્યતામાં સત્યતાનો ભાસ પાડે છે અને તેથી આપણને ઉધે રમ્તે દોરાવાનો પ્રસંગ આવે છે અને આવી રીતે દૃષ્ટિબદ્ધ રાગથી ગમક હૃદમાં આપણે ગીએ છીએ તેથી યથાર્થ સ્વરૂપ મેળવવા સમર્થ થઈ શકતા નથી તેના ઉપર દાખલો આપવાથી તે વાત ઘરાઘર સમજી શકાશે.

એક દ્રષ્ટાંત.

એક પુરૂષને એ સ્ત્રી હતી એક માનીતિ અને બીજી અણમાનીતિ. હવે તે પુરૂષ રાત્રી દીવસ માનીતિ સ્ત્રી પાસે રહેતો. અણમાનિતિના સામું પણ જોતો નહી. માનીતિ સ્ત્રી ગાળો દે, અપમાન કરે, સાડાં ખાવા પીવાનું પણ ન આપે, તિરસ્કાર કરે તો પણ તેના તરફ દ્રષ્ટિ રાગ બંધાયેલો હોવાથી તે ત્યાંજ પડ્યો રહેતો અને બધું સહન કરતો અને એમાંજ આનંદ

માનતો, એક દીવસ તેને અણુમાનીતિ સ્ત્રીએ ઘણી આજીજી સાથે વીનતિ કરી પોતાને ત્યાં જમવા બોલાવ્યો. અપ્રીતિ પુર્વક કરકું મોઢું કરીને તેણે જમવાનું કબુલ કર્યું. ખીચારી અણુમાનીતિ સ્ત્રીએ પતિની ભક્તિ કરવાના હર્ષમાં આવી ઉત્તમ પ્રકારની રસવતી બનાવી અને જ્યારે પતિ જમવા આવ્યો ત્યારે સ્નેહપૂર્વક પીરસ્યું, જમતા જમતા દરેક વસ્તુમાં તે ખામી કાઢતો જાય અને માનીતિ સ્ત્રીની રસોઈના વખાણ કર્યો કરે, છેવટ ખીજમાં આવી અણુમાનીતિને માનીતિ પાસે જઈ શાક લાવવા હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે ત્યાંથી શાક લાવતો કાંઈક ખાઈ શકાશે. આ ઉપરથી અણુમાનીતિ વિચાર કરતી કરતી માનીતિ પાસે ગઈ અને કહ્યું કે જો તમે શાક કરી આપો, તેમને તો લાવતું નથી. માનીતિએ અનેક પ્રકારે શબ્દના પ્રહાર કરતાં કરતાં મુશીબતીથી ઉઠીને છાણનો પોદળો લેઈને તેમાં મીઠું મરચું નાખી શાક કરી આપ્યું. તે લાવીને તેણીએ પીરસ્યું તે તે સાહેબ પ્રીતિ પૂર્વક જમી ગયા અને બોલ્યા કે જો આવું શાક જોઈએ, દેવું સરસ શાક છે! તને આવું આવડે કે ?

આ ઉપરથી સમજવાનું એટલુંજ છે કે આવા રાગચરિત્ર ગ્રાણી કોઈ દિવસ સત્યને અત્ય રૂપે અને અસત્યને અસત્ય રૂપે સમજી શકતા નથી અને જ્યાં સુધી અત્ય અત્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું નથી ત્યાં સુધી જોનપણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી અને જોનપણું નથી તો દયા તો દયાઈજ દેવે નાટે દોષ દ્રષ્ટોના ત્યાગની જરૂર છે અને પરમાર્થ દ્રષ્ટી પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે.

કર્મ આપણા તાબામાં જોઈએ.

લાલનતરફથી એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે જેને આપણે વશ રાખવા જોઈએ તેને વશ આપણે થઈ રહ્યા છીએ. જે કર્મ બાંધવાને આપણે શક્તિમાન છીએ તે કર્મ આપણે શું આપણે શક્તિમાન ન હોઈ શકીએ? આ લાલનનું કહેવું ખરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. અને આજ ખાસ સમજવાની જરૂર છે, આજ જ્ઞાન ઉપર સંસાર વ્યવહાર ધર્મ વ્યવહાર અને આત્મકલ્યાણના આધાર છે. જુઓ કે આત્મા સર્વ શક્તિમાન છે.

ચક્રવર્તિની પદવી અને વાસુદેવ પ્રતિ વાસુદેવની પદવી તે સર્વ આત્માજ
પ્રાપ્ત કરે છે અને એકેન્દ્રિયથી લેઇને પંચેન્દ્રિય સુધી આત્માજ
ફરે છે તેમજ રોગી નિર્ભંગ સંક એ પણ આત્માજ ધાય છે. કવળ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પદને પણ આત્માજ પામે છે અને એક માંટો
વાગ્યો હોય તો દીનત પણ આત્માજ બતાવે છે હવે જે આત્મામાં
અનંતિ શક્તિ છે તે આત્મા કેવા પરાધાન દશા ભોગવે છે ! અને હું
દુઃખી છું એમ અનુભવે છે આત્મ કાણુ અજ છે કે ઘણુઓને
એમ કહેતા સાંસારીએ છીએ કે જેવા કર્મનો ઉદય, ભોગવ્યા
વીના છુટકા નથી, કરમ કરે તજ ધાય, આપણા હાથમાં શુ છે. બધુ કર
ના હાથમાં છે. કર્મથી બગીચો કાંઈ નથી, મોટા મોટા ન પણ કર્મ હ-
રાવ્યા છે તા આપણે શું હીસાબમાં છાએ મોટું કરે ત કાંઈ ન કર
એમ કર્મ કરમ કુટી આપણે આંખશુ બનાએ છાએ અને તેન થાય છે
પણુ જો આપણે ધારાએ તો કરમને વશ કરી શકાય તમ છે.
માત્ર એક મનને જો સમજાવવામાં આવે તા પાવ કે રૂપે રૂપો ઘોડા
સત્તા વગરના બની જાય તમ છે. મન સારવા જવા સુધા પાતના વિચાર
પ્રમાણે ઈન્દ્રિય રૂપો ઘોડાને હાંક છે ત્યાં સુધા રથસ્થ એવ તદ્દતકુળ ગ-
મન કરી શક છે. મન વશ થાય તા ઈન્દ્રિય વશ હાવાથી કુટુંબને વશ
કરી શકાય છે. કુટુંબ વશ થવાથી સગાઆ વશ થાય છે અને સગાઆ વશ
થવાથી જ્ઞાતિ વશ થાય છે એમ ઉતરોતર સર્વ પ્રાણુ વશ થાય છે અને
સર્વત્ર એક્યતાનો દેખાવ થઈ રહે છે અને પોતાપણુજ નજર આગળ
તરી રહે છે આણુ જગત પોતામય બનાવી શકાય છે અને પોતે
જેન હોવાથી જગતને સહેલાઈથી જોઈ બનાવી શકાય છે.

ઉપસંહાર.

આવા ઉપદેશો કહેનારના કહેનામાં અને સાંભળનારના શ્રવણ માત્રમાં
જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી કથન શ્રવણનો કાંઈ પણ ફલિતાર્થ થવાનો નથી.
પરંતુ જ્યારે વક્તા અને શ્રોતાબંધન તેને ક્રિયામાં સુકવાને બહાર આવશે
ત્યારે તેઓના કથન શ્રવણના પરિશ્રમની સફળતા થશે આ વાત ઉપર
ઢરેકે ધ્યાન આપવાનું છે અને તેથી કહેનાર અને સાંભળનારનો વખત નકામો
ગયો નહિ કહેવાય અને શ્રવણની સાર્થકતા થઈ લાભ પણ થશે. તથાસ્તુ.

વ્યાખ્યાન ૬૬.

“ હવે તો ચેતો? ”

તા. ૨૮ જુલાઈ ૧૯૦૭.

મંગલા ચરણ.

અજ્ઞાન તિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાક્યા

નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ ।

આ શ્લોકથી મંગલાચરણ કરી મુની મહારાજશ્રીએ પોતાનું બાલ
પું શરૂ કર્યું હતું કે હવે તો ચેતો એ એક ઘણો સામાન્ય શબ્દ છે.
એક બાલક પણ એ શબ્દના ઉપયોગ જુદી જુદી રીતે કરે છે તેથી જોકે
તેમાં તમાનં નવાઈ જેવું લાગતું નહીં હોય તો પણ હવે તો ચેતો એ
અંધમાં હું મારા વિચારો જણાવું છું.

ઉપોદ્યાત.

કેટલી એક વખતે જ્યારે માણસોના અત્યુક વિચારો અંધાઈ જાય
છે ત્યારે દરેક વાત પોતાના વિચારના અનુસરને તે ગ્રહણ કરી લે છે.
એક માણસ એમ કહી કે આત્મજ્ઞતા તારાં કર મહાવીર સ્વામી છે, બી
જાએ પણ તમજ કહ્યું હોય અને ત્રીજાએ તમ લખ્યું હોય તેથી એમ
મનાય છે કે એક માણસે જે કહ્યું ત ત્રીજાએ માન્યું અને ત્રીજાએ તે
લખ્યું તો તેથી લખનાર ઉપર વજન રહેતું નથી; આવા પ્રસંગે જે એક
બાળક આપણા ધ્યાનમાં રહેતા તથા તે એ જ કે શુભ વિચારના માણ
સો તમે જોશો તો તેઓનો સર્વ વિષયમાં એકજ વિચાર હોય છે અને
તેથી વિચારોનું મળતાપણું જોઈને તે અનુકરણ રૂપ છે એમ કોઈએ

ધારવું નહીં. હવે તો ચેતોમાં જે સામાન્ય વાત શિખવાની છે તે અનેક વાર બોલાઈ અને ચર્ચાઈ ગયેલી છે તેથી તેમાં મહત્વતા જેવું કદાચ કંઈ લાગશે નહીં તો પણ શાંત રહી સાંભળશો.

હવે તો ચેતો શું સૂચવે છે ?

ચેતો એ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે હવે હદ થઈ તેથી વિચાર કરવાની જરૂર છે, તો શબ્દ અંત પણ સૂચવે છે; એટલે હવે છેવટનો સમય આવ્યો છે મારે વિચાર કરો. વિચાર કરવો તે વિચારવાળાથીજ થઈ શકે છે, પણ હાલ વિચાર પ્રાદુર્ભાવરૂપે નથી પરંતુ તિરોભાવ રૂપે છે એ તિરોભાવ રૂપમાંથી તમારા વિચારો પ્રાદુર્ભાવમાં લાવવા એ આ વિષય કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

વિચાર કરતા શીખો.

મારું એમ કહેવું નથી કે હું જે કહું તે તુરતજ તમે ગ્રહણ કરો પણ હું જે કહું તેનાપર તમે વિચાર કરજો. અને પછી યોગ્ય લાગે તો તે પ્રમાણે વર્તજો, અવિચારીપણે હે ઉપાદેયરૂપે ક્રીયામાં લાવશો નહીં ઘણા વખતના ચાલતા પરીચયેજ અને ઘણા વખતની પડેલી જુદી ટેવને લીધે હું જે કહું છું તે શસ્ત્ર રૂપ કે કટુક પણ તમને લાગશે; મારે ભડક્યા વગર હું જે કહું તે વિચારી ને ગ્રહણ કરશો. અથવા ત્યાગવા જેવું હોય તો તેની ત્યાગ કરશો.

શ્રી સંઘનું સ્વરૂપ.

જ્યારે આપણા તીર્થંકરો સમાવસરણમાં ખીરાજતા હતા ત્યારે સિંહાસનપર બેસતી વખતે નમો તિથ્યસ્સ એજ કહેતા તીર્થ શબ્દોનો અર્થ માત્ર શત્રુજય ગીરનારાદિનથી, પણ સાધુ, સાધવી, શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધસંઘ પણ તીર્થરૂપ કહેવાય છે. એ ચતુર્વિધસંઘને તીર્થ ગણી તેઓ નમસ્કાર કરતા જે આપણને પુણ્ય છે તેને પણ ચતુર્વિધ સંઘ પૂજ્ય છે. પંચપરમેષ્ઠિ નવકાર મંત્ર આપણે બોલીએ છીએ તેમાં અરી હંત, સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાયને સાધુઓનું ગ્રહણ થાય છે, તેથી નવકાર મંત્રમાં પણ સંઘનો સમાવેશ થાય છે. અમુક રીતે ખીજ સ્થળોમાં એટલે પીંડ સ્થાનકની પુણ વિગેરેમાં પણ સંઘ એવા શબ્દ આપણે સાંભળીએ

છીએ કે જેના આરાધનથી તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય છે. આવશ્યક સુત્ર ની લઘુટીકામાં સંઘને મેરૂ પર્વત, સમુદ્ર વિગેરેની અનેક ઉપમાં આપી છે. આ ઉપરથી સંઘ કાંઈ ઉત્તમ અને કીમતી ચીજ છે એ સહેજ સમજાય તેમ છે.

સાત ક્ષેત્ર

જેમ સાધુના પંચવૃત્ત મૂલ ગુણ અને ચરણ સીતેરી કરણ ચીતેરી ઉત્તર ગુણ છે તેમ શ્રાવકના પાંચ અનુવૃત્ત અથવા બારવૃત્ત આદિ તે મૂલ ગુણ અને અભિગ્રહ ક્રિયા પડીમા વડેન વિગેરે ઉત્તમ ગુણ છે તેવીજ રીતે તીર્થંકરોએ મુળ અને ઉત્તર એમ ક્ષેત્ર બતાવ્યા છે. મુળ ક્ષેત્ર સાત છે અને ઉત્તરક્ષેત્ર અનેક છે, સાતક્ષેત્રમાં સાધુ સાધવી શ્રાવક, શ્રાવિકા જ્ઞાન, જીન મંદીર અને જીન પ્રતિમાનો સમાવેશ થાય છે, ચાર આશ્રય રૂપે છે અને ત્રણ માત્ર આશ્રિત રૂપે છે. આપણા જૈન ધર્મ જેવો કોઈ ધર્મ નથી એમ અભિમાન આપણે રાખીએ છીએ પણ તમારો ધર્મ ઉત્તમ કહેવાનો શો હેતુ છે એમ જો કોઈ પુછેતો તમે શું કહેશો? કાંઈજ નહિ; કારણ કે ધર્મનો રંગ નથી, ધર્મનો આકાર નથી તેમ કાંઈ નથી પરંતુ જે ચતુર્વિધ સંઘ છે તેજ ધર્મ છે. એ ચારે પ્રકારમાં જેવી યોગ્યતા અને ઉંચા પાણું છે તેવોજ પ્રકાર તમારા ધર્મનો ગણાશે.

સિદ્ધસેન દિવાકર

“ હુંવેતો ચેતો ” એ ઉપરથી એમ કહેવાનું છે કે પુર્વે જે અગ વડો હતી તે હાલ નથી, છતાં આપણે ચેતતા નથી. જુઓ પુર્વે સિદ્ધસેન દિવાકર વિક્રમ રાજાન્નના વખતમાં થઈ ગયા છે. તેઓનો વિનય, જૈન ધર્મ ની તેમણે કરેલી ઉન્નતિ, અને રાજાને પણ જૈની કરવો, એ ગુણ તેમાં થી ગ્રહણ કરવાનો છે. “ નમોહૃત્ સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વ સાધુભ્ય ” ઉપરથી તેમણે બીજા સુત્રો સંસ્કૃતમાં બનાવવા ઇચ્છા કરી અને ગુરૂની આજ્ઞા માગી. આ ઉપરથી તેના એ વિચારોને અભિમાન રૂપ માની તથા તીર્થંકર ગણધરો સંસ્કૃત ભાષાના જાણુ છતાં માગધિ ભાષામાં સુત્ર ગુંથ વામાં તેમનો સખળ હેતુ હોવો જોઈએ, માટે સિદ્ધસેન નો આ વિચાર તે પુરૂષોની ન્યુનતા દર્શક છે તેથી તેમની આશાતના [અવિનય] કયેાં એમ સમજી ગુરૂએ સિદ્ધસેન દિવાકરને સંઘ બહાર કીધા છતાં પણ સિદ્ધસેન દિવાકરે તે વિનયથી સહન કરી હાલ જેમ સૌ પોતાનું ગાડું હાક્યા

કરે છે તેમ તેઓએ ધર્યા કરી નહીં. તે ધર્મનો જય ધર્યાતાર હતા, પણ પોતાની ધર્યા પાર પાડવાને માટે ધર્મની હાની કરવાની તેમની ધર્યા ન હતી.

બે ચેલાનું દ્રષ્ટંત.

એક ગુરૂના બે શિષ્યો પોતાના ગુરૂના બંને પગ વહેંચી લઈ તેની સેવા કરતા હતા. એક વખત પગ ઉપર પગ જોઈ નીચેના પગના રક્ષકે ઉપરના પગને ધોકો માર્યો, આ જોઈ ઉપરના પગના રક્ષકે નીચેના પગને ધોકો મારી ગુરૂને લૂલા કર્યા તેમ વર્તમાન કાળની તકરારો અને કલેશો એટલા બધા વધતા ગયા છે કે સંસારના કલ્યાણનું કારણ લઈ લોકો ધર્મના કામમાં પણ માંહોમાંહે એકેકના પગપર ધોકા નથી મારતા પણ કુહાડા મારે છે અને તેથી પરીણામે ધર્મનો નાશ થાય છે, તેમ સિદ્ધસેન દિવાકરે કહ્યું નથી. અમુક કામ તું કરીશ તો હું તને સંઘમાં લઈશ એમ ગુરૂએ તેને કહ્યું હતું, તેથી સિદ્ધસેન દિવાકરે વિક્રમ રાજા જૈની બનાવવા માટે લીધુકપણે રાજ્ય સભામાં ગયા હતા અને શ્લોક બોલ્યા હતા ત્યારે રાજાએ ખુશી થઈને ચારેદિશાનું રાજ્ય આપી દીધું તે વખતે તેણે રાજ્ય લીધું નહિ પણ ઉપદેશ આપી રાજાને જૈની બનાવ્યો અને રાજ્યસભામાં જૈન ધર્મોપદેશ દેવા માંડ્યો એવીરીતે રાજાને જૈનધર્મમાં સ્થિર કર્યો. પરંતુ તે શિષ્ય પ્રમાદિ થઈ ગયો એમ બાબર પડવાથી વૃદ્ધ વાદિએ તેની પાલખી ઉપાડી, (આ ઉપરથી ગુરૂઓ પણ શિષ્ય તરફ કેવો વાત્સલ્ય ભાવ ધરાવતા હતા તે સમજવાનું છે.) પાલખીમાં બેઠેલા સિદ્ધસેન દિવાકરે પાલખી ધીમે ધીમે ચાલવાથી કહ્યું

પાલખી ઉપાડતાં ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે

આ ઉપરથી સિદ્ધસેન દિવાકરે પોતાના ગુરૂને એક બાજુ અને તેના પગમાં પડ્યા.

માનનું જોર ભેદો.

વિક્રમરાજાની સભામાં અનેક જાતના સિંહાસનો હશે, શું રાજા ઉંચા સિંહાસને નહિ બેસતા હોય? બીજાપણ ઉંચા આસને બેસતા હશે, છતાં સિદ્ધસેનદિવાકર રાજ્યસભામાં ઉપદેશ આપતા હતા અને માન અથવા માનના વિચાર વગર વિક્રમને જૈની બનાવ્યો હતો ત્યારે આજ જૈનીય રાજા નથી તે

આપણે પશ્ચાતાપ કરીએ છીએ પણ તેમાં આપણી અથાગ નિર્માલ્ય માન દશા માત્ર કારણ રૂપ છે. તમે જોશો તો બીજા ધર્મમાં માન અમ માન દુર મુકી હજારો ધર્માચાર્યો ઉભાઉભા મોટી મોટી જાહેર સભામાં ભાષણ આપે છે છતાં હજી આપણા જૈનની આંખ ઉઘડતિ નથી માટે હવે તો ચેતો.

હરીભદ્રસૂરી અને તેના શિષ્યો.

હરીભદ્રસૂરી બીજા આચાર્ય થયા તેના બે શિષ્ય હતા તેઓ એવા તો બુદ્ધિશાળી હતા કે બંને શિષ્યો ગુરૂપાસે બધી વિદ્યા શીખી ગયા જૈનમાં તે વખતે કોઈ બીજા વિદ્વાન નહોતા કે જે તે શીષ્યોને ભણાવે અને બીજા ધર્મની વિદ્યાની આવશ્યકતા જૈનાચાર્યો માનતા હોવાથી બૌદ્ધના વિદ્વાન ધર્મગુરૂપાસે બંને શિષ્યોની બૌદ્ધ વેષધારણ કરાવી વિદ્યા લ્યાસ કરવા મોકલ્યા. બૌદ્ધના ૧૪૪૪ શિષ્યોમાં આ બે મળ્યા હતા, એક વખત બધા શિષ્યો સાથે જલ ક્રીડા કરતા હતા ત્યારે આ બે શિષ્યોએ કહ્યું કે હે બંધુઓ ! તમે નકામા શા માટે આ જલચર જીવોને હેરાન કરો છો ! તુરંતજ આ શબ્દોપરથી બૌદ્ધના શિષ્યોએ જાણી લીધું કે આ બે જૈન લાગે છે. ગુરૂને જાણે બંને શિષ્યો જૈન છે એમ કહ્યું છતાં વિનયથી આકર્ષિત ચિત્તવાલા ગુરૂએ તે વાત સાચી માની નહિ, તે બંનેની પરિક્ષા માટે એક નિસરણીના પગથીઆમાં જીન પ્રતિમા આલેખી અને આ બંને જણાને તે નીસરણીથી ચઢી ઉપર થા કાંઈ ચીજ લાવવાને કહ્યું પણ તે શિષ્યોએ જ્યારે તે પગથીઆ ઉપર જીન પ્રતિમા જોઈ ત્યારે એક ખેડીના કટકા વતી ત્રણ ત્રણ લીટી કરી ઉપર ચઢી ગયા અને ગુરૂએ મંગાવેલી ચિજ લાવી આપી. કોઈ અટક્યાલા બૌદ્ધ શિષ્યે ગુરૂને આ વાત કહી દીધી તેથી ગુરૂએ આ બંને જણાને રાત્રીના મારી નાખવાનો વિચાર કીધો પણ કોઈ યોગ્ય વિદ્યાર્થી મારફત ખબર પડી જવાથી બંને શિષ્યો ત્યાંથી સમજાનું રૂપ લઈ પાંખમાં પુસ્તક લઈને નાશી ગયા ગુરૂને ખબર પડી ત્યારે તેણે ચૌદસે ચુમાલીસ સમજાઓ બનાવી તેની પાછળ મારવા મોકલ્યા, તેમાં એકને તો અરધે રસ્તે માર્યો અને બીજાને હરીભદ્રસૂરી મહારાજ રહેતા હતા તે ઉપાશ્રય પાસે માર્યો, શિષ્યે લોહીથી ખરડાએલા પુસ્તકો ઉપાશ્રય માં ફેંકી દીધા, સવારમાં તે રૂધિર લીપ્ત પુસ્તકો જોઈ શ્રુત જ્ઞાનના ઉપ યોગથી બંને શિષ્યનું મરણ જાણી હરીભદ્રસૂરીને ક્રોધ વરચો અને વિદ્યા

થી આકર્ષીને સમગ્રા રૂપી ૧૪૪૪ શિષ્યોને બોલાવ્યા, તેને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો પણ એક પવિત્ર સાધવાના બોધથી તેઓ શાંત થયા અને બૌદ્ધ શિષ્યોને છોડી મુક્યા. ૧૪૪૪ને મારવાના વિચારની આલોચણામાં તેમણે ૧૪૪૪ ગ્રંથ બનાવ્યા છે જેમાં સંસાર દાવાની છેલી ચાર ગાથા ચાર ગ્રંથ રૂપ અને આદિમાં સમરાદિત્ય ચરિત્ર છે. આ ઉપરથી આપણે એમ સમજવાનું છે કે હરીભદ્રસુરી જે વા મહાન સાધુઓએ પોતાના શિષ્યોને ચારીત્ર ધર્મનો વિચાર નહીં કરતાં બૌદ્ધ જેવા પાસે વિદ્યા માટે મોકલ્યા હતા. વિદ્યા મેળવી પોતાના ધર્મની ઉત્તમતા દર્શાવવાને માટે તેમનો કેવો પ્રયત્ન હતો? અગાઉ આ પ્રમાણે સ્થિત્યંતર કરીને વિદ્યાભ્યાસ કરવા જવું પડતું હતું તેવી અગવડતા હાલ નથી ગમે તે દેશની વિદ્યા હાલ સહજાઈથી મેળવી શકાય તેમ છે છતાં પ્રમાદમાં પડી વધા બિહીન બની ગયા છીએ માટે હવે તો ચેતો.

યશોવિજયજી.

પરંપરાથી સાંભળવા પ્રમાણે બીજા યશોવિજયજી મહારાજ થોડા જ વખતમાં થઈ ગયા એમના ઉપદેશથી શ્રાવકો તો કરોડો રૂા ખરેખરે તંબુર હતા પણ યશોવિજયજી મહારાજના વખતમાં અન્ય ધર્માવલંબીઓને જૈન ધર્મ પર ઈર્ષ્યા હોવાને લીધે કોઈ પણ લાણાવવાને હા પાડતા નહોતા; માળવા દેશના એક શ્રવકની મદદથી તેઓ બતારસ ગયા અને ત્યાં પોતાના ઓઘા મુહુપતી મુકીને સન્યાસી થઈને વિનયલાલ જસુલાલના નામે અભ્યાસ કરવા ગયા અગાઉ અભ્યાસ કરવાને માટે કેવો ક્રમ હતો તે ઘણાઓના જાણવામાં હશે. વિદ્યાગુરૂની સેવા કરવી, તેમના ધોતીઆ ધેવા, ઠામ માંજવા; અડુ કાઢવું, વીંગેરે મુશીબનો હતી અને શિવાયના વખતમાં પોતાના ઉદરપુર્ણ માટે લિલાવૃત્તિ કરવી અને તેમાંથી વખત લઈને વિદ્યાભ્યાસ કરવાનું બનતું. આમાંથી કેટલીક મુશ્કેલી જસુલાલ અને વિનયલાલે સહન કરીને વિદ્યા સંપાદન કરી, વિનય નો તેઓને શીખવે પડે તેમ ન હતું. એક પુસ્તક જે ગુરૂ કોઈને નહોતા આપતા તે એક રાત્રી માટે તેમને વિનયના કારણથી આપ્યું તો તે બંને જણોએ રાત્રીમાં જ મોઢે કરી લીધું અને ઉવટ મહાન વિદ્વાન થયા એક વખત એક વિદ્વાન અનેક દેશથી જય પતાકાઓ લઈ વાદ કરવા કાશીમાં આવ્યો, કાશીના ઘણા ખરા પંડીતો જુદા જુદા રૂપે તે

વિદ્વાનને મળી આવ્યા પણ કોઈની વાદ કરવાની હીમત ચાલી નહીં તે વખતે જસુલાલ અને વિનયલાલે ગુરૂ પાસે આજ્ઞા માગી, ગુરૂએ તેને આજ્ઞા આપી ત્યારે જસુલાલે બધા પંડીતો પાસે લખાવી લીધું કે અમે જે કરીએ તે તમારે કબુલ રાખવું. પછી ચોતે એઘો મુહુપતી હાથમાં લઈ જૈન સાધુનો વેષ પહેર્યો અને બધા પંડીતોને મ્હુ કે અમે જૈન જીતનાર છીએ માટે અમારી પાછળ ચાલો, બધા આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા અને બંધાએસ હોવાથી પાછળ ચાલ્યા, જસુલાલ અને વિનયલાલ મહારાજે તે વિદ્વાનને વાદ વિવાદમાં જીત્યા. હવે સમજવાનું એ છે કે યશોવિજયજીના વખત સુધી વિદ્યા સ્વામીની આટલી બધી સગવડતા હતી છતાં તેઓએ પોતાના ધર્મને માટે વિદ્યા સંપાદન કરવાને મુશ્કેલીથી વેડી અને અનેક વિદ્વાનોની વચમાં જૈન ધર્મની શ્રેષ્ઠતા બતાવી. આવી અગવડતા હાલ નથી કાશીના શાસ્ત્રીઓ જ્યાં કહો ત્યાં આવી શકે છે અને બહુ માયાળુ દ્રષ્ટીથી અભ્યાસ કરાવે છે છતાં આપણે ઉંઘ આળસમાં પડ્યા છીએ માટે હું કહું છું કે હવે તો ચેતો.

વજ્ર સ્વામિનું દ્રષ્ટાંત.

એક વખત જ્યારે દુકાળ પડ્યો તે વખતે છતાં દ્રવ્યે સંઘ દુષ્પી થવા લાગ્યો ત્યારે વજ્ર સ્વામિ વિદ્યાના બળથી પટ પર આખા સંઘ જ્યાં સુકાળ હતો ત્યાં લઈ ગયા. તેઓ સમજતા હતા કે સંઘ સાચવવાની પહેલી જરૂર છે જુઓકે મુનિઓ પણ જૈન સંઘને માટે આવી રીતે પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા.

સ્વલક્ષ્ય સ્વામિએ ભરતને એમ સમજાવ્યું હતું કે સદાને માટે તું સંઘ લક્ષિત કર અને તેથી ભરત ચક્રવર્તીના રાજ્યમાં અને તેની આઠ પાટ સુધી શ્રાવકોની વિવેક પુર્વક લક્ષિત કરવામાં આવી હતી.

સંઘ કાઢવાનો આ જમાનો નથી.

પૂર્વે જે તીર્થંકરો એ સંઘ કાઢવામાં તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધવાનું મ્હુ છે તે હાલના કાળ પ્રમાણે જે શોધ કાઢવામાં આવે છે તેમ નહિ પણ જેઓ ઘણા દર રહેતા હોય અને સાધન વગરના હોય તથા તીર્થમાં કોઈ બત્રા કરી શકતા ન હોય તેને માટે સંઘ

કાઢવામાં આવતા આજે તો રેલવેમાં બેસાડી લાખો રૂ. નું ખર્ચ કરવામાં આવે તે તીર્થકરોના કરમાન પ્રમાણે સંઘ કાઢ્યો કાઢવાય નહિ.

હાલતો જેઓ સંઘપતિ હોય તે એક વખતતો હજારો રૂ. ખર્ચી નાખે અને પછી એક પૈસો પણ ગરીબ જૈનને આપે નહીં માટે સંઘપતિ હોય તેમણે તો હમેશાં સંઘપતિજ રહેવું જોઈએ અગાઉતો પરિચય થી જેઓને નિરાશ્રીત બાણતા તેઓના તરફ હમેશને માટે સંઘપતિ રહેતા હતા. હાલતો બધા ક્ષેત્રમાં એકજ મુખ્ય ક્ષેત્ર થઈ ગયું છે અને તે એ છે કે જીનેશ્વર મહારાજના લંડારમાં આપો. મારાજ ઉપદેશથી લાખો રૂ. ખર્ચાયા છે પણ હવે મને લાગે છે કે એ લાખો રૂ. જોઈએ તેવી વ્યવસ્થાએ ખર્ચાયા નથી. અને હવે મારા વિચાર ક્યાં છે એના વિચારો જો તે વખતે હોયતો જૈનધર્મ અને જૈનસંઘના લલા શિવાય બીજે માર્ગે દ્રવ્ય ખર્ચાવવાનો વિશેષ ઉપદેશ આપત નહિ.

હાલ દેરાસરોમાં મણુના મણુ ઘી ચડી જાય છે તે માત્ર નામનાને માટેજ થાય છે. જો લકિત હોયતો રોજ મફત આરતી ઉતારવાને મળે છે ત્યારે કેમ આરતી ઉતારતા નથી. માટે હજારો માણસમાં તમોને એ ટાઇની ઇચ્છા થાયછે. જો કે કાર્ય પ્રશસ્ત છે એ હલે દેરાસરોમાં પૈસો વધે છે, પણ તે પૈસો સાધુ સાધવી, શ્રાવક શ્રાવિકા કે જ્ઞાનના કામમાં લાગતો નથી તો પછી વિચાર કરવો જોઈએ કે હવે તેનો અમુક અંશે અટકાવ થવો જોઈએ કે નહીં?

આપણા ઘરમાં જે અનાજની કોઠી ખાલી હોય તે ભરવાને આપણે પ્રથમ પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેવી રીતે આપણામાં સાત ક્ષેત્ર રૂપ સાત કોઠી છે તેમાં હાલ એકજ લંડાર રૂપ કોઠી ભરેલી દેખાયછે બાકી બચી ખાલી છે તમે કહેશો ત્યારે શું હવે દેરાસરમાં પૈસા નહીં વાપરવા? તો તમોએ બાણવું કે હાલ તમારે દેરાસર સાચવવા કરતાં દેરાસર વાળાને સાચવવાની વધારે જરૂર છે

વર્તમાન કાળ.

હમેશાં વર્તમાન કાળનેજ માન અપાયછે આગળ લાખો દેરાસરો હતા અને કરોડો પ્રતિમાની અંજન શલાકા થતી હતી ત્યારે કંઈ કહેશે કે હાલ તમે કેમ આમ કહોછો? પણ સમજવું જોઈએ કે હજારો દેરાસરો

હતાં તો લાખો અને કરોડો જમીનો પણ હતા હિમચંદ્રાચાર્યના સામ્રાજ્ય વખતેજ પાટણમાં અઢારસો સદાધિપતી હતા ત્યારે ત્યાં ત્રણસો દેરાસરો વધારે કહેવાય નહીં પણ હાલની સ્થિતિ જોતાં ત્યાં એક પણ દેરાસર વધેતો તે ભારભૂત થઈ પડે તેમ છે.

આગળ પૈસો જમીનમાં રહેતો હાલ ખેંકમાં મુકાય છે તેથી તમે વર્તમાનકાળ વ્યવહારમાં જાણો છો, પણ ધર્મમાં વર્તમાનકાળ જોતા નથી હાલ અમુક વખતના સંઘપતી થવાની જરૂર નથી, દેરાસરો કરવાના નથી પણ હિમેશને માટે સંઘની ભક્તિ કરવાની જરૂર જણાય છે. હજારો દેરાસર વાળાઓથી હજારો દેરાસરો થઈ શકશે; માટે શ્રાવકોને સાચવવાની જરૂર છે. પર્યુષણ જેવા દીવસોમાં ગામોગામ સંખ્યાબંધ જમણુવાર થાય છે. એ ચાર દિવસના જમણુવારમાં આખા સંઘનો હિંદુસ્તાનમાં ફેટલો પૈસો વપરાય છે? તેના તમે ખ્યાલ કરી લેજો; આ સંવત્સરીના જમણુવાર પછી બીજે દીવસે જેને રોટલો અને ચટણી નથી મળતાં તેને આવા જમણુવાર ન કરતાં હિમેશાં જમતા કરવાની જરૂર છે. જૈનનેજ નોકર કેમ રાખતા નથી? એમ જો કોઈને પુછીએ તો કહશે કે એક રાખ્યો હતો તે ચોરી કરીને નાશી ગયો. એ બતાવે છે કે જૈનો ચોરી કરતાં શીખ્યા, શ્રાવિકાઓને વોશી અને દગાણું દગી પેટ ભરવાનો હવે વખતો આવી ગયો છે, જૈનમાં અનિતિ વધી છે, જૈનો ખોટું બોલતાં શીખ્યા છે એમ આપણે સાંભળીએ છીએ હું કહું છું કે આ વખતે જૈનોની આવી સ્થિતિ છે છતાં તેને સુધારવા માં તમે નિરૂત્સાહિ દેખાઓ છો તેથી તમારા પાસે લાખો રૂપીઆ હોય તેના કરતાં ન હોયતો વધારે સારું.

પાલીતાણાની નવાણું ટોળીઓ.

પાલીતાણામાં આશરે ચારસો પાંચસો નવાણું યાત્રા કરનારા દર વર્સે હોય છે. તેઓની એક તરફ જાત્રા થાય છે અને બીજી તરફ નવાણુંની ટોળીઓ જમે છે, નવાણું જાત્રાવાળા સિવાય બીજાઓ પણ તેમાં લગે છે તેથી ઓછામાં ઓછા સાતસો આઠસો માણસ એક વખતની ટોળીમાં જમે છે, હવે સાતસો માણસનો રોજનો જમણુવાર ગણતા પાંચસો ટોળીનો આશરે સવા લાખ રૂાનો ખર્ચ થાય

છે. જો તે સવાલાળ રૂ. ગરીબ જૈનને માટે વાપરવામાં આવતા હોયતો તેથી કેટલો લાભ થાય ?

જેઓ પાલીતાણે જાય છે તેઓ ઘણા ભાગે હિંસક વાઘરી, ભીલ વિગેરેને જમાડે છે પણ જૈનોના છોકરાને લણવાના કાગળ કે પેનસીલ પણ મલતાં નથી. તલાટીએ ગરીબ ભીખારીઓ જેસે છે તેમાં કોઈ બળે હજારના આસામીઓ હોય છે તેને તમે આપો છો અને જૈનીઓના છોકરા ગાડી પાછળ દોડતા હોય તેની તમે દયા કરતા નથી.

ઉજમણા.

ઉજમણાની કઢંગી રીતી હાલ વધી પડીછે. તેમાં પુઠીઆ ચંદ્રવામાં હજારો રૂ. ખરચેછે અને જ્ઞાનના ડાળા જુઓ તો ખાલી મુકેછે, કરેછે જ્ઞાનનું ઉદ્યાપન અને જ્ઞાન જુઓ તો કાંઈ મલે નહિ. જરૂરીઆત વગરના જરમન સીલવર અને તાંબા પીતળના વાસણો વિગેરે સંજ્યા બંધ મુકાય છે અને તે દેરાસરમાં આપવાથી પરીણામે તેની હરરાણ થાય છે. કચ્છના દેરાસરમાં અકેક ઉપાશ્રયમાં લાખ રૂપીઆના ચંદ્રવા પૂઠીઆના પટારા ભરે લાંબે એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. પણ હું કહું છું કે જ્યાં સુધી ચંદ્રવા પુઠીઆ નીચે જેસીને ઉપદેશ આપનારા તૈયાર થયા નથી ત્યાં સુધી તો મુ' ગા માણસને શણગારવાજેવું થાય છે. ઉજમણામાં આટલેથી અટકતું નથી પણ સાંજ કે પરભાતીઆમાં અપાતી નાની નાની કાચની વાટકીઓમાં પણ હજારો રૂપીયા ખરચાય છે અને આખરે નોકારશીમાં પણ હજારો રૂ. જશને માટે ખરચાય છે, અને કહેવાય છે એમ કે જ્ઞાનનું ઉદ્યાપન કયું જો તમારે જ્ઞાનનું ઉદ્યાપન કરવું હોય તો એવો નિશ્ચય કરો કે મારે એક માણસને જ્ઞાની કરવો અથવા માત્ર જૈન પુસ્તક ભંડાર કરવો, તોજ જ્ઞાનનું ઉદ્યાપન કહેવાશે. ખરું કહીશું તો તીર્થંકરના વચનજ આપણને ઉપકારી થયાછે છતાં ત વચન સડેછે અને તેનો નાશ પણ થતો જાય છે અને તેથી જ્યારે કોઈ બાબતનો ખુલાસો નથી મળતો ત્યારે કહીએ છીએ કે અમારા શાસ્ત્રનો વિચ્છેદ થઈ ગયો છે, કેટલી શરમની વાત છે? છતાં હવે પણ ચેતો અને વચન શાસ્ત્ર રૂપે રહ્યાં છે તેનો તો સંભાળ કરો.

હજાર ઉદ્યાગની જરૂરીયાત

લહીઆ તરીકે દર વરસે આશરે દશ હજાર રૂ. મારવાડી પ્રાણીઓ લઈ જાય છે, તેઓ લખવાનું કામ કરે છે, પણ શુદ્ધ શુદ્ધ તેઓ ક્યાંથી

બાણુતાજ હોય? તેવીજ રીતે પાત્રા, તરપણી, પુંઠીઆ વગેરેનો પૈસો પણ મોચી મુસલમાન સુતાર પાસે જાયછે પણ જો આવા હુન્નર તમારા જઇ નોને શિખવવામાં આવ્યા હોય તો હજારો રૂા. તમારા જૈનોમાંજ રહે અને ગરીબ જૈનોને માટે ટીપ કરવાની જરૂર ન રહે આપણા ગરીબ જૈનો આગેવાન પર આધાર રાખેછે પણ હવે એવા આગેવાન મરી ગયાછે કે જે હજારોને લઇને વ્યાપાર કરાવતા માટે દરેકે લીખારીની ટેવ સુક્રી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રવૃત્ત કર્યા કરવી અને તોજ તમારી બિચ્ચ દશા થશે

હાલ શું કરવું જોઇયે

અત્યારે તો પ્રથમ શ્રાવકોદ્ધાર બીજો જ્ઞાનોદ્ધાર અને ત્રીજો છણોદ્ધાર એમ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં દ્રવ્ય વ્યય કરવાની જરૂર છે જ્યારે આ ત્રણે કોઠી એા લરાઇ જાય ત્યારે બીજી લરેલી કોઠી તરફ નજર કરજો કેમકે તા વ વાળા કે મસ્તકના હુખાવા વાળા કરતાં સનેપાત વાળાની પહેલી સંભાળ લેવાની જરૂર છે

શ્રાવકોનો બિદ્ધાર નહીં થાય તો ચતુર્વીધ સંઘની ન્યુનતા તમારી નજરે જોશે અને તેથી તમારા જૈન ધર્મનો નાશ કરનારા તમે કહેવાશે કેમકે ધર્મનો નાશ થવાથી ધર્મનો નાશ આપોઆપ થઇ જાય છે. વિચારો કે જો શ્રાવક નહિ હોય તો સાધુ સાધવી શ્રાવીકા ક્યાંથીજ રહી શકે. હવે તો દરેક માણસે નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે પોતાની પેદાશમાંથી અમુક લાગ શ્રાવકના ઉદ્ધારમાં વાપરવો જોઇએ. જો બધાઓનો આમાં એક વિચાર થાય તો બે ચાર વરસમાંજ શ્રાવકોદ્ધાર થઇ જાય અને ઠંઠ્યા વિક્રય વિગેરે ચાલનો અટકાવ આપોઆપ થઇ જાય.

ક્રિયાને માટે વિચાર કરો.

શ્રાવકોદ્ધારમાં લીખ માગવાનું શિખવવા કરતાં હુન્નરનો પ્રચાર થવાની જરૂર છે. પણ હુન્નર ઉદ્યોગનો પ્રચાર કરવા માં લાખો રૂ. નો ખર્ચ સમજી લોકો તેમાં અટકી જાય છે યાદ રાખવું જોઇએ કે વિચાર જે કરવામાં આવે છે તે મુખ્ય ક્રીયાને માટેજ જોઇએ પણ કાર્યને માટે નહિ પણ આપણે તેમ નહિ કરતાં મુખ્ય વિચાર કાર્યને માટેજ કરીએ છીએ અને તેથી અનેક

અગવડતાએ વિચારમાંજ આપણી દ્રષ્ટીએ આવવાથી કાંઈ કરી શકતા નથી દ્રષ્ટાંત લેશો તો મેં જો મુંબઈ આવવા રૂપી કાર્યને વિચાર કર્યો હોત તો રસ્તાની અગવડોના વિચારમાં કસાઈ હું મુંબઈ આવી શકત નહિ. પણ જો મેં મુંબઈ આવવામાં ચાલવા રૂપ ક્રિયાનોજ મુખ્ય વિચાર કર્યો તો મુંબઈ આવી શકાયું માટે જે વિચાર ધાય તેને તુરતમાં ક્રિયામાં મુકવો જોઈએ. સામાન્ય માણસ પણ વિચાર પુર્વક ક્રિયા કરી શકે છે, તેથી નાના પાયા પર હુન્નર ઉદ્યોગ શાળા જો લવામાં આવે તો હજારો મદદ કરનારા પાછળથી મલી આવે અને તોજ ઉદ્યોગ શાળા મોટા પાયા પર ધાય, માફ તો એમજ કહેવું છે કે દેરા-સરોમાં જે ખાતાં છે તેમાં એક શુભ ખાતું રાખવું જોઈએ અને તેના જુદા જુદા ખાતામાં ભાગ કરવા જોઈએ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને લાવને લી-ધે તીર્થંકરોએ તમોને આજ્ઞા આપી છે કે તમે સંઘ મળીને જે કરો તે મારે પણ કમુલ છે, યશો વિજયજી મહારાજ લંગે છે કે:—

જિનૈઃ નાનુમતં કિંચિત્ નિષિદ્ધંનાપિ કિંચન.

એટલે જીનેશ્વર મહારાજે નિશ્ચય પુર્વક કોઈ બાબતમાં હા કે ના કહી નથી,

શાસન, તીર્થંકર તમોને સોંપી ગયા છે. શાસનનું રક્ષણ કરવું તે-માં સુધારા કરવા એ તમારો અધિકાર છે પણ ગતાનુગતિકપણું મુકી દેવાની જરૂર છે માટે જૈનીઓએ દરેક વિષયમાં ચેતવાની જરૂર છે, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ લાવ પ્રમાણે ખાતાઓમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે અને એવા ઘણા માણસો તૈયાર થશે એમ હું ઇચ્છું છું.

જેઓ આ કાર્ય કરવાને તૈયાર હોય તેને પૈસા આપવાવાલા ઘણા મલી શકે છે માટે એક હુન્નર ઉદ્યોગશાલા થાય તો કેટલા જૈનોનો આ ધાર વધે. મને ખાત્રી છે કે આ શરૂઆત અહીંથીજ થવી જોઈએ જો દરેક જૈન એમ સમજે કે એકજ જૈનને મારે ઘેર નોકર રાખવો તો ઘણા ગરીબ જૈનોનો નિલાવ થાય.

જ્ઞાનોદ્ધાર.

જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે (૧) વ્યવહારીકજ્ઞાન અને (૨) ધાર્મિકજ્ઞાન આ બંને જ્ઞાનનો ઉદ્ધાર થવાની જરૂર છે લાખો રૂ. થી જે કામ નહિ,

થાય તે વિદ્યાથી થઈ શકશે બીજી જ્ઞાતીવાળા ધારાસભામાં દાખલ થયા છે ત્યારે તમારા જૈનીઓને તેની ગંધ પણ નથી, તમારા પર કેવા કેવા આક્ષેપો થયા છે તે તમે જાણો છો? છતાં હજી તમે ચેતતા નથી. એક અમેરીકન વિદ્વાને જૈનધર્મ પર આક્ષેપ કરેલો છે તે તમે જાણો છો, છતાં કાંઈ પ્રયત્ન કરતા નથી તમે જૈનો સમતાના સાગર એટલે એમજ માની બેસી રહો છો કે જે કરશે તે ભરશે. આ તમારું સત્વહિનપણું જ બતાવી આપે છે માટે વ્યવહારીક જ્ઞાનની જરૂર છે.

ધાર્મિક જ્ઞાન

જૈનમાં હાલ એવો કોઈપણ વિદ્વાન નથી કે જે કોઈપણ અન્ય વિદ્વાન સાથે અર્થો કલાક પણ વાદવિવાદ કરે અને જય મેળવે વિદ્યા વ્યાસ કરનારા તો ઘણા છે પણ ખાવાને અન્ન ન હોય તો તેઓ ધંધો કરે કે વિદ્યા સંપાદન કરે? વીરબાઈ પાઠશાળા મેં નજરેજ જોઈ છે ત્યાં નૈયાયીક શાસ્ત્ર પવન ઉડાડે છે અને વ્યાકરણ શાસ્ત્રી વા ખાય છે ભણનારા કોઈ મળેજ નહીં માટે એ ભણનારા તૈયાર કરે કે જેથી એકમાંથી અનેક વિદ્વાન થઈ જાય. યશોવિજયજી જેવા પંડીત ગયા કહેવાય છે પણ તેમ શામાટે થયું જોઈએ? એવા સો સો યશોવિજયજી આપણી નજરે કેમ ન પડે?

જૈનોની ઘટતી જતી સંખ્યા.

પણુસણમાં જ્યાં દશ દશ મણુનું ચુરમું જોતું ત્યાં ચાર ચાર મણના ચુરમાંથી હાલ ઉકલે છે, આથી સમજશો કે હજારો જૈનો લીંગાયતી વૈષ્ણવ અને સ્વામિ નારાયણ થઈ ગયા છે માટે હવે નહિ ચેતો તો ભરી બજારમાં લોકો તમને કાંકરી મારશે. હાલ તમારું થોડું ઘણું માન છે તે તમારા પોતાને લીધે નથી પણ તમારા પુર્વજોના પરાક્રમથી જણાય છે.

સાધુઓના માનમાં તમે હજારો રૂા-ખરચો છો તે હવે બંધ કરો અને જો તેવા કામમાં અમે રૂા-ખરચવાનો ઉપદેશ કરીએ તો અમારી તે ભુલ પણ સુધારો કારણકે સાધુઓને સાફ લગાડવાને તેમના સામ્રાજ્યમાં વરઘોડામાં, ઓચ્છવોમાં અને એવી ધામધૂમમાં દ્રવ્ય ખરચવાથી હાલ

તમારું ભડું ધવાનું નથી પણ જોનીઓ તૈયાર થાય તેમાં તમારું ભડું છે જોનોની સ્થિતિ સુધર્યા પછી ખુશીથી દરેક કાર્ય કરવા તત્પર થાશે.

ખાતાની અવ્યવસ્થા.

કોઈપણ ખાતાનો વિનાશ થતો હોયતો તેનું કારણ માત્ર અવ્યવસ્થા જ છે. આપણે એમ સમજ્યા છીએ કે કોઈપણ ખાતાનો અધ્યક્ષ પૈસા દારજ ભેઠાએ કારણ કે બીજા પૈસા ખાય જાય પણ એ આપણી ભુલ સુધારવી ભેઠાએ અને લાયક દક્ષ બાહોશ અને પ્રમાણી ક હોય તેમના હાથથી કાર્યની વ્યવસ્થા થવી ભેઠાએ. પણ નામના ભુખ્યા આગેવાનો યોગ્ય નરો છતાં ખાતાની મોટાઈ ને લીધે યોગ્યના હાથમાં આ ખાતાઓ મુકતા નથી માટે તેવા નરોને તમો ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવો અને જેની ભુલ હોય તેને ખુણામાં લાગીને કહો, આપણામાં કામ કરનારા યોગ્ય નરોની ખોટ છે અને વલી જે જુજ નરો છે તેની સહેજ ભુલ માટે તેમની અવગણના નહીં કરતાં તેમના કાર્યમાં તેમને ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે. તેવા યોગ્ય નરોની ભુલ વત્સલ્ય લાવથી દુર કરી શકાય છે તો પણ તેવા નરોને ઉતારી પાડી કાર્ય કરતા અટકાવવાની જે નિંદનીય ટેવ આગેવાનોમાં જડ ઘાલીને બેસી ગઈ છે તે હવે ઉખેડી નાંખવાની જરૂર છે અને જો એ ટેવમાં સુધારો નહીં થાય તો ભવિષ્યમાં પૈસા આપનારા મલશે પણ કામ કરનારા મલી શકશે નહીં.

જોનોમાં ઈર્ષાથી થએલો દ્રષ્ટી દોષ.

ઈર્ષાને લઈને અમુક તરફથી થતું પવિત્ર કાર્ય સુધારવાને બદલે બીજાઓ તે કાર્યથી દુર રહી ઉલટા બગાડવાને તત્પર થાય છે. જેમ એક વખતે એક ગૃહસ્થે સુંદર ગાય ચાર બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામાં આપી હતી. આ ચાર બ્રાહ્મણો પૈકી એકે એવો નહીં હતો કે જે બીજા ત્રણને યોગ્ય બદલો આપી ગાયને સ્વતંત્ર સ્વાધીન લઈ શકે તેથી તેઓએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે આ ગાયને હમેશાં અડેક જણાએ ખોતાને ઘેર રાખી દોઈ પીવી અને સાચવવી. આ ઉપરથી એક બ્રાહ્મણ ગાયને ખોતાને ઘેર લઈ ગયો અને દોઈને વિચાર કર્યો કે હવે જે કાંઈ હું ખોરાક આપીશ તેના લાભ બીજાને લઈ જશે માટે મારે શા સાડ તેને કંઈ ખાવા નાંખવું ભેઈં ? તેથી ગાયને ભુખી બાંધી રાખી અને બીજે દીવસે બીજાને લઈ જવા દીધી.

તેણે પણ કંઈક હોવા શિવાય ગાયની બીજા કશું સારું સંભાળ કરી નહીં
કેમકે તેને પણ બીજા લોકોમાં જશે તેવો વિચાર થયો. અનુક્રમે ચાર
બ્રાહ્મણે કંઈક ગાય હોવાનું જાણ્યું. વિચાર કર્યો પરંતુ તેના રક્ષણની
કેરળ જોઈ શક્યા નહિ અને તેના પશિષ્ટામે ગાયનું મૃત્યુ થયું.

આ દ્રષ્ટાંતથી તમે જોઈ શકો કે આપણી હાલની સ્થિતિ એવી
દેખાય છે કે એ જૈન ધર્મ બીજા ગાય આપણે સાં બ્રાહ્મણને મળી
છે, પણ તેનો ધણી કોઈ નથી. આ ખાતું તો અમુક સાચવે છે
માટે મારે શા માટે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ? એમ બધાએ એક
બીજાની ધર્વાથી અનેક ખાતા રૂપ ગાયને કોઈપણ ચારો આપતું નથી
પણ જો તે બ્રાહ્મણ વિચારે કે જો ગાય જીવે તો પાંચમે દિવસે
મારે ત્યાં આવશે. તેમ તમને વિચારતું જોઈએ એક ખાતાનો વિનાશ
થાય છે તે ખાતામાં તમારું બધાનું હિત સમાયેલું છે.

ઉપસંહાર.

અત્યારે જૈનીઓ એકાદ થાય છે અને દેશસર અને ધર્મશાળા વધ
તી બાધ છે પણ જૈનીઓના અભાવે દેશસર શા કામના? જૈનીઓની
અનિર્ણિત અને અનાચારનો વિનાશ થવો જોઈએ અને તેમ થવા માટે
જ્યાંસુધી જાનોદ્ધાર શ્રાવકોદ્ધાર અને જીર્ણોદ્ધાર નહિ થાય ત્યાંસુધી
દિવસે દિવસે તમારી અવનતી થવાની છે. માટે જ્યારે એને માટે પ્રયત્ન
શરૂ કરો ત્યારેજ તમે ચેત્યા, વિચાર ચુકત થયા એમ કહેવાશે. અને તેથીજ
હું કહું છું કે હવે તો ચેતો.

વ્યાખ્યાન ૭મું

સંપ.

તા-૪ આગસ્ટ ૧૯૦૭

મંગલાચરણ.

ओंकारं त्रिदु सयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः
नामदं मोक्षदं चैव ओंकाराय नमोनमः

ઉપોદ્ધાત.

દરેક પ્રશસ્ત કાર્યની ઇચ્છાએ જે કંઈ ઉદ્યમ કરવામાં આવે છે તેની આદિમાં મંગલાચરણની જરૂરીયાત છે, જે કે આજના વિષયમાં ગમે તે સ્તુત્ય મંગલ કરી શકાય તેમ છે, છતાં ઓંકારનું મંગલાચરણનું મંગલ આજના દિવસની સાથે જરૂરનું જાણી તે મંગલાં ચરણ કર્યું છે. બહિષ્કાર કરીને સંશુકત એવા ઓંકારનું પુરૂષ ધ્યાન કરે છે, ઓંકાર એ પ્રણવ એટલે ધ્યાનનું બીજ છે. તે પ્રણવ આખા જગતનું એક સ્વરૂપ છે અથવા ત્રણ લોક તેમાં સમાય જાય છે. જગતના સકલ સ્વરૂપને વિચાર બિંદુએ કરીને સહિત યોગીઓ ધ્યાનમાં ધ્યેય રૂપે ધારણ કરે છે પણ ત્રણ લોકનું ધ્યાન યોગીઓ કરે છે એમ માનવામાં અનેક શંકા છે, ત્રણ લોકમાં ઘણા પદાર્થ છે, તેનું ધ્યાન કરવાથી તો અનેક કલ્પના કરવી પડે અને તેથી ધ્યાન વિકાર રૂપે થઈ જાય પણ સરલસ્વરૂપની આત્મા સાથે એક્યતા કરી યોગીઓ ઓંકારનું ધ્યાન કરે છે, તેથી ઓંકારનું ધ્યાન એક્યતા (સંપ) ને સુચવે છે.

સકલ પદાર્થને તાદ્રશ્ય રૂપ જોઈને ઓંકારનું ધ્યાન કરનારાઓ કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. જેવી રીતે ત્રણે લોકની એક્યતા ઓંકારમાં થયેલી છે. તેવીજ એક્યતા આપણામાં થવી જોઈએ તો ધ્યાનથી યોગી પુરૂષો જેમ પરમાનંદ રૂપ આનંદ મગ્ન રહે છે, તેમ આપણે સર્વે આનંદ મગ્ન રહી શકીએ. તે સાથે કહેવાની જરૂર છે કે એવો કાંઈ નીચમ નથી. કે જે માણસ જે સ્થિતિ એ પહોંચે હોય તેજ તે વાતનું સ્વરૂપ બીજાના કડા શકે, જે કે જેણે પ્રાપ્ત કરેલ હોય તેજ તે બતાવી શકે એમ જે આપણે સ્વીકાર કરીશું તો મોક્ષનું કે બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનકનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તેવા આ ચોથા પાંચમા છઠા ગુણસ્થાનક બાળા પ્રાપ્ત થયેનાથી બિન અનુભવેલા સ્વરૂપને પણ કહેવાનું ઉદ્યમી થાય છે.

સંપ માટે વક્તા શ્રોતાનું કર્તવ્ય.

સંપ એ સ્વરૂપનો જે કે આપણામાં અભાવ છે તેપણ તે જરૂરનો છે એમ માની કહેવાને માટે જે હિતસહ થયો છે તે ગંરવ્યાજબી ગણાયો નહિ.

શ્રાતાઓએ સંપ વિષયનું શ્રવણ કરવાને સંપ વાળા થવું જોઈએ તમારા મન વચન કાયાને વશ કરજો ને જે કંઈ સાંભળો તેનું તમે તમારે માટેજ મનન કરજો. તમારા માટેજ બોલજો અને તમારાજ માટે ક્રિયા માં લાવજો. આત્મી ત્રીકરણની એકયતા અગાઉથી થવાની જરૂર છે. આ પ્રમાણે નહિ હોય તો તમારું શ્રવણ તમારે માટે નહિ થાય પણ બીજાઓને માટે ઘટાવશે તેથી તમે તમારી સ્થિતિ દર્શક નહીં બની શકો. આ અમુક માટે કહ્યું, આ અમુક માટે કહ્યું, એમ ભાગો પાડવાથી સાંભળેલું તમારા માટે કંઈ પણ રહેશે નહીં તેથી જે સાંભળો તે આ પાશુજ માટે છે એમ સમજી બીજાની ઉપાધિ કરશો નહિ અને મળેલો લાભ ગુમાવશો નહિ, પ્રતિકુળતા જ્યાં હોય છે ત્યાં વગર મહેનતે સંપ વાળા થઈ જઈએ છાએ અને સાનુકુળતા મળે છે ત્યાં આપણે સંપ વાળા થઈ શકતા નથી.

સંપની અનુકુળતા નિર્ણયક બને છે.

પુર્વે જ્યારે પ્રતિકુળતા અને કષ્ટ આવતાં ત્યારે આપણે આપણા લલને માટે અને હકોને માટે એક રૂપ થઈને લડતા, અને પ્રાણનો પણ ક્ષય કરતાં, પરંતુ આપણા હકો અને સ્વાર્થનો નાશ કરતા નહિ. જ્યારે હાલ પ્રતિકુળતાનો નાશ થયો છે, અને સાનુકુળતાનો લાભ થયો છે ત્યારે તમે એટલા પ્રમાદી થઈ ગયા છો કે તમે બીજાનું તો શું પણ તમારું પાતાનું શ્રેય કરી શકતા નથી.

સંપ એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ છે કે સંપ એ બે અક્ષરોથી એ શબ્દ બનેલો છે, પા રક્ષણે ધાતુ છે, સં ઉપસર્ગ છે, તેનો અર્થ સમયક પોતિ યઃ સં સપઃ સમયક પ્રકારે રક્ષણ કરે તે સંપ કહેવાય છે. તેના અભાવમાં જે કુસંપ શબ્દ વાપરીએ છીએ તેમાં જે સંપના અભાવની માન્યતા હોય તો તે આપણી ભુલ છે જુઓ જુવ નો અભાવ તે અજીવ કહીએ છીએ, જીવના અભાવમાં અજીવ વપરાય છે તેમ સંપના અભાવમાં અસંપ વપરાવાને બદલે કુસંપ વાપરવામાં કંઈ પણ રહસ્ય છે, કુસંપમાં પણ સંપ છે એમ સમજવું માત્ર જે માં તમારું તથા બીજાઓનું ભલું થતું નથી તેને કુસંપ કહેવાય છે, અને જેથી બધાનું ભલું થાય છે તે સંપ કહેવાય છે, અને જેમાંથી સંપ

ભહુજ થાય છે તેને આપણે સુસંપ શબ્દે કહીને બોલાવીએ તો વધારે ઉત્તમ કહેવાય.

કુસંપ પણ ઐક્યતા રૂપ છે.

નકારા કામ કરનારા પણ ઘણા લેગા થઇને કોઈ કાર્ય કરે છે, ત્યાં પણ ઐક્યતાની જરૂર પડે છે, અને તે ઐક્યતાને કુસંપ કહેવાય છે સંપ ની જે વ્યાખ્યા છે તેમાં સમ્યક પ્રકારે રક્ષણપાણું છે, મનનું વચનનું કાયાનું, ધર્મનું અને આત્માનું રક્ષણ કરનાર સંપ છે, મન વચન કાયા ધર્મ અને આત્માની જે એકતા તેજ સંપ રૂપ છે જે થી મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, માટે મન વચન કાયાની એકતા આપણે નથી કરી શકતા તેજ આપણી ભુલ થાય છે. સામાન્ય મંદવાડનું કોઈને પુછવામાં આવે ત્યારે તાવ આવે છે એમ જવાબ મળે છે. તેના જવાબમાં તેની દવા પણ અમુક અડસટે નિદાન કર્યા સિવાય અનેક તાવની દવામાંથી ગમે તે એક દવા કહી દેવામાં આવે છે, સંપ જોઈએ સંપ જોઈએ, એવો ધ્વની આ આખા આર્યાવર્તમાં થઈ રહ્યો છે. સંપ ને માટે લેજો લખાય છે. ઘણી વખત વક્તાએ બોલે છે સંપને ઈચ્છનારા પણ સંપને માટે ખુમો પાડે છે, જો સંપ હોય તો કોઈપણ કાર્યનો વિનાશ થાય નહિ, એમ પણ સચોટ કહેવામાં આવે છે, આ બધી ક્રીયા ચિકિત્સા વગર કરવામાં આવે છે, પણ જો નિદાન પુર્વક કરવામાં આવે તો કુસંપ ટળીને ઘણા વખત અગાઉથી સંપ થઈ ગયો હોત માટે અનેક ઉદ્યમ કરતાં આપણામાં સંપ કેમ નથી આવતો તેનું નિદાન વિચારીએ.

મહત્વાકાંક્ષીપણું.

જ્યાં સુધી મહત્વાકાંક્ષીપણું આપણા દરેકમાંથી ગયું નથી ત્યાં સુધી સંપ થવાનો નથી. બાલકથી તે વૃદ્ધ પર્યંત દરેકને મોટાઈ જોઈએ છીએ. પાંચ બાલકમાં પણ એક કહેશે કે હું મોટો, મોટાઈ કોઈને નથી ગમતી એમ નથી. તમે સાંભળ્યું પણ હશે કે માત્ર વિવેકની ખાતર કોઈ પણ મંડળના અધિપતિ એમ કહે છે કે હું રાંક અને તૃણવત છું. જે માન મને આપો છો તેને હું લાયક નથી, હું તો પામર છું. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે ખરું પણ જો એ હૃદયનાં શબ્દો હોય તો તેનો લાલ ઘણો થાય, પણ એવા બોલનારની જો ઈચ્છા પુરી ન પડે

તો તેઓજ જેમ મ્યાનમાંથી તલવાર નીકળે તેમ મુખમાંથી એવા વચન કાઢે છે કે તેથી મોટા અનર્થનું કારણ થઈ પડે છે. તલવારના તેજથી ભયભીત થઈ લોકો અંતઃ જાય છે તેમ મોટાની સેહમાં દળાઈ પોતાની ઈચ્છાને પ્રતીકુળ હાજીહાપણું સ્વીકારવું પડે છે, એ આપણી ખરી નિર્માલ્યતાનું લક્ષણ છે.

મહત્વાકાંક્ષાને લીધે આપણે હારી ગયા છીએ, કોઈ કહે કે અમુક કાર્ય કેમ નથી કરતાં? તો ઉત્તરમાં કહેવામાં આવે છે કે ગમે તેટલું કરીયે તો પણ લોકો કદી જશ આપે છે? મતલબ કે જશના ભુજ્યા હોય છે, આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે આપણે જે કંઈ કરીએ છીએ તે જશને માટે કરીએ છીએ પણ લોકહિતને માટે કરતા નથી, અને જ્યારે મહત્વાકાંક્ષીપણાની દૃષ્ટિ પાર પડતી નથી ત્યારે આપણામાં ઈર્ષા પિશાચી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જેમ અગ્નિથી કાષ્ટનો નાશ થાય છે તેવીજ રીતે ઈર્ષાથી આપણામાં સંપનો વનાશ થાય છે, અને તેથી સ્વેચ્છા પાર પાડવાને માટે કુસંપનો માર્ગ સ્વીકારીએ છીએ, અને આપણી એક દ્રોહીને ખીજની બે દ્રોહીએ છીએ.

પ્રાહ્મણનું દ્રષ્ટાંત.

એક પ્રાહ્મણ એક કુંપડીમાં રહેતો હતો, તેની સામે એક ભવ્ય હવેલી હતી. હવે આ પ્રાહ્મણ રોજ હવેલી જોઈને ઈર્ષાથી ખડી જતો હતો. તેને એમ થતું હતું કે કાંતો આ હવેલીમાં આજ લાગે અથવા તો મારું કુંપડું હવેલી જેવું થઈ જાય. આ ઈર્ષાથી તે ચિંતામાં સુકાઈ ગયો, ત્યારે એક દિવસે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે તમે કેમ સુકાતા જાઓ છો; તમોને શી પ્રીતર છે, પ્રાહ્મણે કહ્યું કે તું શું સમજે? સ્ત્રીએ કહ્યું કે હું સમજતી તો નથી પણ તમે સમજાવો તો સમજીશ. પ્રાહ્મણે કહ્યું કે હવે સમજ આ જે સામી શેઠ ના હવેલી છે, તે જોઈને મારું હૃદય ખળીને ખાખ થઈ જાય છે કે તે મારાથી મોટો કેમ? સ્ત્રીએ કહ્યું કે એમ શા માટે કરો છો, એના પુન્યથી એને હવેલી થઈ છે, તમારે શા માટે તેની ઈર્ષા કરવી જોઈએ, સ્ત્રીના આ વચન સાંભળીને તે પ્રાહ્મણ તેણીના પર શુસ્સે થયો, પછી તે એક દેવી પાસે જઈને લાંઘણ કરીને બેઠો અને ત્રણદિવસે દેવીએ જ્યારે કારણ પુછ્યું ત્યારે તેણે તે હવેલીવાળાથી પોતે અધક થવાને અથવા તે એાછો થાય એમ માગણી કરી, યજ્ઞે કહ્યું કે તેના પુન્યપ્રબળ છે.

માટે એમતો નહિ થાય પણ તું જે ઇચ્છીશ તે તને મળશે ને તે વાણીયાને તારાથી ગમશે લાલ થશે. એ વાત કબુલ કરીને તે બ્રાહ્મણે એવી ઇચ્છા કરી કે મારે ત્રણ ભોંયવાળી હુવેલી થઈ જાય તો તેને ત્રણ ભોંયવાળી હુવેલી થઈ ગઈ. પછી એક ઓરડામાં એક એક ફૂલો થઈ જાય એમ તેણે કહ્યું એટલે વાણીયાના દરેક ઓરડામાં ગમે ફૂલો થઈ ગયા, પછી તેણે કહ્યું કે મારી એક આંખ પુટી જાય એટલે તેની એક કુટી અને વાણીયાની બે પુટી આવી રીતે આપણે મહત્વાકાંક્ષીપણાને લઈને એક ફેડીને બીજાની બે ફેડીએ છીએ, માફ ગમે તેટલું બગડે, ગમે તેટલું નુકશાન થાય તો પણ હું તો તેનું ભુંડું કડું ત્યારેજ માફ નામ દેવદત્ત. આવા દુર્ગુણ રૂપી રોગથી જ્યાં સુધી આપણે ગળીએ છીએ ત્યાં સુધી સંપત્તિ મારે આપણે બોલી બોલીને તથા લખી લખીને થાકી જઈશું તોપણ આપણામાં કદી સંપ થશે નહિ.

લઘુતાની મહત્વતા.

મહત્વાકાંક્ષી પણાનો નાશ લઘુતાથી થાય છે. લઘુતા શી ચીજ છે તથા લઘુતાથી શો લાલ છે તે સમજવા પછીજ તેને મારે પ્રયત્ન કરાય છે જો મોટા થવું હોય તો મંત્ર તંત્ર કરવાને સ્મશાનમાં જવાની જરૂર નથી, કંઈ માનતા કરવા જરૂર નથી, દેવ દેવલાને પૂજવાની જરૂર નથી યશકે મોટાઈને મંત્ર તો માત્ર લઘુતાજ છે, તમે જેમ નાના બનશો તેમતેમ તમે મોટા ગણાશો, જેમ ચિદાનંદજીએ કહ્યું છે કે ચંદ્ર સુર્ય મોટા છે તો તેને ગ્રહણ થાય છે પણ તારાઓનું ગ્રહણ કદી થતું નથી, કોઈ એમ નથી કહેતો કે તારે માથે લાગું, પણ તારે પગે લાગું એમ બધા કહે છે કારણ કે ચરણ લઘુ છે, તો તેને સૌ નમન કરે છે. પુર્ણિમાના ચંદ્રમાને કોઈ જોતું નથી, બીજાનો ચંદ્ર નાનો હોય છે, કીડી નાનામાં નાની છે તેથી ગમે તેવી રસવતી તૈયાર કરી હોય તો સૌથી પહેલાં તેનો સ્વાદ કીડીને મળશે અને મોટાઓ ફાંફા મારશે. જ્યારે રાજા કોઈપર કરડી નજરવાળો થાય છે ત્યારે તેના કાન કે નાક કાપે છે, પણ પગ નથી કાપતા, બાળક કાન તાણે મુછો મરડે, માથામાં મારે તો પણ આપણે રાજ થઈએ છીએ અને માનીએ છીએ કે બાળક ડાહ્યો થયો. આવી આવી ચેષ્ટા નાનપણમાં થાય છે પણ જો મોટાપણે તેમ કરવામાં આવે તો કેવા અનર્થ થાય તે

તમે વિચારી જોશો. નાના બાળકને અંતઃપુરમાં જતાં કોઈ અટકાવતું નથી અને રાણીઓ સ્નેહથી તેને રમાડે છે પણ જ્યારે મોટો થાય છે ત્યારે તેને કોઈ જવા દેતું નથી અને જાય તો શિરચ્છેદ જેવા કષ્ટમાં આવવું પડે છે. બાળક નાનો હોય છે ત્યારે તેની સંભાળ સહુ કોઈ રાખે છે, માઆપ અને ભાઈઓ તેની સંભાળ લે છે, હજી કેમ આવ્યો નહિ એમ સહુ કોઈ તેની પ્રીત કરે છે પણ જ્યારે તે મોટો થાય છે ત્યારે તેની કોઈ ચિંતા કરતું નથી. મોટાઈને લીધેજ બધી જવાબદારી આવી પડે છે માટે જે સુખ છે તે લઘુતામાંજ છે એમ જ્યારે સમજાય ત્યારે મહત્વાકાંક્ષીપણાનો ત્યાગ થઈ શકે.

મોટાઈ આપોઆપ મળે છે. જે મોટાઈ પોતામાં શુણ્ણ વધવાથી સહજ પ્રાપ્ત છે તે મોટાઈની લોકો તરફથી આશા રાખવામાં આવે તે ભુલ છે. જેમ જેમ મોટાઈ ઘટાડશો તેમ તેમ લોકો તમને મોટા ગણુ-શે. પણ તમે પોતેજ મોટાઈની ઇચ્છા કરશો તો તમારી મોટાઈનો નાશ તમેજ કરી નાખશો. જે દરેક માણસ લઘુતા ઇચ્છે તો મહત્વાકાંક્ષીપણું અને ઈર્ષાનો નાશ થઈ જાય.

સ્પષ્ટ બોલવામાં સંપ.

સંપની ઉત્પત્તિ બીજી રીતે યથાર્થ બોલવાથી થાય છે કેમકે એવું વાક્ય છે કે, આહારે વ્યવહારેચ સ્પષ્ટ વક્તા સુખીમવેત્ આહારમાં અને વ્ય-વહારમાં સ્પષ્ટ વક્તા છે તે સુખી થાય છે, જ્યાં સુધી મીઠું મીઠું બોલો છો ત્યાં સુધી તમે તમારો નાશ કરો છો, અને બીજાનો પણ નાશ કરો છો, જમવામાં ખરું નહિ બોલો તો તમેજ ભુખ્યા રહેશો.

હાજીહાપણું.

ખંડુધા સમગ્ર આર્યાવર્તમાં અને આપણામાં હાજીહાનો દુર્ગુણ એટલો બધો વધી ગયો છે કે સ્પષ્ટવક્તાપણું દેખાતુંજ નથી. સ્પષ્ટ વક્તા પણાના અભાવને લીધે કેટલીએક વાર આપણે અણુગમતી વાતને માટે હાજીહા લખવી પડે છે, અને તેથી સારા માણસની ભૂલનો સુધારો થતો નથી. અને તેમ થવાથી કુસંપમા વધારો થાય છે. એવા હાજીહા માણસો એમ કહે છે કે મોટા માણસ આગળ ખરું કહેવાય નહિ, તેથી આ ઠીક નથી એમ પછવાડે બોલે છે. આ બોલવું જો ત્યાંજ

સ્પષ્ટપણે બોલતા હોય તો હાજીડા પણાનું માફું પરિણામ આપણે
 જોવાનો વખત આવે નહિ. પણ પાછળ બોલવાથી ભુલ સુધરતી નથી
 પરંતુ તે નીંદા માનવામાં આવે છે. અને તેથી ભુલ કરનાર માણસ સાં-
 ભળી ચીડાઈને કુસંપને માર્ગે દારવાય છે માટે સ્પષ્ટ વક્તા
 થવાની જરૂર છે.

આપ્રિયસ્ય પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા દુર્લભ એટલે કે ભલે પથ્ય પણ અપ્રિય
 વચનના કહેનારા અને સાંભળનારા થોડા છે. તેવા સાંભળનારા થોડા હોય
 તો ભલે પરંતુ તેવા કહેનારા તો હોવાજ નોઈએ. જોટી પ્રશંસા અને
 હાજીડાને લીધેજ કુસંપના કટુક ફલ આપણને ભોગવવાં પડે છે. જ્યાં
 સુધી સ્પષ્ટ વક્તા નથી થયા ત્યાં સુધી તમે કદી પણ કોઈનું ભલું કરી
 શકશો નહિ. રાજા હોય અથવા વૈદ્ય હોય નો પણ તેઓની શેઠમાં નહિ દુષ્કાતાં
 ખરું બોલવું નોઈએ, અને તેથી તેવખને પોતાના માથે આવી પડવાના
 સંકટનો જોખ્યાલ કરશો તો તમે કદી યથાર્થ બોલી શકશો નહિ. અને
 યથાર્થ નહીં બોલાય ત્યાં સુધી સંપ કરાવવામાં આગલ થઈ શકશો નહીં.

તમે તમારોજ વિશ્વસઘાત કરો છો, તમારાજ હૃદયને છેતરો છો,
 ધર્મ બ્રષ્ટ થાઓ છો, સંપનો નાશ કરવામાં અંગારા રૂપ થાઓ છો,
 પણ જો સ્પષ્ટ વક્તા થાઓ તો ભુલ રહેજ ક્યાંથી ? જો ભુલને ઉ-તે-
 જનન ન હોય તો ભુલ રહેવાજ ક્યાંથી પામે ? અને એમ થવાથી
 જોટી મોટાઈની વધી ગએલી ટેવ આપોઆપ નાશ પામે.

દરેક ધર્મ સંપને સૂચવે છે.

ધર્મના નામે આપણે આજગતમાં ઠગાઈએ છીએ, શબ્દની મારામારીમાં
 આપણું સર્વસ્વ જાય છે. ધર્મ શબ્દની જો સામાન્ય વ્યાખ્યા કરી જોશો અને
 તે વ્યાખ્યા તમારામાં કેટલે અંશે લેખ્ય છે તેનો જો તમે વિચાર કરશો
 તો તમે તમારી મેળેજ સમજી શકશો. દુર્ગતૌ પતતાઃ જતૂન ધારયાતિ.
 યઃ સ ધર્મઃ દુર્ગતિમાં પડતા જીવોની જે રક્ષા કરે તે ધર્મ છે એ દર્શન
 નો દરેક શાસ્ત્રો તપાસશે તો કોઈ પણ દર્શનથી એમ નહિ નીકળે કે
 આપણે એક બીજાના ધર્મની નિંદા કરીએ, અથવા એક બી

જાના ધર્મને વગોવિચ્છે ધર્મના નામે કલેશ કંકાસ
 કે રાગદ્વેષમાં સદા ગરકાવ રહીએ તોજ આપણે ધર્મી કહેવાઈએ ? અને
 એથી આપણું કલ્યાણ થાય ! દરેક ધર્મમાં કહ્યું છે કે જો શાંતિ, અકલેશ,
 રાગ દ્વેષનો ત્યાગ, સર્વ જીવો પર મૈત્રીભાવ હોય તોજ તે ધર્મી થઈ
 શકે છે, અને તોજ તેનું કલ્યાણ થાય છે. હવે તમે શું કરો છો તેનો
 ખ્યાલ કરો ? ધર્મના નામે તમે મારામારી કરો છો, કોટે ચડો છો, એક
 બીજાના ધર્મ વગોવી બીજાના ધર્મની હાની કરીનેજ તમે પોતાના ધર્મની
 ઉન્નતિ માને છો. અને તેમ કરવામાં સદા અનેક પ્રયત્નની જાળ
 શું થવી પડે છે. હજારો રૂપિયાની ખુવારી ધર્મ કલેશમાં થાય છે અને તે
 વર્તમાન કાળમાં ધર્મીઓમાં જોવામાં આવે છે અને કજીઆથીજ અમે
 ધર્મી છીએ એમ માને છે. આવી રીતે માની લીધેલો ધર્મ શું તમોને
 મોક્ષ આપશે ? અને પુવોક્ત વ્યુત્પત્તિ આવા કત્યોથી સાર્થક થશે ? વિ
 ચારો કે તમેતમારા તીર્થંકરોના વચનોનોજ અનાદર કરો છો અને તીર્થં
 કર જે કહી ગયા છે કે, સર્વો જાવ કરું, શાસન રાસ એટલે સર્વ જીવોને
 શાસનના રસીક કરવા જોઈએ તેના ગદલામાં આપણી કુસંપ જનક પ્રવૃ
 ત્તિથી આપણે બીજાઓને વિમુખ કરીએ છીએ.

તમારી મારામારીમાં તમારો થઈને ત્રીજો ફાવી જાય છે. જો કે
 કોઈ વખત વિચારના ફેરફારને લીધે અમુક બંધારણમાં અને તત્વ
 માં ફેર હોય છે, તો પણ એક ફેરથી બધો ફેર માની લેવો તે કુસંપના
 કારણ રૂપ છે. ઉદાહરણ તરીકે જ્યારે કોઈ માણસને તમે ચારે આંગ
 બીજાના નામ પુછશો ત્યારે તે તર્જનિ, મધ્યમા, અનામિકા અને કનિ
 ણ્ટિકા એવા નામ આપશે. હવે ધારો કે નેમાં કનિણ્ટિકાના નામ માટે વાંધો
 પડ્યો, અને કહેવામાં આવ્યું કે અમે તો અનામિકા ને પણ કનિણ્ટિકાના
 અભાવે કનિણ્ટિકા કહીએ છીએ તેથી છેલ્લી આંગળીનેજ કનિણ્ટિકા કેમ કહી
 શકાય ? આ એક આંગળીની તકરાર એક બાજુ રાખી જો તમે બીજી ત્રણ
 આંગળીમાં એક્યતા પ્રાપ્ત કરશો એટલે એક આંગળીની તકરાર પરીણામે
 આપો આપ નષ્ટ થશે. એક આંગળીની તકરારને માટે જેમ આપો
 હાથ ખોટો કહેવામાં આવે છે તેમ ન માનતાં ધર્મના અમુક ફેરફારને
 લીધે જેટલે અંશે સદાને માટે મળતા રહીએ તો જે લેદ રહેલ જણાય
 છે તે પરીણામે આપોઆપ નષ્ટ થઈ જાય છે, પણ જો એક વાંધાથી
 આપા વાંધાવાળા બનીને જરા અંશે પણ મળતા ન રહે અને ન્યારા

ન્યારા રહેશે તથા થશે તો ધર્મનાં નામે તમારી પાયમાલી થવાનો પ્રસંગ આવશે, આ વિચારો જ્યાં સુધી તમારામાંથી નથી ગયા ત્યાં સુધી તમારે બોલવું જ નહિ કે સંપ જોઈએ સંપ જોઈએ? પણ એથી વિપરત રીતે તક્યાર રહેશે તો વગર મહેનતે સંપ થશે.

શબ્દની મારામારી.

શબ્દની મારામારી પણ આપણે નજરે જોઈએ છીએ. બીજાના ધરનો જો તમે નાશ કરવા જશો તો તમારે સમજવું કે તમે તમારાજ ધરનો નાશ કરવા તૈયાર થયા છો. તમે એમ સમજો છો કે અમારા ધર્મની રક્ષાને માટે અમે બીજાનું ખંડન કરીએ છીએ, પણ તે ખોટું છે. તમે કહેનારા એક છે પણ તમોને કહેનારા અનેક થશે, જો તમે દરેક ધર્મ ઉપર તમારું ધર્મની રક્ષા માટે આક્ષેપ કરશો તો બધા ધર્મના હુમલાથી તમારું ધર્મનો વિનાશ થઈ જશે. આ સ્થળે તમારી માન્યતા એમ થાય કે પુર્વાચાર્યોએ શાસનમાં અનેક સ્થળે ખંડન મંડન કરેલ છે તો તે શું સમજતા ન હતા? પણ તમારે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તમે તેમની શક્તિને લાયક નથી, જેમ તેમનામાં ખંડન કરવાની શક્તિ હતી તેમ અનેક સલા અને સમુદ્ધમાં સ્વધર્મનું પ્રતિપાદન કરી ધર્મ વધારવાની અને બોલતા બંધ કરી દેવાની તેઓની શક્તિ હતી! તેથી તે જેમ કરતા તે સ્થિતિને આપણે પારખ્યા છીએ કે નહિ? તે વિચાર કર્યા સિવાય જો શબ્દની મારામારીની ટેવ નહિ મુકે તો વાણીઆની પેઠે તમારું ખીચડી કાચી જ રહેવાની છે! અને તમારું પેટ ભરાવાનું નથી. એટલે તમે શાંતિથી જમી શકો તેમ નથી.

વાણીયાનું દ્રષ્ટાંત.

એક વાણીયાને ગામ જતાં માર્ગમાં ગામ આગ્યું ત્યાં ખીચડી લઈ એક ડોશીને ઘરે ગયો અને ડોશીને આજીજી કરી ખીચડી રાંધવા આપી પોતે ઓશરીમાં બેઠો, તે વખતે ડોશીના કુળીમાં મજબુત લેંસ જોઈને તથા ખડકીનું દ્વાર નાનું જોઈને તે બોલ્યો કે ડોશીમા લેંસ મરી જશે તો આ બારણેથી કેમ નીકળશે? ડોશીએ કહ્યું કે દીકરા! હું તારી ખીચડી રાંધી આપું છું ને તું મારી લેંસને શા માટે મારે છે? વાણી-આએ કહ્યું કે મા! હું ભુલી ગયો, વળી થોડીક વાર થઈ એટલે પેલી

ગોખાનામાં જોડેલી (જીભ)થી રહેવાયું નહિ તેથી પુછ્યું કે ડોશી મા ? આ પારણામાં કાણ સુતું છે ! ડોશીએ કહ્યું એ મારા દીકરાનો દીકરો છે, તેણે કહ્યું કે ડોશીમા ! તમારો દીકરો ક્યાં છે ? ડોશીએ કહ્યું કે પરદેશ ગયો છે. વાણીઆએ કહ્યું કે કાંઈ કાગળ પત્ર છે કે ? ડોશીએ કહ્યું કે હમણા પંદર દિવસ થયાં કાગળ નથી. વળી વાણીઆએ બોલ્યો કે ડોશીમા ! એ તમારો દિકરો મરી ગયો હશે તો ? આ સાંભળીને હવે ડોશીથી રહે વાયું નહિ અને તે બોલી મારા રોયા ? હું તારી ખીચડી સંધી દઉં છું અને તું મારા દિકરાને મારે છે ? લે તારી ખીચડી ? એમ કહી હાંડલું ઉપાડ્યું. વાણીઆએ પોતાની પછેડીમાં તે કાચી ખીચડી લીધી અને બજારમાં ચાલ્યો કોઈએ પુછ્યું કે આ શું દપકે છે ત્યારે વાણીએ જવાબ આપ્યો કે એતો જીભનો રસ ચૂસે છે.

જેમ તે વાણીઆ કાચી ખીચડીએ ગયો તેમ જ્યાં સુધી તમારામાંથી શબ્દની મારામારી જશે નહિ ત્યાં સુધી સંપ તમારામાં આવશે નહિ એને કુસંપનો રસ ચુસ્યા કરશે.

સંપ સુચક શબ્દો.

આપણે જે જે શબ્દો બોલીએ છીએ તેનો અર્થ આપણેજ સમજતા નથી. સંઘ, ન્યાત ગચ્છ, શરીર એમ શબ્દો બોલાય છે, પણ જે અર્થ સમજાતો હોય તો તકરાર થાય નહિ, જેટલા સમુદાયને તમે સંઘ કહો છો તેના દરેક વ્યક્તિના નામ જુદા છે છતાં તે એકઠા થાય છે ત્યારેજ સંઘ કહેવાય છે અને ખીજી રીતે અર્થ કરીએ તો સંપનેજ સંઘ કહી શકાય છે. જ્ઞાતિ શબ્દ પણ એમજ સુચવે છે કે જ્ઞાતિ માંહેની કોઈ પણ વ્યક્તિનું જ્ઞાતિ એવું નામ નથી, જેટલે સમુદાયની એક સત્તાનું નામજ જ્ઞાતી છે. શરીરના દરેક અવયવોમાં શરીર એવું નામ કોઈનું નથી પણ દરેક અવયવો જ્યારે અવયવી રૂપે એકત્ર થાય છે ત્યારે તે એકત્રનેજ શરીર કહેવાય છે સંઘનો પર્યાય સંપ છે, શરીરનો અર્થ સંપ છે માટે બધા અંગનો સંપ નથી ત્યાં સુધી સંઘ કે જ્ઞાતિમાં સંપ નથી અને ત્યાં સુધી તેમાં એ શબ્દો ઘટી શકતા નથી અને એક અવયવનું અગ્રેય ઇચ્છવાથી તે સમગ્ર શરીરનું અગ્રેય થાય છે તે આ નિયોના કલ્પિત પણ સંપ સુચક દ્રષ્ટાંતથી જોવાશે.

શરીરનું દ્રષ્ટાંત

એક વખતે શરીરના દરેક અવયવો હાથ પગ કાન નાક અને મોઢાએ મળીને એવો વિચાર કર્યો કે આપણે બધા આખો દિવસ જુદી જુદી રીતે મેહેનત કરીએ છીએ અને આપણી મેહેનતનો લાભ એકલું પેટ લઈ જાય છે, માટે આજથી આપણે દેવા દેવા વગર પટની શા સાફ સજુરી કરવી જોઈએ ? આજથી નકી કરો કે આપણે પારકાને માટે કાંઈ કરવું નહિ આવો સંકલ્પ કરીને બધાં અવયવો પોતપોતાનું કામ મુકી શાંત થઈને બેઠાં આંખો મીંચી દીધી. કાનમાં પુમડા નાખ્યા હાથ ઉંચો કરવો બંધ કર્યો, હાલવા ચાલવાની ક્રિયા બંધ થઈ, અને મોઢું પણ બંધ કરી દીધું એમ બધા અવયવો શાંત થઈને સમાધી લગાવીને બેસી ગયાં. પરંતુ ત્રણ દિવસે અંગેઅંગ સર્વે શક્તિહીન થવાથી પેટ પોતાને માટેજ મેહેનત કરે છે તેમ સમજી શક્યાં, અને ડાહ્યા થઈ પોત પોતાને કામે લાગી ગયાં. આ કલ્પના ઉપરથી આપણે સમજવાનું છે કે સર્વના લલામાં આપણું લલું છે અને આપણા પરીશ્રમનો લાભ બીજાને લેતાં આપણે જ્યાં સુધી નહિ જોઈ શકીએ ત્યાં સુધી અવયવોની જેમ તમારી દુર્દશા થશે. પણ જ્યારે તમે એમ સમજશો કે અમે અવયવી છીએ અને આ સર્વ અમારા અવયવો છે ત્યારેજ ઐક્યતા જળવાશે અને એ ઐક્યતાનો જ્યારે નાશ થશે ત્યારે તમારું કોઈ નથી એમ સમજશો. નિઘણીઆતા થઈ પોત મુકશો તો પણ તમારું કોઈ નહિ હોવાથી તમારી તરફ કોઈ ધ્યાન નહિ આવશે.

સમુદાયની ઐક્યતા.

સમુદાયની ઐક્યતા શું નથી કરતી ? એક તાંતણો હોય તો તે ત્રુટી જાય છે પણ તેજ તંતુઓના સમૂહથી મોટા મોટા હાથી બંધાય છે, એક તંતુથી તમારા શરીરનું રક્ષણ નહિ થાય પણ તંતુ સમુદાય રૂપ પડથી તમારા શરીરનું રક્ષણ થશે. કીડીનાનામાં નાનો જીવ છે પણ જો તેનો સમુદાય એકઠો થાય તો મોટા મોટા ફણીધરને પણ તોળા પો કરવેછે. ઇંટ ચૂનો અને લાકડા જ્યાં સુધી જુદા જુદા હોય છે ત્યાં સુધી કાંઈ પણ કરી શકતા નથી પણ જ્યારે તે એકઠા થાય છે ત્યારે મોટા મોટા મહેલ તેનાથી થઈ શકે છે કે જે મહેલમાં તમે સર્વદા શાંતિથી સુખ ભોગવી શકો છો.

ઈંટ ચુનાના બંધાએલા ગઢથી મોટા રાજ્યનું રક્ષણ થઈ શકે છે તમે જુઓ કે નિર્જીવની ઐક્યતામાં આટલી શક્તિ છે તો સજીવનની ઐક્યતા વડે તમે શું ન કરી શકો! અને શું ન બની શકે? પણ માત્ર તમારા પ્રમાદને લીધેજ તમે સંપને ગુમાવી બેઠા છો છતાં તમે સંપની ઈચ્છા કરો છો એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય છે!

અક્ષરોની ઐક્યતા—ક બ ગ ઘ એવા અક્ષરો જો જુદા જુદા હોય તો તેનાથી કંઈ કામ નથી થતું પણ તે અક્ષરોના સુસંપથી મહાન શાસ્ત્રો રચાય છે, તે અક્ષરોના સંપથી ધર્મસ્તુતિ થાય છે પણ જો તે અક્ષરો સુસંપ રૂપે ગોઠવ્યા હોય તોજ તેમ થઈ શકે છે.

પરમાણુની ઐક્યતા—પરમાણુ જ્યાં સુધી એક હોય છે ત્યાં સુધી પરમ-આણું કહેવાય છે પણ તે સમુદાય સાથે મળવાથી પ્રદેશ કહેવાય છે અને તે પરમાણુનો સમુદાય સ્કંધ થાય છે તેમજ જ્યાં સુધી તમે એકલા હોશો ત્યાં સુધી તમે આણું કહેવાશો અને એક રૂપ થશો તો આણું નહિ કહેવાતા એક રૂપ સ્કંધના પ્રદેશ રૂપ કહેવાશો, આ પ્રમાણે થશે તો કે સંપથી થતી તમારી દુર્દશા એક ક્ષણમા નષ્ટ થશે.

નાયકની અપેક્ષા ખોટી છે.

કેટલીએક વખત ગેરસમજથી એમ સમજાય છે અને કહેવાય છે કે સંપ જોઈએ એ વાત તો સાચી છે પણ શું કરીએ કોઈ નાયક નથી માટે કોઈ નાયક હોય તો સંપ થાય, આ વિચાર ભુલ ભરેલા છે મોટું વિકાશીને એસસો તો પણ તમારો કોઈ નાયક થશે નહિ. નાયક ક્યાં નથી થતા પણ નાયક ઉત્પન્ન થાય છે. નાયક કોઈથી સ્થાપન થતા નથી પણ પોતાની ક્રિયાથી સ્થપિત થાય છે. નાયક તે થઈ શકે છે કે જે આત્મભોગ આપી બીજના ભલાને માટે પોતાના સુખને જળાંજલી દઈ પોતાના તન મન ધનનું અર્પણ કરી બીજનાં દુઃખમા ભાગ લેનાર અને સદા બીજનાં સુખે પોતાના જીવનની સાર્થકતા માનનાર અહોનીશ દરેકનું દુઃખ ટાળી સર્વને સુખમાં જોવાની ઈચ્છા ધરાવનાર બાળકથી વૃદ્ધ પર્ણતની એક સરખી સંભાળ રાખનાર હોય છે. જે નાયક પણાને પામ્યાછે તેને કોણ નાયક કરવા ગચ્છે? ગોખલે, દાદાભાઈ, તીલક, વિગેરે આ ભારત વર્ષમાં નાયક ક્યાં નથી થયા પણ પોતાની જાંઘળી તમારા ભલા માટે રાત્રી દિવસ અર્પણ કરી

છે અને કરે છે તેથીજ તમે તેમને નાયક માને છે, માત્ર જહુ'ને લોહી માંસ વાળું ધનાઢય સજીવન પુતળું નાયક તરીકે બેસાડી દેશો તો તે તમારો નાયક થઈ શકશે નહિ, અને તમારું કોઈ લલુ' કરી શકશે નહિ. જો કે સંપનો અર્થ એ છે કે તમે સર્વ સરખા છો એવી દૃષ્ટીથી તમે સર્વને જુઓ તો પણ જો સર્વમાં સમાનતા માની કમની અપેક્ષા નહિ રાખશો તો તેથી પણ સંપને જાળવી શકાશે નહિ.

સંપમાં પણ કમની જરૂરીયાત.

सर्वेपि यत्र नेतारः सर्वे पंडित मानिनः

सर्वे महत्त्व मिच्छन्ति तत्तुंद मवसीदति

જ્યાં સર્વે નેતા થાય, સર્વે પોતાને પંડિત માને અને સર્વ મોટાઈને ધન્ય છે તે સમુદાય દુઃખી થાય; અને તેમાં કદી સંપ થાય નહિ. દાદરના પગથીઆં સરખાં હોય છે છતાં તે ઉંચા નીચા કમથી ગોઠવાય છે ત્યારેજ તેથી ઉપર ચડાય છે, પણ જોતે પગથીઆ સરખાઈનાં અભીમાનથી મારા મારી કરે અને એક એકની ઉપર ન રહે, તો સમાનતા જાળવવાને માટે તે દાદરને જમીન પર સુવાડી દેવો પડે; ને કદી તેના વડે ઉંચે ચડી શકાય નહીં માટે કમ સહીત જો સંપ હશે તોજ તેમાં સુસંપ થશે, અને તેવા સુસંપ માંથી કદી 'કુસંપ' નહિ થાય. કેટલાએક મોટા થનારાઓ હોય છે અને કેટલાએક મોટાઈને જાળવવાની ધન્ય રાખનારા હોય છે; મોટાઈ પામેલા માણસો ધન્ય છે કે અમે હમેશાં મોટા રહીએ, અમારા સામું કોઈ ન બોલે તોજ અમે મોટા કહેવાઈએ, ને તેવી મોટાઈ જાળવવાને પચીસ પચાસ ગઠકબોલાને પોતાની બાજુમાં રાખે છે અને માને છે કે આવા પુરૂષોથી અમે બીજાની સાથે જીતી અમારી મોટાઈનું રક્ષણ કરીશું. પોતાની મોટાઈના રક્ષણ માટે સદા તેઓ હલકા વિચારના ને ટુંકી બુદ્ધિના સામાન્ય માણસના સંગત દોષથી પોતામાં ચત્કિચિત રહેલા સદગુણોનો નાશ કરે છે, અને કુસંગના દોષથી ઉત્તમ પુરૂષો પણ વિક્રિયાને પામી જાય છે ને આ રીતે ઉત્તમતા હારી જવાથી તેને મોટાઈને થોડા વખતમાં પોતાના હાથથી ખોઈ બેસવાનો પ્રસંગ આવે છે જેમ—

કુસંગા સંગ દોષેન સાધ્યો યાંતિ વિક્રિયામ્

एक रात्रि प्रसंगेन काष्ठ घंटा विडंबना

કુસંગ સંગના દોષથી ઉત્તમ પુરૂષો પણ વિક્રિયાને પામી જાય છે, જેમ એક રાત્રિના કુસંગથી ગાયને કાષ્ટ ઘંટાની વિટંબના પ્રાપ્ત થઈ.

ગાયનું દ્રષ્ટાંત

એક વખત એક ગાયે ગધેડાની દોસ્તી કરી કે જે ગધેડો બહુ રૂઢ પુષ્ટ હતો, અને ગાય ઘણી દુર્બળ હતી. આ ઉપરથી ગાયે ગધેડાને પોતે રૂઢપુષ્ટ કેમ છે તેનું કારણ પુછ્યું અને પોતે તેવી થવાને ઇચ્છા બતાવી એટલે ગધેડો તેને પોતાની સાથે લઈ ગયો અને બંને એક ખેતરમાં પડી ચરવા લાગ્યાં. ગધેડાએ પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે મુળપાન ફલ જે આવ્યું તે ખાવા માંડ્યું અને થોડા વખતમાં પેટ ભરાઈ ગયું. આથી પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે કુમળો ભાગ શોધવામાં વખત ખોયો અને તે હજી ભૂખીજ હતી તેવામાં ગધેડો કહ્યું કે હવે હું ધરાઈ ગયો છું અને મને ભુંકણ કરવાની મરજી થઈ છે માટે ચાલો. ગાયે હજી પોતાને ભૂખ હોવાથી થોડો વખત સખર કરવાને આજીજી કરી પરંતુ ગધેડો રહી શક્યો નહિ અને ભુંકતો નાહો તે જાણી ખેતરનો રક્ષક જાગી ઉઠો અને ગાયને પુષ્કલ મારી ડખામાં પુરો. જેથી બીજે દિવસ તેના ધણીએ દંડ આપી તેને છોડાવી અને ડોકમાં લાકડું નાંખી છોડી, જેથી તેની બીજી સખીઓ આ ડોકમાં શું છે તેમ પુછતી ત્યારે તે કહેતી કે એક રાત્રીના કુસંગના ફલ રૂપે આ કાષ્ટ ઘંટા છે. એ રીતે કુસંગથી જાડી થવા જતાં ઉલટી હતી તેથી દુર્બલ થવા વખત આવ્યો અને માર ખાવા ઉપરાંત કાષ્ટ ઘંટાનો ભાર વધ્યો.

તેમજ મોટાઈને ઇચ્છનારા પણ એમ ઇચ્છીએ છીએ કે અમે મારામારી કરીએ, પથરા ફેંકીએ અને આપણો સમુદ્ધ વધારીએ ત્યારેજ અમને સહુ ખોલાવે. મોટાઈને ઇચ્છનારા કદી મોટા થતાજ નથી પણ ઉલટા નાના થાય છે માટે જો મોટાઈ જોતી હોય તો ઉત્તમ પુરૂષોના સંગ માં રહો અને તેમના વિચારનેજ અનુસરો તોજ વગર માગેથી મોટાઈ આપો આપ તમોને પ્રાપ્ત થશે અને પ્રાપ્ત થએલી મોટાઈનો કદી નાશ થશે નહિ.

બધા ધર્મમાં સંપ.

ધર્મ ક્રિયા અને ધર્મ શાસ્ત્રો પણ તમોને શીખવે છે કે સંપ કરો. કોઈ શાસ્ત્ર કે દર્શન એમ નથી કહેતું કે મારામારી કરવાથી તમારું કલ્યાણ થશે દરેક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે રાગદ્વેષને દેશવટો આપશો તોજ તમારું કલ્યાણ થશે. જ્યારે રાગ દ્વેષ જશે અને સ્નેહ તમારામાં દાખલ થશે ત્યારે તમો આપો આપ સંપીલા થશો. પ્રીતી અમુક સ્વાર્થને લીધેજ હોય છે તેથી જ્યાં સુધી તે સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી સંપ રહે છે; રાગની ઉત્પત્તિ પણ તેવીજ છે અને સ્નેહ પણ તેજ સ્વરૂપને ધારણ કરે છે તેથી પવિત્ર પ્રેમ થવાની જરૂર છે નહિ તો તમો જો કે અમુક અંશે સ્નેહ રાગને જીતનારા થશો, તોપણ જ્યાં સુધી દ્રષ્ટી રાગ મટશે નહીં ત્યાં સુધી કદી સંપ થવાનો નથી. ગુણ દોષની પરીક્ષા વિના જે દ્રષ્ટી રાગ થઈ જાય છે તે જ્યાં સુધી થશે ત્યાં સુધી તમારામાં સંપ થશે નહીં, ઉપાશ્રયરાગ, જીનાલયરાગ, ગુરૂરાગ આવા આગ્રહ જનક રાગ તમારામાં હશે ત્યાં સુધી સંપ થવાનો નથી અને જ્યારેદરેક ઉપાશ્રય દરેક દેરાસર અને દરેક ગુરૂ તરફ સમાનદ્રષ્ટી થશે ત્યારેજ તમો સંપનો સ્વાદ આખી શકશો.

વર્તમાન કાળ.

સાંપ્રત કેળવણીથી કેળવાએલા સાક્ષર વર્ગ સંવાદને ઇચ્છે છે, પણ વિવાદને ઇચ્છતા નથી તેથી જ્યાં જ્યાં વિવાદ તેઓ જુએ ત્યાં ત્યાં પોતાની ના પસંદગી જણાવે છે. ખંડન મંડનના પુસ્તકોને હવે કોઈ માન આપતું નથી, એવી કૃતિ કોઈને પસંદ પડતી નથી. માટે હવેથી જો તમે સંવાદના કુમને માન આપશો તો સંપની જાહોજલાલી તમારી મેળેજ તમે જોશો.

સંપની જરૂરીયાત બધાને છે.

જુઓ રાજથી રંક સુધી સંપની સાથે એવી સાંકળ બંધાએલી છે કે જો તેમાં એકજનું અહિત ઇચ્છાય તો સર્વનું અહિત થાય છે. પ્રજા વગર રાજ્ય કેમ ટકે? વ્યાપારી જો દુઃખી હોય તો ગ્રાહક આપો આપ દુઃખી થશે. આ શહેરમાં દરેક ચીજ મળે છે તેનું કારણ ધનાઢય વ્યાપારી છે બીજે તેમ નથી તેનું કારણ એમજ કે ત્યાં વ્યાપારીઓ સુખી નથી. તેવી રીતે તમે કેટલાએક જ્ઞાતિ બંધનથી એવી રીતે બંધાએલ છો કે

વ્યાખ્યાન ૮ મું.

ભાવના.

તા. ૧૭-૮-૦૭

મંગલાચરણ

અજ્ઞાન તિમિરાધાનાં જ્ઞાનાંજન શલાકયા
નેત્ર મુન્મિલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ

ઉપોદ્ધાત.

અમુક માણસને એવી ઈચ્છા થઈ કે મારે એક રૂપીઓ નેઈ
છીએ. એ ઈચ્છાનુસારે તેણે કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન
રવા માંડ્યો અને તેને એક રૂપીઓ મળ્યો. જ્યાં
તેને એક રૂપીઓ મળ્યો ત્યારે રૂ. મેળવવાનો તેનો પ્રયત્ન
સંકેપ થયો એટલે હવે રૂપીઓને માટે તેને પ્રયત્ન કરવાને જરૂર રહી
નહિ. જ્યાંસુધી એ મેલવેલ રૂપીઓ આંદિનો છે કે ખીજનો એમ તેના
જાણવામાં ન આવે ત્યાંસુધી તે રૂપીઓજ છે એમ તે પુર્ણ ખાતરીથી માની
લે છે અને જ્યારે તેને એમ ખબર પડે કે આ રૂપીઓ કથીરનો કે
ખીજ પદાર્થનો છે ત્યારે રૂપીઓ મળવા પછી તેની જે ઈચ્છા થઈ હતી
તે ફરીથી સ્ફુરે અને તે સમજે કે જે રૂપીઓ મળેલો હતો તે ખોટો છે
અને તેથી ખરો રૂપીઓ મેળવવાની મારે જરૂર છે. એમ તે ફરી ખરો
રૂપીઓ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તેવીજ રીતે એકજ માર્ગે દશ વીસ મા-
ણસો જતા હોય, જનારાઓનો એકજ માર્ગે જવાને ઉદ્દેશ હોય અને તે માર્ગ
એજ છે એમ નિઃસંદેહપણે માન્યતા હોવાથી માર્ગ સંબંધી કોઈને
પુછવાની તેને જરૂર જણાય નહિ પણ જો મનમાં સંદિગ્ધપણું હોય-કે આ
જે માર્ગે આપણે જવું છે તે તે માર્ગ નથી તોતે માર્ગની સત્યતા પુછવાની જરૂર
રહે છે અને જે માર્ગે તે જાય છે તે માર્ગ આટો છે એમ જણાય ત્યારે તે મા-
ર્ગ સૂકીને સુખ્ય માર્ગનો જનારાઓ સ્વીકાર કરે, અને સુખ્ય માર્ગ સ્વીકાર

રતા ફરીથી ભુલ ન થાય તેવા હેતુથી વખતો વખત પુછવાની તેને અપેક્ષા રહે. આમ છે છતાં જનારાને કોઈ એમ કહે કે આ માર્ગે તમે જાઓ છો તે ખરો માર્ગ નથી તો પણ જે માર્ગને મનુષ્ય પોતે સત્ય માને છે તે તેની સત્યતા દુર કરી ખરો માર્ગ બતાવવામાં ઘણું જોખમ સમાયેલું છે તેમજ રૂપીઓ પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રથમ જે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે રૂપીઓ ખોટો છે એમ કહેવામાં પણ વિશ્વાસના અભાવે એક વખત તો સામા માણસને પણ ખોટું લાગશે કારણકે અમુક વખત સુધી જે વિચારો છે તે ભાવના કહેવાય છે અને તે વિચારને બદલાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ઘણું જોખમ રહેલું છે. એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે.

धर्मस्य दुर्लभो ज्ञातः सम्यक्वक्ता ततोऽपि च

श्रोता ततोऽपि श्रद्धावान् कर्ता कोपिततः सुधी

એટલે ધર્મ એવા અક્ષરોના બાણ બહુ થોડા છે અને સમ્યક વક્તા તો તેથી પણ ઘણા થોડા છે અને થોડા હોવાના પણ ઘણા કારણ છે કારણ કે કેટલોક બાબતો અનુભવમાં હોવા છતાં શબ્દના અભાવે કહી શકાતી નથી જેમકે મર્યાં અને મરી આપણે રોજ ખાઈએ છીએ ખાંનેનો સ્વાદ તીજો છે છતાં તેઓનો ભેદ દર્શાવવાને ભાષામાં કોઈ શબ્દજ નથી તેવીજ રીતે કહેવા ધ્વજનાર જેટલું પોતે જાણે છે તેટલું કહેવાને તેને શબ્દ પણ મળતાં નથી બીજું. કારણ

आशाया ये दासा ते दासा सर्व लोकास्य

आशा दासी येषां तेषां दासायते लोकाः

એટલે જેઓને અમુક આશા રહેલી છે તેઓને 'દુનીઆનું' દાસત્વ લોગવવું પડે છે તેમ જેટલું સમજાય છે તેટલું નહિ કહેવામાં કોઈ વખત યશની, પોતાની પ્રશંસાની તેમજ ઘણુઓ તરફથી માન મળે એવી ધ્વજાથી ઘણી વખતે સત્ય હુકીકત કહી શકાતી નથી અને ત્રીજું કારણ એ છે કે કહેનારા જે કહેવા જાય છે તેના ફલીતાર્થમાં એમ કહેવાય છે કે જેટલું તમે કહો છો તેટલું કરી બતાવો. પણ જેટલું કહેવાય છે તેટલું કરી શકાય છે એવો કાંઈ નિયમ નથી, જોકે કરવાની ધ્વજાતો થાય છે પણ કહેવાય છે તેટલું કરી નહિ શકાતું હોવાથી કેટલીએક વખત લોકોના

આદ્યેયની ખીકે પણ પુરું કહી શકાતું નથી આવા કારણોથી સત્ય કહે-
નારા થોડા છે કારણ કે જ્યાં સુધી પોતાને ગમતું પોતાના સ્વાર્થને હાની
ન થાય તેવું અને પોતે જે કરે છે તેમાં કાંઈ દેરદાર ન થાય તેવું સાંભ-
ળવું તેના કરતાં સત્ય શું છે તેજ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખવી એવા
શ્રોતાઓ થોડા છે તેમ સાંભળેલ વચનરૂપ આરિસો પોતાના સન્મુખ
રાખી તેમાં જોવું અને વિચારવું એવા શ્રોતા પણ ઘણા થોડા છે.

જે છે તેમાં પણ શ્રદ્ધા તો થોડાનેજ હોય છે કારણ કે કેટલીક બા-
બત સાંભળી તે કાળને ભળાવી દેવામાં આવે છે એટલે એમ કહે છે કે
કહેવું તો ખરું છે પણ આપણે પંચમ કાળમાં ઉત્પન્ન થયા છીએ માટે તે
આપણાથી તો ન બને, વળી કેટલાએક એમ કહે છે કે પૂર્વે સંઘયણ
મજબુત હતા હાલ કાંઈ થઈ શકે નહિ આવા નબળા વિચારોથી સાંભળે
લો વિષય સાંભળવા રૂપેજ રહે છે પણ તે સાંભળીને સર્વાંશે નહિ તો પણ
અમુક અંશે પણ કરનારા શ્રોતાઓ થોડાજ હોય છે કારણ કે કેટલાએકને
સાંભળવું હૃદયમાં રૂચે છે ખરું પણ તે તે પ્રમાણે કરી શકતા નથી

હવે આપણે શું વિચારવું જોઈએ?

ઉપરના શ્લોકમાં વક્તા શ્રોતા શ્રદ્ધાવાન અને કર્તા ઘણા થોડા કહ્યા
છે ત્યારે થોડા માનીને શું આપણે આજસુ થઈને બેસી રહેવું? નહિજ.
ખરું જોતાં તેમ નથી કારણકે તીર્થંકરત્વ તો એમ કહેવું છે કે જે થોડું
અને હુલીલ છે. તે મેળવવાને તો ઘણોજ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

ભાવના એટલે શું

આટલી જરૂરની પ્રસ્તાવના કરીને મુળ ભાવનાના વિષયપર હું
હવે આવું છું. આપણે ઠરેક વખત બોલીએ છીએ કે ભાવનાએ સિદ્ધિ
છે અને ભાવના ભાવો એમ બોલાય છે તેમજ જીનેશ્વરના મંદિર
માં પણ ભાવના ભવાય છે છતાં ભાવના શું શબ્દ છે! તેનો અર્થ શું
છે તે સમજ્યા વગર આપણે તે શબ્દનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. મૂ-
ધાતુ ઉપરથી એ શબ્દ થાય છે. એનો અર્થ એવો થાય છે કે પોતે
બને છે અને બીજાને બનાવે છે. અને તેણે કરીને યુક્ત હોય તે ભાવ-
ના યુક્ત કહેવાય છે તેમજ મવનં માવના એટલે જેવા
હોય તેવું થવું તે ભાવના કહેવાય છે આ માત્ર શબ્દનો અર્થ કહ્યો.

ભાવનાનું સ્વરૂપ

આપણું અંતઃકરણ શું ચીજ છે અને તેમાં શા શા ફેરફારો થયા કરે છે તે સમજાયા વગર આપણાથી કંઈ થઈ શકતું નથી પણ જે જે ક્રિયા કરવામાં આવે તે તે ક્રિયારૂપ આપણું અંતઃકરણ બને તેનું નામ ભાવના એટલે તદ્દરૂપ ક્રિયા કરતું હોય તે ભાવના. જેમ વસ્ત્ર સ્વતઃ ઉજવણ છે પણ તે વસ્ત્રને જેવા રંગે રંગીએ તેવું વિશેષણ તે વસ્ત્રને અપાય છે એટલે કાળું કે રાતું વસ્ત્ર કહેવાય છે, હવે વસ્ત્ર પોતે તો કાળું કે રાતું હોતું નથી પણ તેને જેવી ભાવના અપાય છે તેવું તે કહેવાય છે.

છ લેશ્યા

આપણામાં છ લેશ્યા કહી છે તે કર્મરૂપ રંગથી રંગાએલા અંતઃકરણના રંગપરથીજ કહેલી છે, જ્ઞાનનું સ્વતઃ સ્વરૂપ તેવું નથી પણ કર્મ ઉપાધિ ભાવનાથી ભાવિત અંતઃકરણ હોવાથી તેવા નામ આપવામાં આવે છે એટલે અંતઃકરણ જેવા ભાવથી ભાવિત હોય છે તેવા ભાવને આપણે ભાવના કહીએ છીએ

ભાવનાના પ્રકાર.

ભાવનાના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) કર્મજ ભાવના (૨) ધર્મ ભાવના અને (૩) આત્મજ ભાવના. કર્મથી ઉત્પન્ન થએલી ભાવના પાંચ ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય છે. પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયથી જે જે ભાવના થાય છે તે કર્મજ ભાવના કહેવાય છે. તે કર્મજ ભાવના બે પ્રકારે કહેવાય છે ૧ પ્રશસ્ત અને ૨ અપ્રશસ્ત.

અપ્રશસ્ત ભાવના.

અપ્રશસ્ત ઇંદ્રિયોના વિષય ભાવથી હૃદયમાં જે ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે તે કંઈ પણ પ્રયત્ન વગર સહજ થઈ આવે છે જુઓ.

શ્રોત્રેન્દ્રિય વિષય ભાવના—આપણને કોઈ આવીને પાંચ સાત ગાળો આપે તો તેજ વખતે આપણે આપણા અંતઃકરણને તે ગાળોથી ભાવિત કરી નાખીએ છીએ જેવી ગાળો સાંભળીએ છીએ તેવીજ ગાળો આપણા મુખમાંથી નીકળી જાય છે તેનું કારણ એ છે કે બીજાની ગાળો

એ તમારા કર્ણમાં પ્રવેશ કરીને તમારા હૃદયને વાસિત કર્યું એટલે ગાળ સાંભળીને બીજાને ગાળ આપવાનું તમારું મન થયું અને જો તે ગાળો સાંભળી તદ્ ભાવના રૂપ અંતઃકરણ ન થાય તો તે અપ્રશસ્ત ભાવના તમારા હૃદયમાંથી ગઈ કહી શકાય. જેમ ગાળો વિષે કહ્યું તેમ જોણે તમારી પ્રશંસા કરી હોય તેનો ગદલો આપવાને તમે કદી તર્ક્યાર થશો નહિ પણ ગાળ આપનારને તો તમે કદી બુદ્ધશો નહિ અને જ્યારે તમે તેને જોશો ત્યારે તેને દુઃખ આપવાને તમે હમેશા તર્ક્યાર રહેશો આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સન્માનની ભાવના તમારા હૃદયમાં વધારે વખત રહેતી નથી અને અપમાનની ભાવના લાંબો વખત સુધી તમારાથી બુદ્ધતા નથી આવા સંસ્કારો જ્યાં સુધી છે ત્યાંસુધી સ્મૃતિરૂપી ભાવના હૃદયમાં રહે છે જેમ અપમાનની ભાવના લાંબો વખત સુધી આપણે બુદ્ધતા નથી તેમ તમારી પ્રશંસા કરનાર પરની દુલાગણી રૂપી ભાવના તમારે બુદ્ધતા જોઈએ નહિ પણ તેવી દુલાગણી તમોને રહેતી નથી અને તેનું કારણ એજ છે કે અપ્રશસ્ત ભાવનાથી તમારું હૃદય ભાવિત થયેલું છે.

નેત્ર વિષય ભાવના—આંખથી જે જે અપ્રશસ્ત પદાર્થો જોવામાં આવે છે તે તે પદાર્થોમાં અંતઃકરણ તદ્ રૂપ થાય છે કોઈ પણ રૂપવંતી સ્ત્રી જોઈને હૃદય તદ્ રૂપ થઈ જાય છે ચાલતા હાલતા અને વાત વાતમાં વારંવાર તેજ યાદ આવે છે અને જે ભાવના જાગૃત થઈ છે તે ભાવના સફળ કરવા દરેક પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. અને કામ વાસનાથી હૃદય ભાવિત થઈ જાય છે તેમ તેજ નેત્રથી મહાત્માના અને તિર્થંકરના દર્શન પણ કરાય છે છતાં તે તુરતજ બુદ્ધી જવાય છે અને તેની અસર લાંબો વખત ટકતી નથી અને જેવી આકાંક્ષા અપ્રશસ્ત નેત્રના વિષયથી થએલી છે તેવીજ આકાંક્ષા તે પવિત્ર દર્શનને માટે થતી નથી જેમ એક સ્ત્રીને જોઈ હોય તો બીજી વખત જોવાને ઘણી આકાંક્ષા રહે છે તેમ જીનેશ્વર તથા ગુરૂના દર્શનની આકાંક્ષા થતી નથી કારણ કે જેવું અપવિત્ર ભાવનાથી આપણું હૃદય વાસીત થાય છે તેવું પવિત્ર ભાવનાથી નથી થતું એમ પ્રવૃત્તિ પરથી સમજી શકાય છે.

ધ્રાણુદ્રિય વિષય ભાવના—અપવિત્ર દુર્ગંધિ પદાર્થો એક વખતના વિષયથી અનુભવાયો હોય તો તેવો દુર્ગંધિ પદાર્થ આપણે જ્યાં જોઈએ ત્યાં તેનો કંટાળો આવશે અને નાકથી ગંધ લેવાને ઇચ્છ

થશે નહિ અને જ્યારે તે યાદ આવશે ત્યારે વખતે ઉઠી પણ થશે. એ વખતમાં તમને કોઈ જમવા આપશે તો તમને ખાવાનું પણ લાવશે નહિ સુગંધી પદાર્થની વાસના તુરતજ ભૂલી જવાશે અને દુર્ગંધી પદાર્થની વાસના જશે નહિ આનું કારણ એ છે કે આપણું અંતઃકરણ લાંબા વખતની અપ્રશસ્ત લાવનાથી લાવિત થયેલું છે.

અહ્યાઈંદ્રિય વિષય ભાવના—સ્વાદિષ્ટ પદાર્થનો સ્વાદ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ પણ કડવા પદાર્થનો સ્વાદ એકજ વખત અનુભવેલો હોય તો તે લાંબા વખત સુધી આપણે ભૂલી જતા નથી અને કેટલીક વખત તેવા પદાર્થનું નામ સાંભળીને પણ મોઢું ખગડી જાય છે.

સ્પર્શેંદ્રિય વિષય ભાવના—તેવીજ રીતે સ્પર્શેંદ્રિયના વિષયના સંબંધમાં પણ થાય છે અગ્નિનો સ્પર્શ કોઈ દિવસ થયો ન હોય તો પણ અગ્નીથી હુમેશાં દુર રહેવાની ઈચ્છા થાય છે અને મન ગમતો વિષય મળે છે તો તે ચલાવી દેવામાં આવે છે આવી ભાવના લાંબો વખત સુધી રહેવાનું કારણ આ શરીરપરની સુઈ છે જેથી અપવિત્ર ભાવનાને સુઈ સદા જગૃતિમાં રાખે છે કારણકે શરીરને અને મનને નહિભૂલી જવાથી દુઃખ થવાની ભીતિ રહે છે.

ભાવનાથી વ્યવહાર ચાલે છે.

બાળક નાનો હોય છે ત્યારે તેને પિતા ભાઈ વિગેરેની ભાવના હોતી નથી પણ તે મોટો થાય છે તેમ તેમ તેને પિતાની માતા ભાઈ બહેન વિગેરેની ભાવના દઢ થાય છે અને તે ભાવના એટલી બધી દઢ થાય છે કે એકજ આકારની બે સ્ત્રી હોય તો એકમાં બહેનની ભાવના અને બીજીમાં સ્ત્રીની ભાવના તરતજ સ્પુરી આવે છે અને તે કદી બદલતી નથી તેમજ બાળક પોતે બાપને પુત્ર તરીકે કદી માનતો નથી આ પ્રમાણે સમગ્ર વ્યવહાર ભાવનાથીજ ચાલી રહ્યો છે.

વિચાર બાંધતા શિખવાની જરૂર.

જ્યાં સુધી વિચાર બાંધવાની શક્તિ ન હોય ત્યાં સુધી કર્મની ભાવનાનો અટકાવ થતો નથી એટલે એવીજ અવિચારી ભાવનાથી દુનિઆમાં ફેલેશ કંકાશ ચાલી રહ્યા છે જેમકે એક માણસમાં દુશ્મનપણાનો

આપણે ભાવ હોય તે માણસ વિષે આપણને કોઈ જોડું કહી જાય તો પણ આપણા હૃદયમાં શત્રુપણાની ભાવના રહેલી હોવાથી આપણે તે વાત સાચી માની લઈએ છીએ તેવીજ રીતે આપણે શત્રુ હોય તે સ્વાભાવિક આપણને સારા વચનો કહેતો હોય તોપણ આપણા હૃદયમાં રહેલી શત્રુપણાની ભાવનાને લીધે આપણને તે મશ્કરી રૂપ લાગે છે આ ઉપરથી અપ્રશસ્ત ભાવના જ્યાં સુધી રહેલી હોય ત્યાંસુધી કર્મ જન્ય ભાવ નાનો નાશ થતો નથી અને તેથી વીચાર કરવાનો અવકાશ નહિ મળવાથી તે ભાવના અનુસાર આપણે દોરવાઈ જઈએ છીએ

અને એવીજ અવિચારી ભાવનાથી દુનીયામાં કલેશ અને કંકાશ ચાલી રહેલા છે પણ જો વિચાર કરવાની શક્તિ હોય, કહેનાર માણસ કેટ અંશે સત્ય છે તેનો જો આપણે વિચાર કરીએ તો આપણી આ સ્થિતિ થાય નહિ પણ પરમુખ પ્રેક્ષક પાણું જ્યાંસુધી રહેલું છે ત્યાંસુધી પારકા વિચાર રહેવાથી આપણી સ્વતંત્રતા આપણે જોઈ જોઈ છીએ અને એવી પરાધીન અવસ્થામાં આપણા પુર્વજોની તેવીજ સ્થિતિ ગઈ છે અને તેમજ આપણી અને આપણા પાછળ થનારાની પણ એજ સ્થિતિ થશે.

અવિચારી પણાને લીધે મનની અવ્યવસ્થા.

એક માણસ શાસનની વાત અમુક રીતે કરે તો તે વાતનો વિચાર કર્યા વગર તમે અમુક રીતે કરવા મંડો છો, બીજો વળી બીજી રીતે કહે તો તેમ કરવામાં આવે છે અને ત્રીજો ત્રીજી રીતે કહે ત્યારે તેમ કરાય છે તેથી જ્યાં સુધી તમે વિચાર કરતાં શીખશો નહિ ત્યાં સુધી તમારે પશુની માફક બીજાના વચન દોરડેથી દોરવાઈ પરાધીનપણું ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી પરમુખ પ્રેક્ષક પાણું રહ્યું છે ત્યાં સુધી તત્ત્વના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજવાને લાયકતા આવવાની નથી. માટે હું કહું છું કે વક્તા, ઉપદેશકો જે તમોને સમજાવે અને કહે તે જે કહે તે સર્વ સત્ય છે આવી માત્ર અંધ શ્રદ્ધાથી વિચાર કર્યા વગર માની લેવાની ટેવ નો ત્યાગ કરવો જોઈએ તેમા શબ્દોની તથા ઉપદેશની અપેક્ષા તમો વિચાર કરતા શિખવાથીજ સમજી શકશો અને જેમ વિચાર કરવાની ટેવ પડશે તેમ તેમ કર્મ ભાવનાનો નાશ અને ધર્મ ભાવનાની ઉત્પત્તિ ઉત્પન્ન થતી તમારા હૃદયમાં તમે જોઈ શકશો.

ધર્મ ભાવનાની ઉત્પત્તિ.

જ્યાંસુધી વિચાર કરવાના અભાવે ધર્મ ભાવના ઉત્પન્ન થઈ નથી ત્યાંસુધી સમજાજ રાખવું કે જુદી જુદી અપેક્ષાથી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવને લઈને શાસ્ત્રમાં લખાએલા પાઠો અને ઉપદેશકોથી દેવાતા ઉપદેશોનું જે રહસ્ય છે તે સમજી શકશો નહિ. એટલુંજ નહિ પણ અંતઃકરણમાં જાગતી ક્રમ ભાવનામાં સત્ય જઈને અસત્ય રૂપે સમજી લેવામાં આવશે. અને તેમ થવાથી સ્થળે સ્થળે વિદ્વાનોના સમુદયમાં ઉપદુઃસ્થને પાત્ર બનશે. અને તે અવિચારીપણાને લઈને કોઈ કોઈ વખત મોટા સંકટોને લોગ પણ થઈ પડશે જેમ—

મૂર્ખાનું દ્રષ્ટાંત.

એક મુર્ખા હુતો તેને ગામમાં મુર્ખાના નામથીજ સૌ કોઈ ઓળખતું હતું. કારણ કે તેની સઘળી ક્રિયા મુર્ખાઈનીજ હતી. પોતાને સૌ મુર્ખો કહેતું હોવાથી કંટાળીને ચાર ગાઉપર તે બીજે ગામ ગયો અને ત્યાં તરસ લાગવાથી એક પાણીનો ધોરીઓ વહેતો હતો ત્યાં પાણી પીવા મંડ્યો અને પેટ ભરાયું ત્યારે ડોકું હલાવી ધોરીઆને ના કહેવા મંડ્યો પણ ધોરીઓ બંધ થતો નહોતો તે વખતે એક ડોશી પાણી ભરતી હતી તેણે કહ્યું મુર્ખા! કેને ના કહે છે? આ સાંભળીને તે મુર્ખાએ પુછ્યું. કે મા? તમે માફ નામ કેમ જાણ્યું? ડોશીએ કહ્યું કે તારી આ મુર્ખાઈ ઉપરથી જાણ્યું, પછી, તે મુર્ખો ઘેર પાછો ગયો અને ત્યાંથી તેને તેની માએ પોતાને સાસરે પોતાની વહુને તેડવા મોકલ્યો આથી તે મુર્ખાએ એક રૂ. રસ્તાની ખર્ચી માટે લીધો. રસ્તામાં ચાર મદ્યા અને તેને પકડી મારવા મંડ્યા ત્યારે તેમાંના કોઈને હયા આવતાં કહ્યું કે “એ ખરચારા ગરીબને જવાદો.” તેવામાં મુર્ખો બોલી ઉઠ્યો કે “મને શાનો ગરીબ કહે છે. મારી પાસે એક રૂ. છે.” આથી તે રૂ. ચાર લઈ ગયા અને છેલ્લી શીખામણ આપી કે આવી રીતે જ્યાં તને જણાય ત્યાં ખૂમ ખાડીને નાશી જવું. આ સાંભલી આગલ જતાં એક પારાધી જાળ નાંખતો હતો ત્યાં જઈ ખુમ પાડવા મંડ્યો તેથી બધા પક્ષિઓ ઉડી ગયાં જે ઉપરથી પારાધીઓએ તેને ખૂબ માર્યો. અને કહ્યું કે જ્યાં આવું ઘોળું ઘોળું પાથરેલું હોય ત્યાંથી લપાઈને ચાલ્યા જવું આ પછી તે મુર્ખો આગલ ચાલ્યો તો એક ઘોળીએ લૂગડાં

સૂકવ્યાં હતાં. તેના રાજ હુગડાં જતાં હતાં તેથી, આજે તે તપાસ રાખવા છુપાઈ બેઠો હતો. તેવામાં મુખર્જીને લપાઈને જતો જોઈને ચોર બાણી પકડ્યો અને માર્યો ત્યારે તેને પારાધીએ આપેલ શીખામણની યાદ આપવાથી કહ્યું કે હવેથી તારે બધું “સાફ થઈ જાશે” તેમ કહેવું ત્યાંથી આગલ જતાં એક ખેતરમાં વાવણી થતી હતી તે જોઈ બોલ્યો કે બધું સાફ થઈ જાશે આ સાંભળી ખેડુને તેને ખુબ માર્યો જ્યારે તેણે ઘોળીની શીખામણની વાત કરી ત્યારે ખેડુને કહ્યું કે હવે “આવું ઘણું થાશે” તેમ કહેવું ત્યાર પછી તે ગામ પાસે આવ્યો તેવામાં એક શાહુકારનો છોકરો મરી ગયો હતો તેને લઈ જતા હતા તે જોઈને તે બોલ્યો કે આવું ઘણું થાશે આથી ત્યાં પણ તેને માર્યો “આવું ક્યાં થાશે નહિ” તેમ કહેવા કહ્યું. ત્યાર પછી આગલ જતાં વિવાહ થતા હતા ત્યાં તેમ બોલવાથી માર ખાધો પછી ત્યાંથી આવું નિરંતર થતું તેવું શીખીને તે પ્રમાણે બોલતો ચાલ્યો તેવામાં રાજ પુત્ર મરી ગયેલ તેને ગામ બહાર બાળતા હતા. ત્યાં જઈ આવું નિરંતર થતું તેમ કહેવા લાગ્યો તેથી ત્યાં પણ માર ખાધો અને કહ્યું કે મુખર્જી આમ કહેવાય નહિ! આ ઉપરથી તેણે કહ્યું કે તમે માફ કેમ નામ બાણ્યું? તેને ઉત્તર આપ્યો કે તારી કૃતીથી. ત્યાર પછી તેને કહ્યું કે હવેથી યાદ રાખજો કે બલતાને બાળીએ નહીં પણ ઠારીએ. આગલ જતાં કુંભારના નીભાડા હતા ત્યાં જઈને ઠારવા માંડ્યો એટલે બધાં ઠામ પુટી ગયાં તેથી તેને કુંભારે મારીને કહ્યું કે આવું હોય ત્યાં વધારે સલગાવવું જોઈએ. આમ સાંભળીને એક ઠેકાણે ઘર બાળતું હતું ત્યાં જઈને બીજા ઘરમાં પણ આગ મુકી દીધી આથી ત્યાં પણ તેને માર પડ્યો. આ રીતે બધેથી માર ખાઈ કંટાળી હવેથી કોઈનું કહેવું માનવું નહીં તેવો વિચાર કરી સાસરાને ગામ ગયો ત્યાં કોઈએ મશ્કરીમાં તમારી વહુ રંડાયાં છે ને કોને તેડી જશે તેમ કહેવાથી તે પાછો ચેર ગયો અને પોતાની માએ ન તેડી લાવવાનું કારણ પુછતાં કહ્યું કે વહુ તો રંડાયેલ છે. આ જોઈ માએ કહ્યું કે તું બેઠો વહુ રંડાય નહીં. એટલે મુરખે કહ્યું કે ત્યારે હું બેઠો તું કેમ રંડાણી?

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી તમે સમજ્યા હશે કે જે જે વખતે શીખામણમાં કહેનારાઓએ પોતાના અભીપ્રાય પ્રદર્શીત કર્યા અને તેમ કરવા તે મુખર્જીને સૂચવ્યું તે કહેનારાઓના અભીપ્રાયને અનુકુલ હોવાથી તે સાચે

ક્ષિત વચનની હદ અને નેત્રી યથાયોગ્ય ઘટના કરવાને શક્તીનો અભાવ હોવાથી તે મુખ્યત્વે માત્ર શબ્દોને પકડી રાખી તેનો જ્યાં ન જોઈએ ત્યાં ઉપયોગ કર્યો તેથી દરેક સ્થળે ભાર ખાવો પડ્યો અને ઉપહાસને પાત્ર થયો કે જે સાંભળતાં તમોને પણ વળતો વળત હસવું આનંદુ છે તેમ શાસ્ત્રનું અને ઉપદેશકોનું જે જે સમય તથા વિષયને અનુકુળ અપેક્ષાથી લખાએલું અને જોલાએલું તમો જ્યાં સુધી નહીં સમજો અને તેની યથાયોગ્ય ઘટના વિચારીપણું નહીં કરો, માત્ર સાંભળીને અવિચારી પણે ફીયામાં મુક્યા કરશો ત્યાં સુધી સાક્ષર વર્ગને ઉપહાસને પાત્ર થયા વિના રહેશો નહીં અને પરીણામે અનેક સંકટોની વિકટ અંટવીમાં જ મથુ કરવું પડશે તેથી હવે તમારામાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે.

વિચાર વગર સમજાય નહિ.

સઘળા જ્યાં સુધી વિચાર કરતાં શીખ્યા નથી ત્યાં સુધી ખીલઓની અપેક્ષા જાણતા નથી. દાનની વાત ચાલતી હોય તો દાનની ઉત્કૃષ્ટતા ખતાવે છે. શિયળ પાળવાના સંબંધમાં પણ તેનું ખહુ માન કરવું પડે છે. તેથી તેજ કરીને બેસી રહેવું તેમ નથી. કલ્પસુત્રને માટે કહેવામાં આનંદુ છે ત્યારે કહ્યું છે કે.

“ અરિહંત જેવો કોઈ દેવ નથી. શત્રુજય જેવો કોઈ તીર્થ નથી મુક્તિ જેવું કોઈ પદ નથી. તેમ કલ્પસૂત્ર જેવું કોઈ સૂત્ર નથી. આથી ભગવતી આદિ સૂત્ર શું ઓછા થઈ ગયા? ખરું જોતાં તેમ નથી. કારણ કે જે વખતે જે કહેવાનું હોય તે વિશેષ રૂપે કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી વિચાર ખાંધતા નથી શીખ્યા ત્યાં સુધી આ પણને વસ્તુ સ્થિતિનો ખ્યાલ આવવાનો નથી. જ્યારે કર્મ ભાવના દુર થશે અને ધર્મ ભાવના જાગૃત થશે ત્યારે તમારું કાર્ય ઉત્તમ થશે નહિ તો ત્યાં સુધી જે કરશો, જે સાંભળશો, જે માંગશો તે બધું તમારું કર્મ ભાવના સાથે મળી જવાથી ઉત્તમ ભાવનાને બદલ અશુભ ભાવનાની વૃદ્ધિ થયા કરશે. જેમ

કર્પૂરધૂલી રાત્રિતાલવાલ

સુવર્ણકુંભેપરિ સિંધમાન

કસ્તુરિકા ચંદન ચાતૈતૌપિ

જાતિર્ગુણાન મુચ્ચતિકિમ્ પલાંદુ

એકના મનમાં વિચાર થયો કે લક્ષણ અને ડુંગળી:ખડું દુર્ગંધવાળા છે માટે તેની દુર્ગંધ કાઢી નાખવી. આમ વિચારીને એક ખેતરમાં કપુર વિગેરે જેવા સુગંધી પદાર્થનું ખાતર નાખ્યું અને તેમાં ડુંગરી વાવી સોનાના કલસામાં લઈને પાણી સીંચ્યું તથા ડુંગરીના પાંદડાં નીકળતાં તેને ચંદન અને કસ્તુરી ચોપડી સુગંધીવાળાં કપડાં છતાં તે ડુંગરીની દુર્ગંધી ગંધ નહીં.

આ રીતે ખરાબ ભાવનાથી ભાવિત જે ડુંગરી તેમાં શુભ ભાવના વાળા સુગંધી પદાર્થો મલીન ભાવનાથી ભાવિત થઈ ગયા તેમજ જ્યાં સુધી આપણા હૃદય ઉત્તમ ભાવનાથી ભાવીત નથી ત્યાંસુધી આપણા હૃદયમાં ઉત્તમ ભાવના થશે નહિ. જ્યારે મલીન કર્મ ભાવના નષ્ટ થશે ત્યારેજ ધર્મ ભાવના પ્રગટ થશે.

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે જ્યારે તમે પવિત્ર સંસ્કારથી ક્રિયા કરશો ત્યારે તમારી અશુભ ભાવના મટી શુભ ભાવના થશે. પણ આપણું લક્ષ મલીનતા તરફજ હોય છે. જુઓ બાળકનો જન્મ નથી થયો હોતો ત્યારથીજ અધરણી વગેરેની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. અધરણી એટલે અધ-પાપ હરણી-હરવા વાળી ક્રિયા છે. પણ જન્મ થાય ત્યારે મલીનતા, નામ પાડે છે તેમાં પણ મલીનતા, અને પછી જે જે ક્રિયા કરવામાં આવેછે તેમાં હૃદયની મલીનતાજ વધતી જાયછે. બાળક તમોને ધમકાવશે તો તમોને તેની બીક લાગશે નહિ એટલે તમારું મનોબળ મજબુત છે ત્યાં સુધી નબળા મનોબલ વાળાની તમોને છાપ પડશે નહિ તેમજ તમે ને જે સંસ્કાર અને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા કરવાનું મનોબલ તમારા કરતાં મજબુતતાથી ભાવિત હોવું જોઈએ તોજ તેના પવિત્ર હૃદયની છાપ અને પવિત્ર સંસ્કાર ભાવ ક્રિયાની છાપ તમારા કરતાં તેનું ભાવના બલ મજબુત હોવાથી તમોને પવિત્ર કરી તમારામાં ઉત્તમ ભાવના પ્રગટ કરાવે, જ્યાં સુધી ધર્મ સંસ્કારથી મનોબલ પવિત્ર થયું નથી ત્યાંસુધી બીજા પર તે ભાવનાની છાપ પડતી નથી જેમ કોઈ ચોર બગલમાં ચોરી કરવાને ગોંડીઓ રાખીને બીજાને ચોરી નહિ કરવાની શીખામણ આપે તો તેની શીખામણની કાંઈ પણ અસર થાય નહિ. તેમ શુદ્ધ ભાવના ઉત્પન્ન કરવાને એવા શુદ્ધ વર્તનવાળા થવું જોઈએ કે બીજા પર છાપ પડે, જેમ કે સ્ત્રીઓ રડતી હોય ત્યારે તમો કઠોર હો તોપણ તમોને અસર થશે, કોઈ હસાવશે તો તરત હસશો, કારણ કે તમોને તેવી ભાવના રહેલી

છે. પરંતુ વૈરાગ્યની વાત સાંભળીને ખરે ખરી વૈરાગ્ય ભાવના ઉત્પન્ન થશે નહિ.

ભાવના કરાવનારા ક'ઈક જીવોજ આનંદ લે છે. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે જ્યાં સુધી સાચું કહેવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી તમો સત્ય વાત જાણશો નહિ અને અસત્યમાં સત્યતા માની સત્યને માટે પ્રયત્ન શીલ પણ નહિ થાઓ. પણ જ્યારે તમો અસત્યમાં અસત્યતા સમજતા થશો ત્યારેજ સત્યને માટે પ્રયત્ન કરવા તરફ મનને ખેંચશો.

દેરાસરમાં હાલ ચાલતી ભાવના.

ભાવનાનો જે ક્રમ ચાલ્યો છે તે શું યુક્ત છે ? દશ પાંચ ત્રગાળાના છોકરાને લેગા કરવામાં આવે છે અને ભાવના ભવાય છે, હવે વિચારવું જોઈએ કે આ ભાવના તો માત્ર પૈસાની લાલચથી તરગાલાના છોકરા ભાવે છે. અને પ્રભુ આગલ અનેક હાવ ભાવ સાથે નાચતા તમોને રાજી કરવાની અપેક્ષા રાખે છે તો તે પ્રભુની ભક્તિ કરવાની ભાવના કે તમોને રાજી રાખવાની ભાવના ? નાટક પણ ત્રગાળાના છોકરા કરે છે, ગાય છે પણ ત્રગાલા અને પ્રભુ પાસે ભાવના ની ક્રિયામાં અથપદ લેતા પણ ત્રગાળાજ. આવી ભાવનાને જીનેશ્વર મહા રાજની ભક્તિની ભાવના માની તમો જે આનંદ માનો છો તેમાં તમો કે ટલે અંશે ભુલો છો તેનો ખ્યાલ કરો. જે કાર્ય તમારું છે અને જે ભાવના હૃદયની છે અને જેથી પોતાનું અંતઃકરણજ ભાવિત કરવાનું છે તેવી પવિત્ર ક્રિયાને ખીજ પાસે હું ન ભુલતો હોઉં તો દેરાસરના પૈસા આપીને કરાવવામાં આવે છે અને તેને માટે મોટા મોટા કાગળોના કટકા લીંતોએ જાહેર ખખર તરીકે ચોંટાડવામાં આવે છે કે “આજે ભાવના છે માટે સૌ દર્શન કરવા પધારશો.” શું ત્રગાળાના છોકરાના દર્શન કરવા આવવાનું આ તમારું આમંત્રણ છે ? પ્રભુની ભક્તિથી પોતાના હૃદય માં ભાવના ઉત્પન્ન કરવાને પવિત્ર તકનું સુચન તમારા તરફથી કરવામાં આવે છે ? હું એમ માનું છું કે આવી ભાવનામાં ભાગ્યેજ પવિત્ર ભાવનાથી હૃદય ભાવિત થઈ શકશે. માટે તે કર્તવ્ય તમારું પોતાનું છે. અને તેમાં જેટલી તમે શરમ રાખો છો અને બેદરકાર રહો છો તેટલે અંશે તમારામાં જીન ભક્તિ રૂપ ભાવના પ્રગટ થવાને હજી ઘણું વિલંબ છે એમ તમારે સમજવું જોઈએ.

તમે બોલો છો પણ સમજતા નથી.

“ નાગકેતુ પરે ભાવના ભાવે ” એ પદ તમે ગાઓ છો તે નાગ કેતુ જ્યારે એક વખત પ્રભુના પુષ્પની પુજા કરતો હતો તે વખતે પુષ્પમાં રહેલ તંબોલીઆ નાગે તેને ડંખ માર્યો તેવા ડંશથી અવ્યગ્રચિતે અને દ્રઢ સંકંપથી જીન ભક્તિ ભાવિત અંતઃકરણ હોવાથી વિચાર્યું કે આ જેર માત્ર મારા શરીરને હરકત કરતા છે. તો તેવા જેરની અપેક્ષા નહિ રાખતાં અનાદિ કાલથી અદેહું જેર દુર કરવું એજ મારું કર્તવ્ય છે. અને જેની પૂજા કરું છું તેમણેજ ઘણી વખત એ પ્રમાણે જણાવેલું છે. ઇત્યાદી ભાવના ભાવતાં કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આનું નામ ભાવના કહી શકાય. ભાવના તમે ભાવો છો તે ખોટી છે. ભગવાનને તુંહી તુંહી કરો છો અને બહાર નીકળીને બીજાની માનતા કરી ગણામાં ગણીને દોરો બાંધો છો અને જીન મંદીરમાં જઈ કહો છો કે હે પ્રભુજી તુંજ આધાર છે, આમ બોલોને તે વચન નહિ પાળતા અનેક અન્ય દેવના પાસમાં પડી વહેમમાં દોરવાઈ જઈ માનતા કરતા નજરે પડો છો. ખરી રીતે કહેવું જોઈએ કે તમારા હૃદય સંસાર ભાવનાથી મલીન થઈ ગયાં છે અને તેવીજ રીતે સુખના સ્વાર્થી પશુને લીધે ગમે તેનાથી ઠગાઈ જતા પ્રભુને કદી યાદ પણ કરતા નથી તેથી જેવું બોલાય છે તેવીજ ભાવના હૃદયમાં જ્યાંસુધી ઉત્પન્ન થયે ત્રી નથી ત્યાંસુધી તમારા હૃદય તેવી ભાવનાથી ભાવીત થયા નથી અને બોલો છો તેથી વિપરીત વર્તો છો.

રાવણ અને મંદોદરી જે ક્રિયા કરતા હતા તે ક્રિયા વર્તમાન કાલે કોઈ કરે છે ? કોઈ નથી કરતું કારણ કે રાવણથી પણ તમે જાણે પોતાને મોટા માનો છો. પ્રભુ આગલ ભક્તિ કરતાં તેને કોઈ નહોતું થતું અને પ્રભુની આગળ નાટક કરતાં તમેને શરમ આવે છે.

નાટક જોઈને તમારું હૃદય તદ્દરૂપ છે કે નહિ. ? તેમજ તેમ સમજાય છે કે હમારું હૃદય પ્રભુ ભક્તિ વખતે ભાવિત થાય છે ? અને જો નથી તું તો ત્યાં સુધી તે ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી, તેવીજ રીતે.

વ્યવહારમાં સત્ય પ્રતિજ્ઞા.

સામાયકની જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યારે બોલાય છે કોઈ અને કંઈ છે કોઈ, જાનરમાં ગયા હો અને કોઈની પાસે પચાસ રૂા. કોઈ

માગતા હોય તો તમે કહેશો કે મારી પાસે આવ્યા. આમ કહીને તમારા શબ્દ પ્રમાણે વર્તવાને તમે તક્યાર રહોછો. અને તમારા શબ્દો પર સામાને વિશ્વાસ રહે છે બોલીને તમે ફરતા નથી. અને તે વ્યવહારની ભાવનાને તમે ઘણીજ ચિંતાથી વળગી રહોછો અને તેમાં જો ક્ષતિ થાય તો તેમાં એક પ્રતિજ્ઞા શ્રદ્ધ પાણું માની પોતાની આખરને ધકેલ લાગેલો માનો છો ત્યારે ખીજી તરફ સામાયક માં “હું” સામાયક કરું છું” અને સાવધ યોગને ત્યાગ કરું છું” કરેલી ભાંતે લેતી વખતે હું ભગવાનને અથવા ગુરૂને સાક્ષી રાખું છું” તેમ કહે છે તોપણ તેમા તમારું વચન રાખતા નથી. એટલે સામાયકના વખત માં સામાયકની ક્રિયાથી તમારું અંતઃકરણ ભાવિત નથી.

સંસાર વ્યવહારમાં તમે પ્રતિજ્ઞા પાળો છો. તેવા તમે ધર્મની પ્રતિજ્ઞા પાલવાને તૈયાર રહેતા નથી. અને એ ભાવનાનું સ્વરૂપ જ્યાં સુધી સમજાશે નહિ અને સામાયકની ઉત્તમ સમભાવ ભાવનાની ચતુર્કિચિત પ્રાપ્તિ અંતઃકરણમાં થશે નહિ ત્યાં સુધી સામાયક રૂપી ભાવના થશે નહિ જન મંદિરમા પ્રવેશ કરતાં નિસિદ્ધિ કહે છે છતાં જન મંદિરમાં ગયા પછી નિષેધની વાત મનમાં વિચારી વખતે ક્રિયામાં પણ મુકે છે તેથી ત્યાં પણ જે પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે તે પ્રમાણે વર્તન થઈ શકતું નથી તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે ધર્મ ભાવનાની નિર્બલતા અને કર્મ ભાવનાની સખલતાથી આપણા ઉદ્દેશના ફલીતાર્થને અટકાવે છે.

“અનુભવ અમૃત જ્ઞાનની ધારા જનશાસન જય કરા” આ પદ્યથી નવાણુ પ્રકારની પૂલમાં વીરવિજયજી મહારાજ કહે છે કે અનુભવ અમૃતની જ્ઞાન રૂપ ધારાનો જનશાસનમાંજ છે પરંતુ અનુભવ શું? અમૃત શું? અને જ્ઞાનની ધારા શું એવા જ્યાં આપણે કોઈ દિવસ પણ કુર્યો છે અને તે શબ્દમાંજ કહેવામાં આવેલું છે તેનો અનુભવ આ જાગીમાં કદિ થયો છે? આવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું ધારું છું કે ઘણાએ તરફથી નાનો જવાબ મલશે જ્યાં સુધી આ અર્થ સમજાયો નથી ત્યાં સુધી તો એવું થશે કે ભૂખ્યો માણસ મોઢે થી લાડુ લાડુ બોલશે તો પણ પેટ ભરશે નહિ. માત્ર બોલ્યાજ કરશે. ત્યાં સુધી તે શબ્દમાં સમાયેલા અર્થનું રહસ્ય સમજાશે નહિ. જ્યાં સુધી વિચાર કરવાની શક્તિ ન હોય ત્યાં સુધી ખીજી કુશલ માણસની સલાહની અપેક્ષા રહે છે પણ તમેને સલાહકાર તમારું

મનજ થશે માટે તમે તમારા મનનેજ ડાહ્યું બનાવો, તમેજ કુશલ બનો કે જેથી તમો કદી બુલો નહિ, પારકી વિકૃતતા અને કુશલતા ક્યાં સુધી કામ લાગશે માટે પવિત્ર મન જ્યારે થશે ત્યારે ધર્મ લાવના અને ધર્મ લાવનાથી આત્મ લાવના ઉત્પન્ન થશે,

આત્મ લાવના.

બાહ્ય ક્રિયા, બાહ્ય ધર્મ અને લક્ષિત કર્યા કરશું તો કોઈ દિવસ અંતરંગ લાવના પ્રાપ્ત થશે એમ આપણે માનીએ છીએ તે જો કે અનુક અંશે સત્ય છે પણ બાહ્ય અશુભ ક્રિયાથી જેવું તમારું મન તદ્દરૂપ થાય છે તેવું પ્રશસ્ત ક્રિયાથી તમારું મન તુરત તદ્દરૂપ થતું નથી.

જે વેપારીનું દ્રષ્ટાંત

જે વ્યાપારી હતા તેમાં એક ચામડાનો વ્યાપાર કરતો હતો અને બીજો ધીના વ્યાપાર કરતો હતો. હવે તેઓ સાથે ખરીદી કે વા નીકળ્યા ત્યારે રસ્તામાં એક ડોશીને ત્યાં જમવા ગયા. ડોશીએ ચામડાના વ્યાપારીને બહાર બેસાડ્યો અને ધીના વ્યાપારીને ઘરમાં બેસાડ્યો. પછી જ્યારે તેઓ ખરીદી કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે ચામડાના વ્યાપારીને ઘરમાં બેસાડ્યો અને ધીના વ્યાપારીને બહાર બેસાડ્યો આથી ધીના વ્યાપારીએ પુછ્યું કે ડોશીમાં! મને બહાર બેસાડવામાં તમે બુદ્ધ્યા કે શું? ડોશીએ કહ્યું કે ના ભાઈ! હું બુદ્ધી નથી પણ તેનું કારણ એવું છે કે જ્યારે તમે ખરીદી કરવા જતા હતા ત્યારે તમારી એવી ઈચ્છા હતી કે ઢોર જનવરો આબાદ રહે કારણ કે તેથી તને ઘી મેળવું મળે અને ચામડા લેવા જનારને એમ હતું કે ઘણા ઢોર મરેતો મને મેળવે ચામડા મળે પરંતુ આ વખતે તને એમ છે કે ઘણા ઢોર મરેતો ધી મેળવું થાય અને આ ચામડાવાલાને એમ છે કે ઢોર ન મરેતો ચામડું મેળવું થાય આ દ્રષ્ટાંત ઉપરથી ડોશીએ જે કલ્પના કરી તે અનુક અંશે સત્ય કલ્પના કદી શકાય અને બને છે પણ તેમજ. ગમે તે અશુભ પ્રવૃત્તિ કરતાં આપણી લાવના તદ્દનુકુળજ હોય છે તેનું કારણ માત્ર ધર્મ લાવનાનો અભાવ તેજ છે. જેમ અશુભ ક્રિયાથી તદ્દનુકુળ અશુભ લાવના ઉત્પન્ન થાય છે તેવીજ રીતે ધર્મ ક્રિયા કરતાં ધર્મ લાવના આપણા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી જોવામાં આવતી નથી. અને તે આપણા આચરણથીજ સહજમાં માલુમ

પડી શકે છે. જો ધર્મ ક્રિયા કરવાથી ધર્મ ભાવના ઉત્પન્ન થઈ હોય તો તે ભાવનાનો સ્વાદ કોઈ એવા પ્રકારનો અપૂર્વ છે કે તમને કર્મ ભાવના કદી પણ પ્રિય લાગે નહિ. જ્યાં સુધી ધર્મ ક્રિયાની ગૌણતા નજરે લેવામાં આવે છે ત્યાં સુધી ધર્મ ભાવનાની ન્યુનતા અને કર્મ ભાવનાની અધિકતા હૃદયમાં બેસી ગએલી સહેજ સમજી શકાય છે. જુઓ અનાજના વ્યાપારીને બે દિવસ વરસાદ બંધ રહેતો તેથી તે વરસાદની અપેક્ષા ન રાખતા પોતાના સ્વાર્થ માટે આનંદ માને એ સ્વાભાવીક છે, આવીજ રીતે બીજી ક્રિયાથી જેવા પ્રકારની વાસના થાય છે તેવા પ્રકારની વાસના ધર્મ ક્રિયામાં કેમ થતી નથી ?

ભાવના.

અંતરંગ સંસાર ભાવના સફલ કરવાને માટે ધર્મ કાર્યનો ઉપયોગ કરાય છે. જેમકે દીવાળીને દિવસે ચોપડામાં લખાય છે કે બાહુબળીનું બળ હોજો, ધનાશાલીભદ્રની રિદ્ધિ હોજો, ગૌતમ સ્વામીની લખ્ધી હોજો જ્યારે એ કામ કરવામાં તમને લક્ષ્મિ મેળવવાની ભાવના હોય છે પરંતુ જે લક્ષ્મિની તમને ઇચ્છા છે તેજ લક્ષ્મિનો તમે તેજ વખતે અગ્નિથી નાશ કરો છો. કેમકે દીવાળીને દિવસે ચોપડા પુજન પછી તરતજ અજ્ઞાનથી અવશ્યની ક્રિયા માની હોજો શ્રા. ના ફટાકીઆ ફેડવામાં આવે છે. અને તે ફટાકીઆથી જે શબ્દ થાય છે તેજ ફટ ફટ કહે છે બાહુબળીનું બળ, ધનાશાળી ભદ્રની રિદ્ધિ સિદ્ધિ, ગૌતમ સ્વામિની લખ્ધી એ માત્ર ચોપડામાં લખ્યાથી કદી પ્રાપ્ત થવાની નથી, પણ જ્યારે બાહુબળીએ અનેક મહુર્ષીઓની પુર્વ ભવમાં જે સેવા કરેલી છે તેવીજ અંતઃકરણથી તમે સુનીઓની સેવામાં વર્તશો ત્યારેજ તે ભાવના તમારી સફલ થશે. શાળી ભદ્રના જીવને પુર્વ ભવમાં બાલ્યાવસ્થામાં ખીર પર અતિતિવ તૃષ્ણા હોવા છતાં આવી ચડેલા સુનીને તે ખીરમાંથી અમુક ભાગ આપવાના ઇરાદાથી આપતાં જ્યારે બધી ખીર સુની પાત્રમાં પડી ગઈ ત્યારે મનમાં ખેદ ન થતાં પરમાનંદ અને પોતાને અહોભાગ્ય માન્યા અને તેથીજ તે શાલીભદ્ર મહારિદ્ધવાન થયા કે જેની રિદ્ધિની તમે ભાવના રાખો છો. પણ તમારામાં જ્યાં સુધી તેવા શુદ્ધભાવથી જ્ઞાન દેવાની અને ઉદારતાની ટેવ નથી પડી ત્યાં સુધી તે રિદ્ધિની ભાવના માત્ર ભાવ નાજ છે. ગૌતમ સ્વામીએ પણ ઘણાં તપ કર્યો હતો. ત્યારેજ લખ્ધી

મલી હતી. ત્યારે તમે જ્યાં સુધી જે ન મલે ત્યાં સુધી તે ન ખાવું આવી વિચિત્ર તપસ્યા કરો છો ત્યાં સુધી તમોને શું મલે ? કારણ કે જે ચો પડામાં લખે છે તેવો કિયાનહિ કરતા જેનાં નામ લખે છે તેને કલંક આપે છે આથી તો જે તમારા હૃદયમાં જે લાવના છે અને જે તમારી કિયા કરવાની હોય તેજ લખતા હો તો વધારે સારું. મતલબ કે ધર્મ લાવના આત્મ જ્ઞાનથી થાય છે.

હું એમ નથી કહેતો કે તમે ન લખો, પણ જે લખે છે તે પ્રમાણે તમારી કિયા કરો. આપણે જે જે ધર્મના શબ્દો બોલીએ છીએ તેનું યથાર્થ જ્ઞાન આપણને નથી. કારણ આપણે તે પ્રકારના જ્ઞાનથી વિહિન છીએ અને ત્યાં સુધિ ધર્મ લાવના આપણને કદી પ્રાપ્ત થવાની નથી. બીજું વિશેષ જ્ઞાનતો નથી જોઈતું પણ આપણ ને આપણા પોતાને એ જાણવાનું તો જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આપણે કોણ છીએ ? આપણા ઘરની બંધર નથી તો પારકા ઘરની શી બંધર પડે ? પોતે પોતાને જાણખતો નથી અને કહે છે કે હું ડાહ્યો છું પણ તેવી રીતે હું કુશળ છું એમ કહેવા તો ફલીતાર્થ એટલેજ કે પોતે પોતાને જાણખતો નથી, અને બીજાને પણ જાણખતો નથી. જે પોતાની જાણખાણ થાય તો ધર્મ લાવના પ્રગટ થાય.

હૃદયની પવિત્રતાની જરૂર.

આપણે કોઈ સારા માણસને આમંત્રણ કરીએ છીએ ત્યારે તેને લગાડવાને માટે દરેક જાતની સ્વચ્છતા અને સુઘડતા રાખીએ છીએ. પણ કરવાને બદલે જે આવનાર માણસને કાઢવ છાણ વગેરે પાચરીને ત્યાં બેસવા કહે તો આવનારને આવવું જ ગમશે નહિ. આપણે આપણા હૃદય ઘર તેવીજ રીતે ધર્મ લાવનાને આમંત્રણ કરીએ છીએ. પણ જ્યાંસુધી હૃદયમાં સ્વચ્છતા થઈ નથી, અને મલીનતા રહી છે ત્યાં સુધી ધર્મ લાવના એક મિનિટ પણ હૃદયમાં રહેશે નહિ. માટે ધર્મ લાવના પ્રાપ્ત કરવાને હૃદયની પવિત્રતા કરવાની પહેલી જરૂર છે. અને હૃદય પવિત્ર થશે તે શાસ્ત્રમાં ખતાવેલ મૈત્રી, પ્રમોદ માધ્યસ્થ અને કારુણ્ય લાવના પ્રગટ થશે. આ ચાર લાવના જે જ્ઞાની પુરૂષો ધર્મી પુરૂષો ને લાવવા સુચના કરી ગયા છે તે માત્ર શબ્દોમાં નહિ પણ પોતે જાતે તેવી લાવનાનો અનુભવ કરીને લખી ગયા છે. તમે આ માર્ગે ચાલશો તો અમારા જેવા

યશો, આવી તેઓની ભાવના હતી. પણ જ્યાં સુધી કર્મ ભાવનાથી આપણા હૃદયને નિવૃત્તિ મળી નથી ત્યાં સુધી આવી પવિત્ર ભાવનાનો વિચાર કરવાને આપણને અવકાશ મળતો નથી. આ ભાવનાઓથી જો આપણું હૃદય તલ્લિન થાય તો સંસાર વ્યવહાર અને ધર્મવ્યવહાર એવો તો સરલતાથી ચાલે કે જેના પરીણામે તે વ્યવહારમાં વર્તતા થકાંજ પણ આ તમ ભાવના પ્રાપ્ત કરી શકે. અને જેથી સદાને માટે કર્મ ભાવનાનો નાશ થઈ જાય.

મૈત્રી ભાવના.

મૈત્રી ભાવના જો હોય તો આપણા બધામાં એકતા થતાં વાર લાગે નહિ. જેમ શરીરના ગમે તે અંગમાં દુઃખ થવાથી આખા શરીરને દુઃખ થાય છે તે પ્રમાણે દરેક જીવ આપણાજ મિત્ર છે એવી ભાવના જો હોય તો ગમે તે જીવને દુઃખી દેખી આપણને દુઃખ થયા વગર રહે નહિ. કહ્યું છે કે:—

ન સા જાહ ન સા જોણિ નતં ઠણં નતં કુલં

ન જાયા ન મયા જત્ય સન્ને જીવા અનંતસો

એવી એકે જાતી નથી, એકે એવી યોની નથી, એવું કોઈ સ્થાન નથી કે એવું કોઈ કુળ નથી કે જ્યાં દરેક જીવ અનાંતિવાર જન્મ્યો કે મર્યો ન હોય !

સન્ને જાયા શયણા સન્ને જીવાય પરજણાં જાયા

દરેક જીવની સાથે પુત્ર પિતા સ્ત્રી માતા પણ આપણે સંબંધ થએલો છે. તેમજ દુશ્મન પણ પણથએલો છે એમ જો દરેક જીવ સમજે તો પછી તેને પરપણું કોઈના સાથે રહે નહિ.

જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રયુક્ત જે આત્મા છે તે બધા સરખા છે. આવા અભિપ્રાય વાળા આત્મા સાથે આપણે પરપણું માની બેઠા છીએ ત્યાં સુધી આપણાથી મૈત્રી ભાવના હજારો કોષ દુર છે.

પ્રતિક્રમણ.

એક રાજાને લઠાઈ કરતાં સાંજના સમયે હાથીના હુદા ઉપર પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે વિચાર થયો કે જ્યાંસુધી હું જેની સાથે યુદ્ધ કરું છું

તેને ખમાવીશ નહિ ત્યાંસુધી મેં પ્રતિક્રમણ કયું ગણાશે નહિ. એ લાવ
ના થતાંજ તુર્ત તેની સાથે માફી માગી અને અન્યોન્ય વૈર ટળી ખંનેમાં
મૈત્રી લાવના થઈ. જેથી પ્રતિક્રમણની સમાપ્તિ સાથે યુદ્ધની પણ સ-
માપ્તિ થઈ ગઈ એવી રીતે જો આપણે કરતા હોઈએ તો આપણને દરેક
જીવ સાથે મૈત્રી થાયજ. અને હરમન માનીએ તો તે દરેક પુદ્ગલ
વારંવાર આપણે આપણા શરીર પણ ગૃહણ કરેલાં છે તેમજ આત્મા તો
બધા સરખા છે માટે તેમાં પણ હરમનાઈ થવાનું કારણ નથી.

પ્રમોદ લાવના.

પાંચ રૂ. મળે તો રાજ થઈએ તેમજ બે દિવસ ભુજ્યા હોય તે
ખાવાનું મળે ત્યારે ખુશી થઈએ છીએ. કારણ કે તે વસ્તુ આપણે કિંમ-
તી અને હર્લભ માની છે. તેમજ આપણને સદગુણની ઈચ્છા છે તેથી
જેમાં તે સદગુણ હોય તે જોઈને આપણે રાજ થવું જોઈએ પણ તેવું
જોઈને રાજ થવાને બદલે ઉલટી ઈર્ષ્યા થાય છે માટે દષ્ટિની પવિત્રતા થવાની જરૂર
છે તેમ જ્યાંસુધી દષ્ટિ દોષ રૂપી અશ્મા દષ્ટિની આડા રહેલા છે ત્યાંસુધી ગમે
તેની વસ્તુ હોય તેમાં આપણે મલીનતાજ જોઈશું અને ચક્ષુ પવિત્ર હશે
તેમાં બધું પવિત્ર દેખાશે એ જેટલું પવિત્ર દેખાશે તેમાં આપણને હર્ષ
થશે. આવી રીતે ગુણાનુરાગીપણાની જે લાવના આપણા હૃદયમાં ઉત્પ-
ન્ન થાય તેને પ્રમોદ લાવના કહેવાય છે.

જૈન શાસનની જય.

સારા પ્રસંગે આપણે જૈન શાસનની જય બોલીએ છીએ પણ જ્યાં
સુધી આપણો ચતુર્વિધ શંકનો જય નથી થયો ત્યાં સુધી જૈન શાસનનો
જય ક્યાંથી થઈ શકશે? એટલે ઘરમાં મારા મારી અને અજય ક્યાં કરી
એ તથા કાંતર અને છરા ગાંજીમાં રાખી જૈન શાસનની જય બોલીએ
એ કેટલું આશ્ચર્ય જનક છે? સમજવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી જૈન શાસ-
નના વર્તનારામાં અન્યોન્ય જયની ઈચ્છા નથી અને એકના જયમાં સ-
ર્વનો જય, એકની ખ્યાતીમાં સર્વની ખ્યાતિ, એકની પ્રસંશામાં સર્વની
પ્રસંશા જ્યાં સુધી નહિ મનાય ત્યાં સુધી જય રાજમાંજ રહેશે. જેવો
સુખથી જૈન શાસનનો જય બોલાય છે તેમ કૃતીમાં પણ થવું જોઈએ.
આપણે કહીએ છીએ કે શાસન પાંચમા આરાના છેડા સુધી રહેવાનું છે
જેથી ગમે તેમ વર્તીએ તો શાસનનો જય મટવાનો નથી. આ માન્યતા
બુલ ભરેલી છે. જો કે અમુક સ્થિતિમાં જૈન શાસન પાંચમા આરા

સુધીભલે રહો પણ માફ કહેવું એમ છે કે જે આપણે જૈન શાસનનો જય બોલીએ છીએ તે સમજ્યા વગર બોલીએ છીએ, જૈન શાસન નો જય કેવી કૃતિમાં રહેલો છે તે સમજીને બોલાતું હોય તો અંદર અંદર મારામારી અને ખંડન મંડનની લાવના ચાલી રહે છે અને જે નાથી જૈન શાસનનો જય કદી થતો નથી, તે રહેવા પામેજ નહિ એજ મારા કહેવાનું તાત્પર્ય છે. હાલની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરીએ તો કોઈ ચડતું હોય તેને પછાડવામાંજ જય મનાતો હોય એમ જોવાય છે. પણ એકની પ્રસંશા અને એકનું ભક્તિ બોલાતું હોય તો તે સાંભળી આનંદ ન પામતાં કોઈ રીતે પણ બોડ ખાંપણ કાઢી અજ્ય સાંભળવામાંજ પ્ર મોદ મનાય ત્યાં સુધી પ્રમોદ લાવના પણ હજાર કોષ દુર રહેવાની છે માટે પ્રમોદ લાવનાની જરૂર છે અને પ્રમોદ લાવના ન બને તો માધ્ય સ્થ લાવના તો થવી જોઈએ પણ દ્વેષ લાવનાનો તો ત્યાગજ કરવો જોઈએ.

માધ્યસ્થ લાવના.

કોઈ અયોગ્ય કરે તો તે તરફ ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. આપણે કોઈને કહીએ અને બીજાને ગમે નહિ તો તે સમજીને માધ્યસ્થપણું રાખવું પણ તેનાપર દ્વેષ નહિ કરવો. જગતમાં અનેક પ્રકારના જીવો છે અને તેમની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે તે બધાને જોઈને માધ્યસ્થ રહેવું જોઈએ આપણાથી બને તો તેમને સુધારવા અને ન બને તો માધ્યસ્થ રહેવું. જે કામ સહેજ થઈ શકે તેવું છે તેમાં માત્ર પોતાની ધ્વજા પાર પાડવાને માટે પર્વતો બો દવા જેવા મહા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે પણ તેમ કરવાનું કારણ માત્ર માધ્યસ્થ લાવનાનો અભાવ છે અને દ્વેષ લાવનાનો ઉદય છે. પરંતુ બીજામાં પડવાથી પોતાનું જય છે જેમ કે-

ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ.

ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ સુનિ હતા. તેઓ કાઉત્સગધ્યાને બેઠા હતા તેમાં એકે કાંઈ બહુ એટલે બીજાએ તેને ઠપકો આપ્યો એટલે ત્રીજાએ બીજાને ઠપકો અને ચોથાએ ત્રીજાને કહ્યું. 'પરીણામે એ ચારે એક બીજાની ચેષ્ટામાં પડવાથી ચરેના ધ્યાનનો ભંગ થયો તેમ જ્યાંસુધી વચ્ચે પડવાની ટેવ નથી ગઈ ત્યાંસુધી માધ્યસ્થ લાવના પ્રાપ્ત થતી નથી ને ત્યાં સુધી તમે તમારું બુદ્ધો છો અને બીજાનું બગાડો છો માટે બીજાઓની ચેષ્ટામાં નહિ પડતા આપણે આપણું તો સુધારવું જોઈએ.

એક વખતે જે મોટા રાજા હોય તે બીજે વખતે લીખ માગતો દેખાય તો તેના પર જેમ દયા આવે છે. મ દરેક જીવ પર દયા લાવવી જોઈએ. આપણને કોઈકહી જાય તો તેના પર દયા લાવવી કે મારેમાટે તેને કર્મબંધન કરવા પડ્યા પણ તેના પર આક્રોશ કરીને તેને ધર્મથી વિમુખ નહિ કરવો જોઈએ. સમજાવતા પણ જો ન માને તો તેના પર દયા કરવી જોઈએ પણ તેને વિમુખ નહિ કરવો. કારણ કે તમે કોઈને દેરા અપાસરા બહાર કરો તો તે કષાયના ઉદયથી બીજા ધર્મનો આશ્રય લેશે. કારણ કે ધર્મ તો તમે એ પૈસે વહેંચવા તઈયાર થાઓ છો. માટે તેમ કોઈનો તિરસ્કાર નહિ કરતાં તેના પર દયા રાખી તેને ઉંચ દિશાએ ચડાવવો જોઈએ. આથી મૈત્રી, કંરૂણા, માધ્યસ્થ, અને પ્રમોદ લાવના હોયતો બીજા લાવના આપો આપ આવી જાય છે. એ ચાર લાવનાનો સામાન્ય વિચાર કરશું તો તે લાવના બજારમાં નથી પણ તમારી પાસેજ છે. જેમ બાલકમાં માતા પિતા વગેરેને જોખાખવાની લાવના તિરો લાવ રૂપ છે અને પછી વિચારથી પ્રગટ રૂપે થાય છે તેમજ જો વિચાર કરવાની ટેવ પડશે તો આપણા હૃદયમાંથીજ તે લાવના પ્રગટ થશે. પણ જ્યાં સુધી તે શબ્દોનો જોલવામાં ઉપયોગ કરીએ છીએ તેનો વિચારમાં અને તે સાથે તે શબ્દોનો અને તેમાંના તત્વનો જ્યાલ નથી કરતા ત્યાં સુધી શબ્દ જોલવાથી કાંઈ પણ વલવાનું નથી. જે કાંઈ લાલછે તે શબ્દના વિચારમાંજ છે. જેમ ચિલાતિ પુરે એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં મસ્તક લઈને મુની પાસે ઉપદેશ માગ્યો ત્યારે મુનિએ તો ઉપશમ વિવેક અને સંવર એમ ત્રણ ધર્મના માર્ગ છે એટલું કહ્યું. આ શબ્દોનો સામાન્ય વિચાર કરતાં તેને આત્માનો વિચાર થયો, સ્વ સ્વરૂપનો આનંદ થયોને તેના શરીર પર કીડીઓ ચડી, તેનું શરીર ચાલણી જેવું થયું. તોપણ ઉપશમ વિવેક સંવરના અર્થના વિચારમાંજ તેને કેવળ જ્ઞાન થયું. માટે પંચેન્દ્રિના ઘાતકે પણ ત્રણ શબ્દોનો વિચાર કરવામાં કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તેમ આપણે જેજે જોલીએ છીએ તેનો જો વિચાર કર્યો કરશું તો પરીણામે આપણી પણ તેમજ સ્થિતિ હશે.

વિચાર કરશું અને વિચાર રૂપ બનશું ત્યારેજ તે શબ્દોના અર્થની લાવનાથી આપણા હૃદયમાં તદરૂપ લાવના થશે અરીહું તનું સ્મરણ કરતાં

અરીહું ત રૂપ થવું જોઈએ. સિદ્ધનો વિચાર થતાં સિદ્ધ રૂપ થવાય અને દર્શન પ્રાપ્ત કરાય એવી ભાવનાની જરૂર છે પણ જીન દર્શન કરના રાને તેવો ખ્યાલ નથી હોતો—મુદ્રા ભવાનોજ ખ્યાલ નથી તો તે શું છે તેનો ખ્યાલ તો ક્યાંથીજ હોય? આરીસામાં જોતાં આપણું રૂપ દેખાઈ આવે છે. તો આ ત્રણ લોકના આરીસા રૂપ જીનેશ્વરની મુદ્રા નીહાળતાં આપણને આપણું સ્વરૂપ કેમ દેખાવું ન જોઈએ? મારા તરફથી આજે ભાવનાનો વિષય કહેવામાં આવ્યો છે તેમાં હું એમ જણાવું છું કે ભાવનાની જરૂર છે અને તે પણ પ્રશસ્ત ભાવનાની જરૂર છે. જો તમારું હૃદય પવિત્ર ભાવનાવાળું હશે તો તમારે જોશીની પણ જરૂર પડશે નહિ. લીંબુ શબ્દ સાંભળીને તમારા મોઢામાંથી ખટાશ છુટે છે. શાસ્ત્રમાં મોક્ષે જવાના અસંખ્ય યોગ કહ્યા છે પણ તેનો ખ્યાલ આપણા હૃદયમાં હોય તો માંહો માંહે એક એક પ્રત્યે ભેદ બુદ્ધિ રહે નહિ. મોક્ષ શું છે તે સમજાયું નથી ત્યાં સુધીજ આપણને તેની ભાવના થતી નથી.

આ વિષયની અંતે મારે કહેવું જોઈએ કે તમે શ્રોતા બનો પણ ચાચણી જેવા શ્રોતા થશો નહિ. એમ કહેશોમાં કે આ કઠીણ છે. આપણે જો વિચાર કરીએ તો જેમ બીજાને માટે કરી શકીએ તેમ આપણે આપણા માટે કરીશું અને જો આપણું અંતઃકરણ ભાવનાથી ભાવીત થશે, જો મારા મારી અને જેનું ચતાણુ ઓછી થશે તો પવિત્ર અંતઃકરણને લઈને તમારા ભવિષ્યનો તમે પોતેજ નિશ્ચય કરી શકશો.

કાર્યની સિદ્ધિ માટે તો અંતઃકરણજ સાક્ષી છે. ગમે તે ઉદ્યમની આદીમાં જો શંકાશીલ રહીએ છીએ તો તેમાં આપણા હૃદયમાં મલીનતાજ કારણ રૂપ છે જો અંતઃકરણમાં પવિત્રતા હોય તો કાલે શું થશે તે આપણા હૃદય બળથી આપણે સમજી શકીશું માટે જેમ બને તેમ અંતઃકરણમાંથી કર્મ ભાવનાનો નાશ અને ધર્મ ભાવનાની ઉત્પત્તિ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવાની જરૂર છે. જો આપણામાં ધર્મ ભાવનાનું પ્રબળ વધશે તો આત્મ ભાવના એની મેળે પ્રાપ્ત થશે અને આત્મ ભાવનાનું પરિણામ જે મોક્ષ તે સહેજમાં મેળવી શકાશે.

તથાસ્તુ.

વ્યાખ્યાન ૯ મું

ધ્યાન.

તા. ૨૪-૮-૧૯૦૭.

મંગલાચરણ.

ઓંકારવિદુ સંયુક્તં નિત્યંધ્યાયંતિ યોગિનઃ

કામદં મોક્ષદં ચૈવ ઓંકારાય નમોનમઃ

ઉપોદ્ધાત.

આજે ધ્યાનનો જે વિષય છે તે ઘણો કઠીણ છે માટે ધ્યાનના વિષયનું શ્રવણ કરવામાં જો ધ્યાન હોય તોજ તે વિષય સમજી શકાય. જે વાત અનુભવની છે અને અનુભવથીજ જણાય તેવી છે અને જેનું સ્વરૂપ પણ અનુભવમાંજ રહેલું છે તેને આપણે શબ્દથી કહેવા અને સાંભળવા એક જ થયા છીએ તેથી જે અનુભવ સિવાય સમજી શકાય તેમ નથી તેવી વાત શબ્દમાં લાવી તેવા ગહન વિષયને શ્રોતા આગળ મુકવો એ નહિ બનવા યોગ્ય છે તો પણ જેમ બાળકને પોતાના વિચારો જણાવવાને શબ્દ મળતા નથી તેથી તે ભાંગ્યા તુટ્યા શબ્દમાં પણ પોતાના મનના વિચારોનો લાવાર્થ બીજાઓને સમજાવે છે તેમ આ ધ્યાનના વિષયને શબ્દ દ્વારા કહેવાને કરાતી આ મારી પ્રવૃત્તિ સમજવી.

જેમ આપણે નિદ્રામાં હોઈએ ત્યારે આપણી બાહ્યમાં ગમે તેવા ભયંકર અથવા આકર્ષક બનાવો બનતા હોય તોપણ તેની અસર આપણને થતી નથી તેનું કારણ માત્ર નિદ્રામાં ઉત્પન્ન થએલા સુષ્પન્નો અતીશય છે તેમજ નિદ્રાના અગાઉ જે અનેક વિકલ્પો આપણા હૃદયમાં ભગૃતિ ધરાવતા હોય તે વિચાર જ્યાંસુધી નિદ્રાવસ્થા રહે ત્યાંસુધી વિસ્મૃત થઈ જાય છે તેમજ ધ્યાનના અતીશે સુષ્પન્થી આપણા સમીપે બનતા પ્રિય અપ્રિય બનાવો આપણને અસર કરી શકતા નથી તેમજ અનેક પુર્વના વિકલ્પો ધ્યાનાવસ્થામાં નષ્ટ થઈ જાય છે. ધ્યાન એ શબ્દ ઘેડવારે ધા

તુ ઉપરથી બનેલો છે તેનો અર્થ ધારણ કરવું એટલે ચિંતવવું એવો થાય છે.

ધ્યાતા અને ધ્યેય

આટલું કહીને હવે ધ્યાન એ શબ્દ સાથે ધ્યાતા અને ધ્યેય એ શબ્દ રહેલા છે તે વિષે યોલીશું. ધ્યાતા એટલે ધ્યાન કરનાર, ધ્યેય એટલે જે વસ્તુ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે તે અને ધ્યાન એટલે ધ્યેય વસ્તુ નિષ્ઠા જે ક્રિયા, ધ્યાનનો વિષય સર્વ સામાન્ય છે છતાં તે પહેલાં વિચાર કરવો પડે છે કે તે સામાન્ય છે પણ નિષેષ ગુણવાડા વાળો છે. ધ્યાન કરનાર ગમે તે હોય પણ ધ્યેય પદાર્થનું જ્યાં સુધી જ્ઞાન થયું ન હોય ત્યાં સુધી ધ્યેય પદાર્થ ને ધ્યાતા ધ્યાનમાં કેવી રીતે લાવી શકે એ સવાલ ઉભો રહે છે. કારણકે જો વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાયું ન હોયતો ધ્યાન કરનાર ઘટ ને પટ રૂપે અને પટ ને ઘટરૂપે ધ્યાનમાં લાવવાથી અગ્યવસ્થા આવી જાય અને તેથી વાસ્તવિક લાભ પ્રાપ્ત થાય નહિ. ધ્યેય વસ્તુ આ જગતમાં મુખ્ય બે પ્રકારે છે એક આત્મા અને બીજી જડ. આ બંને પદાર્થ વિષે બુદ્ધા બુદ્ધા દર્શન બુદ્ધા બુદ્ધા મતને પ્રતિપાદન કરે છે તેથી તેનો નિર્ણય થયા વગર ધ્યાન કરનારે તે બે પદાર્થનું કેવી રીતે ધ્યાન કરવું તે એક અગવડતા ભરેલું થઈ પડે છે, કેમકે આત્મા કેવા પ્રકારે છે તેનું લક્ષણ શું છે તે નક્કી થયા પહેલાં તેને ધ્યેય રૂપે ધ્યાનમાં લાવવો તે મુશ્કેલીમાં નાખે તેવું છે. પણ હાલ તે પદાર્થ વિષેના નિર્ણય કરવાના તકરારી વિષયમાં નહિ ઉતરતા સામાન્ય રીતે આ વિષય ચર્ચવો તે વધારે ઠીક લાગશે.

ધ્યેય પદાર્થનું ધ્યાન ક્યારે થઈ શકે.

ધ્યેય પદાર્થને ધ્યાનથી પર નથી જાણ્યું ત્યાં સુધી ધ્યાતા થઈ શકાય નહિ. ધ્યાતા જતાં પહેલાં તેમાં પ્રથમ પ્રમાણિક જ્ઞાનની જરૂર છે સ્વપર એટલે પોતાનો અને પરનો નિશ્ચય કરાવનાર જે જ્ઞાન તે પ્રમાણિક જ્ઞાન કહેવાય છે, તે જ્ઞાન બે પ્રકારે છે ૧ ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને ૨ આત્મ પ્રત્યક્ષ. આત્મ પ્રત્યક્ષને કેટલાએક પરોક્ષ માને છે પણ તેને જૈન પ્રત્યક્ષ માને છે અને જૈને બીજાઓ પ્રત્યક્ષ માને છે તેને જૈન પરોક્ષ માને છે તેમજ એકજ જાતના ધ્યેયમાં પણ અમુક અંશે વિચારની સિન્નતા થઈ જાય છે. એકજ જૈન શબ્દનું વિશેષણ લાગુ પડે એવા જૈનમાં પણ અમુક અંશે તફાવત છે.

અવિધિદોષ--જમવાનો કુમ નહિ સાચવતાં ગમે તે લોભ્ય પદાર્થ
 યદ્વા તદ્વા લોભન રૂપે લોગવવામાં આવે અથવા પેટ ભરાય તેટલું પાણી
 પીધા પછી જમવા બેસીએ તો વિધિ પુર્વક લોભન નહિ કરેલું હોવાથી
 શારિરીક પુષ્ટીને બદલે ઉલટી રોગાદિકની ઉત્પત્તિ થાય છે. આમ જ્યાં
 સુધી જે જે કુમથી જે જે કાર્ય કરવાના છે તેને એક બાજુ મુકી અવિ
 ધિથી કરવામાં આવે ત્યાં સુધી યોગાવંચકપણું પ્રાપ્ત થાય નહિ પણ
 ઉલટા યોગથીજ જીતાએલા કહી શકાય. જેમ કોઈ માણસ જીનેશ્વરની
 પુજા કરવા જતાં અમુક વખતમાં તે કાર્ય કરી લેવાની ઇચ્છાથી દ્રવ્ય
 પુજાની દરેક સામગ્રી લઈ જીન મંદિરમાં જાય અને ત્યાં પ્રભુના પ્રક્ષાલન
 માં કાંઈક વિલંબ હોય તો દ્રવ્યપુજા પાછળ રાખી તે દરમ્યાન વચમાં ચૈત્યવ
 દનાદિક લાવ પુજા કરી લે અને પછી દ્રવ્ય પુજા કરે તો કુમથી ઉલટું
 કર્યું કહેવાશે તેમ જ્યાંસુધી યોગ મનુષ્યના તાબામાં નથી પણ યોગના
 તાબામાં મનુષ્ય રહેલ છે ત્યાંસુધી યોગાવાંચક પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ.

અતી પ્રવૃત્તિ--કેટલીક વખત ક્રિયા કરવામાંજ ઓધસંજ્ઞાએ લાભ
 સમજી જે ક્રિયા જે સમયે શાસ્ત્રોક્ત રીતીએ જેટલે અંશે કરવી જોઈએ
 તે ન કરતાં કોઈપણ અનુચિત રીતે આપણી બુદ્ધિ અનુસાર તેમાં ઠીક
 પણુ માનીને ક્રિયાના નિયમોની દરકાર નહિ કરતાં એક તરફી વલણથી
 વિશેષ કરવામાં આવે તો તેને અતી પ્રવૃત્તિ દોષ કહેવામાં આવે છે અને
 તે દોષ જ્યાંસુધી રહેલો છે ત્યાંસુધી ધ્યાતા ધ્યાન કરવાને લાયક બની
 શકતો નથી બીજી રીતે ઇન્દ્રિયોને જ્ઞાન દ્વારા સમન્વવવી જોઈએ અને
 તૃણાને સંતોષથી શાંત કરવી જોઈએ તે તેમ નહિ કરતાં તેને ઉલટા
 જ્યાંસુધી આનંદ મગ્ન કરીએ ત્યાંસુધી યોગાવંચક પણુ પ્રાપ્ત થવાને
 બદલે મનુષ્ય યોગોથી અવંચક છે એમ માનવું.

દોષોનું નિવારણ કેમ થાય.

દરેક ક્રિયા કરતાં શાસ્ત્રના આધારને આગળ કરવામાં આવે છે પણ
 શાસ્ત્રના નિયમ અને કુમથી જ્યાં સુધી મનો યોગની શુદ્ધિ થઈનથી તેમજ
 પુર્વે કહેલા ચાર દોષો જ્યાંસુધી હોય ત્યાંસુધી ધ્યાતાથી ધ્યાન કરવાને
 બની શકતું નથી, યોગી મહાત્માએ અગાઉ જ્યારે શુદ્ધિમાં એકાંત પણ
 ધ્યાન કરતા હતા ત્યારે તેમાં એવો હેતુ હોતો કે ત્યાં શાંતિથી મનપ્રસન્ન
 રહે અને ધ્યાન થઈ શકે. આ ઉપરથી એમ સમજી શકાય છે કે ધણુ

જન સમુહમાં રહેવાથી કેટલાએક અશાંતિના કારણે આપણને અસર કરે છે. તેથી અપ્રશસ્ત ધ્યાનને લઈને મનોયોગની અશુદ્ધિના અભાવે ધ્યાતા ધ્યાનની ક્રિયાને કરી શકતો નથી તેમજ મનોયોગની અશુદ્ધિ કરનાર જે અપ્રશસ્ત ધ્યાન આપણને અસર કરે છે તેમાં તે વિષયનું ધ્યાન કરવાની જો વખતો વખત તક લેવાતી હોય તો તેજ અપ્રશસ્ત ધ્યાન પ્રશસ્ત રૂપે થઈ શકે અને તેમ થવાથી યોગીઓથી બીજી રીતે જનસમુહમાં રહેવા છતાં પણ ધ્યાની બની શકાય છે માટે જ્યાં સુધી અપ્રશસ્ત મનોયોગમાં આપણી લીનતા છેત્યાંસુધી તે ધ્યાન પુર્વક નથી અને જો તેમ હોય તો અવશ્ય સમન્વય, અને સમન્વય તો તેના ત્યાગ થયા વગર રહે નહિ.

આર્ત ધ્યાન.

અનિષ્ઠ વસ્તુના સંયોગથી અને ઈષ્ટના વિયોગથી આર્ત ધ્યાન થાય છે, પણ અનિષ્ટના સંયોગથી હાની થું છે અને ઈષ્ટના વિયોગથી આપણને નુકસાન થું છે તે સમન્વય હોય તો તેજ અપ્રશસ્ત ધ્યાન પ્રશસ્ત રૂપે થઈ શકે. પણ તે અપ્રશસ્ત ધ્યાનજનક અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ જ્યાં સુધી વખતો વખત મનને મલીન કર્યા કરશે ત્યાં સુધી મલીનતાને લઈને પ્રશસ્ત ધ્યાન ના ધ્યાતા થઈ શકાશે નહિ, જુઓ જ્યારે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે રોનાર પોતે રડે છે અને બીજાને રોવાવે છે હવે આ સ્થળે દ્યેય એટલે જેના વિચારથી રૂદન કરવામાં આવે છે તે દ્યેય વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય તો રડવું આવેજ નહિ પણ દ્યેય વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન હોતું નથી. જેને માટે રૂદન કરાય છે તેને માટે ગમે તેટલો વખત રૂદન કરવા છતાં પણ કાર્ય સિદ્ધિ થતી નથી. માટે વિચાર કરવો જોઈએ કે તું કેણુ છે ! જે ને માટે રૂદન કરાય છે તે કેણુ છે, તારે એની સાથે શો સંબંધ છે અ ને આ રૂદન કરવાથી તું જે કંઈ હાનિ સમજે છે તેની પુનઃ પ્રાપ્તિ થઈ શકે તેમ છે કે નહિ ઈત્યાદિ જો વિચાર કરવામાં આવે તો સ્વતઃ સમજી જવાય અને સમન્વયા પછી રૂદન ક્રિયાનો ત્યાગ એની મેળે થઈ જવાથી મન શુદ્ધિ થતાં વાર લાગે નહિ અને જેથી જે જે વિચારો પુર્વે કહ્યા છે તે બધા પ્રશસ્ત ધ્યાન રૂપે થઈ જાય.

રૌદ્ર ધ્યાન.

આશ્ચર્ય જેવું છે કે સામાન્ય જાણતમાં પણ માણસના હૃદય કેદા નાનકડો હોય છે અને

મોટા માછલાની પાંપણમાંજ રહે છે તોપણ ત્યાં મોટા માછલાના મુખમાંથી જીવતા માછલાને નીકળતા અને પ્રવેશ કરતા જોઈને તે પોતે મોટા માછલાને ધિક્કારે છે અને વિચારે છે કે આ સ્થળે હું હોઉં તો એક પણ માછલાને જીવતું જવા દઉં નહિ આવા વિચારથી તે તંદુલીઓ મચ્છ નર્કમાં જાય છે આવા પ્રકારનું રોદ્ર ધ્યાન જ્યાં સુધી ક્ષણે ક્ષણે અસર કરે છે ત્યાંસુધી પ્રશસ્ત ધ્યાનને લાયક થઈ શકાય નહિ અને તેજ રોદ્ર ધ્યાની એમ વિચારે કે સામા જીવના જેવા શુભ અશુભ કર્મ છે તેવુંજ તેને મળવાનું છે, તેમાં માફ ધારવું કાંઈ કામ આવવાનું નથી, માત્ર મારા હૃદયમાં તેને માટે જે ખરાબ વિચારો આવે છે તેથી હું તેનું નહિ બગાડતાં મારા આત્માનુંજ બગાડું છું અને કર્મથી હું પોતેજ બંધાઉં છું, પોતાના કૃત્ય સિવાય કોઈ કોઈનું ભૂંડું કરી સકતું નથી અને આવા વિચારોના અભાવેજ હું સંસારમાં પરિબ્રમણ કર્યા કરું છું માટે અંતરંગ શુદ્ધિથી ધ્યાનને લાયક થવા માટે આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો કે તેની અસર થાય તોપણ કોઈ રીતે તે ફળી ભૂત ન થાય તેને માટે ઉપયોગ રાખવો જોઈએ.

કપાયના ઉદયનો ઉપશમ કેમ થાય ?

શાસ્ત્રમાં છઠાસાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તનારા મુનીઓને અકોહિ, અમાની, અમાયિ, અલોભી એવા વિશેષણો આપ્યા છે જો કે અકોહી અમાની વિગેરે વિશેષણો છઠા સાતમા ગુણસ્થાનકે લાગુ પડતા નથી કારણ કે ત્યાં ક્રોધ, માન, માયા લોભનો નાશ થયો નથી પણ ઉદયે આવતા ક્રોધ માન માયા લોભને પવિત્ર મુની પોતાના આત્મ બલથી ક્રિયામાં નથી મુકતા તેથી તે નિષ્ક્રુણ થઈ જવાથી કર્મ બંધન રૂપી ફળને આપનારા થતા નથી. અને તેવા કારણોથીજ પુર્વોક્ત વિશેષણોથી મુનિઓને સંબોધવામાં આવ્યા છે તેમ આર્ત ધ્યાન અને રોદ્ર ધ્યાન અમુક નિમિત્તે થાય તોપણ તેની અસર મન પર લાવતા શુદ્ધ વિચારથી તે ધ્યાન નીષ્કલ કરી શકાય તો અંતરંગ શુદ્ધિ સદાને માટે સ્વતઃ જની રહે.

અંતરંગ શુદ્ધિ.

આવી રીતે અંતરંગ શુદ્ધિ થવાની પ્રથમ જરૂર છે અને મનની શુદ્ધિ થવા પછી જે ધ્યેય પદાર્થ છે તે આપણા હૃદયમાં સ્થાપન કરી

ધ્યાનમાં લાવી શકાય છે, ધ્યાન એ એક એવી ચીજ છે કે જે આપણા આત્માને બીજા અનેક યત્નોથી નિર્મુળ કરતાં સુશીળતી બેઠવી પડે છે તે આત્મશુદ્ધિનું કાર્ય તે ધ્યાનથી સહેલાઈથી અને થોડા પ્રયત્ને થઈ શકે છે, આ દ્રષ્ટાંતથી વધારે સ્પષ્ટપણે સમજી શકાશે.

ચિત્રકાર અને વિચિત્રકારનું દ્રષ્ટાંત.

એક રાજા પાસે બે કારીગરો આવ્યા તેના નામ રાજાએ પુછત એકે કહ્યું કે હું ચિત્રકાર છું અને બીજાએ કહ્યું કે હું વિચિત્રકાર છું. રાજાને આશ્ચર્ય થયું કે આ ચિત્રકાર તો ઠીક પણ વિચિત્રકાર વળી કેવો હશે! તે પછી રાજાએ તે બંનેને એક એક ભિંતપર ચિત્ર અને વિચિત્ર કરવાની આજ્ઞા કરી. તેથી આડો પડદો નાખીને ચિત્રકાર હતો તેણે નાની મોટી અનેક જાતની પીછી વતી રંગ બેરંગી સુંદર ચિત્રોથી પોતાને સોંપેલી એક ભિંત તૈયાર કરી અને બીજા વિચિત્રકારે તો એક પથરવતી ભીંતને પાલીસ કર્યા કીધું અને સુદૃઢ પુરી થઈ ત્યાંસુધી તેણે તે ભીંતને ચોપણી વતી ચોખ્ખાજ કીધી તેથી તે એવી તો શુદ્ધ કરી કે જાણે આરીસા જેવીજ તે થઈ ગઈ. પછી રાજા સુદૃઢ પુરી થયે બેવા આવ્યો અને ચિત્રકારના અનેક જાતના ચિત્રો જોઈને ખુશી થયો. પછી વિચિત્રકાર પાસે ગયો ત્યારે તેણે તો ભીંત ચોપીને તૈયાર કરી હતી તે જોઈ રાજાએ પુછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે આ ભીંતમાં માફક વિચિત્ર થઈ રહ્યું છે એમ કહીને સામી ભીંતના આડો જે પડદો હતો તે લઈ લીધો એટલે તે બધા ચિત્રો સામી ભીંતમાં પ્રતિબિંબ રૂપે દેખાઈ આવ્યા. જે જે પદાર્થ તે ભીંત પાસે રાખવામાં આવ્યા તે તેમાં તેવાજરૂપે દેખાઈ આવવા લાગ્યા. વિચિત્રકારે કહ્યું કે આ માફક વિચિત્ર છે કે તેમાં હું પોતે પોતાને જોઈ શકું છું અને તમે તમને પોતાને જોઈ શકો છો. આથી રાજાને આશ્ચર્ય થયું અને વિચિત્રકારના વખાણ થયા.

તેમ આપણા હૃદય પર અનેક રંગ બેરંગી વિચારોથી ચિત્રિત ન કરતાં માત્ર ધ્યાન ચોપણીથી શુદ્ધ નિર્મળ કરવાની જરૂર છે અને તે જો તેમ બની જશે તો પછી ગમે તે સમયે જગતના દ્યેય પદાર્થનું ચિત્ર આપણા શુદ્ધ અત્માકરણ ઉપર તાદૃશ પ્રતિબિંબિત થશે કે જે ભેતાં પા-રાવાર આનંદ અને ગમે તે એકાંત સ્થળમાં જગત સ્વરૂપનું નિરિક્ષણ કરી શકાશે એટલુંજ નહિ પણ આપણે પોતાને પણ જોઈ શકવાને સમ

ધર્મ થઈ શકશું, માટે ધ્યાન કરવાને યોગ્ય બનવાને માટે આપણા હૃદય અને મનને નિર્મળ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે અને તેને માટે મન મલી ન થાય તેવા કારણો હમેશા દુર કરવા કે જેથી આપણું નિર્મળ હૃદય થઈ શકશે, ઇન્દ્રિયો આપણે તાબે રહેશે પણ આપણે ઇન્દ્રિય ને તાબે રહેશું નહિ. આતુ નામજ ઇન્દ્રિય નિયંત્રક કહેવાય છે એટલે ઇન્દ્રિયો ને જે ક્રમાવવામાં આવે તેજ તે કરે અને જે જરા પણ વિરૂદ્ધ પણે પ્રવર્તે તો તેને અવશ્ય યોગીક શિક્ષા આપવાને તત્પર રહેવું જોઈએ.

હૃદયની નિર્મળતા

આવા પ્રકારે હૃદયની નિર્મળતા અને મનો બળની શુદ્ધતા થવાની જરૂર છે અને તેમ થયાપછી આપણે ધ્યાન કરવા યોગ્ય થશું જ્યારે ફોટોગ્રાફરે કોઈ માણસનો ફોટો લેછે ત્યારે તેની સન્મુખ કેમરો ગોઠવે છે એને તે કેમરામાં જે કાચ નાખેછે તેનાં પર એવી દવા હોય છે કે તેથી સન્મુખ રહેલા માણસનો આંખોડુળ ચહેરો તેમા આવી જાય છે હવે ફોટો ગ્રાફી તે માણસના રૂપને જોવાની જ્યારે જ્યારે ઇચ્છા થાય છે ત્યારે ત્યારે ગમેતે વખતે અને ગમેતે સ્થળે તે માણસને ફોટોગ્રાફમાં જોઈ શકાય છે તે મ આપણે આપણા હૃદયને કેમરો બનાવવો જોઈએ અને જે દ્રશ્ય ધ્યેય પદાર્થો છે તેનો ફોટોગ્રાફ આપણા હૃદયમાં પાડવો જોઈએ જેથી તે વખતે અગર પછી ગમેતે વખતે આપણે આપણા હૃદયમાં તેને જોઈ શકીએ

નિમિત્ત વગર ધ્યાન થઈ શકે નહિ

કેટલાએક નિમિત્ત વગર ધ્યાન કરવાની ઇચ્છા રાખેછે પણ તે ખોટું છે, ધ્યેય તો અવશ્ય જોઈએ તેમાં પ્રથમ બાહ્ય અને પછી અંતરંગ ધ્યેય હોવું જોઈએ પરંતુ જ્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થ ધ્યેય રૂપે નથી ત્યાં સુધી ધ્યાન ન કોનું થઈ શકે? સાંભળો કે વિચાર વગરની કોઈ પણ વસ્તુનું ધ્યાન મનમા આવી શકતું નથી કારણકે કોઈ પણ પદાર્થની આકૃતિ જ્યાં સુધી જોઈ નથી ત્યાં સુધી તે આકૃતિ ધ્યાન માં લાવવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે, કોઈ એમ કહેવા માગશે કે આકૃતિ જોવાની જરૂર નથી પણ આકૃતિનું સ્વરૂપ સાંભળવાની જરૂર છે અને તે સાંભળવાથીજ તે આકૃતિના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લાવી શકાય છે જેમ એક ફો શીખવવાની ઇચ્છાએ સન્મુખ એકડો નહિ માંડી આપતા મુખથીજ

એકઠાનું સ્વરૂપ સમજાવવાથી પણ એકઠો શીખવી શકાય છે. શિક્ષક વિદ્યાર્થીને કહે કે એક મીંડું હોય અને તેની નીચે એક લીટી દોરીએ તો તેનો જેવો આકાર થાય તેવો એકઠાનો આકાર હોય છે આમ સન્મુખ આકૃતિની અપેક્ષા વગર આકૃતિનું સ્વરૂપ હૃદયમાં સ્થાપિત કરી શકાય છે તો મારે કહેવું જોઈએ કે તેવા જોલનારાઓ પોતાના શબ્દોથીજ આકૃતિને સ્વિકારે છે. એક આકૃતિ દેખાડીને શીખવે અને એક આકૃતિ નું વર્ણન કરીને શીખવે તો તે બંનેનો પ્રકાર આકૃતિની અપેક્ષામાં સમાય છે મતલબ શબ્દદ્વારા અને નેત્રદ્વારા આકૃતિનું જ્ઞાન કેઈ રીતે થઈ શકતું નથી તેથી ધ્યાન કરનારને પોતાથી ભિન્ન ધ્યેયની જરૂર છે બાહ્ય ધ્યેયના અભ્યાસથી જ્યારે અતરંગ ધ્યેય રૂપે બની જાય ત્યારે પછી બાહ્ય ધ્યેયની અપેક્ષા ન રાખીએ તો ચાલી શકે, જેમ એ એકઠાને પ્રથમ ઘુંટાય છે અને ઘુંટાતા ઘુંટાતા જ્યારે હૃદયમાં નક્કી થઈ જાય ત્યારે સામા એકઠાની અપેક્ષા વગર એકઠો કાઢી શકાય છે, માત્ર જ્યાંસુધી એકઠો ઝાળખા ચો નથી ત્યાંસુધી સામા એકઠાની જરૂર રહે છે. બાળક દશ એકઠા શિખ્યો હોય અને પછી તેને દશમાંથી કેઈ સંખ્યા વિષે પૂછવામાં આવે ત્યારે તે જ્યાંસુધી એક બે કેને કહેવાય તે પણ મણકા વિગેરેથી શિખ્યો ન હોય ત્યાંસુધી સમજાવી શકે નહિ તેમ શરૂઆતમાં ધ્યાતાને બાહ્ય ધ્યેય પદાર્થની જરૂર છે.

પ્રભુની પ્રતિકૃતિની આવશ્યકતા.

તીર્થંકરના ધ્યાનને માટે તીર્થંકરની પ્રતિકૃતિ (પ્રતિમા)ની અવશ્ય જરૂર છે, પ્રતિકૃતિનું ધ્યાન કરતાં કરતાં જ્યારે આપણા હૃદયમાં સદાને માટે તે પ્રતિકૃતિ ધ્યેય રૂપે અવસ્થિત રહી શકે અને ગમે તે વખતે આપણા હૃદયમાં તેનાં દર્શન ધ્યાન રૂપે કરી શકીએ ત્યારે પછી બાહ્ય ધ્યેયની ઝાંઝી જરૂર રાખવામાં આવે તો વાંધા જેવું નથી.

ધ્યાન કરવાની રીતી.

દરેક વસ્તુને પ્રથમ આપણા નેત્ર વડે બરાબર જોવી અને સમજવી પછી તેમાંથી જોએલ ધ્યેયને આપણા હૃદયમાં અંતર દ્રષ્ટી કરીને જોવું હૃદયથી કરી કરીને જોતાં તેમાં કાંઈ ન્યુનતા રહેતી હોય તો કરીને બાહ્ય દ્રષ્ટી વડે ધ્યેયને જોવું અને એમ કરતાં તે ધ્યેયને આપણા હૃદયમાં તદ્દાપરે સ્થાપન કરવું અને તે કરીથી ભુલી ન

જઈએ એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થએથી બાહ્ય દ્રષ્ટીથી ધ્યેયને દ્રીથી જોવાની જરૂર રહેતિ નથી કેમકે બાહ્ય ઇન્દ્રિય સાપેક્ષ ધ્યાનથી બાહ્ય ઇન્દ્રિય નિર્પેક્ષ ધ્યાનની કોટીએ ચડયા પછી ઇન્દ્રિયની અપેક્ષા રહેતી નથી. હવે હૃદયમાં રહેલ ધ્યેયને જોતાં આવો વિચાર કરવાની જરૂર છે કે હું જોઉં છું, આને જોવાય છે, જોવાની ક્રિયા મારે આધીન છે, અને જે જોઉં છું તે મારા જેવા છે કે ભિન્ન છે મારામાં જે ગુણ છે તેજ આમાં છે કે નથી, જો નથી તો હું પોતે જોનાર છું, જોવું એ એક જ્ઞાન છે માટે જ્યારે એક અંશ જ્ઞાનથી મને આનંદ આવે છે તો જો તે સર્વાંશે હોય તો શું આનંદ ન આવે ? એવી રીતે સતત જોતાં ધ્યેયમાં રહેલા ભેદનો નાશ કરી ધ્યાતા ધ્યેય રૂપે બની ધ્યાનની પરીસમાપ્તિ કરેછે એટલે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની જે ત્રીપુટી છે તેની ઐક્યતા થાય છે. હવે જો જડ પદાર્થને ધ્યાતા હૃદયમાં ધ્યેયરૂપ જોતો હોય તો તે જોતાં ધ્યેયમાં પોતાપણું છે કે નહિ એ તપાસ કરતાં જડમાં જડપણું અને પોતામાં ચૈતન્યપણું જણાવાથી હું જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણવાળો છું તે ગુણો આ ધ્યેયમાં મને દેખાતા નથી. તેથી ક્રમે ક્રમે ધ્યાન કરનારાઓ પુર્વોક્ત ધ્યેયના આલંબનથી પોતે પોતાને શોધી શકે છે. એમ કરતાં જ્યારે પોતે પોતાને જોતાં ક્ષયો પશમ ભાવથી નિર્મળ થએલા અમુક આત્મ પ્રદેશમાં રહેલા જે અનંતા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્યાદિ ગુણોમાંથી અમુક ગુણોમાં લીન થાય ત્યારે ધ્યાન જન્ય જે આનંદ ધ્યાતાને થાય છે તેનું વર્ણન કોઈ રીતે થઈ શકે નહિ.

ધ્યાની થવાને સ્વપરના વિવેકની જરૂર.

આ ધ્યાનની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાને સ્વપરને જાણવાનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ જે જ્ઞાન વડે આગળના વિચારો પોતાના હૃદયમાં જાગવાથી ધ્યાનના અધીકારી બની શકાય છે. હું એક છું, મારું કોઈ નથી, હું કોઈનો નથી, એ પ્રમાણે અદ્વીતમને પોતાના આત્માને શિષ્યોમણ આપવી જોઈએ. જ્ઞાન દર્શને સંયુક્ત મારો શાશ્વતો આત્મા તે એકજ છે બીજા આ બધા બાહ્ય ભાવો સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, અને તેવા સંયોગથીજ મારા આત્માએ જન્મ મરણાદિ અનેક દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી છે. માટે તેવા દુઃખ જનક સંયોગોનો હું હવે ત્યાગ કરું છું કે જેથી હું હવે પછી એવી દુઃખ પરંપરાને ન પામું. આવા વિચાર નિરંતર આપણા હૃદયમાં રહેવા જોઈએ.

હિયાની સાથેજ જ્ઞાન રહેલું છે. જીનેશ્વર મહારાજની મુદ્રાનું પુજન કરતાં પુજક પુજ્ય થઈ શકે છે પણ જો તે ધ્યાન પુર્વક હોય તોજ કેમ કે તે અરીહંત મુદ્રાનું ધ્યાન કરતાં છતાં એમ વિચાર કરવો જોઈએ કે અરીહંતનુંજ ધ્યાન કરીએ છીએ અને અરીહંતનું ધ્યાન કરતાં કહ્યું છે કે ભેદ છેદ કરી આત્મા અરીહંત રૂપી થાય.

અરીહંત મુદ્રાના દર્શનથી શું મેળવવું.

જન મુદ્રા શાંત આકૃતિ હોય છે તેથી તે મુદ્રાના દર્શન કરતાં તેમાંથી શાંતિ મેળવતા શીખવું જોઈએ તે સાથે તે જીનેશ્વરમાં આવી શાંતિ કેવા કૃત્યથી પ્રાપ્ત થઈ તે તે વખતે આપણા સ્મરણમાં લાવવું અને તે પછી આપણું વર્તન કેવું છે તેનો સાથે સાથે વિચાર કરતાં આપણે આપણા વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ અને આપણા તીર્થંકરોના વર્તન પ્રમાણે આપણે વર્તી શકીએ કે નહિ તેનો ખ્યાલ કરવો જો ખ્યાલ કરતાં જે કૈવલ્ય પામી મોક્ષ પદને પામ્યા છે તે પણ એક વખતે આપણા જેવા હતા. આપણામાં જે સત્તા છે તે સત્તા કાંઈ અરીહંતના આત્માથી ન્યુન નથી છતાં ન્યુનતા જે દેખાય છે તેનું કારણ માત્ર કર્માવરણોને લીધે છે જ્યારે તે કર્મને મેળવનારો મારો આત્મા છે તો પછી તેને દુર કરવામાં હું શક્તિવાન કેમ ન થઈ શકું, ગ્રહણ કરવા કરતાં મુકવું જો સહેલું છે. આવા વિચારો શાંત આકૃતિ જન મુદ્રા જોતાં આપણા હૃદયમાં સ્ફુરવા જોઈએ અને તે વિચારની જે પરંપરા છે તે પણ એક જાતનું ધ્યાનજ કહી શકાય છે અને એ ધ્યાનની પરંપરાથી ભેદનો છેદ કરી આત્મા અરીહંત રૂપે થઈ શકે છે.

આ સંસારમાં બીજે કોઈ ઠેકાણે જે જોવાનું નથી મળતું તે જોવાને જીનેશ્વર મહારાજની મુદ્રાના દર્શન છે એટલે કે ત્યાં શાંત મુદ્રાનુંજ નિરિક્ષણ કરવાનું છે પોતાના બાળકને જોઈને જેમ તમારા રોમાંચિત વિકસર થાય છે તેમ તીર્થંકરની મુદ્રા જોઈને જાણે સાક્ષાત તીર્થંકરનેજ જોયા એમ થવું જોઈએ.

વિચારનું નિરપેક્ષપણું.

જ્યાં સુધી ભેદની માન્યતા છે ત્યાં સુધી ગુણ ગુણીના સંબંધ રૂપે જ્ઞાન થઈ શકશે નહિ. સામાન્ય માન્યતા એવી થઈ ગઈ છે કે કરતાં કરતાં

અમોને આવડશે જો કે અમુક અંશે આ માન્યતા સાચી છે તો પણ ધ્યાન પુર્વક કરવાની જરૂર છે તેને માટે આપણે કાર્ય કારણ ભાવ તપાસીએ.

કાર્ય કારણ ભાવ.

કારણ બે જાતના છે (૧) નિમિત્ત કારણ અને (૨) ઉપાદાન કારણ, જો ઉપાદાન કારણ ન હોય તો માત્ર નિમિત્ત કારણથી કાર્ય થઈ શકતું નથી. જેમ ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે અને નિમિત્ત કારણ હંડ ચક્રાદિ છે હવે જો માટીરૂપી ઉપાદાન કારણ ન હોય તો હંડ ચક્રાદિ નિમિત્ત કારણથી કુલકાર ઘટરૂપી કાર્ય કરી શકતો નથી તેમ જનમુદ્રાના દર્શન એ નિમિત્ત કારણ છે. અને દર્શન કરનારાના હૃદયમાં દર્શનનું જે જ્ઞાન તે ઉપાદાન કારણ છે તેથી જો ઉપાદાન કારણનો વૈદભાવ ન હોય તો માત્ર નિમિત્ત કારણથી જે કાર્ય કરવાનું છે તે થઈ શકે કે નહિ એ ઉપરના દૃષ્ટાંતથી ખુલી રીતે સમજી શકાય છે માટે દરેક શુભ ક્રિયા રૂપી નિમિત્ત કારણની સાથે ધ્યાનરૂપી ઉપાદાન કારણની અવશ્ય જરૂર છે.

પદસ્થ ધ્યાન.

જ્યારે આપણે પદસ્થ ધ્યાન કરીએ છીએ ત્યારે અરીહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુનું ધ્યાન કરીએ છીએ અને તેમાં જો પૂર્ણ કહેલા નિમિત્ત કારણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અવશ્ય અલિપિષીત કાર્ય થયા વિના રહે નહિ. તેથી કરતાં કરતાં આવડશે એવી માન્યતા રાખવા કરતાં સમજીને કરવું તેજ વધારે ઉત્તમ અને ક્ષણપ્રદ છે. અરીહંતના ખાર ગુણ, સિદ્ધના આઠ, આચાર્યના છત્રીશ, ઉપાધ્યાયના પચીસ અને સાધુના સત્તાવીસ એવા જે પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન કરવું તે પદસ્થ ધ્યાનથી ધ્યાન કરનાર ધ્યેયથી બુદ્ધો પડે છે.

પિંડસ્થ ધ્યાન.

પણ પદસ્થને પિંડસ્થ કરતાં પોતેજ પંચપરમેષ્ઠી રૂપ થાય છે, એટલે જે અરીહંતમાં શક્તિ છે તેજ મારામાં છે, સિદ્ધમાં જે શક્તિ છે તે પણ મારામાં છે એમ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુની સત્તા મારામાંજ છે એટલે પંચપરમેષ્ઠી રૂપ હું પોતેજ મારી સત્તાએ કરીને છું એમ અંતર દૃષ્ટીથી જે વિચારવું તે પિંડસ્થ ધ્યાન કહેવાય છે.

રૂપસ્થ ધ્યાન

હું આ શરીરમાં છું છતાં શરીરથી ન્યારો છું એટલે અરૂપી છતાં જ્યાં સુધી આ શરીર સાથે મારો સંબંધ છે ત્યાં સુધી હું રૂપી છું અને તેને લઈનેજ આ શરીર ઉપર જેને સંસ્કારો થાય છે તેમને પોતાનેજ થાય છે એમ હું માનું છું અને આ શરીરથી જે કંઈ કરવામાં આવે છે તેને હું ક રૂંછું એમ સમજાય છે પણ ખરી રીતે શરીર મારું નથી હું શરીરનો નથી એ વોજ વીચાર કરવામાં આવે છે તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. માત્ર આત્મ સ્વરૂપનું જે ચિંતવન જેમકે આત્મા અજર છે એમરહે અલેદ છે એવું છે, નિર્વિકલ્પ છે ઇત્યાદિક નિર્માણ આત્મ સ્વરૂપનું જે ચિંતવન તે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે બધકાર્દિની જ્યારે ચામડી ઉતરતી હતી ત્યાં રે તેને એમ નહોતું થતું કે આ મારું શરિર અને હું તે આ આવી રીતે તે કાયામાં પોતા પણ નહિ માનવાથી તેને કેવળ જ્ઞાન થયું.

લબ્ધિઓમાં મુઝાવું નહિ.

ધ્યાનના યોગે અનેક પ્રકારની લબ્ધી ઉત્પન્ન થાય છે તો તે લબ્ધી માં આનંદ નહિ માનતાં પુર્ણ સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્ધમ કરવા તું મહાત્મા પુરૂષો ચુકતા નથી પણ જો તેમાં સુખ મનાઈ જાય છે તો આગળ વધી શકાતું નથી અને આત્મ સિદ્ધિરૂપી કાર્ય થતું નથી.

ધ્યાન શ્રેણીથી ઉપજતા વિચારો.

ધ્યાન શ્રેણીથી પોતે પોતાને જોઈ શકે છે હું ક્યાં રહું છું તેનો વિચાર થતાં પ્રથમ તેને એમ થાય છે કે હું સંસારમાં રહું છું પછી અમુક દેશમાં, અમુક ગામમાં, અમુક લક્ષમાં, અને અમુક ઘરમાં રહું છું એમ ઉત્તરોત્તર વિચાર આવે છે ઘરમાં પણ મારા શરીરમાં શરીર-માંથી મારા આત્મપ્રદેશમાં રહું છું એમ વિચારની શ્રેણીએ ચઢાય છે અને છેવટે હું મારા સ્વરૂપમાંજ રહું છું ત્યાં વિચારની સંતતીનો નાશ થાય છે આવો જો વિચાર આવે તોજ ખરી દીશા યથાર્થપણે સમજાય અને તેમ થવાથી બાહ્ય પદાર્થમાં મારાપણું રહે નહિ. અને તેથી એક દિવસે પોતે પોતાના રૂપે થઈ ને રહે.

બાહ્ય દ્રષ્ટીથી અંતર દ્રષ્ટી.

એક માણસ બહારમાં ગયો હોય ત્યાં વીશ હુકાન છે, તેમાં બુદ્ધા પ્રકારના પદાર્થ રાખેલા છે ત્યારે તે જનાર માણસનું મન પ્રથમ હું

કાનમાં અને તે પછી દુકાનના પદાર્થમાં વહેંચાઈ જાય પછી એક એક દુકાનમાંથી સૌથી શ્રેષ્ઠ પદાર્થ જણાય તે લઈલે એટલે વીસ દુકાનમાંથી મન જેવું થાયને વીસ પદાર્થમાં મન રોકાઈ જાય પછી તે ચીજો એક ટોપલામાં નાખે એટલે તેનું મન તે ટોપલામાં સમાઈ જાય. ઘેર જઈને વીસે પદાર્થ એક પાટલાપર ગોઠવે અને તેમાં સઉથી શ્રેષ્ઠ કંઈ એમ તરતમતાએ જોતાં વીસ પદાર્થમાંથી એકજ શ્રેષ્ઠ પદાર્થમાં તેનું મન ગુચ્ચવાઈ તે એક પદાર્થમાં પણ જોતાં જોતાં અપ્રીયતા થાય એટલે તે મન પાછું મનમાંજ સમાઈ જાય એટલે બાહ્ય પદાર્થમાંથી પોતામાં આવીને રિયત થાય આવી રીતે બાહ્ય દ્રષ્ટિમાંથી અતરંગ દ્રષ્ટિ થાય છે અને તે વિચારથી તથા ઉદ્યમથી કરી શકાય છે. એવી રીતે હંમેશાં જો મનને મનમાંજ રાખવાની ટેવ પાડીએતો આપણું મન કોઈ દીવસ ખીજા પદાર્થમાં ટકી શકે નહિ અને એ રીતે કરતા કરતાં પદાર્થને જોવા જતાં પોતે પોતાને જોતાં શીજે.

બાહ્ય પદાર્થો અંતરમાં જોવાય છે.

જે બહાર જોવાનું છે તે પોતામાંજ જોઈ શકાય છે એક પુદ્ગલ નોસ્કંધ છે તે જોવામાં આપણે રોકાઈએ છીએ પણ તેવા અનંત પુદ્ગલોના સ્કંધો કર્મ રૂપે આપણા આત્મા સાથે વળગેલા છે તે બાહ્યસ્કંધો જોવાં કરતાં કર્મસ્કંધોને જોવા તે વધારે સાડું છે કેમકે જો ધ્યાન કરીએ તો અંતરંગમાં જોવાનું એટલું બધું છે કે બાહ્ય ધ્યેય પદાર્થોની અપેક્ષા રહેજ નહિ.

વાચક વાચ્યનો વિચાર.

જે શબ્દો છે તે વાચક કહેવાય છે. તેથી તેનો જે અર્થ હોય તે વાચ્ય કહેવાય છે. એનું સ્વરૂપ જેમ ચિલાતિએ ચિત્તયું હતું એમ જો આપણે ચિંતવીએ તો ક્ષણ વારમાં કેવળ જ્ઞાન થયા વગર રહે નહિ. ઉપશમ વિવેક અને સંવર એ ત્રણ શબ્દો કહી મુની આકાશમાં ગયા એ શબ્દ વાચક છે તેનો વાચ્ય હોવો જોઈએ. તે મારામાં છે કે ખીજા ઠેકાણે છે તે વિચારતાં ઉપશમ વિવેક અને સંવર પોતામાંથી મળી આવ્યા. એ વિચારમાં લીન થવા પછી કીડીઓએ શરીરને ચાળણી રૂપ કરી નાંખ્યું તો પણ ઉપશમ વિવેક અને સંવરમાં લીન થતાં ત્યાંજ કેવળ જ્ઞાન થયું એવીજ રીતે જે વખતે દર્શન કરીએ

ત્યારે જે સ્તુતિ બોલાય તે સ્તુતિમાં જે ગુણો વર્ણવ્યા છે તે પોતામાં છે કે નહિ તેનો વિચાર કરીએ તો દર્શનથી દર્શન થાય, પણ એક પદાર્થ ને જોતાં ઘણો કાળ જવા છતાં તે પદાર્થનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાય નહિ તો તે દરશન થયા કહેવાયજ નહિ આ દરેક ધ્યાનની રીતિનો ધર્મ ધ્યાન માં સમાવેશ થાય છે.

તીર્થંકરો પણ ધ્યાન કરતા હતા.

ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે જે વખતે ચમરેંદ્ર વીર ભગવાનના શરણાથી સાધમેદ્રને ત્રાસ પમાડવા ગયો ત્યારે વીર પરમાત્મા જન સુદ્રા એ એક પુદ્ગલપર સ્થાપન કરીએ દ્રષ્ટી જેમણે એવી રીતે કાઉસર્ગ ધ્યાને ઉભા હતા. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પુદ્ગલપર ત્રાટક કરી તેને ઘેર્ય રૂપે ધ્યાનથી તેઓ ધ્યાતા હોવા જોઈએ.

જૈન દર્શનમાં ધ્યાન કહ્યું છે.

કેટલા એક અન્ય એમ મને છે કે જૈનોમાં ધ્યાન નથી પણ તે જૈન શાસ્ત્રના રહસ્યને નહી સમજતા હોવાથી તેમ ભલે માનો બાકી જૈન શાસ્ત્રમાં બાર પ્રકારે જે તપ કહ્યું છે તેમાં અભ્યંતર તપના છે ભેદમાં પાંચમો ભેદ ધ્યાનનો છે. નવ પદ્ધતિની પુજામાં લખ્યું છે કે.

જ્ઞાન ધ્વાન કિરિયા સાધતાં

કાઢેયા પુર્વના કાળ જાવિયાં

મુની. વળી બીજી રીતે,

જ્ઞાન ક્રીયા મ્યાંમોક્ષ અને નિશ્ચય તથા વ્યવહાર એવા શબ્દ છે. તે પણ એજ સુચવે છે કે વ્યવહાર પણ નિશ્ચય સહિત હોવાની જરૂર છે. કેટલાએક એમ સમજે છે કે ક્રિયા બુદ્ધી ચીજ છે, અને જ્ઞાન પણ બુદ્ધી ચીજ છે, ભણ્યા એટલે જ્ઞાન થયું અને તે પછી ક્રિયા કરતાં શીખ્યાં એટલે બંને થઈ જવાથી મોક્ષ થવો જોઈએ. આમ સમજે છે તે બુદ્ધ ભરેલું છે પરંતુ જે જે વખતમાં જે જે ક્રીયા કરવામાં આવે છે તે તે ક્રિયા જ્ઞાન સહિત હોવી જોઈએ અને જ્યારે તે ક્રિયામાં જ્ઞાન એટલે ઉપયોગ હોય ત્યારે તેનું નામ જ્ઞાન પુર્વક ક્રિયા કરી કહેવાય મતલબ કે ઉપયોગ એટલે કે જ્ઞાન પુર્વક ક્રિયા હોવી જોઈએ.

જ્ઞાન અને ધ્યાન સહિત ક્રિયા.

જેમ મુહુપત્તિ પડી લેહણ કરતી વખત અમુક અમુક અંગ સાથે પ્રતિ લેખન કરતાં જે પચાસ બોલ છે તેજ એમ સુચવી આપે છે કે બાહ્ય ક્રિયા અંતરંગ ધ્યાનને ઉત્પન્ન કરનારી છે. એવા પ્રકારના ધ્યાન માં જ્ઞાન ક્રિયા બ્યાં મોક્ષ છે.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને સાચવવા જોઈએ. વ્યવહાર વગર નિશ્ચય હોયજ નહિ તેમ નિશ્ચય વગર વ્યવહાર હોય નહિ, જ્ઞાન ક્રિયાઓ મોક્ષ જેમ સમજાયું છે તેમ નિશ્ચય અને વ્યવહાર પણ સમજી લેવાનું છે.

આસન.

આપણી દરેક ક્રિયામાં આસનબતાવવા માં આવ્યાં છે જેમકે યોગ મુદ્રા, મુકતા સુકિત મુદ્રા અને જનમુદ્રા વીરાસન અને ઉત્કૃષ્ટાસન આ આસન અને મુદ્રામાં પણ કાંઈક શક્તિ રહેલી છે. નમુશ્ચુણું યોગ મુદ્રા મી કહેવાય છે; કાયોત્સર્ગ જનમુદ્રાથી અને જયવીયરાય મુકતાસુકિત મુદ્રાથી બોલાય છે વંદીતાસૂત્ર વીરાસને બોલવાનો ક્રમ છે અને વંદણ ઉત્કૃષ્ટાસને બોલાય છે તેમજ કાયોત્સર્ગ કરતાં આપણે અપ્પાણું વોસીરામી બોલીએ છીએ તે પણ એજ સૂચવે છે કે આ શરીર પરથી પોતાપણનો ત્યાગ કરી મૈત્રાન પછે ધ્યાનપુર્વક હું આ કાયાનો ત્યાગ કરું છું વળી આપણા કાયોત્સર્ગમાં શ્વાસે શ્વાસનો પણ ક્રમ છે તેથી પ્રાણાયામની ક્રિયાપણુ આપણામાં આવી જાય છે ધ્યાનમાં આસન પણ આપણી ક્રિયાઓ સૂચવે છે જુઓ ચ દેસુનિરમ લયરા સુધી એક લોગસનો કાઉરસગ કરતાં પરચીશ શ્વાસોશ્વાસ પૂરા કરવા જોઈએ એટલે ચ દેસુનિરમલયરા સુધિ લોગસનિના પરચીશ પદ છે તેથી એક એક પદ એક એક શ્વાસોશ્વાસ થવો જોઈએ અને એ પ્રમાણે બોલતાં આપણને દરેક પદનું સારી રીતે ધ્યાન થઈ શકે. આ બપરથી માડું એજ કહેવું છે કે આપણી દરેક ક્રિયાની સાથે ધ્યાન રહે લુંજ છે.

પોતે પોતાને આળખી લેવાની જરૂર

ધર પોતાનું હોય તો તે ગમે તેવું મોટું હોય તોપણ તેમાંથી તપાસ કરતાં પોતાની ચીજ મળી આવે છે તેમ આપણા આત્મામાં રહેલું જે

નિજ સ્વરૂપ તેને જો-ધ્યાન પુર્વક બરાબર તપાસીએતો અવશ્ય આપણે આપણા સ્વરૂપને એક દિવસે શોધી શકીએ મને લોકો બાળક યુવાન કે કે વૃદ્ધ કહે છે, રાજા કે રાંક ગણે છે પણ તે માનવામાં મારી ભૂલ થાય છે કે લોકોની? તે વિચાર કરતાં સ્વતઃ સમજી શકાય છે કે હું બાળક નથી વૃદ્ધ નથી, યુવાન નથી રાજા નથી રાંક નથી પણ એ સર્વ પુદ્ગલના પરીણામ છે. આ પ્રમાણે વિચારની શ્રેણીએ ચડતાં પોતે પોતાના સ્વરૂપ ને જોળખેછે અને તે વિચાર શ્રેણીનેજ ધ્યાન કહેવાયછે પુર્વે જેઓ ઉચ્ચ સ્થિતિ એ પહોંચ્યાછે તેઓ આવી ધ્યાનની કાટીએ ચડવાથીજ પહોંચ્યાછે.

ધ્યાન પરમાનંદ

માટે જે કરવું તે ધ્યાન પુર્વકજ કરવું જોઈએ તથા જે સર્વજની પ્રતિક્રિયા આપણા સન્મુખ હોય તેને જોતાં જે શાંતિ થાય તે શાંતિ આપણા હૃદયમાંથી કદી જવી ન જોઈએ માટે શાંતિ જનમુદ્રા અતે બીજીકીય જનમુદ્રા સ્થાપીને સ્વપર વિવેક પુર્વક સ્વ ધ્યાનમાજ સન્મયજ તે ધ્યાનનો આનંદ તથા પરમાનંદ એવા પ્રકારનોછે કે તેનું વર્ણન થઈ શકેજ નહિ. માત્ર અતુલવ ગમ્યછે આનંદધનજીએ એક પદમાં કહ્યું છે કે:—

અગમ અગોચર પર-તુહે
જાણવું એહી ધંતાજ
કહે ન સુનનકું કહું નહિ પ્યારે
આનંદધન મહારાજ
નિશાની કયા ખતાવું રે

એટલે આ મહર્ષી આનંદધનજીના વાક્યથી પણ અનુમાન થાય છે કે આત્માનું ખરૂં સ્વરૂપ કોઈ રીતે શબ્દ દ્વારાએ કહી શકાતું નથી પણ ધ્યાનમાં ધ્યેયરૂપે લાવી શકાય છે. અને તેમાં જે અપુર્ણ આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન શબ્દમાં આવીજ શકે નહિ. આવું જે ધ્યાન તે આપણે હુમાખ્ય છે માટે તેનો વિચાર કરવો અને ધ્યાતાં ધ્યેય તથા ધ્યાનની એક્યતા ધધને તે ત્રિપુટીનો એક સ્વ સ્વરૂપમાંજ સમાવેશ થશે.

ઉપસંહાર.

આજના વિષયનો સારાંશ એટલોજ આપણે સમજવાનો છે કે આપણા મનને મલીન કરનાર બાહ્ય અને અભ્યંતર જે જે કારણો છે

તેથી આપણે સદા ચેતતું રહેવું જોઈએ અને મનની શુદ્ધિ હુમેશાં રહે તેવા ઉદ્દેશમાં આપણે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ અને દરેક દ્રશ્ય પદાર્થ ઉપર વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી. જોઈએ તથા આપણી દરેક પવિત્ર ક્રિયાઓમાં ધ્યાન મુખ્ય રાખીને પ્રવર્તવું જોઈએ.

ધ્યાનનો વિષય એટલો બધો ગહન છે કે તે પરમ ધ્યાની યોગી પુરુષોદીન સમજી શકાય છે અને અમુક અંશે કહી શકાય છે છતાં મારાં ક્ષયોપશમ પ્રમાણે જે વિચાર દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે વિચાર પ્રમાણે મારી તથા શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિ થાઓ એજ આકાંક્ષા છે તથારતુ.

વ્યાખ્યાન ૧૦ મું.

“પૂજ”

તા. ૦

મંગલા ચરણ.

પ્રશમ રસ નિમગ્નં દ્રષ્ટિ યુગ્મં પ્રસન્નં
વદન કમલ મંકઃ કામિનિસંગ શુન્ય
કરયુગ મપિ ધર્મે શસ્ત્ર સંવંધ વંચ્યં
તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ

ઉપોદધાત.

જ્યારે આવા વિષય પર કોઈ વખતે ખાસ કરીને વ્યાખ્યાન (ભાષણ) કોઈપણ વક્તા તરફથી અપાય છે ત્યારે તત્સંબંધિ લોકોના જુદા જુદા વિચારોની માન્યતા જોવામાં આવે છે કેમકે કેટલાએક લોકો વ્યાખ્યાનનો અર્થ એમ માની લે છે કે પોતાના હૃદયમાં જે વિચારો બંધાયેલા ગયા છે તેજ યોગ્ય છે અને તે માની લીધેલા

વિચારની વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ બોલાય તો તે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે, તેમજ જેઓ ચાલતી રૂઠાને અનુસરનારા છે પછી તે ગમે તેવી હોય, શાસ્ત્રયુક્ત કે તેથી વિપરીત, તો પણ ચાલતી રૂઠીથી અને તદનુસાર વર્તનથી વિરૂદ્ધ કાંઈપણ બતાવવાને જો કાંઈ પ્રયત્ન કરે તો તેને માટે પણ તેવા અપવાદ આપવામાં આવે છે અને કહે છે કે આવા નુતન વિચારો બધા કપોલ કલ્પિત છે અને અપણે ચાલતી રૂઠી પ્રમાણે જ કરીએ છીએ તેજ શાસ્ત્ર સંમત છે.

સિવાય કેટલાએક એમ પણ માને છે કે અમુક ગ્રંથો અથવા સૂત્રોની ગાથાને અર્થ કરી વાંચી સંભળાવવો તેજ વ્યાખ્યાન કહેવાય પરંતુ તે શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થતા જે વિચારો દર્શાવાય તે શાસ્ત્રસંમત છે કે નહિ તેનો ખ્યાલ કર્યા વગર કેટલાએક લોકો તેને ખીજા રૂપે ગણી લે છે. પણ ખરી હકીકત એવી છે અમુક વિષયોમાં તેના તેજ શબ્દો આવે છે અને કેટલીકવાર પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે શાસ્ત્રાધારે ઉપજતા નવિન વીચારો પણ દર્શાવવામાં આવે છે તેમ વ્યાખ્યાનનો અર્થજ એવો છે કે વિચારોજ માત્ર શાસ્ત્ર સંમત જોઈએ એટલે જેમ આપણને શાસ્ત્રસામ્યતા માન્ય છે તેમ શાસ્ત્રસંમત વિચારસામ્યતા પણ આપણે તેમજ માનવી જોઈએ માટે શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થતા વિચારો તે શાસ્ત્ર સંમત છે કે નહીં તે વિચારવાનું છે. જો એમ ન હોય તો પુર્વાચાર્યોએ જે અનેક ગ્રંથો લખેલા છે તો ખની શકત નહીં કારણ કે તેજ શબ્દોથી ચલાવી લેવાના ટુંકા વિચારમાં રહી આવા અનેક ગ્રંથો લખી શકાય નહિ. માટે શાસ્ત્ર સંમત વિચારોને ખીજા શબ્દમાં મુકવા તે શાસ્ત્રનાજ વિચારો છે એમ સમજવામાં શ્રોતા જનોએ કાંઈપણ રીતે અચકાવું નહિ.

પૂજનો અર્થ શું ?

આટલું પ્રસ્તાવના રૂપે કહી હું હવે આજના પુજનોના વિષયપર આવીશ પુજનોના વિષયમાં વખતે તમોને કાંઈક નવીન જેવું લાગશે એથી એમ માનવાનું નથી કે આ નવીન વિચારો હોવાથી આજ સુધી આપણે તેવું કાંઈ પુસ્તકમાં વાંચ્યું નથી, આમ વિચાર નહિ કરતાં તત્ સાદૃશ્ય વિચારો શાસ્ત્રમાં છે કે નહિ તે તો માત્ર વિચાર કરવા મારી લલામણુ છે અને જેમનામાં વિચાર સાદૃશતા જોવાની શક્તિ ન હોય તેઓને શ્રોતાઓજ કહી શકાય નહિ.

પૂજાએ શબ્દ સામાન્ય છે તેની પહેલા કોઈ પણ વીશેષણ નથી એટલે પૂજા શબ્દ સ્વતંત્ર છે અને તે બીજા વિશેષણો ને પોતાની મેળે જોડી લે છે પૂજામાં પૂજ-પવને એ ધાતુ છે અને જ પ્રત્યય આવવાથી સ્ત્રીલિંગી પૂજા શબ્દ થાય છે તેનીજ આંહી ખાસ કારણસર વિવક્ષા છે જ્ઞાનો અર્થ એવો થાય છેકે પુનાતિ યા સા પૂજા, પુનાતિ પવિત્રં કરોતિ જે પવિત્ર કરે તે પૂજા કહેવાય વગી જે પોતે ક્રીયારૂપે પવિત્ર છે તેનું નામ પણ પૂજા કહેવાય એટલે મતલબ એવી છે કે જે પવિત્ર ક્રીયાવડે પવિત્ર થવાય તેને પૂજા કહે છે.

કઈ પૂજા માન્ય ગણાય?

પવિત્રતા એ રાગ દ્વેષના અભાવને લીધે રહેલી હોય છે માટે જે પુજાથી રાગ દ્વેષની ઉત્પત્તિ ન થતાં ઉલટો તેનો અભાવ થાય તેજ પુજા પોતાના અર્થની સાર્થકતા કરનારી છે. હવે એવી પુજા કેનામાં છે અને કેણુ કરે છે તે સર્વ કોઈએ પુજના ઉદ્દેશ અને પ્રવૃત્તિથી સમજી લેવું જોઈએ. આ સ્થળે તે સંબંધી વિશેષ વિવેચન નહીં કરતાં હું પૂજના સ્વરૂપનેજ સમજાવીશ.

પુજ્ય કેણુ હોઈ શકે ?

પૂજા બીજા જે શબ્દો સાથે સંબંધ ધરાવે છે પુજ્ય અને પુજક પ્રથમ પુજ્યને માટે વિચાર કરીશું તો તે સહજ સમજી શકાય એવું છે કે જે જોમાં આપણાથી શ્રેષ્ઠ ગુણો હોય તેને આપણે પુજ્ય માની શકીએ એટલે જે ગુણો આપણને પ્રાપ્ત ન થયા હોય અને બીજા કોઈ સ્થળે જે ગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તેમ ન હોય અને જેના દર્શનથી, કે જેની મુદ્રા જોવાથી સંસારાતીત પવિત્ર ગુણોનું સ્મરણ થાય તે પુજ્ય કહી શકાય.

કેટલાએક પુજા શબ્દથી ભડકે છે તેઓ પણ પુજાને માનનારા છે એમ વિચાર કરવાથી સિદ્ધ થાય છે અને આ સ્થળે મારે કહેવું જોઈએ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ એવી નથી કે જે ખુદથી રીતે અથવા આડકતરી રીતે પુજાને માન્ય રાખતી ન હોય ?

જેના દર્શનથી સંસારની વાસના ઉદભવે અને ઇંદ્રીયોના વિષયની ભગૃતી થાય તેમજ સંસારમાં જે પ્રવૃત્તિ સંસારી જીવો કરતા હોય તેવી પ્રવૃત્તિ જેનામાં દેખાતી હોય તેવાઓને પુજ્ય તરીકે માની શકાય નહીં એ સ્વાભાવિક છે.

દરેક મનુષ્ય પૂજક છે.

તમે જુઓ કે દરેક મનુષ્યનું વર્તન પુજની સિદ્ધિ કરી બતાવે છે. કોઈ કયિક પુજને માન આપે છે અને કોઈ માનસીક પુજને માન આપનારા હોય છે અને કેટલાએક બંને પ્રકારની પુજ કરનારા હોય છે તે લોકો ખુદ્દી રીતે પુજના હિમાયતી ગણાય છે.

જેઓ પુજથી ભડકે છે અને બીજાને ભડકાવે છે તેઓ જો સૂક્ષ્મ ખુદ્દીથી પોતાના વર્તન માટે વિચાર કરે તો ખુદ્દી રીતે પોતાને પુજક માની શકે કેમકે તેઓજ પુજ્યને એવીરીતે માન્ય રાખે છે કે તેના યત્નિ ચિત્ત અપમાનથી પોતાને રાગ દ્વેષ થયા વગર રહેતો નથી જેમકે કેટલાએક ધર્મના ઉપગરણોને પુજ્ય તરીકે માને છે, ઉદાહરણ રજોહરણ કે મુખ વસ્ત્રીકા વિગેરે, આ ઉપગરણનું જો કોઈ અપમાન કરે તો તેને તેઓ નરકના અધિકારી ગણે છે. જો કે એ ઉપગરણો જડ પદાર્થના બનેલા હોવા છતાં તેની અશાતના કરનારને તેઓ નરકના અધિકારી માને છે.

કેટલાએક પોતાના ઉપગારી પુરૂષના ફોટોગ્રાફને, માને છે, કેટલા એક અગ્નિને, કેટલાએક સુર્યને, કેટલાએક ક્રધસ્તને અને કેટલાએક કિલ્લા તેમજ કબરને માને છે અને કેટલાએકતો અમુક દિશાનેજ પૂજ્ય માને છે પણ કોઈ એવું નથી કે જે સ્થાપનાને માન્ય રાખતું ન હોય?

અમુક પ્રકારની પૂજા દરેક માણસ કરે છે

માત્ર અમુક પ્રકારની પૂજામાંજ યોગ્યતા અયોગ્યતા બતાવવી તેતો એક જાતની હઠ છે પણ પૂજની જરૂર દરેક જણને રહેલીજ છે અને પુજાને માનનારા અમુક નથી એમતો કહી શકાય તેમ નથી. છેવટ બીજું કંઈ નહિ તો કાલ વિગેરે અક્ષરોને માનનારા તો બધા છેજ કારણ કે કોઈને કોઈ વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવવાનું પુછવામાં આવશે તો તેવી આકૃતી કરીને બતાવશે અને એવી આકૃતીના સમુદયથી કેવા પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે, તે સહેજ સમજી શકાય તેવું છે તેમજ સમગ્ર લોકવ્યવહાર પણ અમુક અમુક આકૃતીના માનવાથીજ ચાલે છે જેમકે આખી દુનીયાની ભૂગોળનું સ્વરૂપ એક નકશાની આકૃતીમાં ઉતારાય છે તેમ બીજા વ્યવહાર પણ આકૃતી અને નમુનાથી ચાલે છે તો પછી જેનું સદા સ્મરણ કરીએ છીએ તથા જેને ઇશ્વર પરમેશ્વર તરીકે માનીએ છીએ તેને ધ્યાતા, ધ્યેય

અને ધ્યાનની પૂજા પુજક અને પુજ્યની ત્રિપુટીના સંબંધમાં ધ્યેયરૂપે અને પુજ્ય રૂપે આકૃતીથી માનવાની જરૂર સહજ સમજી શકાય તેમ છે

પુજ્યની પ્રતીકૃતી

હવે જે પુજ્ય પુરૂષો વિદ્યમાન હતા તેઓની અને તેના અગાઉ થઈ ગયેલા પુજ્ય પુરૂષોની પ્રતીકૃતીની તે વખતના લોકો પુજા કરતા હતા. વર્તમાન કાળમાં આપણા માટે પુજ્યનો પોતાનો અભાવ છે અને તેઓની માત્ર પ્રતિકૃતી છે તેનેજ પુજ્ય સમજી તેની પુજા કરવી યોગ્ય છે,

પ્રતિકૃતી કેવી અને કયે સ્થળે જોઈએ?

હવે એ પ્રતિકૃતી એવી જોઈએ કે જેના દર્શન માત્રથી વૈરાગ્ય અને શાંતિ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેજ નહિ તેમજ જે સ્થળે વિતરાગ મુદ્રાનું સ્થાપન કરેલું હોય તે સ્થળ (મંદીર) પણ એવું રમણીક અને મનોહર જોઈએ કે ત્યાં જવાથી સ્વર્ગનું જ લાભ થાય. પરંતુ આજે જે કાર્ય મુખ્ય જોઈએ તે જોણ મનાય ગયું છે અને જે જોણ છે તે મુખ્ય મનાઈ ગયું છે તેજ મહા મોહની પ્રબળતા છે કેમકે પુજકો પોતાના રહેવાના મંદીર અને મહેલો એવા સુંદર અને શોભનીય બનાવે છે કે જેને માટે પોતે જાતે મેળવેલું દ્રવ્ય લાખોની સંખ્યામાં ખર્ચે છે એટલુંજ નહિ પણ જે ચીજો આ દેશમાં મળતી ન હોય તે દુર દેશથી મંગાવીને મહેલ યા બંગલા શણગારવામાં ખામી રાખતા નથી પણ તેવાજ ધનાઢય ગૃહસ્થો પાસે કોઈ જીનાલયની ટીપ લઈને જાય તો માત્ર દશ કે પંદર રૂા. થીજ પોતાની ઉદારતા શરૂ કરે છે.

પૂર્વના પુરૂષોએ જે જીનાલયો બંધાવ્યાં છે તેની માત્ર તમેજ નહિ પણ પાશ્વિમાત્ર પ્રજા પણ એકે અવાજે પ્રસંશા કરી રહી છે એવું એક જીનાલય હાલ લાખો માણસ મળવાથી લાગ્યેજ બની શકે છે. અને જો કે લાખોમાંથી અમુક બે ચાર ગૃહસ્થોએ તેવી ઉદારતા બતાવી હોય તો તે સંખ્યાના પ્રમાણમાં વિશેષ ગણાય નહિ. માટે દેવમંદિરો એવા મનોહર હોવા જોઈએ કે જે જોઈને ગમે તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયા વગર રહે-જ નહી અને જેને પાંચ મીનિટ રોકાવાની ધૃષ્ટિ હોય તેને કલાકોના કે લોક સુધી પણ ત્યાંથી જવાનું મન થાય નહિ.

જીર્ણોદ્ધાર.

પૂર્વના પુરૂષો જે જનમંદીરો મનોહર વિશાળ કારીગીરીવાળાં બનાવી ગયા છે તેનો તમે જીર્ણોદ્ધારના નામથી જીર્ણોદ્ધાર નહિ કરતાં જીર્ણોદ્ધાર નો લોપ કરી નવીજ ઢબમાં જે કામ કરાવો છે તે કોઈરીતે પણ માનપ્રદ નથી કેમકે પૂર્વની જે કારગીરી છે તે તમારા પૂર્વજોની ઉદારતા બતાવી આપે છે તે તમારા ધર્મની પ્રાચીનતાને સૂચવે છેવળી એમ પણ નકકી છે કે પ્રાચીન મંદિરોમાં જે ખુબી રહેલી હોય છે તેની બરોબરી હાલ લાખો રૂપીઆ ખર્ચતાં છતાં પણ થઈ શકે તેમ નથી. હાલ જીર્ણોદ્ધાર એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે જ્યાં ત્યાં આરસ ચોડવામાં આવે છે અને તેને માટે કેટલાક પ્રાચિન સ્થંભ અને પ્રાચીન લિંતોને જોદી કાઢવામાં આવે છે અને તેથી વખતે શિલ્પશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પણ બની જાય છે. માટે જીર્ણોદ્ધાર થવો જોઈએ.

પ્રભુ પ્રતિમા.

પ્રભુના પ્રાચિન ખિંખની આજ કાલ દોડોને બહુજ અપેક્ષા રહે છે, જે કે વિચાર તો યોગ્ય છે પ્રાચિન પુરૂષોના આત્મબળના સંસ્કારથી સંસ્કૃત થયેલી પ્રતિમા ઉચ્ચ છે પણ કહેવાનું એજ કે પ્રાચિન પ્રતિમાના જ્યારે તમે ખપી છો તો પછી તેની રક્ષા કરવાને તમે કેમ બેદરકાર રહો છો.

વાળા કુંચીથી થતી હાની.

તમે જાણો છો કે દોરડાના રોજના ઘસારાથી કુવા ઉપરના કાળમીંટ પથ્થરમાં પણ ખાડા પડી જાય છે તો પછી પ્રભુ પ્રતીમા પર વાળા કુંચી ઘસીને જે અંશાતના કરવામાં આવે છે તેથી પ્રતીમાના અંગને જે હરકત પહોંચે છે તે કેવું અયોગ્ય જણાય છે ? તમારા પોતાનાજ શરીરે તેવી વાળાકુંચી ફેરવી હોય તો તમેને કેવો કંટાળો આવે ? તો પછી આપણા પુજ્ય પ્રભુ તેનાપર થતા વાળાકુંચીના સંસ્કાર જે એક જાતની ભક્તિ માનવામાં આવે છે તે બરોબર શોચનીય છે માટે અતિ વધી ગયેલો વાળાકુંચીનો પ્રચાર જેમ અને તેમ ઓછો કરવાની જરૂર છે નહીં તો જે પ્રાચિન પ્રતિમાને તમે ઉંચી નજરથી જુઓ છો તે પ્રતિમાને તમારે તમારા હાથે ભંડારમાં પધરાવાનો વખત આવશે.

અંગલું હુણા.

તેમજ પ્રભુને માટે અંગ લુંહણાનું વસ્ત્ર એવું જોઈએ કે જે તમે પોતે પોતાને માટે વાપરતા હો તેનાથી પણ કિંમતી હોય. વાળા કુંચીને માટે કદાચ તમે એમ કહેજો કે પ્રભુના અંગપર કેશર ભરાઈ જાય છે તેથી તેને દુર કરવાને કુંચી શીવાય બીજો ઉપાય નથી પણ પ્રથમ તો મારે એ કહેવાનું છે કે પ્રભુની પુત્ર તો નવ અંગેજ કરવાની હોય છે તો પછી એ અંગમાં કેસર ભરાવાનું કારણ શું? જ્યારે તમે પ્રતિમાને કેસરના વિલેપનથી વિલેપીત કરો છો ત્યારે તમારી તે ક્રિયાથી પ્રભુનાં અંગને હાની પહોંચે છે એ ઉપરાંત મારે બીજું એ કહેવાનું છે કે તમે સાંભળ્યું હશે કે આગળ શત્રુજય ઉપર રત્નની પ્રતિમા અને સુવર્ણના દેરાસર હતાં પણ સગર ચક્રવર્તીએ તેમાં વ્યત્યય કરીને સોનાની પ્રતિમા અને રૂપાના મંદિર કરાવ્યાં તે પછી પાષાણના મંદિર અને પાષાણની પ્રતિમા વિરાજમાન કરવામાં આવ્યાં તેનું કારણ તે સમજતા હતા કે હવે પછીના લોકો એવા જીનાલયોમાં પણ પોતાની બુદ્ધિ બગાડશે.

વળી તમારે સમજવું કે તમારા કરતાં તમારા પુર્વજો કાંઈ ઓછા પૈસાદાર નહોતા છતાં તેમણે પણ પંચધાતુ અને પાષાણની પ્રતિમા ભરાવેલી નજરે આવે છે.

રૂપાના સિદ્ધચક્રો.

હાલમાં રૂપાના સિદ્ધચક્રો પધરાવવાની રીત એટલી બધી વધી ગઈ છે કે જેની હદ નથી. એટલે કે દશ વીશ રૂ. ની ચાંદીથી રૂપાના સિદ્ધ ચક્ર બનાવી દેરાસરમાં પધરાવવામાં આવે છે અને તેનું પરિણામ એવું આવે છે કે તે સિદ્ધચક્ર ઘસાઈ ઘસાઈને તેમાં ખાડા પડી જાય છે પછી તે સિદ્ધ ચક્રને લંડારવાને જીવ ચાલતો નથી તેમજ તે ચાંદીને ગાળી શક્તિ નથી વળી તે સિદ્ધચક્ર એટલા બધા પ્રમાણમાં વધી જાય છે કે તેથી પુત્ર કરવામાં અડચણ પડે છે અને આખરે તેને મરડી મચકોડીને તિજોરીમાં ભરવા પડે છે વળી ટુંકબુદ્ધિના કેટલાએક લોકો ચાંદીના લોભથી તેવા રૂપાના સિદ્ધચક્ર ચોરી જાય છે માટે સિદ્ધચક્ર પધરાવવામાં ખાસ મર્યાદા રાખવાની જરૂર છે.

જીર્ણોદ્ધાર.

પૂર્વના પુરૂષો જે જનમંદીરો મનોહર વિશળ કારીગીરીવાળાં બનાવી ગયા છે તેનો તમે જીર્ણોદ્ધારના નામથી જીર્ણોદ્ધાર નહિ કરતાં જીર્ણો નો લોપ કરી નવીજ ઢબમાં જે કામ કરાવો છે તે કોઈરીતે પણ માનપ્રદ નથી કેમકે પુર્વની જે કારગીરી છે તે તમારા પુર્વજોની ઉદારતા બતાવી આપે છે ને તમારા ધર્મની પ્રાચીનતાને સૂચવે છેવળી એમ પણ નક્કી છે કે પ્રાચીન મંદિરોમાં જે ખુબી રહેલી હોય છે તેની બરોબરી હાલ લાખો રૂપીઆ ખર્ચતાં છતાં પણ થઈ શકે તેમ નથી. હાલ જીર્ણોદ્ધાર એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે જ્યાં ત્યાં આરસ ચોડવામાં આવે છે અને તેને માટે કેટલાક પ્રાચિન સ્થંભ અને પ્રાચીન ભિતોને જોડી કાઢવામાં આવે છે અને તેથી વખતે શિલ્પશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પણ બની જાય છે. માટે જુની કારીગીરીને જાળવી રાખી અને ભવિષ્યમાં તેનો લોપ ન થાય તેવી રીતે જીર્ણોદ્ધાર થવો જોઈએ.

પ્રભુ પ્રતિમા.

પ્રભુના પ્રાચિન બિંબની આજ કાલ લોકોને બહુજ અપેક્ષા રહે છે, જો કે વિચાર તો યોગ્ય છે પ્રાચિન પુરૂષોના આત્મબળના સંસ્કારથી સંસ્કૃત થએલી પ્રતિમા ઉચ્ચ છે પણ કહેવાનું એજ કે પ્રાચિન પ્રતિમાના જ્યારે તમે ખપી છો તો પછી તેની રક્ષા કરવાને તમે કેમ બેદરકાર રહો છો.

વાળા કુંચીથી થતી હાની.

તમે જાણો છો કે દોરડાના રોજના ઘસારાથી કુવા ઉપરના કાળમીટ પથ્થરમાં પણ ખાડા પડી જાય છે તો પછી પ્રભુ પ્રતીમા પર વાળા કુંચી ઘસીને જે અંશાતના કરવામાં આવે છે તેથી પ્રતીમાના અંગને જે હરકત પહોંચે છે તે કેવું અયોગ્ય જણાય છે ? તમારા પોતાનાજ શરીરે તેવી વાળાકુંચી ફેરવી હોય તો તમોને કેવો કંટાળો આવે ? તો પછી આપણા પુજ્ય પ્રભુ તેનાપર થતા વાળાકુંચીના સંસ્કાર જે એક જાતની ભક્તિ માનવામાં આવે છે તે બરેબર શોચનીય છે માટે અતિ વધી ગયેલો વાળાકુંચીનો પ્રચાર જેમ અને તેમ ચોછો કરવાની જરૂર છે નહીં તો જે પ્રાચિન પ્રતિમાને તમે ઉંચી નજરથી જુઓ છો તે પ્રતિમાને તમારે તમારા હાથે ભંડારમાં પધરાવાનો વખત આવશે.

અંગલુંહણા.

તેમજ પ્રભુને માટે અંગ લુંહણાનું વસ્ત્ર એવું જોઈએ કે જે તમે પોતે પોતાને માટે વાપરતા હો તેનાથી પણ કિંમતી હોય. વાળા કુંચીને માટે કદાચ તમે એમ કહેશો કે પ્રભુના અંગપર કેશર ભરાઈ જાય છે તેથી તેને દુર કરવાને કુંચી શીવાય બીજો ઉપાય નથી પણ પ્રથમ તો મારે એ કહેવાનું છે કે પ્રભુની પુજા તો નવ અંગેજ કરવાની હોય છે તો પછી એ અંગમાં કેસર ભરાવાનું કારણ શું? જ્યારે તમે પ્રતિમાને કેસરના વિલેપનથી વિલેપીત કરો છો ત્યારે તમારી તે ક્રિયાથી પ્રભુનાં અંગને હાની પહોંચે છે એ ઉપરાંત મારે બીજું એ કહેવાનું છે કે તમે સાંભળ્યું હશે કે આગળ શત્રુજય ઉપર રત્નની પ્રતિમા અને સુવર્ણના દેરાસર હતાં પણ સગર ચક્રવર્તીએ તેમાં વ્યત્યય કરીને સોનાની પ્રતિમા અને રૂપાના મંદિર કરાવ્યાં તે પછી પાષાણના મંદિર અને પાષાણની પ્રતિમા વિરાજમાન કરવામાં આવ્યાં તેનું કારણ તે સમજતા હતા કે હવે પછીના લોકો એવા જનાલયોમાં પણ પોતાની બુદ્ધિ બગાડશે.

વળી તમારે સમજવું કે તમારા કરતાં તમારા પુર્વજો કાંઈ ઓછા પૈસાદાર નહોતા છતાં તેમણે પણ પંચધાતુ અને પાષાણની પ્રતિમા ભરાવેલી નજરે આવે છે.

રૂપાના સિદ્ધચક્રો.

હાલમાં રૂપાના સિદ્ધચક્રો પધરાવવાની રીત એટલી બધી વધી ગઈ છે કે જેની હદ નથી. એટલે કે દશ વીશ રૂ. ની ચાંદીથી રૂપાના સિદ્ધ ચક્ર બનાવી દેરાસરમાં પધરાવવામાં આવે છે અને તેનું પરિણામ એવું આવે છે કે તે સિદ્ધચક્ર ઘસાઈ ઘસાઈને તેમાં ખાડા પડી જાય છે પછી તે સિદ્ધ ચક્રને ભંડારવાને જીવ ચાલતો નથી તેમજ તે ચાંદીને ગાળી શકાતિ નથી વળી તે સિદ્ધચક્ર એટલા બધા પ્રમાણમાં વધી જાય છે કે તેથી પુજા કરવામાં અડચણ પડે છે અને આખરે તેને મરડી મચકોડીને તિજોરીમાં ભરવા પડે છે વળી ટુંકબુદ્ધિના કેટલાએક લોકો ચાંદીના લોભથી તેવા રૂપાના સિદ્ધચક્ર ચોરી જાય છે માટે સિદ્ધચક્ર પધરાવવામાં ખાસ મર્યાદા રાખવાની જરૂર છે.

પૂજક (પુજા કરનારા)

પુજક કેવા હોવા જોઈએ અને પુજકે કેમ વર્તવું જોઈએ તે સંખંધમાં હવે હું જણાવીશ. કેટલાક માણસો એમ ધન્ય છે કે એક દેરાસરમાં ઘણી પ્રતિમાની જરૂર નથી, આ પણ એક આળસુ અને પ્રમાદિનો સવાલ છે કારણ કે તમારાથી લાખો રૂપીયા સચવાય છે, દશ પંદર છોકરા અને આખું કુટુંબ સચવાય પણ જીનેદરની પ્રતિમા સચવાતી નથી. આ પણ એક આશ્ચર્ય છે.

અનેક જીવોની જરૂર.

એકજ દેરાસરમાં અનેક જીવો જોઈએ, એવું પણ કારણ છે દરેકની ક્ષયોપશમ જન્ય ઇચ્છાઓ જુદી જુદી હોય છે. કોઈને રાતો રંગ ગમે છે, કોઈને લીલો, કોઈને પીળો, કોઈને ઘોળો એમ જુદા જુદા રંગ ગમે છે, કોઈને મીઠું ગમે છે તો કોઈને ખાડું ગમે છે તેમ અમુક અમુક આકૃતિમાં પણ માણસોના વિચારો સ્થિર થાય છે તેમ જીવ મંદિરમાં નાની મોટી ઘણી પ્રતિમાની જરૂર છે. જો કે તેમાં અમુક હદના વિવેકની જરૂર છે પણ ઘણી પ્રતિમાનો નિષેધ કરવો તે નિર્માદ્યપણું અને અસંકલિત સૂચક છે.

આશાતનાનો નિષેધ કરતાં થતી આશાતના.

કેટલાએક આશાતના ટાળવા જતાં પોતેજ આશાતના કરનારા બને છે, આશાતના ટાળવા જતાં જીવ મંદિરમાં મારામારી કરે છે અને ગાળાગાળી આપે છે તથા ક્રોધને વશ થઈ મર્યાદાનું ઊલંઘન કરીને યદ્રા તદ્રા પણ બોલી જતાં વિચાર કરતા નથી તેથી આશાતના ટાળતાં ઉલટી આશાતના કરનાર થાય છે. મારામારી કે ક્રોધાદિ કરવાથી આશાતના ટાળતી નથી પણ શાંતિથી નોકરોને સમજાવવાથી અથવા પોતે જાતે કામ કરવાથી મટે છે હાલ તો ઘણે ભાગે એમ મનાયું છે કે જે શ્રાવક પુત્ર જીવ મંદિરમાં જઈને એકાદ પણ બોડખાંપણ ન કાઢે તેમને પુજા કરતાજ નથી આવડતી એમ તે પોતે માને છે અને જીવ કાઢે તેજ સમજી ગણાય છે. વળી કેટલાએક તો પોતાના માનમાં ક્ષતિ થતી હોય તો પ્રભુનો ત્યાગ કરવાને એટલે જીવ મંદિરમાં જતાં પણ અટકી જાય છે. આવા દાખલા પણ ઘણા નજરે પડે છે માટે

પુજકે જીન મંદિરમાં શાંતિ સિવાય બીજું કશું મેળવવાનું નથી તેમ પુજકે પોતેજ જીન મંદિરના પુજના દરેક કામમાં જાતે પરિશ્રમ લેવો જોઈએ. અને વખતના સંકોચને લીધે જે કાર્ય પોતાથી ન થાય તે નોકરો પાસે ધ્યાન પુર્વક કરાવવાનું છે કારણ કે પંડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે કે જેને જીન મંદિરમાં કાંજે લેતાં શરમ આવે છે તે ભવાંતરને વિષે ભગીનો અવતાર પામે છે અને આખા શહેરમાંથી જાકું કાઢવાનો વખત આવે છે. તેમજ પ્રભુના અંગ લુંડણ અને પુજના ઉપગરણો વિગેરે ધોવામાં જેને શરમ આવે છે તેને ભવાંતરને વિષે ધોખીનો અવતાર પામી આખા શહેરમાં મલીન વસ્ત્રો ધોવાનો વખત આવે છે. આ રીતીએ સમજવું જોઈએ કે ઘરમાં પુત્રપુત્રીઆદિકના મલીન અંગતું પ્રક્ષાલન તમે જાતે કરો છો તો પછી જે ત્રેલોક્યનાનાથ અને આપણા પુજ્ય તરણુતારણુ પ્રભુની મૂર્તિને માટે કાર્ય કરવામાં શરમ રાખવી અથવા બેદરકારી રાખવી અને તે કામમાત્ર નોકરોનું છે એમ સમજવું એ કેટલી અજ્ઞાનતા છે? વળી જેને પ્રભુ આગળ દીપક કરવાની શરમ આવે છે તે ભવાંતરને વિષે મસાલગીનો અવતાર પામે છે તેમજ પ્રભુને મસ્તક નમાવવામાં જેણે બે દરકારી વાપરી હોય તે ભવાંતરમાં ભાર વાહકના અવતારને પામે છે, આવી રીતે શાસ્ત્રકારો જ્યારે પુજકને માટે કહે છે તો પછી પુજકોએ પૂજા કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ અવશ્ય સમજવાની જરૂર છે અને સમજવા પછી એક દાણ પણ તેમ કરવામાં પ્રમાદ કરવો સુકત નથી.

શ્રાવકોએ પોતાનાજ નોકરો રાખવા જોઈએ.

કેટલાએક સ્થળોમાં મારા સમજવા પ્રમાણે પૂજારીએને ખાસ દેવ દ્રવ્યમાંથી પગાર આપવામાં આવે છે અને તે દેવ દ્રવ્યના પગારથી કામ કરનારા નોકરોને તમે કોઈ વખત દેરાસરના કામ માટે અને કોઈ વખત તમારા પોતાના કામ માટે હુકમ કરો છો માટે આથી તમે દેવ દ્રવ્યના દોષને કેટલેક અંશે પ્રાપ્ત કરો છો હવે તમને પોતાના ઘર કે દુકાનના વહિવટ માટે સંખ્યા બંધ નોકરો મલે છે તેમ જો તમે એક એક બરસને માટે એક એક નોકર પૂજાને માટે રાખો અને પગાર આપો તો તમારા પોતાથી પૂજા ન થાય તો પણ કરવું કરાવવું અને અનુમોદવું એ નિયમ પ્રમાણે તમારા પોતાના નોકરથી તમને પોતાને સાલ મળે અને તે સાથે અમુક અંશે લાગતો દેવ દ્રવ્યનો દોષ તે

પણ દુર થઈ જાય માટે દરેક જૈનોમાં આવી લાગણી શા માટે ન થવી
 જોઈએ? અને એવા જૈનો શું નથી કે જેઓ એક એક વરસ સુધી દેરા
 સરના નોકરોને પોતાનો પગાર આપી શકે. છોકરાં રમાડવામાં રમત
 ગમતમાં, નાટકમાં અને તેવાજ બીજા પ્રસંગોમાં હજારો રૂા. નો ખર્ચ
 કરવામાં આવે છે અને પ્રભુ સક્રિયમાં તમો જોઈએ તેવા વિવેકથી સ્વદ્રવ્ય
 વાપરવામાં પશ્ચાત્ત રહો છો અને જેવી ઉત્કંઠા પુર્વના પ્રસંગોમાં રહે છે
 તેવી ઉત્કંઠા આવા કાર્યમાં ઓછી હસ્તિ ધરાવે છે તેજ સૂચવી આપે છે
 કે તમે જેટલે અંશે સંસારમાં આનંદ અને સાર્થકતા માનો છો તેટલે
 અંશે પ્રભુ પુણમાં તમને આનંદ મનાતો હોય તેમ જવલેજ જણાય છે.

પુણેપગરણુ શુદ્ધિ.

ઉપગરણુ શુદ્ધિના સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે આજકાલ માત્ર
 પૂજા કરનારાની સગવડ સાચવવાના હેતુથી સાધનોની જે અનુકુળતા કરી
 આપવામાં આવેછે તેથી પરીણામ એ આવેછે કે પુણના ઉપગરણુને માટે
 પૂજા કરનારા જે દરકાર રહીને તે ઉપગરણુને જ્યાં ત્યાં રખડતા મુકેછે વ
 બી એકના એક ધાબળી અને ધોતીયાં લાંબો વખત સુધી ઘણા માણસો
 વાપરતા હોવાથી તે અતીશે મલીન થાય છે તથા ફેટલાઓ તો ખસ
 ખસવું કે ધાધર ગુમડાના રોગી પણ તેજ વસ્ત્ર પહેરતા હોવાથી
 તેવી મલીનતાવાળા ધોતીયા વડે પ્રભુનો સ્પર્શ કરી મલીનતાનો પ્રસાર
 કરેછે વાસ્તવીક રીતે દરેક માણસે પોતાની કામળી અને ધોતીયાં બુદ્ધ
 રાખવાં જોઈએ એટલુંજ નહી પણ જે ધોતીઉં આજ પહેરેલું હોય
 તે કાલ ધોધ નાખવું જોઈએ તેને બદલે દેરાસરોમાં પુજકોની
 સગવડતાના હેતુથી જે સરળતા કરી આપવામાં આવે છે તેનું
 પરીણામ આવું જોઈ ઉપજવનારું આવે છે અને દિન પ્રતિદિન
 તમારા તે વ્યવહારમાં મલીનતા વધતી જાય છે માટે પુજકે તો પોતાના
 જ ઉપગરણો વડે પુજા કરવી જોઈએ અને તેમાં જરાપણ પ્રમાદને
 અવકાશ આપવો જોઈએ નહિ. અને તેથી એમ માનવાનું નથી કે પુજા
 કરવાને કોઈ આવશે નહિ કારણ કે જે પુજાને માટે ઉત્સુક છે તે તો
 જાતેજ સાધનો મેળવીને પુજા કરશેજ અને જેઓ બીજાઓ તરફથી સાધ-
 નોની અપેક્ષા રાખનારા છે તેઓ સાધનોની અનુકુળતા થવા છતાં પુજાને
 યથાર્થ લાભ મેળવી શકવાના નથી બુદ્ધો કે જેઓ સામાયક પ્રતિક્રમણ કરનારા

છે તેમને માટે વસ્ત્રાદિકની તેવી સગવડતા રાખવામાં નથી આવતી તો પણ ક્રિયા માટે તેઓ પોતાની સાથે જોઈતા સાધનો રાખે છે અને પોતાની ક્રિયામાં તે ચુસ્ત નથી તેમજ જેઓ પુનઃ કન્વાને ઉત્સુક હશે તેઓ પણ પોતેજ જોઈતા સાધનોની સગવડતા રાખી શકશે માટે આવા મલીન વસ્ત્રો અને આવો ધાળજીઓનો વપરાશ જેમ અને તેમ ઓછો કરવા જરૂર છે.

જેમ તમારે ઘેર કોઈ મોટા મેમાન આવે ત્યારે તમારા ઘરમાં ન હોય તો પણ તમારી આળસુ વધારવાને ગમે ત્યાંથી માગી લાવીને પણ રૂપાનો થાલ અને રકેળીઓની સગવડતા કરોછો તેમ પ્રભુ પૂજામાં ઉંચા અને કિંમતિ સાધનો વાપરવાની તમે કેમ જરૂરીઆત જોતા નથી ?

અંગ શુદ્ધિ.

અંગ શુદ્ધિને માટે ખરી રીતી એવી છે કે પ્રથમ પરનાળાવાળો બાજોઠ રાખીને તેની આસપાસ રેતી નાખવી જોઈએ તથા ન્હાવાનું જળ પણ શુદ્ધ કવોળુ એટલે કાંઈક ગરમ અને કાંઈક ઠંડું જોઈએ તથા અંગ સાફ કરવાને ટુવાલ પણ સુગંધિ પદાર્થથી સુગંધિત કરેલો જોઈએ તથા ન્હાવાને પહેરેલું વસ્ત્ર જુદું જોઈએ અને તે પ્રમાણે શરીર સાફ કરીને જ્યારે પગ સુકાઈ જાય ત્યારે દેરામાં જવું જોઈએ કારણ કે પાણી વાળા પગ હોય તો મલીન પદાર્થ તથા જીવ જંતુ પગને ચોંટે. ખરી રીત એવી છે છતાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ પ્રમાણે આમ ન થઈ શકે તો છેવટ ન્હાવાનું ધોતીઈ અને તે નિમિત્તનો ટુવાલ તો જુદોજ જોઈએ તથા નાહિને સુગંધી પદાર્થનું વિલેપન કરી અંગને સુગંધી કરવું તેમજ જો વૃત ન હોય તો મુખમાં પણ સુગંધિ પદાર્થો ચાવીને સુગંધી કરી પ્રભુ પાસે જવું આવી રીતે અંગ શુદ્ધ કરી જવાની જરૂર છે.

ન્હાવાનું ધોતીઈ શરીરને સ્પર્શ કર્યા વગર એક બાજુ મુકી દેવું જોઈએ તેનો એક પણ છાંટો શરીરને લાગવો જોઈએ નહિ.

આમ શુદ્ધિ સાચવવાને બદલે કેટલાએક લોકો દેરાસરમાંજ જઈ ન્હાવાનું હોય ત્યાંજ હજામત કરાવે છે, ચરખીના સાબુ અને અરીઠા વતી ન્હાય છે, ધોતીઆને અખોટીઆ કરે છે અને પહેરેલા વસ્ત્રનેજ નિચોળીને ટુવાલના કામમાં લે છે, વળી ન્હાવાનું વસ્ત્ર ધબાધબ કરી ધુએ છે અને તેના મલીન છાંટાથી પોતાના શરીરને પણ મલીન કરે છે અને વિવેકમાં

બીલકુલ સમજતા નથી તેવાઓ પોતે અંગ શુદ્ધિ કરવાને બદલે તેથી ઉલટું કરે છે તેવા પુણ કરનારા ખુલ્લી રીતે પુણ કરવાની રીતીથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા છે એમ કહેવાને હરકત નથી અને તેઓ લાભને બદલે ગેર લાભ પોતાની અજ્ઞાનતાને લઇને મેળવે છે. માટે વિવેકપુર્વક અંગ શુદ્ધિ કરવાની જરૂર છે.

પુણના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર.

હવે મુખ્યપુણ ત્રણ પ્રકારીની છે (૧) જઘન્ય (૨) મધ્યમ અને (૩) ઉત્કૃષ્ટ જઘન્યમાં અષ્ટ પ્રકારી મધ્યમમાં સત્તર પ્રકારી અને ઉત્કૃષ્ટમાં એકવીસ પ્રકારી તે સિવાયની બીજી દરેક પૂજાનો આ ત્રણ પ્રકારની પૂજામાં સમાવેશ થાય છે.

અષ્ટ પ્રકારી પુજાની ભાવના

પ્રભુના પ્રક્ષાલન વખતે એવી ભાવના જોઇએ કે પ્રભુના જન્મ વખતે ઈંદ્ર મહારાજે મેરૂ પર્વત પર પ્રક્ષાલન કર્યું છે તે વખતે હું કોણ જાણે કઈ ગતીમાં હઈશ માટે આ વખતે મને જે પ્રસંગ મળ્યો છે તે મારા કોઈ પુન્ય ઉદય છે તેમજ પ્રભુને જળથી નહવરાવતામાં આત્માના કર્મ મળ ને ઘેઉ છું.

ચંદન પુજા—ચંદનપૂજા કરતી વખતે એવી ભાવના ભાવવામાં આવે છે કે હે આત્મા ? જેમ શીતળતા અને સુગંધી આ ચંદનમાં રહેલી છે તેવી શીતળતા અને સુગંધી મારા આત્મામાં પ્રગટ થાઓ.

કુસુમપુજા—કુસુમપૂજા કરતા પુષ્પસ્ત્ર નામ સુમનસ છે તો સુમનસ [પૂષ્પ] થી પ્રભુને પૂજતાં પોતામાં સુમનસ પાણું એટલે રૂડા મનો ભાવ પ્રાપ્ત થાઓ.

ધૂપ પુજા—ધૂપ પુજા કરતાં વિચારવું કે જેમ સુગંધિ ધૂપથી ઉત્પન્ન થએલો ધૂપ્ર ઉર્ધ્વ ગમન કરે છે તેમ હે પ્રભુ ! મારા કર્મોને હૃદય રૂપી ધૂપ ધાણામાં ધ્યાન રૂપી અગ્નિમાં હોમી અને તેથી ઉત્પન્ન થએલો મારો પવિત્ર આત્મા ઉર્ધ્વ ગતીને પ્રાપ્ત થાઓ અને જેમ સુગંધી ધૂપથી આ છત્રગૃહ વાસીત થએલું છે તેમ મારો આત્મ શુણ્ણથી મારા આત્મ વાસિત થાઓ.

દીપ પુજા—જેમ આ દીપકનો ઉદ્યોત દ્રવ્ય અધિકારનો નાશ કરનારો છે તેમ મારા હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપી દીપકનો પ્રકાશ થાયો કે જેથી અનાદિ કાળથી રહેલું અજ્ઞાનરૂપી અધિકાર નાશ પામે.

અક્ષત પુજા—હે પ્રભુ જેમ આ તંદુલનું નામ અક્ષત છે અને તે જાતે ઉજવળ છે તેમ કર્મ મળથી ઉજવળ એવો મારો આત્મા સદાને માટે અક્ષયપદને વામનારો થાયો.

નૈવેદ્ય—અનાદિ કાળથી આહાર કરતો થકો જીવ વેદોદય વિગેરે કારણને લઈને અને નિદ્રા વિગેરે પ્રમાદને લઈને અનેક દુઃખની પરંપરાને પામનારો થયો છે ને હે ત્રૈલોક્યના નાથ આ આહાર આપ સન્મુખ સ્થાપિ હું હવે પછી મારા આત્મબલથી એવી ઈચ્છા રાખું છું કે સદાને માટે આથી રહીત થઈ હું સદાને માટે અણાહારી પદને પામનારો થાઉં.

ફળ પુજા—છેવટ આ સાતે પુજાથી ઉત્પન્ન થએલા મારા આત્માનું શુભો પરિણામે મોક્ષ ફળને આપનારા છે એમ સમજી છેવટના ફળનું મને જ્ઞાન થાય અને તે તરફ મારી પ્રવૃત્તિ વધે તેવા હેતુથી આ દ્રવ્યથી ફળ પુજા કરી તે ફળ જોતાં મને ભાવ ફળની સ્મૃતિ થાય છે.

ઘંટ—જીન મંદિરમાં ઘંટાનાદ કરવાનો પણ એવોજ હેતુ છે કે જેમ આ ઘંટાનાદથી જીન મંદિર ગાજી રહે છે તેમ સત્યતા રૂપ સત્યનાદથી હું સમગ્ર જગતને ગજવનારો થાઉં.

આવી રીતે દ્રવ્ય પુજા કરતાં એવા ભાવ થવા જોઈએ કે તે વખતે ફક્ત પૂજન સિવાય બીજી કોઈ પણ બાબત વિષે લક્ષ રહે નહીં અને એકાગ્રતા થાય. જો આવી રીતે ભાવ પૂર્વક દ્રવ્ય પૂજા કરવામાં આવે તો હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમારું ચિત્ત પૂજના સ્થળ સિવાય બીજે સ્થળે જાય નહિ. અને જેમ રાંકને રાજ્ય અને અપુત્રિયાને પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય તેવો અનહદ આનંદ પૂજા કરતી વખતે થવા વગર રહે નહીં. તેથી આવી ભાવપૂર્વકજ દ્રવ્ય પૂજા કરવી, જેવા આ અષ્ટ પ્રકારી પૂજના હેતુ બતાવ્યા તેવી રીતે સત્તર પ્રકારી અને એકવીસ પ્રકારી પૂજના હેતુ કહેલા છે પણ સમયના સંકેતને લઈને આ સ્થળે તેનો વીસ્તાર નહીં કરતાં પૂજના વિષયમાંજ હું આગળ બોલીશ.

દ્રવ્ય પૂજનો અનુક્રમ વિધિ.

દ્રવ્ય પૂજનો અનુક્રમ એવો છે કે સુખે અષ્ટપદ મુખ કોષ ખાંધી પ્રથમ તો પ્રભુના અંગપરથી નિર્માલ્ય ઉતારવું, પછી મોર પીછ વતી પ્રમાજન કરવું, પછી સુગંધિ પંચામૃત (ગાયનું દૂધ, દહી, ઘી સાકર અને પાણી) વડે પ્રભુના અંગનું પ્રક્ષાલન કરવું, હાલ તો લાગ્યેજ એક એ અમૃતથી દરરોજ પ્રક્ષાલન કરવામાં આવે છે તેનું કારણ ગાત્ર હું પૂર્વે જાતાવી ગયો તેમ તમે પૂજનું સ્વરૂપ સમજ્યા નથી, તેથી જેમ તેમ ચલાવી લેવાય છે. ત્યાર પછી શ્વેત કોમળ અંગલુંહણા વતી અંગ લુંછી નાખવું, તે પછી સુગંધિ કેસર વડે પ્રભુના નવ અંગે તીલક કરવા તે પછી અનેક જાતના સુગંધિ પુષ્પોથી પ્રભુના અંગનું પુજન કરવું, તે પછી સુગંધિ દશાંગ ધુપ, પછી મંગળ દીપક, ઉજવળ અક્ષત, અને વિવિધ જાતના નૈવેદ્ય તથા ઉત્તમોત્તમ ફળ વતી પ્રભુ પૂજન કરવું જોઈએ. આ અષ્ટ પ્રકારી પૂજમાં પ્રથમની ત્રણ પૂજ તે અંગ પૂજ કહેવાય છે અને ધુપથી તે ફળ સુધીની પાંચ પૂજ અગ્ર પૂજ કહેવાય છે.

દ્રવ્ય પૂજની આવશ્યકતા.

દ્રવ્ય છે તે લાવનું નિમિત્ત કારણ છે તેથી દ્રવ્ય પૂજની આવશ્યકતા છે, અને જેવા જેવા ઉત્તમ દ્રવ્યો આપણી દષ્ટી આગળ આવતા હોય તેવો તેવો લાવ થાય છે. આત્મા નિમિત્તવાસી છે તેથી આપણા આત્માને સદા પવીત્ર નિમિત્ત સંયુક્ત રાખવો જોઈએ કે જેથી મનમાં નિમિત્તની અસર ન થાય.

લાવ પૂજનો ક્રમ.

પૂર્વોક્ત દ્રવ્ય પૂજથી આત્મામાં લાવ પૂજ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પ્રભુનાં ગુણનું સ્તવન કરીને મુખ શુદ્ધિ કરવી અને મમતા ત્યાગરૂપી ઝોળ (જીલનો મેલ) ઉતારવી. મિથ્યાત્વ રૂપી મેલને ઘોઈ સ્નાન કરવું અને સંતોષ રૂપી ઉજવળ ધૈત્યું પહેરવું તેપછી એકાગ્રતા રૂપી ઓરસીયા ઉપર મુખડવડે ભક્તિ રંગરૂપી કેશર ધસવું અને તે પછી આજ્ઞારૂપી તિલક કરવું અષ્ટપ્રવચન માતારૂપી મુખ કોશ ખાંધી અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપી અંતરંગ ઉપાધી તથા સ્ત્રી પુત્રાદીક ખાલ ઉપાધિરૂપી નિર્માલ્ય ઉતારી ચિત્ત શુદ્ધિ રૂપી નિર્માજ જળથી પ્રક્ષાલન કરી મુખ ગુણ ઉતર ગુણ રૂપી

અંગ લુહણથી નિર્લેપ કરી અનેક જ્ઞાન દર્શન રૂપી અલંકારો પહેરાવી નવ વાડ રૂપી નવ તિલક કરી પંચાચાર રૂપી પચ રંગી પુષ્પ ચઢાવી શુભ વાસના રૂપી ધુપથી ધુપીત કરી તત્વ પાત્રમાં સપ્તનય ચિંતનરૂપી ઘૃત ભરી સ્યાદ્વાદ રૂપી વાટ મુકી ધ્યાન રૂપી દીવાસળી વતી જ્ઞાન દીપક કરી ક્ષાયિક શુભરૂપી અક્ષતનું સ્થાપન કરી અનુભવ રૂપી નૈવેદ્ય મુકી, સહજનંદ સુખ રૂપી દ્વંદ્વ મુકી પોતાના આત્મરૂપી અરિહંત ની પૂજા પૂર્વોક્ત ભાવાદ્યક કરી તે પછી સોદં સોદંના અનાહત નાદથી વા જીત ગીત પૂજા કરવી. આવી રીતે યોગી પુરૂષો સદા ભાવ પૂજા કરતાં પરમાનંદ પદને મેળવનારા થયાછે. તેવીજ રીતે દરેક દ્રવ્ય પૂજા કરના રાઓએ દ્રવ્ય પૂજા કર્યા પછી પૂર્વોક્ત ભાવ પૂજા અમારામાં સદાને માટે પ્રાપ્ત થાઓ એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ.

પૂજના દરેક પદાર્થ ધુપથી સુગંધિત કર્યા સિવાય વાપરવા નહી. દશાંગ ધુપ વાપરવાને બદલે હાલ માત્ર અગરળતીના નાના કટકાવતી ધુપ કરાય છે તેનું કારણ એજ છે કે બધાને મફત જોઈએ તમને શાક વીગેરે માટે પૈસા મળે છે, તેના વીના એક દિવસ ચાલતું નથી પણ તમને ધુપ વીગેરે પુજના સાધનો જ્યાં સુધી પરબારા સાધારણ ખાતે થી મળતા હોય ત્યાં સુધી તમે તમારા દ્રવ્યથી લેવા માટે તદ્દન બે દરકાર રહોછો, તેપરથી સમજાય છે કે તમે જેટલે અંશે સંસાર ભકત છો તેટલે અંશે તમે પૂજના ભકત નથી.

જૈન મિત્ર સભા.

હવે પુજના સંબંધમાં જો કે હું સ્તુતિ કરતો નથી તો પણ જેવું હોય તેવું કહેવું અને તે બીજાને અનુકરણીય થાય તેવી મતલબથી મારે આંહિં કહેવું જોઈએ કે આ સંબંધમાં હસ્તી ધરાવતી જે જૈન મિત્ર સભા છે તેનો પુજાને માટે ખરેખર સ્તુત્ય અને પ્રશંસનીય પ્રયાસ છે એમ સૌ કોઈને કહ્યા વગર ચાલશે નહિ. એટલુંજ નહિ પણ આપણા જૈનમાં હાલ એકે દિવસ અથવા એકે વાર એવો માનનીય નથી કે જે માં પ્રભુ ભક્તિ સિવાય બીજું કંઈ થતું ન હોય? ચાહુદી લોકો શની વાર, વેદાંતીઓ સોમવારને અને ધરલામી ધર્મવાળા શુકરવારને માન આપે છે તેમ જૈનને માટે એક વાર નિર્માણ થયો નથી. જો કે શાસ્ત્રમાં બે આઠમ બે ચઉદશ, અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમા એ છે

તીથી પવિત્ર ધર્મ ક્રિયાને માટેજ ફરમાવેલી છે તોપણ તેનો ઉપયોગ જે
 વો નોંધવો તેવો હાલ કરવામાં આવતો નથી દર અઠવાડીએ આ મુંબ
 ધ શહેરમાં રવીવારને દીવસે ઘણે ભાગે વ્યાપાર રોજગાર બંધ રહે છે
 તે રવીવારને દિવસે જ્યારે ખીજા લોકો સ્મત ગમત અને ખાવા પીવા
 માં કાઢે છે ત્યારે આ જૈન મિત્ર સલાના મેળેજે જન લક્ષિત અને જન પુ
 જામાં તે દીવસ વ્યતીત કરે છે તે નોંધ હું ઘણા ખુશી થાઉં છું

સ્વદેશી પવિત્ર ખાંડ કેસર..

પૂજનાં સંબંધમાં તે સલા તથા ખીજા દરેક પૂજા કરનારાને એક અંગત્ય
 ની સૂચના એ છે કે તમે સરવે જાણતાજ હશે કે જૈનમાં ખાવિસ પદ્ધ
 થીને અલક્ષ માનેલા છે જેમાં મદીરા માંસ વિગેરે પણ આવી જાય છે.
 હાલમાં ચાલતી ચર્ચાને અનુસારે પરદેશી ખાંડ અને તેમાં ખનતી
 સાકરની મીઠાઈ જૈનોને કોઈ રીતે પણ લક્ષણ કરવા લાયક નથી. એકતો
 તે વસ્તુ અપવિત્ર પદાર્થના સંયોગોથી બને છે અને જો તેમ બનતું હોય
 તો જીવહિંસાનું પણ મહાપાતક તેને માટે થાય છે માટે આ હકીકતથી
 તેવીજ બ્રહ્મ ખાંડ અને તેથી બનેલી મીઠાઈ કોઈ રીતે લક્ષણ કરવા લાયક
 નથી એ સહેજમાં શમજી શકાય તેમ છે છતાં તે સંબંધમાં ભાર મુકીને
 મારે કહેવું જોઈએ કે તેવી મીઠાઈના નિવેદા પ્રભુ મંદિરમાં પૂજના નિ
 મિત્તે કોઈ રીતે વાપરવા ઉચિત નથી તે સાથે કેસરને માટે તેવીજ ચર્ચા
 ચાલે છે કે જેમાં સ્પીરીટનું સીચન થાય છે તો જો તેમ થતું હોય અને
 તે વાત સત્ય હોય તો તેવા કેસરને પણ પવિત્ર જૈનોએ જલાંજલી દેવી
 એજ સર્વોત્તમ કાર્ય છે, અને તમારા દેશમાંથી ઉત્પન્ન થતી ખાંડ અને
 કેસર જેમાં શકની નજરે જોવા પાછું નથી તે ગમે તેવા ખરચે ઉપયોગમાં
 લેવાની તમારી ફરજ છે. દરેક ધર્મ કરતાં આવા કાર્યોમાં જીવનોએ પહે
 લો ભાગ લઈ સ્વધર્મની પવિત્રતા અને શ્રેષ્ઠતા ખીજા લોકોને બતાવી
 ધડા આપવો જોઈએ.

જન પડિમા અને જનાગમ.

સાંપ્રતકાળે આપણને મુખ્ય આધાર એ છે (૧) જન પડિમા અને (૨)
 જનાગમ જન પ્રતિમાજીનેશ્વર મહારાજ સરખી છે એટલુંજ નહિ પણ

તે જીનેશ્વર મહારાજ છે એમ સમજવું જોઈએ, આપણે જોલીએ છીએ પણ તેમજ કે પ્રભુદર્શન કે પ્રભુલક્ષિત કરી આવી. પણ કેાં એમ નથી જોવતું કે પ્રભુની પડિમાની પુજા કરી આવી માટે આપણા શબ્દોજ સુચવે છે કે આપણે પ્રભુની પ્રતિમાને પ્રભુજ માનીએ છીએ અને જીનાગમ તથા જીનવાણી તે પણ હયાત છે એટલે પ્રભુ અને પ્રભુની વાણી બંને વાના જ્યારે વર્તમાન કાળમાં હસ્તી ધરાવે છે તો પછી ચોથા આરા તથા પંચમકાળ વચ્ચે તે સંબંધમાં કાંઈ પણ ફેર નથી એમ આપણે માનવું જોઈએ કેમકે જે વખતે પ્રભુ વિચરતા હતા તે વખતે પણ લગ્ય પ્રાણીઓને તેમની આકૃતિ એજ દર્શનીય હતી અને તેમની વાણી તેજ શ્રવણીય હતી અને તેથીજ અનેક જીવો પરમપદને પામેલા છે તોપણી હાલ પણ આકૃતિ મોજુદ છે અને પ્રભુના વચન પણ મોજુદ છે તો પછી શા માટે તેનો યથાર્થ લાલ મેળવવામાં આપણે ન્યુનતા રાખવી જોઈએ, હુમણા આપણે આંહી સૌ એકઠા મળેલા છીએ તે વખતે જો કોઈ બંધર આપે કે અમુક જગ્યાએ સર્વજ્ઞ પધાર્યા છે તો તમોને કેવો ઉલ્લાસ થશે અને લાખો રૂ. નો ફાયદો મુકીને તમે તેના દર્શન કરવા કેવા દોડી જશો? તેવાજ રીતે જો તમે પ્રભુ સ્વરૂપ જાણતા હો તો પ્રભુની પ્રતિમા પ્રભુ સમજી તેવાજ ઉલ્લાસથી ગમે તે કામ પડતું મુકીને તમારે આવવું જોઈએ અને તેમાં પ્રથમ લાગ લેવો જોઈએ, તેના બદલામાં હાલ કેટલાએક લોકોને પુજા લાણાવવી હોય તે અમુક રૂ. મોકલી આપી તેની વ્યવસ્થા વહીવટ કરનારને માથે નાખી પોતે પોતાના સંસારના કાર્યમાં મશગુલ રહે છે. જુઓ અને વિચારો કે આવી વેઠની માફક પુજાનો ભાર ઉતારી અમોએ પુજા લાણાવી એમ માની લેવું તે કેવી મોટી ભુલ છે. જ્યારે તમોને દ્રવ્ય ખરચવાને મળે છે તો પછી જાતે રહી પુજા લાણાવવા જેટલો વખત મળતો નથી? આશ્ચર્યની વાત છે કે જે કૃત્યમાં અનંતોકાળ નિર્ગમન થઈ ગયો તે કૃત્યોમાં કાળની ગણના કરવામાં આવે છે અને જે કાર્ય અનંત કાળે મહાલાગ્યને યોગે પ્રાપ્ત થાય છે તેને માટે કાળનો સંકેત માનવામાં આવે છે, આ જોઈ ચોખી રીતે સમજાય છે કે તમોને પુજા શું ચીજ છે અને પુજાથી શું લાલ છે તેનું જ્ઞાન બીલકુલ નથી નહિતો આવી લગ્નરૂપ પદ્ધતિ તમારી હોયજ નહિ. તેથી હું પુનઃપુનઃ લલામણ કહું છું કે આ મનુષ્ય લવ પ્રાપ્ત કરી પ્રભુ પુજતને અમૃત્ય માની તેનો લાલ લેવા ચુકશો નહિ.

દર્શન કરવાની રીતી.

શાસ્ત્ર પ્રમાણે પૈરોએ જમણી બાજુ રહીને અને સ્ત્રીઓએ ડાબી બાજુ રહીને પ્રભુ દર્શન અને પ્રભુ પુજન કરવા જોઈએ કે જેથી બીજાઓને પ્રભુ નિહાળવામાં અંતરાય ન પડે તે સાથે પ્રભુ સ્તુતી કરવામાં એવો વિવેક સાચવવો જોઈએ કે જેથી સેંકડો માણસો પ્રભુ સ્તુતી કરતાં હોયતો એક એકની સ્તુતિથી બીજા ને વિશ્લેષ ન થાય તેના બદલામાં હાથ કેટલાક લોકો મોટા રાગડા તાણીને બીજાઓની લકતીમાં અને ધ્યાનમાં ખલેલ પહોંચાડે છે તે ખરેખર શોચનીય છે. અવગ્રહ એટલે પ્રભુથી ઓછામાં ઓછા સાત હાથ દૂર રહી દર્શન કરવા જોઈએ. રાજ દરબારમાં કેટર્માં કે મીજલસમાં જતી વખતે તમે સારા સારા વસ્ત્રા લંકાર પહેરી બની ઠનીને જાઓ છો અને પ્રભુ દરબારમાં ટોપીને પોતી આથી ચલાવી લો છો, વગી પ્રભુ દરબારમાં ખાલી હાથે ન આવવું જોઈએ તે છતાં તમે તે બદલ ખ્યાલ રાખતા નથી અને હાથમાં લાકડીને છત્રી લટકાવી દર્શન કરવાની તમારી ટેવ પડેલી છે તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

લકિતની પ્રાધાન્યતા.

આપણા કેટલાએક પુજ્ય મહાશયોએ સંસ્કૃત ભાષામાં અનેક સ્તોત્ર દ્વારાએ એવી માગણી કરેલી છે કે અમેને મોક્ષ જોતો નથી હે પ્રભુ તમારું કેવળજ્ઞાન જોતું નથી પણ સદાને માટે તમારી લકિત અને તમારું ધ્યાન અમારા હૃદયમાં નિવાસ કરીને રહો કે જેથી અમે સ્વતઃ લકિતદ્વારા કેવળજ્ઞાન અને પરમપદ મેલવી શકીએ જેને માટે હું એકજ શ્લોક કહીશ

જિને ભક્તિં જિને ભક્તિં

જિને ભક્તિં દિને દિને

સદામેસ્તુ સદામેસ્તુ

સદામેસ્તુ ભવે ભવે

અર્થ—દિન પ્રતિ દિન જીનેશ્વરની લકિત રહો એટલુંજ નહિ પણ બીરંતર લવોલવને વિષે તે લકિત નિશ્ચલ રહો.

લકિત.

લકિત એ શબ્દ એમ સુચવે છે કે પ્રભુ સાથે આપણી એકાગ્રતા કરવી એટલે જે વખતે પુજ્ય અને પુજક એવી દ્વિધા વૃત્તિ ટળી અને

પુજકની પુજ્યની સાથે તદ્દાકાર વૃત્તિનું જે થઈ જવું એટલે પુજ્યથી હું
લિન્ન નથી અને પુજ્ય મારાથી લિન્ન નથી એવી જે અલેદ દિશા તેનેજ
પરમ શુદ્ધ ભક્તિ કહેવામાં આવે છે અને તેવીજ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને
માટેજ પુજની ક્રિયાની દરેકને આવશ્યકતા છે.

ઉપસંહાર.

આટલું કહી જો કે આજના વિષયમાં દશત્રિક ચોરાસી આશાતના
વિગેરે ઘણી હકીકત કહેવાની રહી ગઈ છે તોપણ વખત થઈ જવાથી હું
મારો આજનો પુજનો વિષય આટલેથીજ સમાપ્ત કરીશ.

વ્યાખ્યાન ૧૧ મું.

કેલવણી.

તા. ૧૨-૧૦-૦૭.

(પ્રમુખ તરીકે)

ઉપોદ્ધાત

આ સ્કૂલના માસ્તર કાનજીભાઈ અને ખીજા ઘણા કર્મી આગેવાન
ભાઈઓના અતી આગ્રહને લીધે મારે આ પ્રમુખપદ સ્વીકારવાની જરૂર
પડી છે, જો કે મારા કરતાં ખીજા ઘણા વિદ્વાનો આ શહેરમાં છે અને
આવા જાહેર મેળાવડામાં તેવા કોઈ વધારે યોગ્ય નરને આ સ્થાન આપ્યું
હોત તો મને વધારે આનંદ જેવું જણાયું હોત, છતાં તમે સર્વે ભાઈઓએ
મારાપરજ આ અગત્યની ફરજ બજાવવાનો બોલો મુક્યો છે તે હું એક
ધર્મના ઉપદેશક તરીકે મારી ફરજ સમજી સ્વીકારું છું.

હાલ આપણી સમક્ષ આ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પાંચ-ઈંદ્રિયઓ
ના રસ સંબંધીના કથિત પાઠની અપાયેલી પરિક્ષા, ધ્યાન ખેંચવા યોગ્ય
છે અને સુંદર કવાયત તેમજ મનોહર સંગીત અને ઘણાજ અસરકારક
અને સંસ્કાર યુક્ત સંવાદ વીગેરે શિક્ષણ મને તેમજ તમે સર્વેને

ઘણાજ સંતોષ આપનારા થયા છે એમ મારે ખુલ્લું કહેવું જોઈએ જે કેળવણીના અનુક્રમના હાલમાં જરૂર વધતી જાય છે અને જેની લગભગ દરેક સ્કુલમાં મોટે ભાગે ખામીજ ભેવામાં આવે છે તેવી માનસિક અને સારિરિક કેળવણી આ વિદ્યાર્થીઓને અપાએલી જોઈ મને આ સ્કુલના ધોરણ વિષે ઘણાજ ઉંચા અભિપ્રાય બંધાયો છે અને મારે કહેવું જોઈએ કે આપણી જૈન પાઠશાળાઓને તે ખાસ અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિદ્યાર્થીઓનો સંવાદ.

બાળકોને સંવાદનો વિષય ખરેખર ઘણાજ ઉત્તમ પ્રકારે ગોઠવવામાં આવ્યો છે અને બાળકો તરફથી એક સલાના જુદા જુદા સલાસદોના લાભણરૂપે જે ઉત્તમ રીતે બોલવામાં આવ્યો છે તે ખરેખર ઘણો આનંદ ઉપજાવે તેવો વિષય છે આ ઉપરથી કોઈએ એમ માનવાનું નથી કે આ સંવાદ તો બાળકોએ શિક્ષણ મેળવીને અથવા મોઢે તદ્દયાર કરીને કરી બતાવેલ છે તેથી તેમાં કાંઈ નવિન જેવું જણાતું નથી.

શિક્ષણથી સંસ્કારી થવાય છે.

પણું મારે કહેવું જોઈએ કે એમ માનવામાં ભુલ થાય છે આપણે સરવે જે કાંઈ બોલીએ છીએ, લખનાર જે કાંઈ લખે છે, વાંચનારા જે સહેલાઈથી વાંચી શકે છે તેમજ પોતપોતાના ધંધામાં લોકો જે વધારે કુશળ દેખાય છે તે સર્વેને શિક્ષણ લીધા વગર ચાલતું નથી. અમુક કાર્યમાં લાંબો વખત સુધી અનુભવ લીધા પછીજ તે કુશળ ગણાય છે અર્થમાં તેની સલાહ કિંમતી ગણાય છે. મનુષ્યની જીંદગીમાં એવી એકક્ષણ પણ જતી નથી કે જે વખતે કાંઈને કાંઈ નવું શિક્ષણ તે મેળવતા ન હોય જે કાંઈ મોટા કાર્યો થએલાં છે, હાલ થાય છે અને હવે પછી જે કાર્યો થશે તે સર્વે મોટે ભાગે અભ્યાસને લીધેજ બની શકે છે એમ મારું માનવું છે. અમુક બાળકમાં પ્રવાણ થવાને પ્રથમ તો તમારે તેના પાઠ ગોખી રાખી શીખવું જોઈએ છીએ અને જે બાળક તમારા મગજમાં ખરાબર ઠસતી જાય છે ત્યારે પછી તમે છુટથી તે કાર્યમાં આગળ વધો છો તેમજ આ બાળકોએ આ વખતે જે ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે તે જો કે શિખવેલાજ હશે તોપણ તે ઓછા મહત્વવાળા છે એમ કોઈએ ધારવું નહિ. કારણ કે દરેક પ્રકારના શિક્ષણમાં આગળ વધવાનું એજ ધોરણ છે, જે શિખવિને તૈયાર કરેલું.

હોય છે તે પરથીજ ઘણી કુદરતી શક્તિઓ ખીલે છે અને જે દેખાવ એકાદ વખત કૃત્રિમ જેવો માલુમ પડતો હોય તે થોડાજ વખતમાં કુદરતી કે સ્વાભાવિક ધસેલો જોઈ શકાય છે તેથી સલાસદોષો આ સંવાદ વિદ્યાર્થીઓને શિખવેલો છે એમ સમજી તુચ્છ નજરે જોવાનું નથી.

વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણી.

કેટલાએક લોકો ગેરસમજથી વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણીને તદ્દન જુદાજ વિષય તરીકે માની લે છે. અને એ બંનેને જરા પણ સંબંધ નહોય તેમ જોયા જોય કરી વૃથા કાળ દોષ કરે છે તથા બીજાંઓને ધર્મને નામે ઉલટું સમજાવી વ્યવહારિક અને ધાર્મિક બંને પ્રકારની કેળવણીને ખીજવવામાં અડચણ કર્તા થઈ પડે છે જો કે અમુક અંશે તે માં ભેદ હશે તોપણ ભેદ ભાવને મુખ્ય ગણી ધર્મ અને વ્યવહારને જુદાજ પાડી દેવા એ તો કોઈ રીતે યોગ્ય થતું હોય એમ માફ માનવું નથી ખરી રીતે તો વ્યવહારિક કેળવણી તેજ ધાર્મિક કેળવણીનો પાયો છે, વ્યવહારિક અતુ ધાર્મિક કેળવણીને એટલો બધો નિકટનો સંબંધ છે કે એકને એક વિના ચાલતું નથી. જુઓ કે વ્યવહારને જેઓ સમજે છે. તેઓ આ દુનીયામાં પોતાથી બનતા દરેક પ્રકારના ધર્મ (ફરજ) બનાવે છે, સર્વ જીવોપર દયા કરવી એ તો વ્યવહાર પણ તમને શીખવે છે અને વિનય વિવેક અને નિતિ એ ત્રણ ધર્મના મુખ્ય અંગ છે તેથી વ્યવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણીનો નિકટનો સંબંધ છે, તેમજ વિનય વિવેક અને નીતીનું શીક્ષણ પણ વ્યવહારિક કેલવણીથી મળે છે તો પછી શું એ ધર્મ ન ગણાય કે?

વ્યવહારિક કેળવણીમાં જેઓ નીચું હોય છે તેઓ ધર્મમાં અવશ્ય નિપુણ થઈ શકે છે પણ જે મૂર્ખ હોય અને ધર્મ ધર્મ કરતો હોય તેવાઓ બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

માતાઓને શિક્ષણની જરૂર.

કેળવણીનું મુળ સ્થળ ઘર છે અને સૌથી પ્રથમ ઘેર ઘેર સ્કુલો થવાની જરૂર છે. એટલે મારે કહેવાનો તાત્પર્ય એવો છે કે પ્રથમ માતાઓએજ શિક્ષક થવું જોઈએ નિતિનાં અને આચાર વિચારના શિક્ષણની શરૂઆત માતાઓ તરફથી થવી જોઈએ માતાઓનું શિક્ષણ બાળકોના

હુંમળા મગજપર એવીતો સજ્જડ છાપ પાડે છે કે તેની અસર જીંદગી સુધી જતી નથી જે માતાઓ સંસ્કાર યુક્ત હોય છે તેના બાલકો સંસ્કાર યુક્ત થયા વગર રહેતાં નથી માતાઓ જે કેળવણી દોષ હોય તે બાળકોને આપોઆપ કેલવણી મળે છે આ દેશના બાલકોની શારીરીક અને માનસીક નિબળતાને માટે સર્વથી વધારે દોષિત તેઓની માતાઓ છે, બાળકોને નાનપણથી અફીણ (ઝેર) ખવરાવવાનો જે રીવાજ અજ્ઞાન સ્ત્રીઓમાં ચાલેલો છે તે બાળકોના શરીરના બંધારણમાં ઘણાજ નુકશાન કારક થયા વગર રહેતો નથી, બાળકોને કટુક શબ્દો કહેવા, ગાળો આપવી, જોડું બોલતાં શીખવવું, અકાળે કામ ઉત્પન્ન થાય તેવી વાતો કરવી એ આ દેશની માતા થએલી સ્ત્રીઓને સામાન્ય થઈ પડ્યું છે પણ તેનું લાંબકર પરીણામ લવિષ્યમાં તેઓનેજ લોગવવું પડે છે. આ પ્રમાણે થવામાં માત્ર માતાઓને કેળવણીની ખામી છે મુર્ખ અને અજ્ઞાન માતા પિતાઓ બાળકોને જુદું બોલતાં અને ચોરી કરતાં પણ શીખવે છે તે લવિષ્યમાં તેથી બાળકોની જીંદગી બગાડે છે.

સી કેળવણી.

માટે બાળકોના શિક્ષણની સાથે સ્ત્રી કેળવણી અથવા કન્યા કેળવણી આવવાની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા છે કન્યાઓ એક દિવસે માતાઓ થવાની છે જે તે કેલવાએલી હશે તો ઉત્તરોત્તર પ્રજા સત્વશાળી અને કેળવાએલી થશે. જેમ પુરુષ મનુષ્ય ગણાય છે તેમ સ્ત્રી પણ મનુષ્યજ છે છતાં પુરુષોની શક્તિ કેળવવાને જેટલું ધ્યાન આપાય છે તેને સોમેં લોગે સ્ત્રીઓની શક્તિઓ ખીલવવા ને પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હોય એવું લાગ્યેજ ન જરૂર પડે છે. અને તેથી આ દેશની સ્ત્રીઓ એક કામ કરનાર નોકર કરતાં વધારે ઉપયોગી થઈ પડતી નથી અને તેની સલાહ પુરુષ વર્ગને કોઈ પણ રીતે આશ્વાસન આપી શકતી નથી આ દેશની સ્ત્રીઓને સારા સારના વિચારવાની શક્તિ લાગ્યેજ હોય છે અને તેથી તમા નો સંસાર જે સ્વર્ગ જેવો ભોઈએ તે હમેશાં કલેશ અને કંકાસથી ભરેલો નજરે પડે છે એ કાંઈ ઓછા ખેદનું કારણ નથી વળી સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતા ને લીધે હજારો કામમાં અડચણ આવે છે, માટે જેમ અને તેમ સ્ત્રીઓના વિચાર કેળવાય તેમ થવાની જરૂર છે. હું એમ નથી કહેતો કે તમે સ્ત્રીઓમાં સુધારો કરો, દેશન અને પ્રીતીઆરિ વધારો અને તેમને તમારી જેટલી સ્વતંત્રતા આપો પણ મારે માત્ર એટલુંજ કહેવાનું છે કે તમા ?

શ્રીઓ તમોને બોલ રૂપ ન થઇ પડે તેવી રીતે સ્ત્રીઓની શક્તિઓની જેટલી ખીલવણી થઇ શકે તેટલી કરવા પ્રયત્ન કરો. અગાઉ ઘણા ઠંડેની લોકોને એવો ઠંડેમ હતો કે સ્ત્રીઓને કેળવવાથી તેઓ પતિ બ્રહ્મ થાય છે અથવા વંધ્યા રહે છે પણ આજ સારા લાગ્યે એ ઠંડેમ દુર થવા લાગ્યો છે અને ઘણી સ્ત્રીઓ સંસ્કારયુક્ત નજરે પડે છે.

ગર્ભમાંથી પણ શિક્ષણની જરૂર.

એવી કેળવાએલી અને ઉત્તમ સંસ્કારવાળી સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં આવેલું બાળક શુદ્ધ સંસ્કારવાળું થાય છે, અને તે વખતે જેવા વચિાર તે માતાના હોય છે તેવાજ વિચાર ગર્ભમાં રહેલા બાળકને થાય છે. એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે જેવું બાળક ઉત્પન્ન કરવું હોય તેવું થઇ શકે છે એમ કહેવામાં એવોજ હેતુ છે કે ગર્ભમાં બાળક હોય તે વખતે બાળકને જે વો કરવો હોય તેવો અભ્યાસ માતાઓએ કરવો જૈન શાસ્ત્ર અને ચરક સુશ્રુત વિગેરે વૈદક શાસ્ત્ર મુજબ આપણે સમજી શકીએ છીએ કે જે અસર માતાઓનાર મગજ પર થાય છે તેજ ગર્ભમાં રહેલા બાળકને થાય છે. માતા રૂએ છે ત્યારે બાળક પણ રૂએ છે, માતાના દૂર પરિણામ થાય છે ત્યારે બાળક પણ ક્રોધી સ્વભાવવાળો થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જૈન શાસ્ત્રોમાં એટલે સુધી કહેલું છે કે માતાએ સાંભળેલા અશુભ શબ્દોની અસર ગર્ભમાં રહેલા જીવને એટલી બધી થાય છે કે તે જીવ ગર્ભમાં જો મરી જાય છે તો નર્કમાં જાય છે. હવે તે ગર્ભમાં રહેલું બાળક શું અનિતિ કરે છે કે જીવું જોલે છે અથવા કોઇ નહાડું કાર્ય કરે છે? નહિજ. છતાં માતાની અસરથી એમ બને છે.

માતાના શરીરના રજકણોની બાળકોપર થતી અસર.

બાળકના શરીરનું મુળ બંધારણ માતાના શરીરના રજકણો ઉપર છે કેમકે માતાના શરીરની પવિત્રતા કે અપવિત્રતા ને અનુસારે બાળકોના શરીરો ઘણે ભાગે બંધાય છે. શરીરની પવિત્રતા માત્ર ખોરાકથીજ છે એમ સમજવાનું નથી પણ શરીરની પવિત્રતા વિચારોની અસર શરીર ઉપર થાય છે એ પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. જેમકે જ્યારે કોઈને ક્રોધ ચડે છે ત્યારે તેનું શરીર લાલચોળ થઈ જાય છે અને શોક વિગેરેથી મુખ મુદ્રા સ્થાન થઈ જાય છે માટે વિચારોથી પણ શરીરની

સ્થિતિ કરે છે તેથી કરીને કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે માતાઓ એ હમે-
શાં સારો વિચારો રાખવાની જરૂર છે.

માતાનું દુધ

પ્રાચીન ઇતિહાસોમાં તમોએ ઘણો વખતે વાંચ્યું અને સાંભળ્યું
પણ હશે કે જ્યારે રજપુત શુર બીરો રણ સંગ્રામમાં જતા ત્યારે તેમ
ની માતાઓ તેઓને એમ કહેતી કે પુત્ર? તું મારા દુધને લજવીસ નહિ
મતલબ કે દુધ ઉપર ઘણો આધાર રહે છે માટે ધાવ માતાનું
દુધ નહીં વાપરતાં માતાનું જ દુધ બાળકોને પીવરાવવું જોઈએ.

આ ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશે કે માતાઓએ કેવી રીતે વ-
ર્તવું તે સમજવાને તેમને કેળવણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે માટે ફરીથી
કહું છું કે સ્ત્રી કેળવણીની ખાસ આવશ્યકતા છે.

જેવી રીતે કોઈ નવિન પરિષદમાં અપરિચિત એવા વક્તાને બોલવાનો
પ્રસંગ આવે ત્યારે તે પ્રથમ તો નવેરસને પોષણ આપે અને પછી
શ્રોતાજનોના સમૂહને કયો રસ વધારે પ્રીય છે તે તપાસીને તે રસને મુખ્ય
કરી પોતાના વીચારો પ્રદર્શિત કરે, જેમ હાસ્ય રસ પ્રીય પરિષદમાં કરૂણા
થી બોલવામાં આવે તો તેથી જેવી જોઈએ તેવી અસર
થાય નહિ. કેમકે જ્યાં સુધી શ્રોતાઓના વીચારોનું વક્તા
ના વીચારો સાથે મલતા પાણું ન હોય ત્યાં સુધી વક્તાએ શ્રોતાના
વીચારોને અનુકુલ થઈનેજ પોતાના વીચારો તેમના હૃદયમાં ઠંસાવવા
જોઈએ. તેમ શિક્ષકો એ દરેક વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં તપાસ કરીને જેને
જે વધારે પ્રિય હોય તે મુખ્ય કરી તે દ્વારાએ બીજી બાબતોનું શિક્ષણ
આપવું જોઈએ પણ હાલ કેટલાક પોતાની મગફરીથી અથવા વેદીયા
પણાથી બાળકોને દાબી દેવાને અને તેના ઉગતા વિચારોને સંકુચિત કર-
વાને પ્રયત્ન કરતા જણાય છે તે શિક્ષણ આપવા કોઈ રીતે લાયક
જણાશે નહિ. માટે જો શિક્ષકો અનુભવી હોય અને બાળકોની અભિરૂચી
ને અનુકૂળ થઈને શિક્ષણ આપે તો જે કામ એક વર્ષમાં થવાનું હોય
તે છ માસમાં થઈ શકે અને કેલવણીની ખરી દિશા કેવા પ્રકારની છે
તે સૌ કોઈના સમજવામાં આવે,

શિક્ષકોએ કેવીરીતે કેળવણી આપવી જોઈએ.

હવે શિક્ષકોએ બાળકોને કેવી રીતે કેળવણી આપવી જોઈએ તે પર બે બોલ બોલીશ આપણે જો સૂક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરીએ છીએ તો સમજાય છે કે દરેક વ્યક્તિના વિચારો જુદા જુદા હોય છે, કોઈને કાંઈ ગમે છે તો કોઈને કાંઈ ગમે છે તો કોઈને કાંઈ ગમે છે ખોરાક અને વસ્ત્રમાં પણ જુદી જુદી ઈચ્છાઓ થાય છે, કોઈને ખાટું કે ખારું ગમે છે કોઈને મીઠું મોળું ગમે છે. કોઈને રાતો રંગ પસંદ હોય તો કોઈને લીલો કે પીળો રંગ પસંદ પડે છે આવોજ ક્રમ બાળકોને શિક્ષણ આપવાના સંબંધમાં હોવાની જરૂર છે. એટલે જો બાળકોને ગમત પસંદ હોય તો તેને ગમ્મતની સાથે જ્ઞાન આપવું જોઈએ કયા બાળકની કેવી ઈચ્છા છે તે માર્ગદર્શન મેળવવા તપાસવું અને તે પ્રમાણે તે બાળકનાં વિચારોને કોઈપણ રીતે દાખી નહીં દેતાં તેના વિચારો જે રસ્તે જીલે અને પુષ્ટ થાય તે રસ્તે તેમને કેળવવાની જરૂર છે. ઘણી વખતે એમણે છે કે જે તોફાની છોકરા હોય છે તે ભવિષ્યમાં વધારે હોંશીઆર નીકળે છે તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે તેની ઉત્પાત બુદ્ધિ તુરતમાં કેળવાય જાય છે.

દ્રવ્યનો વ્યય જમણ વારમાં નહિ પણ જ્ઞાન દાનમાં થવો જોઈએ

હાલ પૈસાદાર લોકોનો મોટો ભાગ પોતાના દ્રવ્યનો જમણવાર અને એવી બીજી નકામી ધામધુમમાં વ્યય કરે છે. જો કે તેઓ તેમાં પોતાની કીર્તી અને આખરૂં માને છે પણ ખરૂં જોતાં તેમ નથી જુઓ કે એક માણસે બે આર હજાર રૂનો ખર્ચ કરી એક જમણવાર કર્યો હોય અને બીજેજ દીવસે બીજાએ તેથી કાંઈક સારું કર્યું હોયતો પહેલાના બે આર હજાર રૂના જમણની કાંઈ પણ કિંમત ગણાતી નથી અને કીર્તી કે આખરૂંના જે ઉદ્દેશથી જમણવાર કરવામાં આવે છે તે તેથી ફળીભુત થતા નથી પણ જો તે પદ્ધતિનો થોડો ઘણો ભાગ આવા બાલકોને કેળવવાના કાર્યમાં અને એવા બીજા જ્ઞાન દાનના કામમાં વાપરવામાં આવે તો તેથી કીર્તીનો સાથે દ્રવ્યનો યથાર્થ ઉપયોગ થાય છે ને ઉત્તરોત્તર અનેક શુભ કૃત્ય કરી ધર્મ જ્ઞાતી અને કોમનું શ્રેય કરે છે આ બંને લાભ મેથમ જ્ઞાનદાન આપનારનેજ છે.

જ્યારે આપણા દેશી લોકોની દ્રવ્ય વ્યયની ગેર સમજ દુર થશે અને જ્યારે લાલા લાલનો વિચાર કરતા તેઓ શીખશે ત્યારે તેઓને સહેજ જણાશે કે એક બે દીવસમાં હુજરો રા. નો ધુમાડો કરવો એ ખરેખર એક પ્રકારની મુખાંધજ છે. અને થોડો ભાગ પણ કેલવણીના કાર્યમાં વાપરવાથી તે ઘણું જ ફલ દારી થઈ પડે છે અને પરોપકાર પણ તેનેજ કહી શકાય છે.

સ્વાથથી પણ પરમાર્થ થાય છે.

સ્કુલને માટે માસ્તર કાનજી ભાઈનો જે પ્રયાસ છે તે ખરેખર ઘણું સ્તુત્ય છે. ઘણા લોકોનું એવું માનવું છે કે જે માણસ સ્વાર્થને અંગે કામ કરે છે તેને સ્વાર્થના અંગે દરેક કાર્ય કરવાની ફરજ છે તેથી તેમાં નવાઈ શું? પણ આ તેમનું માનવું ખોટું છે કારણ કે અમુક ઉદ્દેશ વગર કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી, પણ વિચારવાનું માત્ર એટલુંજ છે કે ઉદ્દેશનું પરીણામ જે ઉપકારી હોય તો કારણનો કાર્યમાં ઉપચાર કરીને તે ઉદ્દેશને આપણે ઉપકારરૂપ શા માટે નહિ માનવો જોઈએ? જુઓ કે લોકો ધર્મમાં કાર્યમાં જે દ્રષ્ટિથી દ્રવ્ય વાપરે છે તેમાં શું સરવે ધર્મનોજ ઉદ્દેશ રાખે છે? નહીજ કેટલાક મોટાઈને માટે, અને કેટલાએક બીજા કારણોથી કે ઉપકાર બુદ્ધિથી પોતાનું દ્રવ્ય વાપરે છે પરંતુ આપણે તો એજ વિચારવાનું છે કે જો તે કાર્ય ધર્મનું છે તો તે અવશ્ય પ્રશંસાને પાત્ર છે. જે લોકો બીજાની ઈર્ષા કરીને તેના ઉત્તમ કાર્યને વખોડે છે અને કહે છે કે તેણે સ્વાર્થ સાધ્યો છે તો મારે કહેવું જોઈએ કે તેવાઓની બુદ્ધિ અને વિચારો ઘણા ટુંકા છે. આ દુનિયામાં જેટલી કળાઓ છે, તે બધી લોકોપયોગી હોવામાં તેમજ તેથી તમારો સર્વનું હિત સમાવેલો હોવાથી તમને વખાણવા યોગ્ય છે અને તેનો ઉપયોગ જોવા જઈ એ તો તે કળાવાળા લોકોને કંઈ પણ બદલો લોકો આપી શકતા નથી એમ સહેજ જણાશે કુંભકાર માટીનાં વાસણો બનાવે છે તે જો કે પોતાની આજીવીકા માટે કરે છે અને લોકો નામની કીમતમાં મેળવે છે પણ જો તે કુંભકાર તેવા વાસણો ન બનાવે તો કેટલી અગવડતા પડે! ખેડુત ખેતીનું કામ કરે છે તે જો કે પોતાની આજીવિકા માટે કરે છે પણ જો તે ખેતીનું કામ ન કરે તો તમારો બધાનો આધાર જે અનાજપર છે તે પાકે નહી તેથી તમારી કેવી સ્થિતિ થાય તે સેકુંજ

સમજાય છે માટે દુનિયામાં દરેક કાર્ય લોકોપયોગી છે એમ તમારે કબુલ કરવું જોઈએ. પછી તે દ્વારા તેના કાર્ય વાહકોનો સ્વાર્થ સંધાતો હોય તો તેથી તે કાર્ય કાંઈ તુચ્છ ગણાશે નહીં. માટે ઉદ્દેશ તરફ ધ્યાન નહિ રાખતાં ઉદ્દેશના પરીણામ તરફ નજર રાખવી તે ઉત્તમ છે. એજ પ્રમાણે આ સ્કુલના માસ્તર તરીકે કાનજીભાઈનો ઉદ્દેશ જે ખાલકોને કેલવણી આપી મનુષ્ય બનાવવાનો છે તેજ આપણે આપણી નજરે જોવાનો છે. દરેક ચીજ માંથી જે સારણુત હોય તે શોધી કાઢવું એજ મનુષ્ય કર્તવ્ય છે. યાદ રાખવું જોઈએ કે ખરી લાગણી વગર વિદ્યા દાન અપાતું નથી તેમજ વિદ્યાદાન આપનારને લાખો રૂપીઆ આપવા છતાં તેને બદલો વાળી શકાતો નથી અને તેથીજ ફરજ હોવા છતાં અંતરની લાગણીથી જે જ્ઞાનદાન રૂપી કાર્ય થાય છે તે અવશ્ય પ્રશંસનીય છે.

આજની ગોઠવણ અને મેળાવડાની સગવડતા તેમજ તેનો રીપોર્ટ અને સાક્ષર વર્ગ તરફથી અપાયેલા અભિપ્રાય વિગેરે જોઈ મને ઘણાજ સંતોષ થયો છે અને આ સ્કુલમાં જે ધોરણથી કેળવણી અપાય છે તેવા ધોરણનું દરેક શાળા અનુકરણ કરે એ જોવા હું ઉત્સુક છું.

ધ્યાનપ્રધાન ૧૨ મું.

કાર્યનું જીવન શું ?

તા. ૧૬-૧૦-૧૯૦૭.

મંગલાચરણ.

અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં જ્ઞાનાઙ્ગન શલાકયા

નેત્ર મુન્મિલિતંયેન તસ્મૈ શ્રી ગુરવેનમ ॥

પ્રસ્તાવના.

કાર્યનું જીવન શું ? એ આજનો મારો વિષય છે તે સંબંધી બોલતાં અગાઉ મારે કહેવું જોઈએ કે હું એક સાધુ હોવાથી એ વિષય-

ના સંખંધમાં મારા વિચારો તમો શ્રેતા જનોને કાંઈક આશ્ચર્યકારક જણાશે. વર્તમાનકાળે જે ઉપદેશો અપાય છે તે ઉપદેશોથી આ ઉપદેશ એક જુદા પ્રકારનો ઉપદેશ લાગશે. સંસારની અસારતા અને ધર્મની મુખ્યતાનો ઉપદેશ કરવાનો જે ક્રમ ચાલે છે તેનાં કરતાં મારું આજનું કહેવું કાંઈક જુદાજ રૂપનું થશે અને તેથી કેટલાએકને એમ પણ લાગશે કે આ વળી નવીન શું? પણ હું ધારું છું કે આ વખતે હું જે વિચારો જાહેર કરું છું તે વિચારોનું શાંતિથી ભુત લવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સાર્થે વિચાર કરીને મનન કરવામાં આવશે તો હાલના સંયોગો વચ્ચે આ ઉપદેશ અનુકુળ છે તે તમોને સમજાયા વગર રહેશે નહિ.

હું કેાણુ છું એમ બોલનાર પેતે સમજે છે. શું બોલવાનું છે તે તેના ધ્યાન બહાર નથી, મારા બોલવાથી લોકોને શા શા વિચારો થશે તે પણ જ્યાલ બહાર નથી છતાં જે વિચારો અંતરમાં છે અને જેમાં લોક હિત સમાએલું નજરે પડે છે તે વિચારોને જાહેરમાં મુકવા એ એક આપણું અગત્યનું કર્તવ્ય છે અને એ કર્તવ્ય બજાવવા ગમે તે પ્રસંગ આવે તેને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. કહેવત છે કે 'બોલે તેના બોર બહેંચાય' માટે અમુક ટુંકી દૃષ્ટીના મનુષ્યોને માટે હજારો જૈનનું જેમાં હિત જણાતું હોય તે વિચારો જણાવવાને જરા પણ અચકાવાની જરૂર નથી. મારા બોલવાથી વિદ્વાનોને વીચારનો અવકાશ મળશે અને તેટલું જો થશે તો પણ મારા પરિશ્રમની સાર્થકતા છે.

શ્રેતાજનો.

શ્રેતાજનોના હું આ વખતે બે લાગ કરીશ (૧) શ્રીમંત અને (૨) સામાન્ય. શ્રીમંતો એમ માની બેઠા છે કે ઉપદેશકો ઉપદેશ આપે છે તે ઉપદેશનો છેવટનો સાર એ છે કે તમે તમારા પૈસા વાપરી નાંખો આવી ટુંકી દ્રષ્ટીથી વ્યાખ્યાનની કેટલી એક ઉપયોગી બાબતોપર તેઓનું લક્ષ રહેતું નથી તેથી ઉપદેશ તમને આનંદ દાયક લાગશે નહિ. સામાન્ય માણસોને મારો ઉપદેશ સાંભળી લાગણી થશે પણ તેઓ વીચારશે કે આપણી સારી સ્થિતિ નથી તેથી આપણે શું કરી શકીએ એટલે સામાન્ય માણસોને પણ મારાં વચનો આનંદ જનક થશે નહીં એટલે મારા વિચારો સાંભળનારને ઉપયોગી થશે કે નહીં તે મને હાલ જણાતું નથી તેમ છતાં મને એટલેથીજ સંતોષ છે કે હું જે બોલીશ તેપરથી મારી પાછળના

ખોતનારાઓનો માર્ગ તો ખુલ્લો થશે અને જે જરૂરી બાબત છે તેપર અમારા અને તમારા વર્ગને વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પડશે. તેમજ શું કર્તવ્ય છે તે જાહેર રીતે સમજતાં થશે આટલું જો થશે તોપણ મારા ખોલવાના ઉદ્દેશની હું સાર્થકતા સમજીશ.

કાર્યનું જીવન અને જીવનનું કાર્ય

આટલું પ્રસ્તાવ રૂપે કહી હવે હું કાર્યનું જીવન શું? એ મારા આજના વિષયપર આવું છું. કોઈ કહેશે કે જીવનનું કાર્ય તો હોય પણ કાર્યનું જીવન વળી શું? તેમણે સમજવું કે જીવનનું કાર્ય તો તમો સર્વે થોડું ધણું જાણો છો. એટલે તમારા જીવનના કર્તવ્ય છે તે તમારા ધ્યાન બહાર નહિ હોય પણ હું જે કહેવા માગું છું તે જીવનનું કાર્ય નહિ પણ કાર્યનું જીવન, કાર્યનો આધાર શું તે છે.

કાર્યનું જીવન

જેટલા કર્તા છે તેઓનાથી જેજે કાર્યો કરાય છે તે દરેક કાર્ય છે. અને એવાં કાર્યો નાના જંતુથી તે મોટા દરેક પ્રાણી કરી રહ્યા છે કાર્ય અનેક છે છતાં અનેક કર્તાની અપેક્ષાથી થએલા કાર્ય ઉપર, મારી વિવક્ષા નથી પણ અનેકમાંથી એક જ કાર્યનું જીવન સમજાસે તો દરેક કાર્ય વિષે વિચાર કરી શકાશે. અહિં આ મારે એક કાર્ય વિષે કહેવાનું છે તે કાર્યને 'શુદ્ધ સરલ સ્થાયિ વ્યવહાર' એવું નામ આપીશ. હવે આ કાર્યનું જીવન શું તે માત્ર આ વખતે કહેવાનું છે. શુદ્ધ સરલ અને સ્થાયિ વ્યવહાર શાથી ટકી રહે અને તેની સ્થિતિ શાથી જળવાઈ રહે તે સ્વરૂપ જે કહેવું તે કાર્યનું જીવન કહેવાય છે. જેમ મનુષ્ય જીવનનો આધાર દશ પ્રાણ ઉપર છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો, મન વચન કાર્યાના ત્રણ બળ શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય આ દશ પ્રાણથી મનુષ્ય જીવન ટકી રહે છે એટલે માણસ આંખે આંધળો હોય, કાને જહેરો હોય, મોઢે મુંગો હોય તોપણ તેનું જીવન જે નાથી જરૂર ટકી રહે છે. મતલબ કે જ્યાં સુધી આયુષ્ય, શ્વાસોશ્વાસ અને યતકિચિત્ પણ કાયબળ ટકી રહ્યાં હશે ત્યાં સુધી બાકીના પ્રાણની ગમે તેવી સ્થિતિ હશે તોપણ જીવનનો આધાર સમુજાગો નષ્ટ થશે નહિ શ્વાસોશ્વાસ જ નહિ હોય તો પછી મનુષ્યના જીવનનો અંત આવેલો સમજાશે.

કાર્યના જીવનનું સુળતત્ત્વ.

પ્રથમથીજ મારે કહેવું જોઈએ કે કાર્યના જેટલા ઉત્પાદક છે અને જેટલાં કાર્ય છે તે સરવે જ્યાં સુધી તેવા પ્રકારના સંયોગો અનુકુલ હોય છે ત્યાં સુધી ટકી રહે છે. તમે વિચારો કે દશે પ્રાણુને જાળવી રાખનાર એક જોરાક છે, જીવનનો આધાર જેમ દશ પ્રાણુ છે તેમ દશ પ્રાણુનો આધાર એક જોરાક છે. તેવીજ રીતે જે જે સંયોગોમાં જે જે કાર્ય થઈ રહ્યું હોય તે તે સંયોગો જ્યાં સુધી હૈયાત હોય ત્યાં સુધી તે કાર્યનું જીવન ઘણે ભાગે ટકી રહે છે મતલબ કે કાર્યના જીવન માટે અનુકુલ સંયોગો એ એક જાતનો જોરાકજ એટલે જે સંયોગો અને સાધનથી કાર્ય કરાય છે તે સંયોગ અને સાધન સખળ થાય છે અર્થાત્ અનુકુળ સંયોગપર કાર્યનો આધાર રહેલો છે.

બુદ્ધિ ઉત્સાહ અને ઉદ્યમ.

કર્તાથી કરાતા કોઈ પણ કાર્ય માટે જૈનશાસ્ત્રમાં પાંચ કારણ માનેલાં છે અને તે કારણ કાર્યના ઉત્પાદક તરીકે મનાય છે. તે કાર્યની સ્થિતી પણ પાંચ કારણને લઈનેજ રહે છે પણ તેની અગાઉ સંમજવાનું એ છે કે જેમ દશે પ્રાણુનું જીવન જોરાક છે તેમ જમે તેટલા કારણો ઉત્પાદકપણું ભોગવતા હોય તો પણ કાર્યનો આધાર ત્રણ બાબતપર છે અને તેને હું બુદ્ધિ, ઉત્સાહ અને ઉદ્યમ એ ત્રણ નામ આપું છું. આ ત્રણેમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય તો કાર્ય કદાપી સાંગોપાંગ ટકી શકશે નહિ, બુદ્ધિ ન હોય અને ઉત્સાહ તથા ઉદ્યમ કરવામાં આવે તો પણ તેથી કાર્ય થઈ શકતું નથી અને તમે તેથી સમજી શકો માટે બુદ્ધિના અભાવ પર તમે ને આનંદ પડે માટે એક દ્રષ્ટાંત આપું છું.

ખેડતનું દ્રષ્ટાંત.

એક ખેડુત ખેતરમાં કામ કરતો હતો તેને એક નોકરીની જરૂર હતી તેથી તેની શોધ કરતા એક દિવસે એક પહેલવાન મજબુત કણ બીને નોકર રાખ્યો અને તેને સમજાવ્યું કે હું જે કામ તે તારે કરવું અને હું જે કામ તે તારે કહેવું, નોકરે કહ્યું કે બહુ સારું તમે કહેશો તે હું કહીશ અને તમે જે કરશો તે હું કરીશ શિવાય મને કંઈ આવડતું નથી, નોકરને ઉત્સાહ ઘણો હતો અને તે પોતાના કામમાં ઉદ્યમ

પણ ઘણો કરતો હતો. એક દિવસે જેડુત બીજાનો એક પોટલો બાંધી જે તરમાં ચાલ્યો અને નોકરને માથે એક પાણીનો ઘડો આપી તેને સાથે લીધો. જેતરમાં જતાં જેડુતે બીજાનો પોટલો જમીનપર પછાડ્યો એટલે તેના નોકરે પણ પાણીનો ઘડો પછાડ્યો જેથી એ ઘડો કુટી ગયો આથી તે જેડુતે નોકરને કહ્યું મુખ્યાં? આ શું કર્યું? તેના જવાબમાં નોકરે 'પણ એમજ કહ્યું'. આથી બીજવાધને જેડુતે એક ઢેકું ઉપાડ્યું એટલે નોકરે પણ ઢેકું ઉપાડ્યું, જેડુતે લપરાક લગાવી એટલે નોકરે પણ લગાવી દીધી આથી જેડુત ભાગ્યો એટલે તેના નોકર પણ તેની પાછળ દોડ્યો. એક અડપર જેડુત ચડી જવાથી નોકરે પણ એમજ ક્યું 'પછી ત્યાંથી ઉતરતાં જેડુતનું પહેરવાનું વસ્ત્ર નીકળી ગયું' આથી નોકરે પણ પોતીયું કાઢી નાખ્યું. જેડુત આગળ અને નોકર પાછળ એમ ઘેર તરફ દોડ્યો તો વચમાં જેડુતની સ્ત્રી મળી જેડુતે તેનું ઓઢવાનું પહેરવાનું લઇ લીધું પછી ઘેર જઈને બંને સામસામા ખુણામાં લંપાઈને બેઠા અને એક બીજાના સામે આંગળી કરવા લાગ્યા લોકો એ ભેગા થઈને પુછતાં જેડુતે બહાર આવીને હકીકત કહી ત્યારે નોકરે કહ્યું કે મારા શેઠે જે કર્યું તે મેં કર્યું. અને તેણે જે કહ્યું તે કહ્યું. આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે બુદ્ધિની ખામીથી તે બંને ઉપહાસને પાત્ર થયા. તેમ જ્યાં સુધી બુદ્ધિ ન હોય ત્યાં સુધી ફક્ત ઉત્સાહ અને ઉદ્ધમ ઉપયોગી થઈ પડતા નથી. આ પ્રમાણે તે બુદ્ધિ વગરના પણ ઉત્સાહ અને ઉદ્ધમ વાળા કણુબીની વાત સાંભળીને જેમ તમોને હસવું આવ્યું છે તેમ તમે બે બુદ્ધિપૂર્વક ઉત્સાહ અને ઉદ્ધમ નહિ કરો તો તમારા વર્તન તરફ બધા લોકો શા માટે નહિ હસે?

ત્રણ શક્તિ.

તમોએ જાણ્યું સાંભળ્યું અને વાંચ્યું પણ હશે કે રાજ્યકર્તામાં ત્રણ શક્તિ ભેદએ (૧) પ્રભુત્વ શક્તિ ૨ મંત્ર શક્તિ અને ૩ ઉત્સાહ શક્તિ હું કંઈ હદનો માણસ છું મારું કર્તવ્ય શું છે, અને મારે માથે કેવા પ્રકારનો બોલ છે વિગેરેનું અર્થ જ્ઞાન હોવું તે પ્રભુત્વ શક્તિ. ગમે તેવા સુશીલતાના પ્રસંગે પણ વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો તે મંત્ર શક્તિ; અને કાર્યમાં ફતેહમાંદ થવાને ઉત્સાહવંત રહેવું તે ત્રીજી ઉત્સાહ શક્તિ. જ્યારથી આ ત્રણ શક્તિનો ક્ષય થવા માંડ્યો ત્યારથી જેના પુર્વજો મહાન સત્તા

ધિશ હતા તેના બાળકો હાલ કેવી સત્વહીન સ્થિતિ લોગવે છે? તે કોઈથી અનપયુ નથી. આપણે જોઈએ છીએ કે આપણામાંથી બુદ્ધિનો નાશ થયો અને તેની સાથે ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગનો પણ નાશ થયો તેથી હાલ આપણે કેવી અધમ અવસ્થામાં મુકાએલા છીએ, આપણે દિન પ્રતિદિન કેવા પાયમાલ થતા જઈએ છીએ અને આપણું લવિષ્ય કેવું બગડતું જ છે તે હાલ આપણી નજરે જોઈએ છીએ અને જો તેનો આપણે વિચાર કરીએ તો આપણી આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ આદ્યા વગર રહે નહિ.

સાંસારિક વ્યવહાર શુદ્ધ થવાથીજ ધાર્મિક વ્યવહાર શુદ્ધ થશે.

જ્યાં સુધી તમારો વ્યવહાર શુદ્ધ, સરલ અને સ્થાયિ થયો નથી. ત્યાં સુધી તમારો ધાર્મિક વ્યવહાર કોઈ કાળે શુદ્ધ થવાનો નથી. કોઈ કે હશે કે જૈન સાધુ થઈને ધાર્મિક વ્યવહારની બાબત મુકી સાંસારિક વ્યવહારનો શામાટે ઉપદેશ કરે છે? પણ હું આગ્રહ પૂર્વક કહું છું કે જ્યાં સુધી તમારો સાંસારિક વ્યવહાર શુદ્ધ થયો નથી, જ્યાં સુધી તમે સુખે ખાતા પીતા થયા નથી, જ્યાં સુધી તમે આજીવિકાની ચિંતામાંથી મુક્ત થયા નથી. ત્યાં સુધી તમોને ધર્મ સંબંધી મમે તેટલું કહેવામાં આવશે તે સઘળું જોઈએ તેવું અસરકારક થશે નહિ, અને અમારો અને તમારો વૃથા કાળક્ષેપ થવા સિવાય તેનું બીજું કાંઈ પણ પરિણામ આવી શકતું નથી માટે પ્રથમ તો તમારો સાંસારિક વ્યવહાર શુદ્ધ, સરલ અને સ્થાયી થવાની જરૂર છે.

અમે તમોને ઉપદેશ કરીએ કે તમે રાત્રી લોજનનો ત્યાગ કરો પણ તેને માટે તમારો જવાબ એ છે કે સાહેબ? અમે પારકા નોકર અથવા અમારે અમુક ઠેકાણે જવાનું તો પછી રાત્રે ન બાઈએ તો બારે માસ એકાસણા થાય. અમે તમોને કહીએ કે તમારે ખોટું બોલવું નહિ, વિશ્વાસ ધાત કરવો નહિ, વિગેરે પણ એ શબ્દો માત્ર તમારા કાનનેજ સ્પર્શ કરી શકવાના છે પણ તમારા મનમાં તમે તરતજ વિચારશો કે ખોટા વગર કયો ધંધો ચાલે છે? સામાયક પ્રતીક્રમણ કરવાનું કહીએ તો પણ તમોને તમારી સાંસારિક પ્રવૃત્તિ આડી નહસે માટે આ બંધારથી સમજવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી તમારો સાંસારિક વ્યવહાર શુદ્ધ થયો નથી ત્યાં સુધી તમોને ગમે તેટલો ઉપદેશ કરવામાં આવશે તો પણ તમારો ધાર્મિક વ્યવહાર શુદ્ધ થવાનો નથી. સાંસારમાં રહેનારાને એવો ઉપદેશ “અતોશ્રવતતોશ્રવત” કરવા જેવો છે.

કર્મના નામે આળસુ શ્વાની દેવ.

ખીજી આપણે કર્મને કર્તા માનીએ છીએ અને તેથી જે કરવાનું હોય છે તે નહિ કરતાં આળસુ થતાં જઈએ છીએ; આપણા જૈનો પર એજ મોટો આક્ષેપ છે અને આપણે પણ આપણી એ દેવના માઠા કૃપા ચાખેલા છે અને ચાખીએ છીએ. છતાં જે કરવાનું છે તે નહિ કરતાં કર્મને હોય દઇ પેતે મુક્ત થઈએ છીએ. કર્મ કર્તા નથી એમ માઈ કહેવું નથી પણ તમે તો તમારી મરજી અનુસાર તેનો ઉપયોગ કરો છો. જો તમોને કોઈ એક ગાળ દે તો તમો તેને દશ ચોંટાડો છો ત્યાં તમે કર્મને માનતા નથી પણ તમારે દરિદ્રિ થવું હોય અને તમારી ધારણા પાર પડતી ન હોય ત્યારે તમે કર્મ કર્મ કરો છો, દ્રવ્ય મેળવવું હોય કે ખોરાક આવે હોય તેમાં તમે ઉદમ કરો છો પણ તમારા જાતી લાઇઓની સ્થિતિ સુધરવાને માટે તમે સૌ સૌનાં કર્મ પર મુકી દો છો અને એવી રીતે તમે તમારું કર્તવ્ય વિસરી જાઓ છો. જો કે તીર્થંકરોના વચનથી સુખ દુઃખનો આધાર કર્મ પર રહેલો છે અને તે વાત સત્ય છે પણ તે વિષે તમારા બોલવામાં માત્ર પ્રપંચ અને સ્વાર્થ સિવાય ખીજી કશું લાગતું નથી. કોઈ પણ કાર્ય ક્ષતેહમંદીથી કરી આવતાં તમે પોતાનેજ કર્તા માનો છો અને જો ધોયા મોઢે આવે છો તો તમે કહો છો કે મહેનત કરવી આપણા હાથમાં છે બાકી તો નશીબ કરે તે થાય? આ બધી તમારી ઉલટી સમજનું પરીણામ છે.

ઉદમથીજ કર્મનું જ્ઞાન થાય છે.

આપણા કર્મનું સ્વરૂપ જાણવાને આપણી પાસે ઉદમ છે. તે ઉદમ કરવાથી જો આપણે ન ક્ષાવીએ તો વિચાર કરવો કે આપણે કયા કારણથી ક્ષાવતા નથી અને દરેક પ્રયત્ન કરી રહ્યા પછી જે પરિણામ આવે તે કર્મનું પરિણામ સમજવું, પરંતુ તેથી ઉલટી માન્યતા રાખવાથીજ આપણી દુર્દશા નજરે પડે છે. કર્મના સ્વરૂપના અચેત્ય ચિંતવનથી શુદ્ધ સરલ વ્યવહારનો અભાવ થાય છે. ધાર્મિક વ્યવહારનો પણ તેથી અભાવ થાય છે, અને આજ કારણથી જોનની દિન પ્રતિદિન દુર્દશા થતી જાય છે.

જ્યાં સુધી બુદ્ધિ બળની ખામી છે ત્યાંસુધી તમોને તમારી કન્નતિનો માર્ગ મળી શકશે નહિ અને બુદ્ધિ તથા ઉત્સાહના અભાવે કોઈપણ પ્રકારનો ઉદમ કૃત્રીભૂત થઈ શકશે નહિ.

શુદ્ધ વ્યવહાર.

શુદ્ધ વ્યવહાર એવા પ્રકારનો જોઈએ કે તેમાં કોઈ રીતે અશુદ્ધતા આવે નહિ, એક લક્ષ્યાધિપતિ હોય અને એક સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ હોય તે બંનેમાં ને બંનેની સ્ત્રીમાં અને બંનેના બાળકોમાં કાંઈ પણ ભેદ જોઈ શકાતો નથી. બંનેના વસ્ત્રાલંકારો સરખાજ હોય છે પોતાની શક્તિ મર્યાદા, અને અધિકારને કંઈ સ્થિતિ શાલી શકે તેનું પણ જેને લાજ નથી એવીરીતે જ્યાંસુધી અશુદ્ધ વ્યવહાર ચાલે છે ત્યાંસુધી પાયમાલીજ નજરે પડતી રહે છે. માટે જ્યાંસુધી જેને જોડતી જરૂરીઆત હોય અને જેની જેવી સ્થિતિ હોય તેના પ્રમાણમાં શુદ્ધ વ્યવહાર નથી ત્યાંસુધી તે શુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય નહિ.

સરલ વ્યવહાર.

સરલ વ્યવહાર હું એને કહું છું કે તમે લાખોપતી થાઓ કે ગરીબ થઈ જાઓ તમારી જીવનમાં ગમે તેટલા ફેરફાર થાય તો પણ તમારી જાત અને વર્તનમાં ફેરફાર થવો જોઈએ નહિ પણ હાલ તો એથી બધું ઉલટું નજરે પડે છે. પાંચ પૈસા થયા એટલે રંગ બુદ્દેજ થઈ જાય છે અને ચડતી પડતીના વાદળાંથી ઘેરાઈ જતાં વળી ભેદ થાય છે અને પછી તમે ઘણા કાર્યોમાંથી નકામા જેવાં થઈ જાઓ છો, તમારા મગજમાં એમ આવે છે કે હું દશ રૂ. ભીખારીને રોજ આપવા વાળો, ગાડી ઘોડામાં ફરવાવાળો તેની આ સ્થિતિ હવે માડ જીવનું નકામું છે. આવા વિચારમાં ઘણાના આપઘાત પણ થાય છે પણ જો હમેશાં પોતાની આગળ પાછળની સ્થિતિનો જ્યાલ રાખીને સરલ વ્યવહાર રાખેલો હોય તો તમને હર્ષ કે શોકનું કારણ રહે નહિ, મેં સાંભળ્યું છે કે એક માણસ જીન મંદીરમાં જઈને હમેશાં એક રૂ. મુકતો હતો કાળે કરીને તેની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ પણ તેથી પરીણામ એ આવ્યું કે તેણે દર્શન મુક્યાં. કારણ કે તેના મનમાં એમ આવ્યું કે હું રૂપીઓ મુકીને દર્શન કરનારો તે હવે રૂપીઆ વગર દર્શન કેમ કરૂં? આ પ્રમાણે જો પ્રથમથી સરલ વ્યવહાર હોય તો આ પરીણામ આવે નહિ, કોઈના માર્મિક વચનો સાંભળવાનો, શરમાવાનો અને ચિંતા કરવાનો પ્રસંગ આવે નહિ.

સ્થાયિ વ્યવહાર.

સ્થાયિ એટલે જે સદા નિભિ શકે તેવો વ્યવહાર કેટલાએક મૂળ શિરોમણીને પોતાની હાંદગીની ફરજ હોતી નથી, તેઓ લાખખોના પાણી કરે છે અને પોતાના સમુહની પાયમાલી કરે છે. હજારો યુવાનીઓ પછ ગથી પસ્તાય છે પણ નીરંતર પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે ટકી રહે તે તેઓને સુઝતું નથી જે વસ્તુની જે વખતે છન હોય તે વખતે તે વસ્તુની કીંમત જણાતી નથી પણ જ્યારે વસ્તુ હાથમાંથી જાય છે ત્યારે પછી પસ્તાવાનો વખત આવે છે કારણ કે વિવાહના પ્રસંગે તમે મોટા થઈને હજારોના આંધણ મુકો છો. બાયડીનાં ઘરેણા વેચીને પણ તમે તમારી આખર વધારવા માગો છો. પણ તે ક્યાં સુધી નહીં શકશે તેનો તમે વિચાર કરતા નથી અને એવી રીતે તમારામાંથી કેટલાક વિચાર કરતા નથી અને તેથી ઘર બાર વગરના થઈ ગયા છે.

અગાઉ લોકો પોતાના દ્રવ્યના ત્રણ ભાગ કરતા હતા (૧) વ્યાપારમાં (૨) વસ્ત્રાલંકારમાં (૩) જમીનમાં હાલ એ રીતી કચે ઠેકાણે નજરે પડે છે? આપણે જોઈએ છીએ તો જેની પાસે હજાર રૂ.-હોયતે પણ લાખ રૂ.-નો વ્યાપાર કરે છે અને તેથી મોટે ભાગે પરીણામ પશ્ચાતાપનું આવે છે એટલુંજ નહિ પણ લોકોમાં જે હાનીકારક ફરજિયાત રીવાજો ચાલે છે તેથીજ સમગ્ર કોમની પૈસે ટકે પાયમાલી થએલી છે એમ મારે કદા વગર ચાલતું નથી અને તે થવાનું કારણ લોકોમાં અજ્ઞાનને લઈને દુરાચાર સિવાય બીજું કશું નથી ફરજિયાત ખર્ચનાં સંબંધમાં સાંભળેલું એક દ્રષ્ટાંત આમ છે.

જામનગરનું દ્રષ્ટાંત.

જામનગરમાં એક વખત એક ગૃહસ્થની મા ગુજરી ગઈ હોવાથી તેની પાછળકારજ કરવાના બદલામાં તે ગૃહસ્થે જ્ઞાતિ બન્ધુઓને વિનંતિ કરી કે આપ સરવે જો એકમતે રજા આપો તો મારી માતૃશ્રીના કારજના બદલામાં આપણી જ્ઞાતિના નિરાશ્રીત બાળકોને સ્કોલરશીપ આપવા વિગેરે માટે હું એક સારી રકમ આપું પણ તેનો એવો ઉત્તર મળ્યો કે અમારે તમારી એવી મદદની જરૂર નથી. જો આવા કારજ બંધ કરશો તો ઉપાડવા કોણ આવશે? લોકોના મોઢામાંથી ગળ્યાકોળીઆ કઢાવવા તે કીક નહીં.

શુદ્ધ વ્યવહાર.

શુદ્ધ વ્યવહાર એવા પ્રકારનો જોઈએ કે તેમાં કોઈ રીતે અશુદ્ધતા આવે નહિ, એક લક્ષ્યાધિપતિ હોય અને એક સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ હોય તે બંનેમાં ને બંનેની સ્ત્રીમાં અને બંનેના બાળકોમાં કંઈ પણ ભેદ જોઈ શકાતો નથી. બંનેના વસ્ત્રાલંકારો સરખાજ હોય છે પોતાની શક્તિ મર્યાદા, અને અધિકારને કંઈ સ્થિતિ શાલી શકે તેનું પણ જેને લાગે નથી એવીરીતે જ્યાંસુધી અશુદ્ધ વ્યવહાર ચાલે છે ત્યાંસુધી પાયમાલીજ નજરે પડતી રહે છે. માટે જ્યાંસુધી જેને જેટલી જરૂરીઆત હોય અને જેની જેવી સ્થિતિ હોય તેના પ્રમાણમાં શુદ્ધ વ્યવહાર નથી ત્યાંસુધી તે શુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય નહિ.

સરલ વ્યવહાર.

સરલ વ્યવહાર હું એને કહું છું કે તમો લાખોપતી થાઓ કે ગરીબ થઈ જાઓ તમારી જીંદગીમાં ગમે તેટલા ફેરફાર થાય તો પણ તમારી જાત અને વર્તનમાં ફેરફાર થવો જોઈએ નહિ પણ હાલ તો એથી બધું હલકું નજરે પડે છે. પાંચ પૈસા થયા એટલે રંગ જુદેજ થઈ જાય છે અને ચડતી પડતીના વાદળાંથી ઘેરાઈ જતાં વળી ભેદ થાય છે અને પછી તમે ઘણા કાર્યોમાંથી નકામા જેવાં થઈ જાઓ છો, તમારા મગજમાં એમ આવે છે કે હું દશ રૂ. ભીખારીને રોજ આપવા વાળો, ગાડી ઘોડામાં ફરવાવાળો તેની આ સ્થિતિ હવે માક જીવવું નકામું છે. આવા વિચારમાં ઘણાના આપઘાત પણ થાય છે પણ જો હમેશાં પોતાની આગળ પાછળની સ્થિતિનો જ્યાલ રાખીને સરલ વ્યવહાર રાખેલો હોય તો તમોને હર્ષ કે શોકનું કારણ રહે નહિ, મેં સાંભળ્યું છે કે એક માણસ જીન મંદીરમાં જઈને હમેશાં એક રૂ. મુકતો હતો કાળે કરીને તેની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ પણ તેથી પરીણામ એ આવ્યું કે તેણે દર્શન મુક્યાં. કારણ કે તેના મનમાં એમ આવ્યું કે હું રૂપીઓ મુકીને દર્શન કરનારો તે હવે રૂપીઆ વગર દર્શન કેમ કરે? આ પ્રમાણે જો પ્રથમથી સરલ વ્યવહાર હોય તો આ પરીણામ આવે નહિ, કોઈના માર્મિક વચનો સાંભળવાનો, શરમાવાનો અને ચિંતા કરવાનો પ્રસંગ આવે નહિ.

સ્થાયિ વ્યવહાર.

સ્થાયિ એટલે જે સદા નિભિ શકે તેવો વ્યવહાર કેટલાએક મૂળ શિરોમણીને પોતાની હાંદગીની ફરજ હોતી નથી, તેઓ લાખખોના પાણી કરે છે અને પોતાના સમુદ્ધની પાયમાલી કરે છે. હજારો યુવાનીઓ પાછળથી પસ્તાય છે પણ નીરંતર પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે ટકી રહે તે તેઓને સુઝતું નથી જે વસ્તુની જે વખતે છન હોય તે વખતે તે વસ્તુની કીર્તિ જણાતી નથી પણ જ્યારે વસ્તુ હાથમાંથી જાય છે ત્યારે પછી પસ્તાવાનો વખત આવે છે કારણ કે વિવાહના પ્રસંગે તમે મોટા થઈને હજારોના આંધણ મુકો છો. બાયડીનાં ઘરેણા વેચીને પણ તમે તમારી આખર વધારવા માગો છો. પણ તે ક્યાં સુધી નહીં શકશે તેનો તમે વિચાર કરતા નથી અને એવી રીતે તમારામાંથી કેટલાક વિચાર કરતા નથી અને તેથી ઘરનાર વગરના થઈ ગયા છે.

અગાઉ લોકો પોતાના દ્રવ્યના ત્રણ ભાગ કરતા હતા (૧) વ્યાપારમાં (૨) વસ્ત્રાલંકારમાં (૩) જમીનમાં હાલ એ રીતી કયે ઠેકાણે નજરે પડે છે? આપણે જોઈએ છીએ તો જેની પાસે હજાર રૂ.-હોયતે પણ લાખ રૂ.-નો વ્યાપાર કરે છે અને તેથી મોટે ભાગે પરીણામ પશ્ચાંતાપનું આવે છે એટલું જ નહિ પણ લોકોમાં જે હાનીકારક ફરજિયાત રીવાજો ચાલે છે તેથીજ સમગ્ર કોમની પૈસે ટકે પાયમાલી થએલી છે એમ મોરે કદા વગર ચાલતું નથી અને તે થવાનું કારણ લોકોમાં અજ્ઞાનને લઈને દુરાચક્ર સિવાય બીજું કશું નથી ફરજિયાત અર્થના સંબંધમાં સાંભળેલું એક દ્રષ્ટાંત આમ છે.

જામનગરનું દ્રષ્ટાંત.

જામનગરમાં એક વખત એક ગૃહસ્થની મા ગુજરી ગએલ હોવાથી તેની પાછળકારજ કરવાના બદલમાં તે ગૃહસ્થે જ્ઞાતિ બંધુઓને વિનંતિ કરી કે આપ સરવે જો એકમતે રજા આપો તો મારી માતૃશ્રીના કારજના બદલામાં આપણી જ્ઞાતિના નિરાશ્રીત બાળકોને સ્કોલરશીપ આપવા વિગેરે માટે હું એક સારી રકમ આપું પણ તેનો એવો ઉત્તર મળ્યો કે આ મારે તમારી એવી મદદની જરૂર નથી, જો આવા કારજ બંધ કરશો તો ઉપાડવા કોણ આવશે? લોકોનાં મોઢામાંથી ગળ્યાકોળીઆ કઢાવવા તે ટીક નહીં

આથી તેને ફરજિયાત ખર્ચ કરવાની ફરજ પડી આજકાલ જ્યાં જુઓ ત્યાં મરકી ચાલે છે સેંકડો માણસો દાડા વગર નાચ છે અને હવે કોઈ કોઈને કહી શકાતું નથી ને મહાજન એટલે મોટા માણસો આવું બિરુદ તમે ધરાવતા હોવાથી તમારું વરતન એવા ઉંચા પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે તેનું અનુકરણ સૌ કોઈ કરે પણ હાલમાં મહાજનમાંથી કેટલાએકનું વરતન એટલી બધી દિલગીરી અને ખેદ ઉપજાવનારું થઈ પડે છે કે તેનું અનુકરણ કરવાને બદલે લોકો ધિક્કારની નજરથી જુએ છે આ બધાનું મૂળ કારણ માત્ર ફરજિયાત ખર્ચોથી થયેલી પાચગાલીજ છે અફસોસની સાથે કહેવું પડે છે કે લોકો હાર્યા રહે છે પણ વાર્યા રહેતા નથી તેમ જો પ્રથમથી વિચાર થયો હોત તો આ સ્થિતિ થાત નહિ અને દ્રવ્યનો સદુપયોગ થાત. હાલમાં વણીકની કોમ મહાજન તરીકે ઓળખાય છે ત્યારે તમારી કેટલાકની આશા તમારી ગરીબ બાળીકાઓપર નાચ છે અને એમ વિચાર થાય છે કે એકના પાંચશો અને બીજાના સાતસો આવશે તેમાંથી આપણું ખુદીથી ચાલશે. આવી રીતે ન કરવાના કાર્યો જોને છાજતા નથી અને જોનેથી જોનો ઉચ્ચાર પણ કરી શકાય નહિ તે અત્યારે આચરણમાં પણ લેવાય છે અને બાળવૃદ્ધપણું દ્રવ્યના લોભે નહિ જોતાં પુત્રીના જન્મના કદંગી સ્થિતિમાં મુકાય છે અશુદ્ધ અસરલ અને સ્થાયિ વ્યવહારને લઈનેજ તમારી આસ્થિતિ થઈ છે જ્યાં સુધી તમારા રોમેરોમ આવા દ્રવ્યથી ભરેલા હોય ત્યાં સુધી તમારી સ્થિતિ સુધરે કય અને ઉપદેશ લાગુ પણ શી રીતે થાય? તમારો વ્યવહાર શુદ્ધ સરલ અને સ્થાયિ ક્યાંથી થઈ શકે? તમારા સમૂહની અવનતિની હદ આવી ગઈ છે પણ જેનું પેટ ભરેલું હોય તેને બુખ્યાના દુઃખની ભાગ્યેજ ખબર હોય છે.

બાદશાહનું દ્રષ્ટાંત.

એક બાદશાહનો શાહજહાં ગોખે બેઠો હતો તેવામાં એક ફકીર લીખી માંગતો કરગરતો ત્યાંથી નીકળ્યો તે આવતું માંગતો હતો તેથી તે શાહજહાંએ તેને કહ્યું કે બાબા બાધલે તેના મનમાં તો એમજ કે જેમ મને બુખ લાગે છે ત્યારે બાબા બાવાને મળે છે તેમ દરેકને મળતા હશે પણ તેમ નહોતું. તેવીજ રીતે જોએના પેટ ભરેલાં છે અને જોએ જન્મ ના સુખી છે તેઓને પારકા દુઃખ અને મુશીબતીની ભાગ્યેજ ખબર હોય છે, તમારા જાતિ બંધુઓની સ્થિતિ અને પાચમાલીનો શ્રીમંતોને કેવી

રીતે ખ્યાલ આવી શકે માટે વર્તમાન કાળમાં જેની જરૂર નથી તેની ગૌણતા અને જેની જરૂર છે તેની મુખ્યતા કરવાની જરૂર છે.

સ્થિતિ સુધારણાના ઉપદેશની જરૂર.

હાલમાં જ્યાં ભેદએ ત્યાં ધર્મના નામથી ઓળખાતી સભાઓ મંડળો સ્થાપન થએલ અને સ્થપાતાં નજરે પડે છે પણ આશ્રય એ ઉત્પન્ન થાય છે કે હજી સુધી કોમનું ભલું જ્ઞાતિનું હિત અને સ્વધર્મીઓનો ઉદ્ધાર કરનારી એક સભા કે એકે મંડળ ભેવામાં આવતું નથી માટે ગામો ગામ એવીજ સભા, એવાજ મંડલો અને એવીજ સંસ્થાની જરૂર છે કે જેથી તમારા ગરીબી સ્થિતિમાં આવેલા બંધુઓના બાળકોને વિદ્યા હુન્નરની વૃદ્ધિ કરવાના ઉપદેશથી ઉભરાઇ જતાં હૃદય મલુમ પડે તેમજ વળી હાલમાં જેનો તરફથી સ્થળે સ્થળે ચોપાનીયા અને વર્તમાન પત્રો પ્રગટ થાય છે, પણ તેમાં હંસકેશવની કથા અને આચાર કે ધર્મની વાતોજ હોય છે તેમજ કેટલાએક ગૃહસ્થ વક્તાઓ તરફથી ભાષણોમાં પણ ગુણસ્થાનક, યોગવિદ્યા અને અદ્વાત્મનીજ વાતો ચર્ચવામાં આવે છે પણ જે તેના બદલામાં તમારી સાંસારિક સ્થિતિ અને વિદ્યા હુન્નર કેમ વધે તેજ લાખવામાં અને બોલવામાં આવે તો હું તમારા માટે વધારે ઉપયોગી માનું છું. જે ઉપદેશથી અમોને આશ્રવ થવાનો સંભવ છે અને અમે જેથી આશ્રવના ઉપદેશકો ગણાઇએ તેવી બાળતો ખાસ તમારેજ ઉપાડી લેવાની જરૂર છે માટે હું દરેક લેખકને અને વક્તાને ભલામણ કરું છું કે જે તમે તમારા ભાષણ અને લેખમાં તમારા ભાઈઓની સ્થિતિ સુધારવાને ખ્યાલ કરશો તો તમારી મહેનત વધારે ઉપયોગી થઇ પડશે.

જ્યાંસુધી તમે ધર્મના ઉપદેશમાં પડી નકામો કાળ કાઢશો ત્યાંસુધી લોકોની સ્થિતિ સુધારવાને તમે કેવી રીતે પ્રયત્ન કરશો? તમારા ધર્મના ઉપદેશ માટે મુનિઓ પોતાનું કામ કરે છે. સમુદાયની સ્થિતિ સુધારવાના પહેલી જરૂર છે. મારા કહેવાની મતલબ એવી છે કે તમોને અનેક રીતે ઉપદેશ કરવાની છુટ છે માટે તમે જાગૃત થાઓ, અને તમારા કર્તવ્યને સમજતા થાઓ બાળ કોમો તરફ જોશો તો લાખોપતી અને કરેડોપતિ તમારી નજરે પડે છે પણ તમે તેવી સ્થિતિમાં કેમ નથી આવતા? માટે તમે વિચાર કરો અને તે વિચારથી તમારો કાંઈક ઉદ્ય થશે એમ સંભ

છે લોકો તો ચોગ્ય છે, તેમને જેમ દારશો તેમ દારશો માટે જ્યાં સુધી લોકોની સ્થિતિ સુધારવાને તમે તઈયાર નથી થયા ત્યાં સુધી કન્યા વિક્રય વિગેરે કરનારાઓના સળંગમાં જે લાભજો થાય છે જે બોલાય છે તે તેમને ગાળો. આપવા અને નિંદા કરવા સમાન છે. માટે એમ કરો કે જેથી તેની સારી સ્થિતિ થાય અને તેની હાજતો પુરી પડે તો કન્યાવિક્રય આપોઆપ બંધ થાય.

દોમ સુખી કેમ થાય?

હાલમાં જુદી જુદી કોમો નજરે પડે છે તેમાં અંગ્રેજ પારસી મુસલમાન ઘણા ભાગે વીશેષ સુખી જણાય છે કે જે મોટે ભાગે મદિરા માંસાહારના કરનારા છે અને તમે પવીત્રમાં પવીત્ર ધર્મને સ્વીકારનારા હોવા છતાં ઘણા ભાગે દુઃખી દેખાઓ છો તેનું કારણ બીજું કંઈ નહીં, પણ તમારા ઉદ્યમ ઉત્સાહ ને બુદ્ધિની ખામી છે. આ ઉપરથી કાર્યનું જીવન અને તમારા સુખનો આધાર બુદ્ધી ઉત્સાહ અને બળ ઉપર રહેલો છે માટે એ ત્રણે કેમ પ્રાપ્ત થાય તેજ પ્રથમ વીચારવાની જરૂર છે.

ઉદ્યમ અને ઉત્સાહ.

ઉદ્યમ અને સાથે ઉત્સાહની જરૂર છે, ઉત્સાહ વગરનો ઉદ્યમ બોળ રૂપ ભાગે છે તેમ ઉદ્યમ વગરનો ઉત્સાહ છે તેથી બંનેની એક સંરખી જરૂર છે જ્યાંસુધી આ સ્થિતિ નહીં સુધરે ત્યાંસુધી તમે બીજા ગમે તેટલા દ્રષ્ટાંત લેશો તો પણ તમારી સ્થિતિ સુધરશે નહીં. ઘણા ભાઈઓ એવા નજરે પડે છે કે જેઓને ઉત્સાહ અને બુદ્ધી હોય છે પણ સાધન વગર તેઓ અગાળ વધી શકતા નથી અને વખત અગાઉ તેમના પર પેટ ભરવાની ફરજ પડવાથી તેમની જીંદગી અધવચ્ચથી ખગડે છે. હું ધારૂ છું કે જે કાર્ય આ સ્થળમાં થશે તે બીજા સ્થળમાં થશે નહીં. માટે જેને ઉદ્દેશ પ્રશસ્ત છે અને જેથી વીંદા હુન્નરની ખીલવાણી થઈ શકે તેમ છે તેવા કામ હાથ ધરવાની હવે પ્રથમ જરૂર છે જ્યાંસુધી તમે તમારા ભોજન, વસ્ત્રાલંકાર અને ગાડી ઘોડામાંથી નવરા નહીં થાઓ ત્યાંસુધી તમારા બંધુઓ કોઈ કાળે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવવાના નથી માટે કારજ અને વિવાહના નકામાં ખર્ચો બે વરસ બંધ કરી હાલ જે વિદ્યા અને હુન્નરની જરૂર છે તેના તરફ લક્ષ રાખી તમારા ધર્મી ભાઈઓને મદદ કરો અને પછી તમારી સ્થિતિ સુધર્યા પછી તમેને ચોગ્ય ભાગે તે કરશો. માણસની સ્થિતિ કોઈ કાળે

એક સરખી રહી નથી માટે જે વાગતે તમારાથી થઈ શકે તેવું હોય તે વળતે કરી જતાવવું કે જેથી પશ્ચાતાપનો પ્રસંગ આવે નહિ. તમારે ચંદનભારવાહુક થવાની જરૂર નથી પણ તે ચંદનને ઘસીને સુગંધિ લેવાની જરૂર છે માટે આ પ્રસંગે કરવા યોગ્ય જણાય તે તમારે તુરત કરવું જોઈએ.

ઉદ્યમની ખામી.

કેટલાએક મૂર્ખ માણસો એમ વિચારે છે કે અમુક પૈસાદાર ગૃહસ્થ મારે અમુક પેઢીએ સગો થાય છે તેનાં બીજા કોઈ વારસ નથી માટે એ મરી જાય તો હું વારસ થાઉં આવા નીર્માલ્ય અને આજ્ઞાસાધના વિચારો ખરેખર હુસી કાઢવા યોગ્ય છે જેઓ પારકી મીલકત પર આશા રાખનારા છે અને પોતાની શક્તિ પર ઝુંઝનારા નથી તેઓ માત્ર નામના મનુષ્ય છે પણ તેઓને મનુષ્યની ગણનામાં ગણી શકાય નહિ.

સાધન.

જો ધર્મ વ્યવહાર સુધારવો હોય તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ, સંસાર વ્યવહારના સુધારાના પ્રયત્નની જરૂર છે સંસાર વ્યવહાર સુધારવા ઉપર કહ્યા-પ્રમાણે ઉત્સાહ બુદ્ધિ અને ઉદ્યમ એ ત્રણ જીવન છે કુંભાર ચક્ર ચલાવે અને બુદ્ધી વાપરે પણ જોમાટીનો પીંડ ન હોય તો તે શું કરી શકે માટે હવે તમારે સાધન મેળવી કર્તવ્ય કરવાની જરૂર છે તમારા ધર્મીઓનું અને જ્ઞાતી જનોનું ભલું કેમ થાય એજ તમારે લક્ષ રાખવું છે ને જ્ઞાતિના ભલાને માટેજ તમારે પોકાર ઉઠાવવાની જરૂર છે.

આરંભે શુરા

જેનોને માટે આરંભે શુરા એવું ઉપનામ હાલ સામાન્ય થઈ પડ્યું છે કારણ કે કેટલીએક ધર્મની અને બીજી સંસ્થાઓ બુદ્ધી ઉત્સાહ અને ઉદ્યમની ખામીને લીધે પડી ભાંગે છે અને જે કોમનાંમાં એ ત્રણવાનાં નજરે પડે છે તે કોમની સંસ્થાઓ આગળ વધતી તમારી નજરે પડે છે અને તમારા બોલવામાં તમે તેના દ્રષ્ટાંત પણ લો છો. માટે તમારે શુદ્ધ સરલ અને સ્થિતિ વ્યવહાર કરવા ઉપરજ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે અને તેનો આધાર-જીવન બુદ્ધી ઉત્સાહ અને ઉદ્યમ તેજ છે.

તમે આ વ્યાખ્યાનનો સાર સમજ્યાજ હશે તો પણ હું ફરીથી
 છેવટ કહું છું કે તમારામાં તથા તમારા બંધુઓમાં અનેક
 પ્રકારની ઉચ્ચ કેળવણી આપી બુદ્ધિમાં વધારો કરો અને
 હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી આપી ઉત્સાહી બનાવો અને તેમને
 અનુકૂળ સાધનો પુરા પાડી ઉદ્યમી કરો. જો તેમ કરશો તો જેવા તમે
 શ્રીમાન છો તેવા તમારા બંધુઓ પણ અમુક વખતે તમારા જેવા
 શ્રીમંતો થએલા જોવાને તમે લાગ્યશાળી થશો. અને તેની સાથેજ શુદ્ધ
 સરલ સ્થાયિ ધર્મ વ્યવહાર આપોઆપ વૃદ્ધિને પામશે અને સામાન્ય
 સ્થિતિમાં આવી ગએલા કેટલાએક ધર્મના અંગો ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવેલા
 આપણે જોઈ શકીશું. (તથાસ્તુ)

વ્યાખ્યાન ૧૩ મું.

દિપોત્સવી અને શારદા પૂજન.

તા. ૧૩-૧૧-૧૯૦૭.

ઉપોદ્ધાત.

આજનો વિષય માત્ર શાસ્ત્રીય વિષય છે એમ માનવાનું નથી પણ
 તે વિષયમાં શાસ્ત્રીયપણું રહેવાની જરૂર છે તે સાથે આજનો વિષય કેટ-
 લાએક વિચારોમાં ફેરફાર કરવાની અગત્યતા ધરાવે છે. દિપોત્સવી અને શારદા
 પૂજન ઉજવવાનો ક્રમ ગમે તે કારણથી ઘણા લાંબા કાળથી ચાલતો આવે છે
 અને રૂઢીની પ્રબળતાથી તેમાં કાળાં તરે ઘણા ફેરફાર થઈ ગએલો પણ જણાય
 છે તેથી આજનો વિષય ઘણા કાળની ચાલી આવતી રૂઢીમાંનો એક ગણી
 તેને માટે જે કાંઈ કહેવાની ઇચ્છા છે તે સુચનારૂપેજ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

એક માણસને અશીષનું સખત બંધાણ હોય અને જો તે એક દમ બંધ થઈ શકે નહિ અને જો કરવામાં આવે તો પરિણામે તે માણસનું અત્યુજ થાય પણ ક્રમે ક્રમે જો જરા જરા ભાગ ઓછો થતો જાય તો અશીષનું નાશનું બંધાણ તદ્દન છુટી જાય અને તેના શરીરને પણ હુરકત પહોંચે નહિ. તેવીજ રીતે આ ઘણા કાળના ચાલતા આવતા રીવાજમાં એકાએક નિષેધ સુધારો કરી અકેક બાબતનો એક દમ કરવામાં આવે તો તે બંધ થઈ શકે નહિ પણ ઉલટું તેનું વિપરીતજ પરીણામ આવે માટે આજ વિષયના પ્રસંગમાં કોઈ વાત નિષેધ રૂપે કહેવાનો મારો ઉદ્દેશ છેજ નહિ, હું જે કાંઈ કહીશ તે સુચના રૂપેજ છે અને તેથી તે સૂચનાને યથા શક્તિ અમલમાં મુકવી તે તમારું પોતાનું કર્તવ્ય છે.

સંસારીને સંસાર સાથે સંબંધ.

સમયગ્દર્શી જીવોને પણ જ્યાં સુધી સાંસારિક આશાઓ બંધાએલી છે ત્યાં સુધી બાહ્ય મંગલની આવશ્યકતા છે અને બાહ્ય મંગલમાં ધર્મ અને વ્યવહારને લગતા અનેક મંગલ હોય છે, તે મંગલમાં સઉથી મોટા મંગલ તરીકે આજનો પ્રસંગ તમે માનો છો અને તેથી તમારી આજની પ્રવૃત્તિ પણ કાંઈ જુદાજ પ્રકારના ઉત્સાહ વાળી હોય છે.

કેટલીક વખત એમ બને છે કે જે કાંઈ કરાય છે તેનો શરૂઆતથીતો દમ હોય છે પણ પાછળથી તે ક્રમમાં વ્યત્યય થઈ જઈને વર્તન કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું થઈ જાય છે. અને વર્તનમાં જે ભુલ પેસી ગયેલી હોય છે તે ભુલ જો ભુલરૂપે રહેવા દઈએ તો લાંબા વખત સુધી ભુલ રૂપેજ રહે છે એટલુંજ નહિ પણ એક ભુલ બીજી અનેક ભુલને જન્મ આપે છે તેથી જે ભુલ ગઈ છે તેમાં સુધારો થાય અને વધારે ભુલો થવાનો પ્રસંગ ન રહે તેને માટે આજનો વિષય ગ્રહણ કરેલો છે.

પર્વનો ધર્મ સાથે સંબંધ.

જેટલા જેટલા પર્વ છે તે સઘળાનો અમુક પ્રકારે ધર્મ સાથે સંબંધ રહેલો છે તે તે પર્વના જેટલા જેટલા ધર્મ છે તેમાંના કેટલાએક તો સર્વ સામાન્ય પર્વ તરીકે થઈ ગયેલા છે. અને એવીજ રીતે આ આર્ય વર્તમાં દીવાળીનું પર્વ એક સર્વ સામાન્ય અને અગ્રગણ્ય પર્વ છે જે પર્વ એક માંગલીક પર્વ તરીકે ગણાય છે.

દિપોત્સવી પર્વની ઉત્પત્તિ

હવે જો દિપોત્સવી પર્વની ઉત્પત્તિને માટે વિચાર કરીએ તો તે પર્વની સ્પષ્ટી કરણની વિશેષ જરૂર રહેતી નથી. જૈનોમાં આદિવાળીનું પર્વ છેલ્લા તિથિ કરી શ્રીમહાવીર સ્વામિન નિવાળીનો દિવસ અને ગૌતમ સ્વામિના કેવળ જ્ઞાનનો દિવસ ગણાય છે જેના શાસનના આધારે આપણો ધર્મ રહેલો છે, અને આ પંચમ કાળમાં જેઓ મહા ઉપગારી છે તેઓના છેલ્લા કલ્યાણકનો દિવસ ઓવા પર્વ તરીકે ગણાય એ સહજ સંભવિત છે. પરંતુ જ્યારે ખીજ પર્વમાં ધર્મ ક્રિયા કરવામાં આવે છે ત્યારે આ પર્વ કંઈ જુદા પ્રકારનો દેખાવ આપે છે એ એક મહાન આશ્ચર્યજ ગણી શકાય.

દિવાળીમાં ધર્મ ક્રિયાનો અભાવ.

સારા સારા વસ્ત્ર પહેરવા ઘર અને હુકાનને ધવલીત કરવા જુદી જુદી જાતની ખાવાની વસ્તુઓ કરવી અને એવા ખીજ અનેક આરંભ કરવા આ પર્વના મુખ્ય હેતુ તરીકે મનાય ગયેલા છે. પણ જે મુખ્ય ધર્મક્રિયા કરવાનું શાસ્ત્ર દર્શાવે છે તે પર ઘણા થોડા લોકોનું લક્ષ રહેતું છે તમારું વરતન તીર્થંકર કલ્યાણક મહોત્સવ રૂપે નથી પણ અમુક વખતી માની લીધેલી રીત પ્રમાણે તમારું વરતન પ્રાચિન રૂઢીરૂપે થઈ રહ્યું છે તેથી તે રૂઢીનો એકાએક અટકાવ નહિ કરતાં તેમાંજ સુધારા રૂપે કહેવાની જરૂર છે, અને તે સુધારો જો થાય તો દિવાળી દિવાળીપણાએજ ગણાય છે.

દિવાળીના પ્રસંગમાં સામાન્ય રીતે તમારું જે વર્તન છે તે સંબંધમાં મારે બોલવું તે વિષ્ટ પેષણ જેવુંજ છે કારણ કે તે તમે સર્વ જાણો છો તે પ્રમાણે પણ તેનું કંઈ દિગ્દર્શન કરી જવાની અપેક્ષાથી જો શબ્દ કહું છું.

દિવાળીમાં ચાલતી મુખ્ય ક્રિયાઓ

દિવાળીમાં લોકો ચૂનો છાંટે છે અને બધું નવું નવું કરે છે નવી સાલના ચોપડા બનાવે છે અને ગત વર્ષનું સર્વથા ઠાઠી ઉદાર કે હર્ષમાં નવા વર્ષને માટે નવીન આશાના તરંગમાં ઘસડાય છે, આ સામાન્ય નિયમ છે પણ તે અગાઉ હું કહું છું કે એક જુનું ઘર હોય જેમાં તડપડી ગઈ હોય ઘરના લોકો સડી ગયેલાં હોય અને બધું અવ્યય સ્થિત થઈ ગયું

હોયતો તે ઘરના ઊંપર બહારથી ગમે તેટલું સાફ સુદ્ધ અને ટાપટીપ કરવામાં આવે તો સમજું માણસ તેને શું કહેશે? જેને નવેસરથી ફરી બાંધવાની જરૂર છે તેને ઊપરની ટાપટીપથી શો લાભ થાય અર્થાત તે માથેજ પડે એ દેખીતું છે તેમજ અનેક પ્રકારના બાહ્ય મંગલોં છે તે બાહ્ય વૃત્તિને માટેજ છે પણ તેમાં આંતરીક સુદ્ધ વિચારના જરૂરિયાતો ભાગ્યેજ હોય છે

શુદ્ધ વિચારો નિરંતર જોઈએ

જ્યાં સુધી તમારા વિચારો ફક્ત દીવાળીના દિવસોમાં સોભા કરવાને માટે છે ત્યાં સુધી બાહ્યાડંબર છે

प्रयोजनं पिता मदीपि न प्रवर्तते

પ્રયોજન વગરનો મંદ માણસ પણ એક ડગલું ભરતો નથી. માટે વ્યવહાર કુશલ પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ તો પ્રયોજનને અનુસરીનેજ હોવી જોઈએ છતાં દીવાળીના પ્રસંગની ઘણી પ્રવૃત્તિ વગર સમજની થાય છે. અને સામાન્ય વર્ગે તદ્દનુકુળ પ્રવૃત્તિ વગર નવા વરસને માટે પોતે વધારે સુખી થવાની માત્ર આશા બાંધે છે.

જ્યાં સુધી ઉદ્દેશ ઉદ્દેશરૂપે રહે છે અને તદ્દનુકુળ વ્યાપાર થતો નથી ત્યાં સુધી પોતાની ધારણાનુકુળ કરવાની આશા કેમ ફળીભૂત થાય તે વિચારવાનું છે.

તમારી ક્રિયામાં, તમારા બંધારણમાં તમારા નિયમોમાં અને તમારા દરેક પ્રકારના વર્તનમાં કોઈએવોંજ પ્રકાર નજરે પડે છે કે તમે જે કરો છો તેનો હેતુ તમારા સમજવામાં નથી અને તે સમજવાને તમોંએ વિચાર કર્યો હોય એમ પણ જણાતું નથી.

આપણુ સર્વને ધર્મોભિમાન છે અને તેથી ધર્મને અનુકુળજ આપણા પર્વની રીતી પૂર્વજો કરી ગયા છે.

મહાવીર સ્વામિ.

મહાવિર સ્વામીએ પોતાની હાંદગીમાં આપણા માટે શું શું નથી કર્યું? પોતે કેવળજ્ઞાન પામી હજારો જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે એટલુંજ ન

હિં પણ જ્યારે વીર પરમાત્મા મોક્ષે જવાના હતા ત્યારે સોળ પહોર સુધી અખંડ દેશના આપી હતી જે દેશના સાંભળવાને લગ્ય જીવો ત- દિપ્ત થઈ રહ્યા હતા પાપ ફલ વિપાકના પંચાવન અધ્યયન અને પુન્ય ફલ વિપાકના પંચાવન અધ્યયન અને ઉત્તરાધ્યયનના છત્રીસ અધ્યયન કહેતા તેઓ બાકી રહેલા ચાર અઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી નિર્વાણ પામ્યા અને તેને બીજેજ દિવસે ગૌતમ સ્વામિ કેવળ જ્ઞાન પામ્યા.

પર્યુપણમાં મહાવિર સ્વામીનો જન્મ ન હોવા છતાં આજે જન્મ છે એમ તમોને સ્મૃતિમાં રહે છે અને તે દિવસ જન્મોન્મુલ્લવના માની ધર્મ ક્રિયા કરાય છે તે દિવસે વ્યાપાર બંધ કરાય છે અને દરેક પ્રકારનો આનંદ અનુભવાય છે તેવીજ રીતે દિવાળીના દિવસે વીર પરમાત્મા નિર્વાણ પામ્યા છે અને ગૌતમ સ્વામીને કેવળ જ્ઞાન થયું છે છતાં તે દિવસ તમો કેવી ઉલટી રીતે પસાર કરો છો તે વિચારવાનું છે જે પર્વ લોકોત્તર અને ધાર્મિક છે તે પર્વ તમેલૌકિક તરીકે માની લીધેલું છે, આ તમારી કેવડી મોટી ભૂલ છે?

દિવાળી એ લૌકિક પર્વ નથી.

તમારે યાદ રાખવું કે આ પર્વને જો તમે લૌકિક ગણશો તો નિર્વાણને માટે તમે કયો દિવસ નક્કી કરશો, કોઈ કહેશે કે એ અર્ધ પણ અમે તો આ પર્વ તે નવીન રચના કરવાવાળુંજ માનીએ છીએ માટે તેમાં નવું કરવા સિવાય બીજું કંઈ કરવાનું હોય એમ અમને જણાતું નથી. પરંતુ આ સમજમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે.

હું કહી ગયો છું કે મારે તમોને તમારિ રૂઢી અનુસાર સુચના કરવાની છે તેથી હું તમારી બાહ્ય ક્રિયા તે વિષેજ સુચના કરીશ.

નવા ચોપડા.

દિવાળીના દિવસે તમે નવા ચોપડા લઈને તેમાં તમે શું લખો છો? તે વીચારો એમાં તમે લખો છો કે ગૌતમ સ્વામીની લખિ હોજો, બાહુ બળનું બળ હોજો, ધન્નાશાળીભદ્રની રિદ્ધિ હોજો, અભયકુમારની યુદ્ધિ હોજો વિગેરે ચોપડામાં લખાય છે. પરંતુ તે લખેલા શબ્દો લખવા રૂપેજ રહે છે અને તેથી તમોને આશામાં આશામાં જીંદગી વ્યતિત કરવી પડે છે.

તમે ચોપડામાં જે લખો છો તે માત્ર યાદિ રૂપ છે આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે આજે ગધું લખાય છે તે મારા લલ્લાને માટે છે કે કેમ? એમાં હેતુ શું છે તે કોઈ વિચારે? નહીં માત્ર લખીને તેના જેવા થવાય એ ઇચ્છા રાખો છો. વળી તેમાં

શારદા પુજન અને લક્ષ્મી પુજન

શારદા પુજન એટલે સરસ્વતિ પુજન સરસ્વતિને તો ગણધરોએ પણ માન્ય રાખેલ છે. નમો વંમ લિવિચ એ સુત્ર બતાવી આપે છે કે સરસ્વતીનું પુજન આવશ્યક છે અને સદા મારા વિચારો પવિત્ર રહે! એમ તે સુચવે છે આવાજ હેતુથી જો સરસ્વતિ પુજન કરવામાં આવતું હોય તો તમોને અવશ્ય તેનું ફળ મળ્યા વગર રહે નહિં

અંતઃકરણ એ આરીસો છે.

કાર્ય ભવિષ્યમાં કેવું નિવડશે તેને માટે અંતઃકરણનેજ પુછવું અંતઃકરણ જો પવિત્ર હોય તો નકી માનવું કે સફળતાજ છે. કાર્ય પ્રવૃત્તૌ પ્રમાણયંતઃ કરણઃ પ્રવૃત્તયઃ કાર્યની સિદ્ધિમાં પ્રમાણ અંતઃકરણજ સાક્ષી ભૂત છે. જોશીને પુછવાની કાંઈ જરૂર નથી અંતઃકરણને પુછી લેવું. પણ જો અંતઃકરણમાં મલીનતા હોય તો તેનાથી શ્રેષ્ઠ કાર્યની આશા રાખવી વ્યર્થ છે એમ નકકી સમજવું સરસ્વતિનું પુજન તે સરસ્વતીના ગુણગાન રૂપેજ જોઈએ પણ પદસાના લાલચુ પુલ્કરાઓ તમોને લુંટે છે. શારદા પુજનમાં ગોર જોઈએ છીએ અને પ્રભુ પુજામાં કેમગોર રાખતા નથી. જે પુજા તમારે કરવાની છે તે તમે બીજા પાસે કરાવો છો! આ માત્ર તમારું નિરક્ષરપણું અને સુખી ઇજ બતાવી આપે છે, પુજન તો તમારે પોતે સમજીનેજ કરવું જોઈએ

લક્ષ્મી પુજન

લક્ષ્મી પુજનમાં રૂપીઆની પુજા થાય છે વિચાર કરો કે જે લક્ષ્મીની તમે પુજા કરો છો તે લક્ષ્મીથી તમે કેવા કેવા કાર્યો કરવામાં પ્રવર્તો છો? જે વસ્તુથી શ્રેષ્ઠ કાર્યો કરવા જોઈએ તેનાથી તમે વાચીદા કઢાવો છે તે વસ્તુ તમારા ઘરમાં કેટલા દિવસ રહેશે! પુજ્ય લક્ષ્મીથી તો અનિતિ અન્યાય કે અકલ્પ કાંઈપણ ન થવું જોઈએ છતાં લક્ષ્મીનો એવો દુરુપયોગ કરવામાં આવે તો તે લક્ષ્મી તમારા ઘરમાં કેટલો વખત સુધિ ટકી રહે

લક્ષ્મીનું ઉપાર્જન માત્ર નિતિ ને માટેજ છે, તેનાથી ખાવા પીવાનું કે વ્યાપાર રોજગાર થાય ત્યાં સુધી તે યોગ્ય છે પણ અનિતિ અને અનાચારનું સેવન થાય તો તમે લક્ષ્મીનેજ છેતરો છો એમ નક્કી માનવું, બીજી બાબત એવી છે કે જેના નામ તમે લખો છો જેનું તમે પુજન કરો છો અને તેનું સ્મરણ તમે કરો છો તે તમે તમારા ધર્મ પ્રમાણે કરો છો છતાં પુજન તમે તમારા ધર્મ પ્રમાણે નહીં કરતાં બીજાના પુજનના નિયમો સ્વકારો છો આતો એવું થાય છે કે તમે યજ્ઞદત્તની મૂર્તિ સ્થાપો છો અને દેવદત્તના ગીત ગાઓ છો? માટે આ પ્રવૃત્તિમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે અને એમ થશે તો તમારા શું છે તે તમે સમજતા શીખશો.

લાડુ લાડુ બોલવાથી ભુખ મટશે નહિ. યાદ રાખવું કે બોલવાથી કે લખવાથી કાંઈ થવાનું નથી પણ તથા પ્રકારના વર્તનની જરૂર છે. બાહુબળીએ શું કર્યું હતું તે વિચારવાનું છે અનેક મુનિવરોની વૈયાવચ્ચ કરી પોતે અનેક કષ્ટ સહન કરવાથી તે અક્ષય વીર્યવાળા થયા હતા.

શાળીભદ્ર.

શાળીભદ્ર મહા નસમૃદ્ધિવાન થયા તેનું કારણ એવું હતું કે તે મુર્ખ ભવમાં એક ગરીબ કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયા હતા એક દિવસ પાડોસીને ત્યા ખીરબોજનજોઈને શાળીભદ્રના જીવે પોતાની માને તેવી ખીર કરી આપવાનો આગ્રહ કર્યો, તેનીમાએ બીજાના ઘરથી ખીરના સાધનો માગીને ખીર કરી આપી અને પોતે પાણી ભરવા ગઈ. પાછળથી કોઈ મુનીરાજ આવી જવાથી તે બાળકે હોસથી અને ઉલ્લાસથી તે બધી ખીર મુનીના પાત્રમાં નાખી દીધી અને પોતે તે ખીરનું વાસણ ચાટતો બેઠો એવામાં એની માએ આવીને પુછ્યું કે તું બધી ખીર ખાઈ ગયો? બાળકે હા પાડવાથી તેની માનિ નજર લાગી અને તે મરીને શાળીભદ્ર થયો આવી રીતે આ કંઠણ પ્રસંગે દાન દેવાથી તેને ઘણી રીદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ માત્ર લખવું તે ફાં ફાં મારવા જેવું છે પણ શાળીભદ્ર જેવું દાનીશ્વર પણ થશે ત્યારે વગર લખજો શાળીભદ્ર પણ પ્રાપ્ત થશે.

ગૌતમ સ્વામિ

જે ગૌતમસ્વામિએ છઠ અઠમ વિગેરેનો તપ કરી અનેક કષ્ટ સહન કર્યા હતાં અને શ્રી વીર પરમાત્માની અત્યંત ભાવે સેવા કરિ હતી તે ગૌતમ

સ્વામીને પોતાના વિયં વડે લખી પ્રાપ્ત થઈ હતી' પણ તમોને તો માતેમનું નામ લખીનેજ લખિ પ્રાપ્ત કરવી છે તો તે કેવી રીતે અને તે ચારી લેશો. જે કે જ્ઞાતમસ્વામી જેવા આપણે નથી તો પણ તેમના વર્તન અનુસરીને આપણું વર્તન થાય તો તે અવશ્ય લાભદાયક નીવડે વગર રહે નહીં.

કયવન્ના શેઠ.

વળી તમે ચોપડામાં લખો છો કે કયવન્ના શેઠનું સૌભાગ્ય હોય પરંતુ કયવન્ના શેઠને કેવી રીતે સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું તેનો વીચાર કરવો વગર કે તે પ્રમાણે ક્રિયા કર્યા વગર તેમના જેવું સુખ સૌભાગ્ય ક્યાં પ્રાપ્ત થાય? આ બધી ઇચ્છાની સફળતા આપણા અંતઃકરણની નીરજળતા ઉપરજ આધાર રાખે છે, આત્મામાં અનંત શક્તિ છે અને તેને તેને કાંઈ પણ અશક્ય જેવું નથી પણ તેને માટે વીર્યસ્ફુરણ કરવા જરૂર છે. જેઓના નામ લખી તમે તેના જેવા થવા માગો છો તેઓ એક વખત આપણા જેવા સામાન્ય માણસોજ હતા પરંતુ જ્ઞાન અક્રિયાની પરંપરાથી તેઓ ઉચ્ચતાને પામ્યા છે માટે પુરવઝેએ તમોને આદી કરી આપી છે તેનું સ્મરણ રાખી યથાશક્તી તદ્દનુસાર વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

આપણે કોણ છીએ અને આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનું પણ આપણે જ્ઞાન નથી અને તે વગર નીશાનના તમારા બધા કાંક્ષા જણાય છે, અતમારા કર્તવ્ય એવા છે કે જેથી લક્ષ્મી તમારાથી સો ગાઉ દુર રહેવા માગે છે. લક્ષ્મી શાથી મલે છે તેનો વિચાર કરો. લક્ષ્મી પુણ્ય વીના મલતી નથી માટે તમે પુણ્ય કરો છો કે નહિ તે વીચારો નહીં તે

શેઠનું દ્રષ્ટાંત.

એક શેઠ હતો તેને રાત્ર સ્વપ્નામાં લક્ષ્મીએ આવીને કહ્યું કે આત્મી કાલે હું તારે ત્યાંથી જવાની છું, કારણ કે મારો લાઈ (પુન્ય) તારા ઘરમાં રહ્યો નથી. મારા લાઈ વગર મારાથી જરાવાર પણ રહી શકતો નહિ. આથી શેઠે કહ્યું કે મારાપર કૃપા કરીને તું કાલનો દિવસ મારા ત્યાં રહી જા. લક્ષ્મીએ તે કબુલ કર્યું અને તે તેના ઘરમાં એક દિવસ રહી બીજા દિવસે સવારના ઉઠતાંજ તેણે પોતાની પાસે જેટલી લક્ષ્મી

હતી તે બધી વાપરી નાખી ધરખાર વેચીને માત્ર કપડા રાખીને બેઠો અને ધર્મના કાર્ય કરી ઘણું પુન્ય ઉપાર્જન કર્યું આ ઉપરથી ત્રિવિધ લક્ષ્મીએ આવીને કહ્યું કે હવે તો મારાથી તારી પાસેથી જ નહિ કારણ કે તે એટલું બધું પુન્ય કર્યું છે કે તારી સાત પેઢી સુધી મારાથી જ ધન શકાય તેવું નથી.

શેઠે કહ્યું કે હવે હું તારા માટે વ્યાપાર કે નોકરી કરવાનો નથી તારા ગરજ હોયતો એની મેલે આવ લક્ષ્મીએ કહ્યું કે તું એક કામ કરજે સવારમાં એક ખાખીળાવો આવશે તેને જમાડીને બે ઘોડા મારજે એટલે સો નાનો પુરુષ થઈ જશે પછી રોજ તેમાંથી કાપી કાપીને સોનું વેચજે એટલે તું મહારીઘીપાત્ર થઈ જઈશ શેઠે કહ્યું ઠીક સવારમાં શેઠે તેમ કર્યું અને સોનાનો પુરુષ થઈ ગયો તે હકીકત એક વાણું જે બેઠો અને વિચાર કર્યો કે આપણે પણ એક કોઈ ખાખીને ગોતી કાઢવો અને ખવરાવી ઘોડા મારી સોનાના પુરુષ કરી લેવો સવારમાં કોથળી ખીલીએ મુકી ખાખીની તપાસ કરવા લાગ્યો નશીબ જોગે એક ખાખી મલી ગયો અને ઘેર લાવી ખવરાવીને ઘોડા મારવા મંડ્યો તેથી ખાખી રાડારાડ મારવા માંડ્યો લોકો લેગા થઈ ગયા સીપાઈ પકડીને રાજ પાસે તેડી ગયા પુછતાં શેઠે કર્યું તે જોઈ મેં કર્યું આ ઉપરથી તેની મશ્કરી થઈ અને શીક્ષાને પાત્ર થયો તેમ જોમના નામ તમે લખોછો તેના વર્તનને નહિ અનુસરો અને માત્ર લખીને તેમને જે પ્રાપ્ત કર્યું છે તે મેલવવાની ઇચ્છા રાખીને પ્રવૃત્તિ કર્યા કરશો તો વાણુંદની માફક ઉપહાસ્ય ને પાત્ર ઠરશે સિવાય કંઈદો કંઈ થાવાનો નથી તેથી તેમણે જેમ પુણ્યે પાર્જનના કાર્ય કર્યો છે તેમ કરવાની જરૂર છે જેથી લખવું સાર્થક થાય.

આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે લક્ષ્મીપુજન કરવાનો હેતુ લક્ષ્મીનો સદ્વ્યયોગ કરી તેને નીતી અને ન્યાયના માર્ગે મેળવવાની છે અને જો તમે પુન્યશાળી થશો તો તમારી લક્ષ્મી પોતાની મેળે આવશે અને તમારે ઘેર હમેશા દિવાળીજ છે.

દયાને નામે હિંસા.

જ્યાં જુઓ ત્યાં પાંજરાપોતો થાય છે, હજારો જીવોને બચાવવા માટે ઘણા પ્રયત્ન થાય છે કબુતરને ચણ નખાય છે અને પશુ પક્ષીનું રક્ષણ

કરવાનો તમે દાવો કરો છો છતાં દિવાળીના શુભ પ્રસંગમાંજ તમે કડા સળગાવોછો અને આવી રીતે કટાકડા ફેાડી તમો તમારી લક્ષ્મી દેવતા મુકો છો. એક પણ જીવને ત્રાસ નહિ ઉપજાવનારા તમે આ દિવસોમાં હુજારો જીવોને દુઃખ આપવાનું કામ કરી તેમાં આનંદ રાખો છો અને બધો નવોજ દેખાવ કરિ મુકો છો એ તમારે માટે ચોરસ લહેલું નથી? જીવોનો નાશ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તમારા પોતા બાળકોને પણ ઘણી વખતે સજ્જત ઈર્ષ્યા થાય છે અને કોઈ કોઈ વખતે જીવનું પણ જોખમ થાય છે.

ન્યાંમુધી તમારું આ વર્તન ચોખ્ખું થયું નથી ત્યાંમુધી તમે તેટલા પુજન કરો તોપણ તમારી સાર્થકતા નથી.

લાવ દિવાળી,

તમે દ્રવ્ય દિવાળી કરોછો તે પ્રમાણે લાવ દિવાળી શા માટે ન જોઈએ? જેમ ચુનો છાંટી ઘર વિગેરેને ધવલીત કરવામાં આવે છે રકતવર્ણ મકાનને રંગીત કરવામાં આવેછેતેમ આપણા હૃદયમાં અને આપણા આત્મ પણ વર્ષમાં થએલા મલીન વિકારો અને મલીન વિચારો આલોચન રૂપે લીત કરી અનેક નિયમાભિગ્રહ રંગથી રંગીત કરીને તથા અનેક પ્રકાર ગુણની દિપમાળા કરીને આપણે લાવ દિવાળી શા માટે નહિ કરવી જોઈ જો લાવ દિવાળી થઈ તો દ્રવ્ય દિવાળી તો આપો આપ પ્રાપ્ત રાખો આપણે જેટલું આપણી નજર આગળ હોય તેટલુંજ જોઈ શકીએ છીએ તેમા પણ કેટલાકને ચરમા ચડાવવા પડે છે પણ જેને ત્રણ કાળનું અજવ થઈ રહ્યું હોય અને જ્યાં જીવે ત્યાં ઉધાતજ થઈ રહ્યો છે ત્યાં બીજી શી જરૂર છે માટે લાવ દિવાળી કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

દીપકોમાં યત્નાની જરૂર,

જીનેશ્વર મહારાજના મંદીરમાં યત્ના રાખવાની જરૂર આપણે કારીએ છએ પણ દિવાળીને દીવસે ઘેર સંજ્યા બંધ દિપક કરો છો તે જે યત્નાની જરૂર છે તે તમો લક્ષમાં લેતા નથી અને જેમ પાંચ દિવસો વધારે થાય તેમ તમો તેમાં શોભા માનો છો.

એકને દીવાળી અને બીજાને હોળી.

જો કે આ દીવસોને બધા દિવાળી તરીકે ગણે છે તો પણ આ દીવસોમાં કેટલાએકને દીવાળીને બદલે હોળી પણ હોય છે, જે દિવ

તમોને આનંદ આપે છે તેજ દિવાળી હજારો જીવોને હોળી :
ત્રાસ ઉપજાવે છે, જેઓને આખા વર્ષના સરવધ્યામાં લાલ થયે
છે તેઓને દીવાળી ગણાય છે પણ જેઓને અનેક જાતના સંકટો
આક્રમણ વર્ષ પસાર થયું હોય છે તેઓને દીવાળી હોળીરૂપ લા
એટલુંજ નહીં પણ કેટલાકના ઘર હાટ ફટકીઆથી અથવા તો દીવા
સલગી જાય છે તે સાથે લાખોનો માલ પણ નાશ થઈ જાય છે
બધાને શું દીવાલીજ છે? નહીજ માટે આવી કઠંગી રીતીનો જરૂર
નાશ થવો જોઈએ પેલેલાં કરતાં હાલ ફેશને વધારે દાટ વાલ્યો છે.
આવી ફેશનથી કાંઈ લાભ નથી.

તે સાથે માહરે એમ પણ જણાવવું જોઈએ કે દીવાળીના દ
તમો જૈનો જે વખત મીત્રોમાં મલવા હલવામાં અને ટીપાર્ટી કરવ
શુભરોછો તેના કરતાં જો જીનેશ્વર મહારાજની પૂજા લણાવવામાં
આંગી રચાવી લાવના લાવવામાં શુભરતા હો તો તે વધારે જ
કહેવાય એસતા વર્ષને દીવસે ખાસ કરીને સંસાર વાસના જે
જાતિ થય તેવા જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે કોઈ રીતે યોગ્ય ન
આ દિવાલીના દીવસ પણ ધર્મના પવિત્ર કાર્યમાં જાણવા જોઈએ તમો
ઘણી વખત શાસ્ત્ર દ્વારા સાંભળ્યું હશે કે તીર્થકરોના કટ્યાણ
ના દીવસોમાં અનેક સુખના ઘણી એવા દેવેન્દ્રા પણ આઠ દીવસ સુધે
નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ અઠાઈ મહોત્સવ કરે છે તો તમો કાંઈ તેમના કરતા
વિશેષ સુખવાળા નથી છતાં માત્ર માંગેલા અને તાણી ત્રુતિને લેગા કરેલા
સાધનોથી સુખ માનીને મગ્નતામાં રહી મત્ત બનેલા વર્તમાનકાળના કેટ
લાક જૈનોને તેવા દીવસોમાં પૂજા લણાતી હોયતો તેમાં આવવાનો પણ
વખત મલતો નથી તેથી તમારા અને તમારી ઇચ્છાના ફલ માણસોને
શું મલવાં જોઈએ એ જાતે તમારેજ વીચાર કરવાનો છે.

ઉપસંહાર.

જે રીવાજ જુના વખતથીજ રૂઢી રૂપે થઈ ગયો છે તેને અન્યથા
કરવાનો પ્રયત્ન કે ઉપદેશ નિર્ણયક છે છતાં આજે કહેવાએલા શબ્દેશબ્દને
વિચાર કરવામાં આવશે તો તે તમોને હમેશાં દિવાળી રૂપે થવાને મઠક
કરશે અને તેમ જો નહિ થાયતો તમારી દિવાળી કેવા રૂપે થશે તે કહી
શકાતું નથી. જો કે વિષયનું રૂપાંતર અને વિવેચન થઈ શકે તેમ છે તો
પણ સમયની સંકેતતાને લીધે આટલેથીજ બીરમુશું.

